Alles kan anders

Jef Heydendael

bron
Jef Heydendael, *Alles kan anders*. A.J.G. Strengholt's Boeken, Anno 1928, Naarden 2001

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/heyd054alle01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

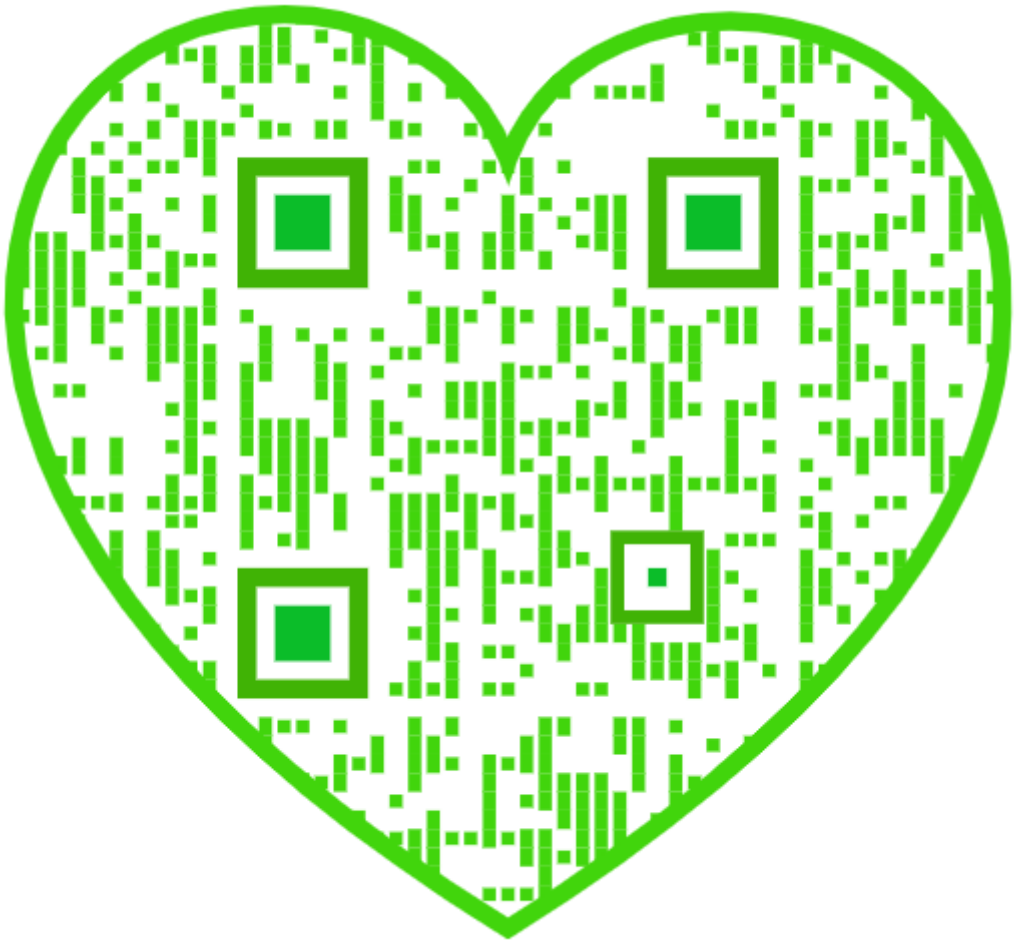

Voorwoord

Een visionaire toneelschrijver

Het is niets dan een daad van eenvoudige rechtvaardigheid als er door de uitgave van dit boek een blijvend monument wordt opgericht voor het merkwaardige dubbele talent van Joseph (in de wandeling: Jef) Heydendael: de Bourgondische levensgenieter en de gedreven, in zijn tijd zeer bejubelde toneelauteur.

In de jaren vijftig van de nu afgelopen eeuw leerde ik Jef kennen, omdat ik aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam studeerde; er was in die tijd een bloeiend toneelleven onder de studenten en ik deed daar enthousiast aan mee. Maar we hadden ook allemaal weinig geld en Jef genoot niet alleen de reputatie dat hij interessant nieuw toneel schreef, maar ook dat je een door de oorlogsjaren verwaarloosd gebit bij hem voor een schappelijke prijs kon laten opkalefateren. Het was in onze kringen een steevast terugkerend *bon mot* dat Heydendael niet alleen de beste tandarts onder de Nederlandse toneelschrijvers was, maar ook de beste toneelschrijver onder alle tandartsen. Maar daarmee werd aan zijn werkelijke betekenis nog geen recht gedaan.

Het toneellandschap zag er in die wederopbouwperiode heel anders uit dan nu, zo'n vijf decennia later. Er waren maar een stuk of zes toneelgezelschappen die zich zonder uitzondering beijverden het bestaande wereldrepertoire te spelen: stukken die in het verleden of in het buitenland hun waarde hadden bewezen. Nederlands drama was er eigenlijk niet, of het moest Vondels *Gijsbreght van Aemstel* zijn, dat traditioneel in januari in de Amsterdamse Stadsschouwburg diende te worden opgevoerd.

Merkwaardig genoeg speelden Nederlandse acteurs dus steevast Griekse helden, Britse butlers en Franse markiezen, maar nooit herkenbare Nederlanders uit de dagelijkse werkelijkheid. Die leemte was zo gebruikelijk dat een overzichtswerk van toneelrecensent Ben Stroman uit 1973 over de Nederlandse toneelschrijfkunst als vanzelfsprekend de ondertitel droeg: ‘Poging tot verklaring van een gemis’.

Als dit boek de naoorlogse periode behandelt (blz. 168 e.v.) blijkt dat er zo

nu en dan van schrijvers uit de jaren dertig een enkel toneelstuk op de planken kwam, bijvoorbeeld van oude rotten als Maurits Dekker of August Defresne. Maar een nieuwe, jonge generatie wordt alleen vertegenwoordigd door Luisa Treves en door... Jef Heydendael, die als een meteoor uit de lucht kwam vallen.

Maar waar kwam die meteoor vandaan? Wie Heydendaels leven meer in detail beziet merkt dat de doorbraak in toneelminnend Amsterdam zich beslist niet geheel onverwachts aandiende.

Jef was in Heer bij Maastricht geboren als nakomertje in een gezin met vijf kinderen. Hij bleek een bijzonder intelligente jongen die het gymnasium vlot doorliep. Daarop vertrok hij voor een studie filosofie naar Leuven, maar stapte al gauw over op een iets wereldser plan: de opleiding tandheelkunde in Utrecht, zich er maar al te zeer van bewust dat financiële onafhankelijkheid een minimale voorwaarde was om zich als toneelauteur staande te houden. Als zestienjarig gymnasiast had hij al een zwaartillend 'Russisch' drama geschreven, *Wladimir*, dat het in 1933 bij de Limburgse toneelgroep van Schillings tot een succesvolle opvoering had gebracht. In zijn Utrechtse studietijd bleef hij doorschrijven voor zijn medestudenten en gaf hij bovendien blijk van een duidelijke aanleg voor de schilderkunst. In 1939 vestigde hij zich, getrouwd en wel als tandarts in Maastricht. En daar zou het misschien allemaal bij gebleven zijn, als de oorlog niet was uitgebroken.

De befaamde toneelspeler Albert van Dalsum kende hij al uit zijn Utrechtse jaren; de acteur was met een joodse danseres getrouwd en had uiteraard niet voor de 'Kultuurkamer' willen tekenen; het echtpaar dook tijdelijk bij Jef onder in zijn grote huis aan de Hertogsingel. Toen Heydendael aanbood het gebit van Van Dalsum te saneren, stelde de acteur voor om die dienst in natura te betalen. 'Ik speel voor jou en je vrienden de Gijsbreght; ik ken toch alle rollen.'

En zo werd het instituut van de illegale besloten kunstavonden geboren. Van Dalsum droeg verschillende stukken als solo voor; Eduard Verkade kwam met *Hamlet* en Paul Huf met werk van Dostojevski.

Zo bloeide Jefs voorliefde voor het theater onweerstaanbaar op; in extenso vertelt hij daarover in zijn hier opgenomen autobiografische novelle *Mijn oorlog.* Dadelijk na de bevrijding schrijft hij zijn *Ephialtes van Athene*, over het dan uiterst actuele thema van het ontstaan der democratie. Die onderwerpskeuze was al dadelijk typerend voor Jefs opvatting van eigentijds drama: geen loos vermaak, maar stof die de toeschouwer van dat moment zou doen stilstaan bij actuele vragen. Het historische stuk, spelend

in de vijfde eeuw voor Christus in het Athene van Perikles, is herhaaldelijk - vooral door studenten (Delft en Utrecht) - ten tonele gebracht.

In 1948 was zijn reputatie kennelijk al zo groot dat hem van twee kanten een verzoek bereikte voor een gelegenheidsstuk. Het seminarium van Rolduc gaf hem de opdracht voor een drama over de Limburgse hertog en kruisvaarder *Walram III*, waarvan bij de opvoering in 1949 al dadelijk in recensies 'de eenvoudige opbouw en de scherpe levendige dialogen' werden geprezen. En de Stichting 40-45 vroeg Heydendael om een toneelwerk naar aanleiding van het 50-jarig regeringsjubileum van Wilhelmina; dat werd *Met wijs beleid*, dat na de officiële première nog jarenlang gretig aftrek vond bij het amateurtoneel.

Maar toen was het Limburgse culturele klimaat al te kleinschalig geworden voor Jefs artistieke ambities. In 1946 had hij zich als tandarts in Amsterdam gevestigd op het knusse Raphaëlplein in Zuid, waar de nabijheid van de Stadsschouwburg op het Leidseplein hem inspireerde en naar al gauw bleek, kansen bood. Niemand minder dan Albert van Dalsum zwaaide daar immers - samen met August Defresne - de scepter over het Amsterdams Toneel Gezelschap (ATG).

Door deze omstandigheden kwam Jefs dramaturgische carrière in onstuimig vaarwater. Hij had een nieuw stuk ingezonden voor een toneelprijs van de gemeente Amsterdam. Eigenlijk had hij daarbij niet aan de gestelde voorwaarden voor mededinging voldaan: men diende een uitgebreide synopsis en één uitgeschreven scène in te sturen; de bekroonde zou dan in samenwerking met een aan te wijzen dramaturg zijn gegeven mogen uitwerken. Maar Heydendael was daarvoor te zelfverzekerd en te ongedurig geweest. Hij had de klaarliggende versie van een thrillerachtig volksstuk opgestuurd, *Licht geval* geheten. En, hoewel de jury blijkens het rapport van Simon Carmiggelt, destijds toneelcriticus van *Het Parool*, betreurde dat niet aan de voorwaarden was voldaan, zag men toch wel zoveel kwaliteiten in deze tekst dat de schrijver de eerste prijs werd toegekend, waarvan hem op 27 januari 1949 in een wel heel sober briefje van wethouder De Roos mededeling werd gedaan. 'Het bedrag van de prijs (*f* 400, -) zal u worden overgemaakt'.

Maar diezelfde maand kwam met het nodige tromgeroffel het bericht in de publiciteit dat het ATG een nieuw Nederlands toneelstuk op het repertoire had genomen van 'de Limburgse tandarts' Jef Heydendael, en wel zijn sindsdien meest befaamde werk *Voor altijd Pilatus*, dat in de regie van Defresne op 22 januari in première zou gaan. Toen het stuk bij pers en publiek ook nog bleek aan te slaan werd er al spoedig gesproken van 'een re-

naissance' van de Nederlandse toneelschrijfkunst. In diezelfde periode zou het Amsterdamse gezelschap immers ook een stuk van Luisa Treves (*De ring en de kelim*) en van Jeanne van Schaik-Willing (*Het portret*) uitbrengen. Maar Heydendaels werk maakte toch wel het meest furore; zeker ook omdat hij niet uit het milieu van bekende literaten kwam (het feit dat hij 'eigenlijk' een tandarts was, bleef in de publiciteit een opvallende rol spelen), maar toch vooral omdat men zijn sterke betrokkenheid voelde bij de grote vragen van zijn tijd. Het stuk was al in 1947 ontstaan; het behandelde de geschiedenis van Jezus' veroordeling en kruisiging geheel vanuit de optiek van de Romeinse landvoogd Pilatus. In diens ogen waren de joden maar lastige dwepers, die zich niet voetstoots wilden schikken in de Romeinse rechtsorde. Alom werd de schrijver geprezen omdat hij kans had gezien de zuiver menselijke kant van Pilatus als bekwaam bestuursambtenaar te belichten; die kon in zijn dagen immers niet bevroeden in welk wereldschokkend drama hij geroepen was een rol te vervullen. Dramaturgisch was de knapste vondst deze: als de landvoogd eenmaal heeft ingezien dat hij een onschuldige aan de lieve vrede heeft opgeofferd, neemt hij niettemin de volgende dag nagenoeg eenzelfde beslissing. Hij is immers 'voor altijd Pilatus'; in een knap verwoorde epiloog maakt de schrijver duidelijk dat de toeschouwers in Pilatus' plaats waarschijnlijk geen beter figuur hadden geslagen. Ieder mens is uit zwakte tot schipperen bereid.

Het stuk is in later jaren herhaaldelijk, ook voor de televisie, opnieuw vertoond en heeft zelfs in het buitenland bekendheid gekregen. In 1950 werd het in Frankrijk in hoorspelvorm uitgevoerd en vier jaar later hield een nieuw gezelschap in Zürich er een tournee mee door heel Duits-sprekend Zwitserland. De regisseur liet Heydendael in een dankbare brief weten: 'Wir haben das richtige Spiel zum Beginn unserer neuen Bühne ausgesucht. Es hat gerade gezeigt dass wir nicht nur eine Bühne wollen, sondern eine Bühne, die eine wesentliche Botschaft zu verkünden hat.'

Ook het bekroonde stuk *Licht geval* stamde al van enkele jaren terug, maar nu de prijs en het succes van het 'Pilatus'-stuk zijn werk in de schijnwerpers hadden geplaatst, werd ook deze vingeroefening in het schrijven van een spannende intrige door het beroepstoneel opgepakt. Het kleine Amsterdamse gezelschap 'De Spieghel' onder leiding van niemand minder dan Ko van Dijk nam het in diens eigen regie op het repertoire en in maart 1949 ging het in première in het Nieuwe de la Mar theater. Maar de (gerenommeerde) spelers behandelden het - misleid door de titel? - wat al te gemakkelijk als een niemendalletje; de naamgeving dekte in Jefs ogen eigenlijk een andere lading: er is een uit een kamp ontsnapte Nederlandse

SS-er, die zichzelf een ‘licht geval’ acht en in zekere zin temidden van de overige, zogenaamd brave toneelfiguren nog niet het slechtste figuur slaat; een in die dagen zeer gewaagde en uiterst spannende stellingname. De pers was het er in het algemeen weer over eens dat Heydendael zijn metier beheerste en boeiende, levensechte dialogen wist te schrijven.

Jef verklaarde in deze dagen in een interview dat hij het gevoel had de eerste horde te hebben genomen; hij was als Nederlands schrijver doorgedrongen tot het grote toneel. Nu kwam het erop aan de concurrentie met de bekende buitenlandse auteurs het hoofd te bieden.

In 1949 was een nieuw drama gereedgekomen; dit was een bijzonder ambitieus project: een stuk dat de ineenstorting van het Spaanse Rijk in de zestiende eeuw tot onderwerp had. Oorspronkelijk zou het *De troon van Engeland komt niet vrij* hebben geheten; maar het staat bekend onder de latere, handzamer naam *Armada.* Als zodanig heeft het een stormachtige rol in de Nederlandse toneelgeschiedenis gespeeld.

Heydendael was er met dit stuk op uit de historische figuur van Philips II te ontdoen van de in Nederlandse ogen gebruikelijke beeldvorming. Hij voerde de koning niet ten tonele als de tirannieke onderdrukker, maar wilde de tragische kant laten zien van een diep religieus man die oprecht meent dat hij met God aan zijn zijde onoverwinnelijk moet zijn. En die dan toch de nederlaag van zijn vloot met een overmacht van 30.000 soldaten tot zijn wereldbeeld moet toelaten.

Ook dit stuk had gewaagde compositorische elementen en een veelbetekenende actuele thematiek. Jef was er speciaal een maand voor naar Spanje gegaan en had de sfeer van het Escurial opgesnoven. Hij ervoer het Spanje van Philips, het van zijn roeping overtuigde en overmoedige wereldrijk, als een pendant van het communistische machtsblok dat in deze periode - de aanloop tot de Koude Oorlog - de wereld met zijn atoomwapens bedreigd. Hoezeer de schrijver besefte dat zijn roeping lag in het creëren van toneel met een wezenlijke inhoud, zette hij nog eens expliciet uiteen in zijn inleiding op Armada: ‘Hier ligt de scheppende zending ook en vooral van het toneel: een nieuwe synthese te wijzen, zodat het theater weer de creatieve magie krijgt die het in alle belangrijke culturen heeft gehad.’ Bovendien streefde Jef er als auteur steeds naar met dramaturgisch nieuwe vormen te experimenteren, zoals dit keer met het gedurfde naspel. Daar beleeft Philips een angstvisioen waarin hij alle personages uit het stuk als in een dodendans voorbij ziet trekken, uitgedost alsof ze zijn weggelopen uit één van de surrealistische taferelen van Jeroen Bosch - een van Philips' uitverkoren schilders. De koning komt er dan toe te erkennen dat het voor-

naamste element aan zijn religieus fanatisme heeft ontbroken: de naastenliefde.

De rampzalige manier waarop de première werd ontvangen, is een van de bekendste verhalen uit de Nederlandse theaterhistorie. Door een samenloop van omstandigheden waren de organisatoren van de Boekenweek op de ongelukkige gedachte gekomen Heydendaels jongste, bepaald niet lichtvoetige drama *Armada* uit te kiezen als feestelijk voorafje bij het Boekenbal in de Amsterdamse Stadsschouwburg.

De schrijvers en hun aanhang, matig geïnteresseerd in een serieuze opvoering en vooral gespitst op de drank, dans en muziek na afloop, betoonden zich een zeer onrustig publiek en verstoorden herhaaldelijk de voorstelling met gelach en honend commentaar. Voor de auteur en de spelers was het een treurige ervaring en de pers weet het wansucces de volgende dag ook aan gebreken van de voorstelling. Die was in handen van het gezelschap Comedia van Cor Hermus, die zelf de regie had gevoerd en bovendien de rol van Philips II vertolkte. Bij volgende opvoeringen voor een normaal schouwburgpubliek bleek gelukkig dat deze toneelproductie wel degelijk ook grote indruk wist te maken.

Maar inmiddels had Heydendael - ditmaal zelfs in regeringsopdracht - alweer een volgend sterk toneelwerk voltooid: *Revisie.* Met het centrale idee had hij al enige tijd rondgelopen, ertoe geïnspireerd door een dweepzieke Amsterdamse gelovige die het denkbeeld had geopperd het proces waarbij Christus tot de kruisdood was veroordeeld, te herzien. Nu de staat Israël was gesticht, bestond er immers voor het eerst sinds Bijbelse tijden weer een centrale joodse regering en een Hooggerechtshof dat het vonnis in revisie zou kunnen nemen.

Dit denkbeeld werkte Heydendael in zijn stuk volkomen overtuigend uit. Er is in Jeruzalem een congres bijeengeroepen door de Wereldraad van Kerken dat alle argumenten om het proces te heropenen ter discussie stelt. Op virtuoze manier wordt hier een vergadering van de kort tevoren opgerichte UNO geparodieerd, doordat de afgevaardigden van de verschillende kerken elkaar liever politieke vliegen afvangen dan bij te dragen aan de oplossing van de universele vraag waarvoor men bijeen is gekomen. Opnieuw stelt het stuk het gebrek aan medemenselijkheid aan de orde: er blijkt niemand aanwezig die het standpunt van Christus zelf in een mogelijk nieuw proces kan vertegenwoordigen. De ‘moraal’ is duidelijk: onder al deze vertegenwoordigers van Christelijke kerken is geen ware christen te vinden.

Dan neemt de auteur een vergelijkbare kunstgreep te baat als in het twee-

de bedrijf van *Voor altijd Pilatus.* Er dient zich ook in onze tijd een joodse opstandige aan die bereid is zich als zondebok te laten aanwijzen. En ook het ‘Sanhedrin’ van vandaag toont zich dan in staat, ter wille van rust en orde, een onschuldige op te offeren aan de volkswoede, net als in de eerste eeuw. Vooral de scènes tussen de politiefunctionaris en de Israëlische volksjongen, wiens misdrijf is dat hij kostbaar water uit een bron ook voor Arabieren beschikbaar heeft gesteld, zijn van een aangrijpende directheid. Maar het stuk telt meer dan 25 rollen en een dergelijke grote bezetting was ook toen al voor een beroepsgezelschap een nauwelijks aanvaardbaar risico. Voor de Amsterdamse Studenten Toneel Vereniging (ASTV) was zo'n grote groep medespelenden nu juist een extra attractie. Sinds kort beschikte men bovendien over een eigen toneelzaaltje, de bovenzaal van de studentenbioscoop Kriterion (tegenwoordig Studio K), destijds Hypokriterion geheten. Jef Heydendael toonde zich al gauw bereid het stuk zelf met de studenten in te studeren. Hij liet daartoe het wel heel kleine toneeltje van vier bij twee meter naar voren toe uitbouwen, zodat de scènes van het wereldcongres met meer dan twaalf spelers er inderdaad konden worden opgevoerd! De pers betoonde zich na de première op 21 maart 1951 bijzonder ingenomen met stuk en voorstelling en stelde vast dat ‘de uitverkochte zaal veel waardering toonde’.

Maar het is niet onaannemelijk dat Heydendael zelf inmiddels enigszins genoeg had gekregen van de gangbare opvoeringspraktijk bij het Nederlands toneel. De afhankelijkheid van de opvoerenden, de beperkingen die het theater oplegt en de onmogelijkheid een groot publiek te bereiken kunnen hem teleurgesteld hebben; in ieder geval heeft hij na *Revisie* geen volgend werk door het beroepstoneel laten opvoeren en zich met overgave gewijd aan het kersverse communicatiemiddel, de televisie. Dit medium bood hem kennelijk de ruimte en de vrijheid waar zijn talenten naar hunkerden.

Voor de KRO was hij in '53 al begonnen hoorspelen te schrijven, maar de televisie ontdekte hij twee jaar later bij de VPRO, waar hij met doorslaand succes zijn eerste tv-spel *Alles kan anders* lanceerde. Meteen greep hij de kansen die dit nieuwe expressiemiddel hem bood.

Hij liet een inbreker een hele reeks kamers in een Amsterdams huurhuis bezoeken. Overal treft de man - briljant vertolkt door Ton van Duinhoven - vastgelopen verhoudingen aan en weet die door zijn fantasierijke overtuigingskracht vlot te trekken, met de titel van het stuk als doorslaggevend motto. Die gedachte dat het roer altijd nog óm kan, lijkt zo typerend voor Jefs bruisende natuur dat zij ook tot titel van deze bundel is gekozen.

De schrijver voelde zich bij de Hilversumse omroepen als een vis in het water, al heeft de KRO hem in de loop van de jaren de meeste kansen geboden; hierbij heeft Jefs katholieke achtergrond uiteraard een rol gespeeld, maar ook een moeilijk definieerbare 'compatibilité d'humeur'. In 1957 kreeg Heydendael er zowaar de kans zich voor de beeldbuis als acteur te manifesteren. In een uiteraard zelfgeschreven monoloog, *De overkant is zo ver*, beeldde hij vijf kwartier lang (!) een aantal uiteenlopende figuren uit die met elkaar in dialoog zijn, maar zich soms ook rechtstreeks tot de tv-kijker richten. De reacties van tv-recensenten waren over het algemeen laaiend, maar ook Heydendael zelf was gelukkig dat hij zich in dramavorm had kunnen uiten met tussenkomst van zo weinig mogelijk anderen.

Ook toen hij, jaren later, in een serie van zes tv-eenacters - onder de verzamelnaam *Poging tot gesprek* - steeds wisselende alledaagse situaties op het scherm bracht, was hij zelf vaak op de achtergrond zichtbaar of droeg kleine rollen bij.

Toch is hij altijd met het schrijven van grote historische drama's bezig gebleven. Soms nodigde hij een selecte kring van vrienden bij zich uit om hun, op een avond besproeid met overvloedige dranken, een pas geschreven stuk voor te lezen. Jef was dan op zijn allerbest; gloedvol en bedreven typeerde hij alle personages en gaf, al bleef hij zitten, een suggestief beeld van de handeling. Ook voor zaterdag zes februari 1999 waren wij in zijn gastvrije Amstelveense woning uitgenodigd; enthousiast had hij door de telefoon een nieuw stuk van zijn hand aangekondigd. Op die zaterdag hebben wij op Zorgvlied afscheid van hem genomen. Tot het allerlaatst was hij trouw gebleven aan het talent dat ook zijn roeping was.

Prof. dr. Hans van den Bergh

Jef 80
Zo is het begonnen

De nobelste karaktertrek van de noordse volkeren is hun drang naar het zuiden.
ANTON VAN DUINKERKEN

1. De oorzaak

Wij schrijven het jaar onzes Heren negentienhonderdzesenvijftig. Sinds onze studentenjaren in 'n vergrote BM hadden Quirina en ik niet meer gevaren, het werd dus weer eens hoog tijd. En jawel, bij Kersken aan de Westeinder lag voor 'n redelijke prijs een alleraardigst kajuitjachtje te koop. We doopten het de ‘Aegis’, het schild van Pallas Athene, dat ons niet alleen bescherming maar ook wijsheid en inzicht zou verschaffen.

Hij was blank en rank, zeven en 'n half bij ruim twee meter breedte. Om z'n ronde spanten spande 'n mooie gladde plakhouten huid, waaronder 'n aangehangen ijzeren kieltje van bijna een meter. 'n Tweepersoonskajuitje dat ik versierde met Griekse sportfiguren gaf ruime zithoogte en erachter was 'n flinke kuip, bijna tot aan de iets te brede spiegel waar 'n plank aan zat ter bevestiging van een British Seagull.

Achter in de kuip stond op 'n keurig koperen plaatje de naam van de bouwer: J. v.d. Brink, telefoon 10, Stompwijk. Wat 'n tijd! Wie heeft er nog telefoon tien! En waar zou in godsnaam Stompwijk zich bevinden? Tenslotte traceerden we het ergens onder Leiden en de heer Van den Brink bleek al even sympathiek als zijn product, hij vond dat zijn scheepje in goede handen was gekomen.

De Aegis zeilde voortreffelijk. Z'n torentuig trok hem hoog aan de wind, met opvallend gemak sneed hij door ruw water en hij vertoonde ondanks zijn geringe diepgang heel weinig drift. Dat zou 'n feest worden, voor het eerst in m'n leven nam ik vanaf 2 augustus alleen om te zeilen drie weken vakantie. Varen, de Westeinder, de Kaag, de Brasemer, misschien zelfs het IJsselmeer!

Vol verwachting gingen we aan boord, met leeftocht en alle voorzieningen. Maar op 3 augustus begon het vanuit het noordwesten windkracht zeven te waaien en 's avonds ging het regenen. Om voorlopig niet meer op te houden.

Vier augustus waren de kussens nat, 's avonds ook de dekens. Vijf augustus de handdoeken, de truien, het oliegoed. Zes augustus sopten de ma-

trassen, het brood, de worst, de kaas en wat tot dan toe nog maar klef had aangevoeld was vanaf de achtste drijfnat, zoals alles alles alles beneden, en bovendeks. Ons dakje lekte namelijk, heel weinig, maar meer dan ons verdriet verdragen kon.

Toch lieten we ons niet uit het veld slaan, we hielden vol. En waarachtig, op Mariahemelvaart hield het gedrens even op, de heilige Maagd moest natuurlijk droog bij haar Zoon aankomen. Wij vatten weer moed.

Totdat op de zeventiende de volgende depressie toesloeg, deze keer uit het zuidwesten met flinke buien en slagregens. Weer alles nat, weer ellende, wat 'n land! Eens in de vijfentwintig jaar 'n zomer waarbij het soms zo drukkend is dat je stikt, en voor de rest... Ik dacht aan De Genestets boutade. Wat 'n oenen van batavieren om uitgerekend hier in dit noordelijk stukje moeras te komen zitten om onze voorvaderen te worden!

We waren niet alleen teleurgesteld, we waren boos. Woedend! Kon dat nou niet anders? Jazeker, het móést kunnen. Zeilen? Graag, maar dan met mooi weer en onder de zon. En waar is dat?

We hoefden niet lang na te denken. Tegelijk voelden wij nobele trekken in ons karakter naar boven komen. Wij keken elkaar aan en zeiden tegelijk: de Middellandse Zee, de Côte d'Azur! 'n Opwelling.

'n Opwelling ja.

Bij tijd en wijle heeft ieder mens wel eens 'n opwelling; maar beseft u wel, waarde lezer, dat soms in het leven niets zo doorslaggevend is als 'n opwelling? De grootste dingen zijn er ooit door tot stand gekomen!

Sommige vrienden dachten dat ik gek was met m'n kleine bootje. Onverantwoord. Anderen, die mij toch al niet normaal vonden, beperkten hun reactie tot vriendelijke twijfel. Zo van je kunt het nooit weten met die vent.

Nou ze konden me allemaal gestolen worden, ons besluit stond vast: wij naar de zon!

Wie de zee bevaart verwisselt van hemel, niet van ziel.
HORATIUS

2. Lang leve Havekes

Om een klein scheepje van Amsterdam naar Marseille te krijgen is niet moeilijk als je weet hoe het moet. Maar wij wisten van niets, niemand wist iets. Maar we hadden geen haast, we hadden 'n jaar de tijd.

Eerst eens proberen bij een stoomvaartmaatschappij. Als deklast op 'n groot schip. Ja dat kon. Maar de prijs was om van te schrikken en alle risico was voor ons. Dan 'n vrachtvervoerder-over-de-weg. Twee keer per week rijdt er van een of andere firma 'n kanjer van 'n koelwagen leeg naar Marseille om daar vlees te halen. De Aegis, mast eraf, kon er twee keer in. Nee nog beter, mijn zwager heeft een grote steenfabriek met zes lange trailers met opleggers. Als ik nou tijdens de bouwvakvakantie, als die dingen daar werkloos staan, alle benzine betaal plus nog 'n flinke fooi aan de chauffeur, dan is die voor niks aan de Côte d' Azur en ik heb mijn scheepje aan de Middellandse Zee!

Accoord, zei zwager Kees, dat blijft in de familie en hij zocht de chauffeur al uit. Maar na 'n dag informeren belde hij met 'n sombere stem dat het niet kon: Wet op het grensoverschrijdend vrachtvervoer, artikel 32, derde lid. ‘Een motorvoertuig dient slechts die vracht en die lading te vervoeren waartoe het behoudens de in het vorig artikel vernoemde en ongewijzigde...’ enzovoorts, iedereen kent dat. In 'n vleeswagen geen stenen, op 'n betontrailer geen schip! O nee dat mag helemáál niet.

Dan bood er zich een meneer aan met een oude Citroën traction avant; tegen vergoeding wilde hij ons graag met zijn trailertje trekken. Heel vriendelijk, maar ik vertrouwde het niet. Stel je voor, ergens op de route nationale breekt zijn trekhaak of iets anders. Ik zag onze Aegis al voorgoed ergens verloren in het Franse binnenland staan, daar was ie echt niet voor gebouwd.

Dan misschien per spoor; wij naar het Centraal Station. De meneer van de bevrachtingen zei ons echter dat we op de Doklaan moesten zijn. En op de Doklaan zei 'n meneer dat de dienst eigenlijk op de Westerdoksdijk zat. Daar zei 'n meneer dat we eerst naar het Oostindische Huis moesten, en in het Oostindische Huis zei 'n meneer dat we op het Centraal Station moesten wezen.

Zo waren we de stad aardig rond, maar we stonden op het CS nu wel voor een andere deur. Aan de achterkant op De Ruyterkade namelijk en dat, waarde lezer, maakt een enorm verschil. Want achter deze staatsgroene deur zat in een staatsgroezelig kantoor onder een staatshoge zoldering een kleine meneer achter een buro en die heette Havekes. Lang leve Havekes had ik moeten roepen maar dat wist ik toen nog niet.

De man was mij meteen sympathiek. Hij bleek niet eens verstoord dat we hem uit zijn ambtelijke middagdut hadden gewekt, hij was direct geïnteresseerd. 'n Schip op 'n trein, dat had hij in zijn lange loopbaan nog nóóit beleefd. Maar hij kon alles begrijpen. We moesten 'n kleine wieg laten maken waarin het schip zou rusten en dan zou hij zorgen voor 'n wagon. Een SHTS wagon met vierentwintig stalen rongen als u begrijpt wat ik bedoel. Nou, wij begrepen natuurlijk alles, vulden onder zijn leiding vele groene, gele en witte formulieren in en klaar waren we, voor vijfhonderdnegentien gulden!

O lof der ijzeren wielen, denderend over het tweevoudig stalen lint naar eindeloze verten. Diesel-electrisch mirakel, wonder van menselijk vernuft! Verrukkelijk Nederlands bedrijf, met mannen als Den Hollander en Havekes! Want, waarde lezer, er was méér. 'n SHTS heeft niet alleen vierentwintig stalen rongen, als u al weet wat dat is, maar is ook nog achttien meter lang, er kon dus nog 'n boot bij!

Op 'n advertentie in de Waterkampioen stond 's avonds al de telefoon roodgloeiend. Voor 250 gulden wilde iedereen met z'n schip mee, varen op de Middellandse Zee! En wanneer ik dan weer terugkwam. Maar toen ik zei dat ik er niet aan dacht hier nog ooit terug te keren vielen ze allemaal af.

Behalve één, en dat was ene meneer Hartog, 'n gepensioneerde Zuid-Afrikaan. Hij was met 'n Engelse uit Wight getrouwd, woonde nu op Mallorca en had bij Bou van Wijk 'n acht meter lange fifty-fifty gekocht die hij graag naar zijn eiland wilde brengen. Mijn annonce was een uitkomst, zei hij en ik riposteerde in dezelfde geest. Op Havekes' aanraden namen we voor het dubbele geld niet het Franse régime ordinaire maar het régime accéléré zodat we met de befaamde Franse spoorwegpunctualiteit op de aankomst in Marseille onze klok gelijk konden zetten, verzekerde Havekes.

In Leiden werd geladen. Van Wijk had twee mooie houten wiegjes gemaakt, twee mannetjes hielpen de kraanmachinist, die de scheepjes een voor een haarzuiver uit de vaart tilde en ze op de millimeter precies in de

wiegjes vlijde, geen schrammetje, geen stootje. Dan gingen de dekzeilen eroverheen en deze werden met goede bootsmanssteken vastgesjord. Binnen het uur was het gebeurd.

Daar stond ons scheepje dan, naast de Dolfijn van de heer Hartog, gedoken onder z'n zeil, het mastje netjes ernaast, te wachten op de grote reis. Dag Aegis, dag lief bootje, gezegend zij de vakman die je bouwde. Gezegend ook het azuren vocht dat over 'n paar dagen je domein zal zijn.

Toen ik me omkeerde om weg te gaan kreeg ik het even te kwaad. Wat was ons scheepje klein op die grote lange wagon! Wat moest dat met die lange reis, wat waren we begonnen!

's Avonds kondigde De Bilt 'n nieuw lagedrukgebied aan dat ons in de nacht zou passeren. Gevolgd door 'n randstoring met harde wind en regen, later overgaand in buien, sommige vergezeld van hagel en... wat kon het me verdomme ook verder schelen, op naar de Méditerranée!

Homme libre, toujours tu chériras la mer!
BAUDELAIRE

3. Vieux Port

Ja hij lag er! In de Middellandse Zee. In de oude haven van Marseille. Wij waren met de auto snel erheen gereden en arriveerden aan de haven tegen halftien. En verhipt, om even over tien kwam de trein met Aegis en Dolfijn de nieuwe kade opgereden en stopte precies volgens 't boekje voor onze neus om 10 uur 12. Exact! Correctie van de Chemins de fer op de Franse slag!

Inmiddels stond er op de kade een grote kraan met twaalf mannen, van de verwittigde laad- en los firma, maar niemand deed wat. Er zat namelijk nog 'n loodje aan de scheepjes, het was geen invoer in de Franse staat, het was dóórvoer van zee tot zee en het wachten was dus op de douane. Eindelijk kwam die, nam Havekes groene, witte en gele formulieren in bezit, scheurde, stempelde, ondertekende, vouwde dubbel en plakte. Om tenslotte onder ons hartstochtelijk handgeklap plechtstatig de loodjes door te knippen. Hoera!

Dan spuugden acht van de twaalf Marseillanen in de handen, klommen op de wagon, haalden de rongen eraf (dat zijn die verticaal langszij geplaatste ijzeren staken aan 'n open platte wagon), bonden een voor een de schepen aan de kraantakels en in precies dezelfde tijd als de twee in Leiden erop hadden de acht in Marseille de bootjes eraf.

Maar waarom deden de vier overigen niets, zij keken alleen maar toe. Het antwoord was: zij waren van 'n andere firma, ‘La Gréeuse’, de optuigers. En toen het zaakje in het water lag grepen zij snel en vakkundig in. In minimum van tijd lag alles aan boord, in 'n mum stonden de mast en de zonnetent erop, werden we van de spoorwegkade naar om de hoek gesleept en tien minuten later lag de hele Aegis keurig netjes voor ons vaarklaar, voilà!

Ja hij lag er, het was zover. Slank en wit wiegde hij in het vreemde water, dat hier in de haven goor en helemaal niet blauw was. Onwennig tussen al z'n grote broers. Langszij ontnam 'n stoomboot van 'n Franse parfumier ons ieder uitzicht, ernaast Lady Docker in haar luxueuze motorpraam. En

verder schepen, schepen, schepen, oude, nieuwe, verveloze, prachtig blinkende, alles blauw en groen en wit, en alles genadeloos heet onder de nu moorddadig brandende zon. Vieux port. Bloedheet. Veel erger dan we gedacht hadden, 'n kuil van verzengende hitte.

Ik strekte me vadsig uit, en opnieuw dacht ik: wat zijn we begonnen. We waren beiden doodmoe van het inruimen en schoonmaken, we hadden ondertussen goed gegeten, flink wijn gedronken en... Sloom tuurde ik naar Quirina maar die was al ingeslapen. Door 'n spleet tussen de schepen zag ik nog de overkant. Okerkleurige huisjes rijden zich netjes langs mooie rechte straatjes, alles eenvormig en saai. Was vroeger de rosse buurt, de gesloten oude wijk, waar zich volgens zeggen ooit de wildste taferelen hadden afgespeeld. Maar nu stelde het niets voor en alle luiken waren dicht. Alles sliep, de schepen sliepen, de haven sliep, en ik...

Er kunnen 'n paar uur verstreken zijn toen ik door 'n ongewone beweging van het schip gewekt werd. Ik sloeg de zonnetent open, wreef me de ogen uit, en zag ineens dat de buurman verdwenen was. Ik had z'n motoren niet eens horen aanslaan maar plotseling hadden we vrij uitzicht tot en met de havenuitgang. Links boven op de rots troonde de Notre Dame de la Garde, de kleine kerk van Onze Lieve Vrouw die al eeuwenlang voor alle zeevarenden de wacht houdt. Daaronder twee oude forten van dezelfde grauwbruine steen als de rotsen. En daartussenin, niet al te breed maar duidelijk, het blauw, het wazige blauw, het dansende, lokkende blauw van de Méditerranée!

Ik sprong overeind: ‘Quirien kijk dáár es, wat dóén we?’ Het antwoord liet geen seconde op zich wachten: ‘Optuigen en wegwezen!’ En vliegensvlug, voorzover onze zweterige lichamen het toelieten ging de zonnetent neer, de zeilen erop, de Seagull erachter en rrrt hij deed 't, daar voeren we. Even moest ik in de nauwe uitgang nog 'n sleepboot passeren, maar toen die voorlangs de forten geschoven was, kon niets, maar dan ook niets ons verder nog weerhouden. De Seagull ging uit, de zeilen omhoog en we voeren op de Middellandse Zee. Het uur U had geslagen, we voeren, we zeilden, lang leve Havekes!

Ordnung muss sein.
OUD GERMAANS GEZEGDE

4. Niet alleen Coventry

Wie de oude haven van Marseille uitvaart heeft nog 'n tijdje het zicht op die nette nieuwe wijk waarover ik vlak voor mijn middagdutje had liggen mijmeren. Zoals gezegd, die wijk is niet altijd zo geweest, integendeel. Als 'n soort Algerijnse kashba kronkelden daar vroeger de halfmiddeleeuwse straatjes en steegjes door elkaar, volkomen ontoegankelijk voor wie er niets te zoeken had, vergaarbak van veel wat het daglicht mijden moest. Ontsnapte boeven deelden hier hun optrekjes met hoeren en hun souteneurs. Illegale Turken, Joegoslaven en Grieken leefden in één smeltkroes met dubieuze Algerijnen, de blauwe berbers uit de Sahara en de bruine mannen van Marokko, broederlijk naast deserteurs van het vreemdelingenlegioen. Al wat de Rhône uit haar mond niet kwijt kon, spoelde aan in het Quartier du Vieux Port. Er werd gehandeld, er werd geleefd, er werd gedronken, er werd gevochten. In alle kroegen was muziek, iedere avond was er wel ergens gekrakeel en bonje.

Eens in de twee jaar deed de politie een inval, vergezeld van een rigoureuze razzia. Maar iedereen was op 'n onverklaarbare manier altijd gewaarschuwd. Men trof een groezelige maar eerbare samenleving aan, de gezochten waren allemaal spoorloos. Je kon bijvoorbeeld Pierlot la flûte ook niet zomaar arresteren, want dan nam Ben Chaid wraak. Ben Chaid zat in een handel met Georgakakis en díé had twee verse jonge negerinnen ingebracht die weer werden gesouteneerd door... Pierlot la flûte. Via dubieuze gunsten waren er trouwens genoeg relaties met de politie zelf en zolang de gendarmerie niet echt gemeen deed, deed men niets smerigs terug.

Dit alles tot grote zorg van het stadsbestuur dat plan op plan ter tafel bracht om er eindelijk orde in te scheppen. Zonder enig resultaat, de buurt bleef leven, volgens eigen wetten bont en fel en de buurt leefde voort.

Totdat tijdens de Duitse bezetting in de kerstnacht van 1943 Feldwebel Wildgruber uit Schneidemühl in de kroeg van Zizi la Patate het leven liet. Het was de derde in die week, en alle drie in dezelfde stijl: stomdronken

van de pastis en dan 'n mooi dun mes vlak onder 't hart. Er werd alarm geslagen, er vielen 'n paar slordige schoten, op de Kommandantur beet iemand in 'n karpet.

Voor Oberst Von Rehböck was nu de maat vol. Al bijna 'n jaar had hij zijn mannen verboden die poel des verderfs te betreden, maar ook het Germaanse edelvlees bleek iedere keer weer op dit punt zwak. Op het feest van de Onnozele Kinderen hingen aan alle ingangen van de wijk de plakkaten: allen eruit, alles ging met de grond gelijk.

En het was alsof ineens iedereen begreep dat het deze keer menens was. Er ontstond een panische vlucht, vóór het nieuwe jaar moest iedereen weg. Die overdag 'n goed heenkomen zochten hadden nog het meeste geluk, de Duitse wachten letten niet scherp op, wie maar iets kon tonen dat op 'n persoonsbewijs leek mocht passeren.

Maar wee de mensen van de nacht, de kinderen der duisternis. Na het eerste ‘halt’ werd er onmiddellijk geschoten, soms nog vóór er geroepen was. Negers, Algerijnen en Marokkanen werden met de bajonet geveld, de drie joden op de grond doodgetrapt, de vrouwen de kleren van het lijf gerukt en na gebruik verminkt bij de anderen gevoegd. De vier Kriegsmarinedeserteurs uit Hamburg die men ving, werden netjes tegen de muur gezet en ter plaatse gefusilleerd. En terwijl bij Marius-le-Baudet (een van de honderdveertien Mariussen uit de wijk) op bevel een pittig marsmuziekje uit de luidspreker schalde, werden de lijken snel naar de buiten de stad klaargemaakte kalkputten afgevoerd en de eerste brandbommen geworpen.

Maar het was of de hemel het niet gedoogde, een plotselinge stortregenbui doofde de volgende ochtend het vuur. Er zaten trouwens nog mensen in de wijk, men had horen gillen, men hoorde honden, men zag duiven vliegen en door de stegen dwaalden nog Marokkaanse geiten.

Men wachtte een paar dagen. Zes januari bracht een versterkte afdeling genie springstoffen de buurt in. Punt voor punt werden de leidingen gelegd, door Oberleutnant Hauser nog eens persoonlijk gecontroleerd. Acht januari om 14.20 klonk het bevel ‘Feuer!’

Donker en onherroepelijk dreunden de ontploffingen, de doodsschreeuw der achtergeblevenen is niet meer gehoord. In 'n wolk van rook en puin ging het oude Quartier du Vieux Port ten onder, wat nog overeind stond werd de volgende dagen door Duitse vaklui geslecht. En er was orde.

'n Maand later zat Jean Paul Lemaître, wethouder van het stadsplan, op de Cannebierre achter zijn dagelijks glas pastis. Hij dacht na en zweeg. De problemen van de rosse buurt waren opgelost, zij het anders dan hij ooit gedacht had. Er was nu orde. De orde van de dood. En er moesten zo snel mogelijk nieuwe huizen komen, 'n hele wijk.

Na drie jaren stonden ze er. Eenvormige rijen, langs mooie nette straatjes. Heel ordelijk. Zo saai als 'n Hollandse nieuwbouwwijk.

In mijn rieten boot zeil ik heinde en ver, mijn hart springt op bij de schok der golven.
LU YU

5. Verlossing

Dit alles is alweer lang geleden. Voor velen is het al vergeven en vergeten. De daders weten van niets, ze liggen weer als gasten op de zonnige stranden. En toch, ook wij hebben in ons vreedzame landje nogal wat meegemaakt en bij het uitvaren van de haven kon ik de gedachte aan die onmenselijke wandaad maar moeilijk van me afzetten.

Toch moest ik, want eenmaal buiten Marseille zit je zo tegen het eiland Ratonneau met vlak daaronder het al even rotsige Pomègues. En ervoor ligt nog een veel beroemdere (beruchtere?) rots, de grote strafgevangenis Chateau d'If, waar volgens Dumas de graaf van Monte Christo ooit zijn heldendaden pleegde.

Rustig glijdend dreef de Aegis zuidwaarts, het windje was heel zachtjes oost, aflandig dus, geen rimpeltje op het water. En langzaam, na het eerste wennen, begonnen we te kijken. Aan bakboord de ruime baai van Madrague, omzoomd met de nu weer vol mensen lopende stranden, vóór ons de verre rotspunten van het eiland Maire, bar oord, maar indrukwekkend décor, en aan stuurboord... de eindeloos blauwe Méditerranée.

En langzaam voelden we ons blij worden, fijn en tevreden. Het zonnetje werd mild in deze late namiddag, het windje was naar west gedraaid en wakkerde wat aan, als om vlak voor zijn afscheid te laten voelen hoe goed hij het met ons meende. Het antwoord van de Aegis was dan ook heel dankbaar; onwaarschijnlijk mooi sneed hij door het dertig meter diepe helderblauwe water, wat 'n feest! Hadden we met ons drieste plan dus toch goed gegokt, dit eerste tochtje was al alles waard en in gedachten stak ik al mijn tong uit tegen de weifelaars thuis.

Drie uren duurde het, toen lagen we voor het eiland Maire. De rotsen waren snel hoger geworden, groots rezen ze nu voor de boeg, als 'n gigantische stekelrug van 'n voorhistorische draak. Nu werd het uitkijken geblazen, want de beste weg naar de oost is tussen de rots en de vaste wal, 'n breedte van pakweg vijftig meter. We hielden de adem in, totaal overbodig eigenlijk want het water is overal zeker zes meter diep en er staat nauwe-

lijks stroom. Toch was de rotsspleet zo onheilspellend dat ik me een andere Odysseus waande tussen de Skylla en de Charybdis. Tien minuten duurde het, misschien een kwartier. Toen zag Quirina ineens twee vissertjes op de kant zitten en ik riep heel hard ‘bonjour’, ook om te zien of er echo was. Maar geen geluid kwam terug, de rotsen waren te grillig.

Na de doorvaart was de beklemming geweken, maar helaas ook de wind was weg. Gelukkig lag op nog geen drie mijl afstand de kleine fjord Callelongue en dat werd onze eerste ankerplaats. Om acht uur precies voeren we er binnen en meerden af. En zagen tot onze verbazing dat de omgeving prachtig was. Lage schuin afglijdende steenformaties rezen aan weerszijden van ons op, vriendelijk begroeid met mossen, struiken, tot zelfs met pijnbomen toe. En ietsje verderop zagen we een kleine bistro waar vele Franse heerlijkheden te koop waren. En ons schip lag aan 'n klein fijn steigertje, waarschijnlijk voor de plaatselijke vissers bestemd, beschut tegen alles.

Het was daar dat ik voor de eerste keer van 'n mannetje op de wal 'n paar mooie verse kreeften kocht, waaraan we ons onmatig te buiten gingen, omspoeld met een mooie Saumur. En het was daar dat we voor het eerst bezoek kregen van een nieuwe vriend, die we op onze verdere tocht nog vaker zouden ontmoeten en die ons lang zou heugen.

The most advanced nations are always those who navigate the most
EMERSON

6. Jantje

Brokkenpiloot zou een te groot woord zijn voor de goede man, daarom hebben we hem maar Jantje Breekvoet gedoopt, volgens de letterlijke vertaling uit het Frans. Het eerste teken van zijn aanwezigheid was een luide bons tegen ons bakboord. We wilden net gaan slapen, ik was al uitgekleed en door 'n spleet in de voor de nacht opgezette zonnetent zag ik een ongeveer tien meter lange oude overnaadse praam tegen ons aandrijven. De volgende klap gold zijn voorplecht tegen de steiger; ik vroeg of ik kon helpen.

‘Ach wat hoor ik, u hebt 'n accent, U bent toch geen Hollander? O ja? Oh maar da's formidabel! Ik dacht dat u 'n Fransman was met z'n vlag ondersteboven. Maar die Ollanders, dat is formidabel! Ja helpt u mij even alstublieft; ik zit helemaal alleen op die schuit.’

Ik bracht z'n lijntje naar de kant en trok met 'n ander z'n achtersteven aan. En toen ie langszij lag zag ik 'n kleine verweerde man, die aan boord een onvoorstelbare warboel koesterde. Aftandse schoten, lijnen, ankers, pikhaken, hengels, landvasten lagen in één onontwarbare knoop door elkaar, aangevuld met stokbrood, vissen, tomaten, 'n ouwe broek, verfpotten en flessen wijn. De lak op zijn schip was dienovereenkomstig, je kon nog net lezen dat hij de ‘Petit Jean’ heette.

‘Ik ben wat laat ja. Vanochtend uit Arles vertrokken en m'n motor deed het natuurlijk weer 'ns niet. Die dingen kun je nooit van op aan. Pokkedingen zijn het. Ik zeil veel liever, maar d'r was geen wind.’

‘Komt u uit Arles?’

‘Eigenlijk uit Parijs. Ik kom ieder jaar in m'n eentje uit Parijs afgezakt. Voor 't seizoen. Naar de eilanden voor zes maanden. En dan ga ik weer terug, ik werk 's winters.’

Hij begon me hoe langer hoe meer te interesseren. Ik was moe en slaperig maar één ding wilde ik toch weten.

‘Hoe komt u nou met dat schip helemaal uit Parijs?’

‘De Seine op. Dan door het kanaal van Bourgonje en dan de Rhône.

Heel eenvoudig. Tenminste, de Rhône is geen kattepis, de Rhône is formidabel. Maar ik ken de weg, en ik doe het altijd alleen. Je krijgt geen kerel mee voor zolang. En aan vrouwen heb je niks, die zijn alleen goed voor smoesjes in bed, die houen niet van zeilen.'

Toch merkte ik op dat ik er een in de kajuit had liggen.

'Ah maar dat is natuurlijk 'n Hollandse, da's andere koek, 'n Hollandse is formidabel. Van Adams andere rib, daar heb je wat aan.'

Toch voegde hij er ietwat meewarig aan toe 'Nou 't beste ermee, maat. Maar haal voor je in je kajuit kruipt even je vlag neer, de zon gaat onder.'

Inderdaad, z'n vlagétiquette was in orde.

We sliepen die nacht niet al te best. Uit al die struiken kwamen zwermen muggen en Jantje naast ons had als stootwillen oude autobanden die met het wiegen van het schip afschuwelijk kraakten. Na uren woelen volgde ik Quirina's voorbeeld, ik stopte watten in m'n oren, trok het laken tot ver over mijn hoofd en zeeg tenslotte in Morpheus' armen.

Het eerste ontwaken in een eigen schip aan de azuren kust is een volstrekt unieke gebeurtenis. In heel Europa gaat de zon op, nergens echter met zo'n onweersprekelijke majesteit als aan Frankrijks zuidelijke kustrand. De hele hemel vlekkeloos blauw, in de verte wazig overgaand in een al even blauwe zee, waaruit vlak vóór ons tot zover we kijken konden de okergrijze rotsen torenhoog oprezen, hooghartig en uitnodigend tegelijk. We waren snel overeind en bleven kijken, dronken van het vergezicht. Kijken naar een ongedachte wereld, onbegrijpelijk en toch vlak vóór ons.

Totdat we in de 'Petit Jean' naast ons ook gerommel hoorden. 'n Paar blikken vielen om, 'n plank sloeg neer, en daar verscheen de eigenaar.

'Goedemorgen' riep ik, 'wat zegt u van dit weertje!'

Hij keek ons wat slaperig en verward aan, alsof hij niet goed begreep wat ik bedoelde.

'Is 't niet prachtig? Geen wolkje aan de hemel!'

'O ja formidabel. Da's hier altijd zo. Daarom kóm ik hier ook.'

'Wat denkt U, valt er vandaag te varen? Ik bedoel, het weer kan hier wel eens plotseling omslaan, hebben ze me verteld.'

'Omslaan? Haha, 't wordt vandaag weer zonnewind, da's duidelijk. 't Veulen komt eruit en dat blijft voorlopig zo. Over een paar dagen misschien 'n mistral, maar die kun je zien aankomen.'

'Hoe kun je die zien aankomen?'

'Hebt U 'n hygrometer aan boord?'

Ja die had ik. We waren niet zo plompverloren naar de Méditerranée gegaan dat we ons niet behoorlijk hadden voorbereid. Zo wist ik ook dat met ‘het veulen’ 'n dartel briesje wordt bedoeld, 'n mooi weer windje dat ongeveer tegen tien uur in het oosten opsteekt, leuk met de zon meedraait, om 's avonds in het westen weer te gaan liggen.

‘Kijk dan maar goed op de hygro’, ging hij voort, ‘de mistral is droog: zo gauw de hygro terugloopt moet je opletten.’

Op de wal waar ik nog wat leeftocht ging kopen kreeg ik van de vissers hierover bevestiging. Ik had me voorgenomen altijd en overal met vissers te praten. Ik hou van vissers, samen met Jezus; niet voor niets is het christendom uit de visserij ontstaan, het zijn prachtige mensen. Hun beroep behoedt hen voor tweeslachtigheid, de zee schaaft hun karakters tot kristal. En ik vind Franse vissers nog 'n slag apart, 'n genegenheid waarvoor we later nog rijkelijk beloond zouden worden.

We kleedden ons snel aan. Nou ja kleden... ik trok mijn badslipje aan en Quirina haar kleinste bikini (verder textiel hebben we de hele maand niet meer gedragen) en maakten ons klaar voor vertrek. Dat was echter niet zo gemakkelijk. Jantje bleek zijn achter-ankerlijn over de onze te hebben heengegooid en de boel zat danig in de knoop. Ik moest dus te water en 'n duik op vier meter diepte is niet direct zo prettig na 'n goed ontbijt. Maar het water was kristalhelder en na wat wirwar kwam de zaak in orde. Met een ‘au revoir’ waren we los en begonnen aan onze eerste echte tocht, naar de volgende fjord, de calanque de Sormiou.

L'été, la nuit bleue et profonde 's accouple au jour limpide et clair
VICTOR HUGO

7. De bezoeking

Onze very British Seagull pruttelde ons rustig 'n eindje de zee op, dan gingen de grootste zeilen omhoog, en weldra ontmoetten wij het ‘veulentje’. Het dartelde echter aan de verkeerde kant, we moesten naar het oosten en dienden dus voor 't eerst in ons leven op open zee dapper te kruisen. Maar dat was geen enkel bezwaar, dit water beviel de Aegis best en lustig sneden we onze rakjes naar de zon. Voorbij het eiland Jarros, voorbij het puntige Calseragne, en tenslotte voorbij het meest barre van allen: het grote eiland Riou.

En toen liet ik mij door mijn vrouw bepraten. Quirina is de beste zeilster die ik ken. Zij heeft de aangeboren liefde voor het water, ze is onversaagd, zeevast en beschikt over een uiterst gevoelige zeiltechniek. Maar zij is vrouw, ze laat zich soms door 'n eens gevormd idee meeslepen en gaat in dit schitterend vak dan zo volkomen op dat ze handelt als 'n kok die bij het bereiden van 'n bruiloftsmaal de hele trouwerij vergeet.

Mijn opvatting was, dat we als beginneling met 'n klein Loosdrechtscheepje op een volslagen onbekende zee uiterst voorzichtig moesten zijn en dat we met kleine slaagjes langs de kust, waar het water toch overal diep genoeg was, oostwaarts moesten kruisen. Zij had echter al direct gemerkt dat de stuurboordslag veruit de gunstigste was en dat we dus met één grote ruk de zee in 'n prachtig eind zouden opschieten om dan met de naar zuid draaiende wind voorspoedig de baai van Sormiou te kunnen aanlopen.

Dat klonk zeer redelijk, ik liet me dan ook inpakken, maar helaas het pakte anders uit. Aanvankelijk liep de Aegis smeuïg door de golfjes heen, maar op open zee werden die golfjes plotseling grote golven en binnen het uur ontstond er 'n enorme deining. Achteraf bleek er de vorige nacht bij Noord-Afrika 'n wilde storm te hebben gewoed waarvan de terugslag nu de Franse kust bereikte.

En toen deed het veulen óók nog wat helemaal niet de bedoeling was; hij draaide wel naar zuid maar ging toen op stal! Geen aasje wind meer, en

daar lagen we met 'n heel klein scheepje ruim acht mijl uit de kust in 'n ongenadig smerige deining. Inmiddels was de zon hoog aan de hemel geklommen, hij stak en brandde, deed het zout in onze lijven bijten, alsof hij deze uitdaging wilde. ‘Wat doen jullie hier, verwaten noorderlingen, dit is mijn rijk, mijn Middellandse Zee!’

Wij konden niets terugdoen. Wild sloeg de giek ons om de oren, de vallen kletsten heen en weer, de zeilen als vaatdoeken tegen de stagen. We zetten de motor aan, maar kwamen door de hoge deining nauwelijks vooruit. En na 'n uurtje stopte hij, de benzine was op. Vullen was er niet bij; ik probeerde wel maar morste door de hoge golven de helft op het achterdek, dat daardoor zo glad werd dat ik er twee keer afgleed. Toen er eindelijk wat in de tank zat, bleek ik een of ander kraantje niet te hebben geopend (ik weet niets van motoren) en het ding wilde niet meer starten.

De uren kropen voorbij en we begonnen ons nu eindelijk af te vragen hoe dit ging aflopen. We tuurden om ons heen naar een of ander schip. Maar er was geen schip, niets was er, alleen zo nu en dan ver aan de kim 'n boot, op weg naar Rome of Port Said. En ver aan de andere kant de barre rotskust, gesloten en zwijgend, steeds even ver, of verder.

Dan maar onze laatste mogelijkheid: de peddels. Met de moed der wanhoop begonnen we en we waren blij dat we niet overboord sloegen. Toch maakten we enige voortgang, met 'n beetje goede wil kon je achter het schip wat zog fantaseren. Maar het was veel te weinig en ik zag ons in mijn verbeelding al door worstelen tot diep in de nacht, als galeislaven, veroordeeld door onze eigen roekeloosheid.

Totdat ik ineens, jazeker, langs de kust 'n wit scheepje zag. Kijk dáár en ik wees. Quirina keek... en er was geen schip. Toch kon ik zweren dat ik... 'n panische angst overviel me. Had de zon me al zó te pakken dat ik luchtspiegelingen zag? Zinsbegoocheling? Of de eerste tekenen van verstandsverbijstering. Dementia praecox. Mijn vrouw keek me twijfelachtig aan maar zei niets, we peddelden. En de uren duurden, en de zon bleef steken, drinken hielp niet meer, onze lippen zaten van verdroogd zout klem op elkaar, brandend van 'n onlesbare dorst. Wat waren we begonnen!

Totdat, jazeker, deze keer zag Quirina het 't eerst: 'n wit schip langs de rotskust, niet eens zover van ons vandaan. 'n Ogenblik zag ik het ook en... het was weer weg. We vielen stil en keken elkaar aan. Hier was iets bovennatuurlijks aan de hand. Dat één persoon malende was geworden was tot daaraantoe, maar twee tegelijk...? Maar we hadden de zekerheid dat we 'n

beetje waren opgeschoten en ook de deining leek wat minder; met verdubbelde kracht peddelden we door.

En ineens, ja dat praat me niemand meer uit 't hoofd, ik zag het duidelijk, ik zag 'n huis! Ergens tussen twee rotsen zag ik 'n huis, en het bleef er waarachtig staan! Ja het stond er zelfs niet alleen, ik zag er nóg één en daarna nóg één. En plotseling kwam daar weer het veulen terug, vanuit het westen! De zeilen gingen omhoog en na 'n minuut gleden we weer mals en smeuïg naar onze redding.

De paar huizen bleken tot 'n hele havenplaats te behoren. We keken op de kaart en... bleken alle voorgenomen doelen, met Sormiou en al, voorbij te zijn geschoten, 'n uurtje later passeerden we de vuurtoren van Cassis. Mijn navigatie had dus nergens op geleken, waardeloos! Onze schattingen, onze peiling en... álles was vals. Totaal verbrand en uitgeput werden we opgevangen door havenmeester Pierre, die ons direct een goede fles wijn te drinken gaf en ons meteen onder de lakens stuurde.

‘Allons mes enfants’, riep hij, ‘zo leer je varen, maar nu onmiddellijk slapen!’

Slapen was het woord niet. Binnen de minuut gleden we weg in een alles verdelgende bewusteloosheid, 'n soort gelukzalig coma waarin zelfs voor een droom geen plaats was.

En Vau, calanque unique entre toutes, belle comme un songe, puissante et parfaite comme un édifice immortel
FRÉDÉRIC MISTRAL

8. De duiker

Pierre was een monument. Eén bonk levenskunst en betrouwbaarheid. Hij noemde ons meteen zijn kinderen en bleek al onze moeilijkheden te begrijpen. Ja de zee was hier vreemd, er stond wat stroom uit de kust en op de plaats die wij beschreven, lagen onder water grote rotsen, vandaar die smerige deining. De spookschepen die we gezien hadden waren rondvaartboten die de Calanques binnenvoeren, de lange fjorden die daar evenwijdig aan de vaste wal praktisch oost-west lopen, zich achter hoge rotsen aan hun zuidflank als achter coulissen aan zicht uit zee onttrekkend. Maar we hadden nu de mooiste haven van Frankrijk bereikt en we moesten nooit meer weggaan.

Hij overdreef nauwelijks. Wie in Cassis vanuit het water de bonte rij bistro's en winkeltjes ziet die samen het havenfront vormen, wordt in één slag op dit plaatsje verliefd. Alles is kleurig en levendig, de schepen niet minder dan de huizen en de mensen. En de zon scheen, en de hemel was weer blauw, en ondanks, of juist door onze escapades van gisteren hadden we het gevoel dat de Middellandse Zee al 'n beetje van ons was. Ervaring maakt wijs, ervaring is leerzamer dan studie; nog even en we voelden ons daar al helemaal thuis. Muiden, Loosdrecht, de vuile weerberichten van De Bilt, het lag allemaal al ver achter ons.

In Cassis steekt midden in de havenkom een kloeke pier die 'n groot wit casino torst, waar kapitaalkrachtige Marseillanen hun geld kunnen vergokken en feesten. En er vlak achter 'n onaanzienlijke vervallen goorgroene houten keet. En daar zetelt Pierre. 'n Doorn in het oog van het stadsbestuur, steen des aanstoots voor iedere bezoeker, maar wee degeen die er 'n vinger naar uit durft te steken! De upper ten, de jachteigenaren, de vissers, iedereen die ook maar iets met zee en haven heeft te maken, staat achter Pierre. En toen hij ons die middag ten eten had genodigd begrepen we waarom.

Eten in die keet? Bij dat havenmeestertje? Hij had 'n gerafelde broek aan die vroeger ooit wel eens wit moest zijn geweest; z'n hemd, tot z'n na-

vel open, was van 'n ondefinieerbaar allooi en hij liep op zwarte zolen die bij nader inzien de door olie bevuilde onderkant van z'n voeten bleken te zijn, want hij droeg sokken noch schoenen. Maar hij had 'n welgedaan bruin buikje en 'n gezicht als de zon zelf.

Wij om twee uur naar de keet. Met 'n dure fles wijn, want dat was toch het minste wat wij konden meebrengen. Maar die wou hij niet hebben! En toen ik bleef aandringen, wees hij nonchalant naar 'n paar grote jachten om zich heen.

'Chateau Lafite, meneer, tien flessen vorige maand, Mouton Rothschild vierentwintig flessen, Ducru Beaucaillou, 'n half ankertje, Chateau Yquem...' en hij ging nog even door en ineens begreep ik dat we tussen de schepen van 's werelds beroemdste wijnbouwers lagen. Ik stak m'n schamele flesje maar gauw weer in m'n tas.

Inmiddels was er om ons heen 'n opmonterend gekwaak begonnen. Z'n ganzen waren wakker geworden en om de hoek kwamen nu ook twee poezen kijken. Erachter bleken nog wat eenden in 'n hok en we hoorden 'n hond. En dat alles vlak naast het deftige casino!

Als apéritif bood Pierre ons een keus uit Franse likeuren en toen hij ons ruim had ingeschonken, vroeg hij beleefd om excuus en verdween tussen wat rommel door naar z'n keuken.

Wij keken niet. Kijk in Frankrijk nooit in de keuken. Culinaire culturen zijn antivisueel, zij zijn ontstaan uit de geest en de tong; als ze toevallig ook het oog nog strelen is dat volslagen bijzaak. Maar de geuren die nu uit de keet begonnen op te stijgen logen er niet om.

Toen kwam er 'n meneer bij ons zitten, hij droeg het minimum aan textiel en bleek ook uitgenodigd. Pierre stelde hem netjes aan ons voor, maar de man weigerde iedere drank en rookte niet. Als verklaring gaf hij dat hij beroepsduiker was en straks les moest geven. En terwijl Pierre 'n magistrale hors d'oeuvre ter tafel bracht probeerde hij ons, voorzover nog nodig, voor zijn vak te interesseren. Wij moesten het ook eens proberen, hij wou ons best als leerling hebben. Wij stemden toe om 's middags eens met hem mee te gaan, dan konden we het 'ns bekijken.

Toen kwam de hoofdschotel, chat-de-mer, 'n plaatselijke vis, vers uit zee en met 'n dermate geraffineerd sausje overgoten dat we van verrukking niet meer wisten wat we proefden. En 'n Chateau Yquem parelde in de glazen.

Tijdens de vruchten vertelde de duiker over zijn beroep. Hij zocht vooral naar oudheden, de zeebodem lag er nog mee bezaaid. Ionische Grieken

hadden er ooit Marseille gesticht, maar ook Sidoniërs en Tyrenen hadden er gevaren, Atheners, Corinthiërs, Syracuzanen en de mannen uit het rijk van Dido; en tenslotte vele eeuwen lang de Romeinen. Zij allen hadden hun tol aan Neptunus betaald, voor de rotsen van de Calanques lagen wrakken uit alle tijden.

Toen we na 'n pittige koffie met 'n bel armagnac om ongeveer vier uur lekker soezig in het sloepje van de duiker stapten kwamen ook de twee leerlingen aan boord; 'n indrukwekkende tarzan die 'n ingenieur uit de buurt bleek te zijn en 'n schattig onderwijzeresje uit Lyon. Ze hadden alle ingrediënten meegebracht, brillen, vliezen, messen, gordels, zuurstof flessen, 'n wirwar van jewelste. Maar de instructeur zorgde snel voor orde en toen werd er ernstig gerepeteerd. Alle handtekens en seinen voor onder water moesten zonder aarzeling gekend zijn, alle instrumenten moesten feilloos kunnen worden bediend.

Inmiddels waren we, op nog geen tien meter van de kant, de fjord ‘En Vau’ binnengevaren en de indruk die zo'n Franse calanque maakt is onbeschrijfelijk. Noorse fjorden zijn natuurlijk grootser en langer, maar juist de geringe breedte van 'n calanque en de aan weerszijden absoluut loodrecht oprijzende rotsen geven 'n ongekend feeërieke beklemming, je waant je in 'n andere wereld. Daarbij is het op sommige plaatsen vijftig en meer meter diepe water zo helder als kristal, en onder de waterspiegel nieuwe gespleten rotspartijen, vol met subtropisch onderwaterleven, alles gebroken maar duidelijk zichtbaar als 'n eeuwige verlokking. Adembenemend!

We hebben het spel der plongeurs op ons gemak kunnen bekijken. Eerst ging het onderwijzeresje naar beneden. Niet zo diep want ze was nog maar 'n beginneling. En ze scheen nogal wat fouten te hebben gemaakt, want ze kreeg, toen ze weer boven kwam van de leraar flink op haar duvel, hoe aantrekkelijk die ook was.

Dan kwam Tarzan. Briesend verdween hij in de diepte. Je kon hem 'n hele tijd volgen, maar beneden maakte hij zulke woeste bewegingen dat het borrelende water hem aan het oog onttrok. En toen hij na zes minuten weer bovenkwam schrokken we. Van de vervaarlijke krachtpatser was geen schim meer over. Bleek en hijgend strompelde hij aan dek en vooral zijn bloeddoorlopen ogen gaven aan dat dit toch wel 'n heel zware discipline was. Nee, dacht ik al, geef mijn portie maar aan Fikkie, dit is niks voor mij.

Tenslotte de leraar zelf nog ‘even’. Hij nam benevens een kapmes en 'n bijl, ook brood en tomaten mee naar beneden. Dat was voor z'n vriend

Nico, zei hij, 'n kanjer van 'n mérou, 'n goedaardig soort grote zeebaars van 'n veertig kilo die hij daar op veertig meter diepte te wonen wist. Nico kwam altijd uit z'n rotsspleet als hij er aankwam, zwom wat gezellig om z'n menselijke vriend heen, liet zich aaien en gaf uit dankbaarheid kopjes als hij z'n brood met tomaten had genoten. Nico praatte ook, maar zijn taal was de duiker nog niet machtig. Het enige wat hij tot nog toe uit de geluiden kon opmaken was tevredenheid en vriendschap.

Toen de man na twaalf minuten weer bovenkwam had hij 'n hele verzameling prachtig rode en witte koralen bij zich. Hij had ze op de bodem gekapt en schonk ze ons als aandenken. Ook hij zag er wat vermoeid uit maar bleek volkomen voldaan. Het feeërieke onderwaterrijk had hem weer goed gedaan, zei hij, en hij had z'n vriend weer eens gezien. 'n Vriend uit 'n andere wereld die hem toch zo goed bleek te begrijpen. 'n Prachtige dag voor ons alletwee, zei hij.

Toen we 's avonds weer rustig naar Cassis waren teruggetuft, troffen we Pierre bij onze ligplaats in 'n heftige discussie gewikkeld met 'n vreemde figuur. De twist liep hoog op en ik verwachtte ieder ogenblik 'n handgemeen of 'n mes. Maar toen de vreemde figuur zich omdraaide, herkende ik ineens Jantje Breekvoet, die kennelijk net was binnengelopen en tegen ons aangevaren.

‘Ha, de Hollandertjes’, riep hij ‘da's formidabel!’ en tegen Pierre ‘ik mag vast wel naast hen liggen.’

Nou ja, hij lag er al, z'n landvasten zaten in mijn Seagull verward en z'n autobanden klemden tegen onze flank. Ik suste Pierre, die nou ook weer niet de kwaadste was en na 'n kwartier zaten we allen als vrienden op het terras van het casino achter 'n goeie pastis, met als uitzicht 'n magistrale ondergang van de zon.

Pierre praatte over de toekomst van zijn haven. Dat er tegenwoordig zoveel verkeerde mensen in de verkeerde boten zaten, dat hij het liefst de echte zeilers zag, hoe klein hun schip dan ook mocht zijn, en dat Cassis de rendez-vous plaats zou moeten worden van de echte gecultiveerde waterrotten, één grote vriendenkring van de minnaars van de zee.

En toen hij weg was, kletste Jantje Breekvoet nog honderd uit. Over alle vrouwen die hij had kunnen hebben, maar die hij toch had afgewezen en dat hij die dag, lekker alleen, fijn gevaren had, en onderwijl uren aan z'n motor had zitten prutsen. En inderdaad, aan boord lagen tussen alle brood, tomaten, lijnen, ankers, verfpotten en landvasten nu ook sleutels, schroeven, bouten, nippels en bevuilde lappen poetskatoen.

Navigare necesse est
OUD ROMEINSE WET

9. De vergadering

La Ciotat, onze volgende aanloopplaats, is een merkwaardig tweeslachtig geval. De havenkom is door 'n mooi piertje in tweeën gedeeld; aan de ene kant 'n aardig jachtcentrum met kleurige plezierbootjes, aan de andere kant de op een na grootste constructiewerkplaats van Frankrijk. Ze bouwen er tankers tot 50.000 (ja, vijftigduizend) ton. Voor zo'n kustplaatsje een merkwaardige combinatie.

We waren er die ochtend met 'n mooi windje naartoe gezeild. Na roerend afscheid genomen te hebben van Pierre, die 'n traan uit zijn oog pinkte en ons absoluut niet wilde laten gaan, hesen we zeil en zetten koers zuid-oost. Na 'n paar uur rondden we de grote Arendsbek, 'n vervaarlijk uitstekende rots die haar naam inderdaad eer aandoet. Maar er is niets aan de hand, je zeilt er voorbij alsof het 'n Vinkeveens graspolletje is en de zee is er vriendelijk. En weldra komt dan l'Ile Verte, het groene eiland. Dat bij nadering zo goor blijkt als een uitgedroogde paardenvijg.

Toch droeg het die naam niet voor niets, het is ooit begroeid geweest met de mooiste flora van Zuid-Frankrijk, alle geurige kruiden incluis. Maar in een droge zomertijd heeft ooit een slordige toerist er eens gebarbecued, of misschien zelfs maar 'n brandende sigarettenpeuk weggegooid en de gevolgen waren catastrofaal. In één nacht ging de hele rijke begroeiing in 'n laaiende vuurzee ten onder, het eiland als 'n onaantrekkelijk vaalbruin stuk steen achterlatend.

In La Ciotat zat het bestuur van de plaatselijke watersportvereniging net op 'n terrasje te vergaderen. Maar de onderwerpen waren klaarblijkelijk niet erg boeiend: we hadden nog niet aangelegd of vier, vijf heren in badpak sprongen overeind, kwamen op ons toe, legden ons vast, hielpen ons beleefd van boord en namen ons mee naar hun club. Excuseren voor ons gebrek aan kleding hoefde niet, de hele vergadering hing ongedwongen bloot in de stoelen. Meteen stonden er 'n paar frisse drankjes voor onze neus en met een luid aangeheven ‘Vive les Hollandais!’ werd de broederschap van de zee beklonken. Wat 'n volk.

Wij moesten natuurlijk uitvoerig onze zeilverhalen vertellen en na flink wat te hebben opgeschept, maakte ik hun op mijn beurt complimenten over hun keurige jachthaven en het nette piertje dat hen zo mooi van de rest afsloot.

Dat piertje bestond nog pas twee jaar, zeiden ze, maar het was wel nodig. Drie jaar geleden was er aan de overkant 'n grote tanker (zoals altijd dwars) te water gelaten en dat was 'n ietsepietsie forser gebeurd dan gepland: de vloedgolf veegde in één smak alle water uit het bassin en binnen de minuut lagen alle plezierboten verspreid, gehavend, versplinterd op de kade en de caféterrassen. 'n Kleine jol had het zelfs gebracht tot op de tapkast van de stamkroeg. Persoonlijke ongelukken: geen, men begreep het vandaag-de-dag nog niet.

Veel is er buiten de gezellige kade met haar terrasjes in La Ciotat niet te beleven. Het is wat grauw, getekend door de industrie, er is lawaai van hamers, branders, kranen en er is stof. Toch ligt het aan een mooie, weidse baai met aan de kaap Liouquet, waar we vrienden hadden wonen die we altijd nog 'ns zouden bezoeken. 's Avonds zijn we erheen gezeild, kalmpjes, op de laatste zuchtjes van ‘het veulen’ dat ons veilig oostwaarts blies.

Het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen
OVIDIUS

10. Het vakantiehuisje

Onze vriend was atoomgeleerde, je zou zeggen dat er dan ook nauwelijks gewoon mee viel te praten. Maar gelukkig boden het Franse toneel en de impressionisten nog stof genoeg. Het huis lag boven op de kaap tussen 'n twintigtal andere villa's in een ommuurd gedeelte. Dit was dus een van die muren die aan de Côte soms op de mooiste punten de zee afsluiten van de weg, tot grote ergernis van de toeristen, ons ooit incluis.

Maar deze keer zaten we eens aan de goeie kant van de muur, op een avondlijk privéterras, uitziend over een rimpelloze baai, waarboven langzaam de maansikkel steeg. In La Ciotat gingen een voor een de lichtjes aan, uit de bosjes verderop klonk gitaarmuziek.

We aten buiten bij kaarslicht, het gesprek ging over Anouilh en Giraudoux, over Bazille en Monet. Ik bracht de gastvrouw hulde voor de uitstekende maaltijd die ze zo laat nog wist op te dienen, en prees de gastheer voor zijn wijnen en voor zijn goede smaak om op deze uitgelezen plek zo'n huis te laten bouwen.

'Huis?' zei hij bescheiden, 'Klein optrekje voor het weekend. Niet te vergelijken met bijvoorbeeld m'n buurman. Die komt straks toevallig praten over 'n gezamenlijk stuk tuin dat we hier hebben liggen. Maar als díé je zijn huis zou laten zien...'

En we kregen het te zien. Onze vriend maakte 'n kleine zinspeling en de buurman, 'n vlot ietwat oubollig persoon, begreep het direct. Hij zou het 'n eer vinden ons zijn stulp te mogen tonen, ja beter, hij nodigde ons allen uit voor een goeie cognac.

Om de een of andere reden had ik iets protserigs verwacht, maar wij betraden 'n verblijf zoals ik van mijn leven niet gezien heb. Ontworpen door De Pierrefeu, de eerste stijlgenoot van Le Corbusier, paarde het 'n voorname allure aan een uiterste doeltreffendheid. Terrasvormig liepen de kamers en de verdiepingen in elkaar over, alle oneffenheden van het terrein benuttend, rustgevend door het evenwicht der verhoudingen. De klassie-

ke mediterrane stijl herleefd, 'n lustoord zoals ooit de Romeinen het voor dit klimaat bedacht moeten hebben. De aankleding was dienovereenkomstig, rijk en smaakvol. Wat mij het meeste trof waren in de hal vier vlammende wandtapijten, waarin ik de markante stijl van Lurçat meende te herkennen. Maar onze gastheer lachte.

‘Lurçat? Hahaha nee, dit is goedkope namaak, ze kosten nog geen vijfduizend gulden per stuk. Ik heb inderdaad twee Lurçats maar die hangen in Parijs. In zo'n vakantiehuisje kun je toch geen èchte dingen hangen hè?’

Ik kon het beamen, al dacht ik dat ik best wat van die goedkope namaak zou willen bezitten. Inmiddels was ik echt nieuwsgierig geworden. Heel voorzichtig, langs 'n omweg, probeerde ik toch 'ns te weten te komen wat voor vak de man eigenlijk had. En het kwam er meteen uit: groenteboer. ‘Ja, ik ben groenteboer. Wel in 't groot natuurlijk maar... groenteboer. En weet U, ja dat is leuk, weet U waar ik het meeste aan verdien? Aan de import van Hollandse uien en tomaten. Gek hè?’

In Quirina's blik lag naast verbazing iets als 'n stil verwijt in mijn richting. ‘Kale intellectueel’ scheen ze te willen zeggen, ‘waarom ben jij, potverdorie, geen groenteboer.’

Of dacht ik het zelf alleen maar?

Dans mon coeur il restera toujours le doux souvenir de ce jour...
ALBERT ARNAVIELLE

11. De admiraal

Vanaf kaap Liouquet ging het de volgende ochtend in een mooie slag halve wind zuidwaarts naar de pointe de Deffend. Onnodig te zeggen dat de hemel weer blauw was, dat de zon blonk als goud, en dat de poulain, het veulentje, blies uit volle longen. Ik werd lyrisch, bezong de Aegis, dat magische schild van Minerva dat ons zo voorspoedig door de ijle wateren voer. Zeven knoop schatte ik, en ik geloof dat er niet een van overdreven was.

Weldra gingen we om de zuidpunt en langs pointe d'Alon om vervolgens 'n lekker rakje te kruisen tot Bendor, het persoonlijke eiland van drankenkoning Ricard. We hielden het aan stuurboord en liepen tussen Bendor en het vaste land de baai van Bandol binnen. En het was hier dat uiteindelijk de door Jantje Breekvoet voorspelde mistral er aankwam.

Bandol is een mooie grote haven. Door dijken beschut kun je er praktisch overal liggen. Bij de palmenkade in de buurt van het casino, of bij de drijvende watersportclub, gevestigd in een verankerde bark. Wij kozen de rustige zuidzijde, langszij 'n parkje, want bij de jachtclub stond een grote schreeuwerige kermis opgesteld aangezien het morgen, en dat realiseerden we ons nu pas, de veertiende juli zou zijn.

Die kermis barstte de volgende dag dan ook al vrij vroeg los en we zouden weer schielijk het anker hebben gelicht ware het niet dat ik de vorige avond al de hygrometer duidelijk had zien teruglopen. De atmosfeer werd droog en eigenlijk heel prettig. Zo prettig dat 'n astmatisch oud heertje dat daar in het park wandelde op ons toekwam: ‘Ah monsieur le capitaine, le mistral! On respire enfin!’ en van vreugde gooide hij z'n wandelstok in de rozenstruiken. Om hem daarna weer vrolijk te gaan oprapen.

De mistral is een vreemde harde, droge wind recht uit het Rhônedal. Hij duurt een, drie of negen dagen en het verhaal gaat dat in die tijd, net als tijdens de föhn in de alpen, de vrouwen heel vreemd gaan doen. Ik heb er eerlijk gezegd niet veel van gemerkt, maar de drie dagen dat de wind deze keer aanhield hebben we ons toch geen ogenblik verveeld. Je krijgt de tijd om eens rustig rond te kijken en... het was quatorze Juillet!

's Middags liepen drie mijnenvegers binnen en meerden af bij de jachtclub. Eruit kwam 'n stel glanzend gegalonneerde marinemannen, beladen met muziekinstrumenten en 'n dikke trom. Het was de marinekapel van Toulon, die 's avonds 'n openluchtconcert zou geven gevolgd door vuurwerk. En het was bij een dezer oorlogsschepen dat ik ongewild het vreemdste misverstand van mijn leven veroorzaakte.

Vanwege de feestdag had ik me netjes in blazer gestoken en op het hoofd de mooie, witte zeilpet die ik voor 'n tientje bij Determeijer op de Lange Niezel had gekocht, onklaar anker in goud voorop.

Nauwelijks zijn we de loopplank van de eerste mijnenveger genaderd of daar springt de wachtcommandant overeind. Hij blaast op 'n fluit, acht matrozen volgen, en terwijl ze alle negen saluerend stram in de houding springen brult de commandant: ‘l'Amiral!’ Ik zocht nog even achter me naar 'n belangrijk iemand, maar het was echt de pet van Determeijer die het hem deed. 'n Ogenblik stond ik verstijfd, maar vermande me en salueerde minzaam terug. Tien meter verder heb ik de pet gauw afgenomen en ze nooit meer durven opzetten. Later ben ik op de Lange Niezel gaan vertellen dat ze voor 'n tientje niet meer zulke magistrale hoofddeksels moesten verkopen, het ging tenslotte om de marine van een bevriende natie.

Het concert en het vuurwerk werd 's avonds beluisterd en gadegeslagen door 'n duizendkoppige menigte. Het was bladstil, de mistral gaat bij zonsondergang altijd liggen, maar de kermis ging nog 'n halve nacht lawaaierig door en we waren getuige van een onvervalst Frans volksfeest.

We werden de volgende ochtend pas wakker toen de zon al hoog aan de hemel stond en de wind weer volle kracht blies. Maar gewekt waren we eigenlijk door 'n vreemd getuf, 'n gammel motorbootje was vlak naast ons komen liggen. Maar het tuffen hield niet op en toen ik goed toekeek zag ik 'n oud klein grijs Fransmannetje met 'n baretje op en 'n stompie sigaar in z'n mond tevreden naar de draaiende motor zitten kijken. Hij had de vloerplanken weggehaald, de hele machine lag bloot en nu zat hij met 'n soort blije glans in de oude oogjes de zaak rustig in zich op te nemen. Ik riep goedendag, maar er kwam geen reactie. Maar daar verscheen z'n vrouw uit de kajuit, 'n net zo mager klein grijs mensje.

‘O, neemt U ons niet kwalijk, meneer, hij is 'n beetje doof. Hij luistert trouwens alleen maar naar zijn motor, dat is zijn leven. Nietwaar Léon, zeg meneer en mevrouw eens goedendag!’

Meneer Léon groette beleefd maar keek dan weer naar zijn machine. ‘Varen doet ie niet’, hernam zij, ‘hij is al bijna tachtig. Hij heeft trouwens

nooit gevaren, hij vindt alleen de motor zo fijn. Thuis heeft ie ook 'n auto. 'n Panhard, vorig jaar voor driehonderd franc gekocht. Die staat voor de deur. Er zitten geen banden meer op en de deuren zijn eruit. Maar de motor draait nog goed en dat vindt ie fijn. Nietwaar Léon?'

Léon knikte, haalde uit z'n zak wat garnalen en begon te kauwen. Tevreden, gelukkig met dat wonder der techniek. De motor stopte toen hij om een uur zijn aperitief ging nemen en gebakken vis ging eten. Maar na zijn middagdutje zette hij hem genoeglijk weer aan.

Ik ben bijna 'n uur naar hem blijven zitten kijken. Op mijn beurt tevreden, verwonderd dat zoiets nog bestond. En ik dankte God dat hij ook zulke schepsels op de wereld heeft gezet.

Het schip vaart door het midden van hemel en zee een navel aan een eindeloze streng
ADRIAAN MORRIËN

12. De dikke

's Middags ankerde dicht in de buurt een heel groot motorjacht en wat daaruit tevoorschijn kwam sloeg ons met verbazing. ‘De Zwarte Tijger’ stond er met grote letters op het glanzend witte schip en 'n gespierde zeeman, kennelijk de schipper, liet van dek 'n klein bijbootje neer. Erin af daalde een mooie, blonde vrouw van middelbare leeftijd, luchtig gekleed, maar duidelijk door Dior of zo. Dan de schipper zelf, want die moest kennelijk roeien. Wij dachten dat dit alles was, maar het boeiendste kwam nog. Aan dek verscheen nu 'n meneer die letterlijk bijna even breed als hoog was. Als hij in het wit gestoken was, zou het 'n levende reclame van Michelin geweest zijn, maar hij droeg 'n glanzend grijs zomerpak en op het hoofd 'n klein wit matrozenpetje dat het geheel 'n intens kinderachtig effect verleende.

Edoch, hij keek heel ernstig, en toen de vleesmassa toch opvallend lenig zich naar de zeereling begaf om in de bijboot af te dalen, verwachtte iedereen het ergste. Dit werd zinken, dat was duidelijk; jammer van dat pakje van Dior en wie zou die dikke ooit weer op het droge krijgen!

Maar alles bleek berekend; toen het gevaarte behoedzaam in het bootje was gegleden, steeg het water net tot de kabelaring en de schipper kon roeien. Ik heb ze nog 'n tijdje gevolgd, maar ze zijn niet gezonken.

In Frankrijk kan alles, dacht ik, en het lukt nog ook. Zelfs baden in de mistral, zoals ik sommige vermetelen zag doen. De wind is aflandig, maar woelt toch op zo'n driftige manier de wateren om dat het respect der vissers volkomen te begrijpen is, geen schuit vaart uit. En de volgende dag kwam er nog 'n schepje bovenop, ik schatte de windkracht nu wel acht tot negen, de baai van Bandol leek 'n schuimbekkend monster.

Gezien vanaf de hoge rotsen is het bijzonder indrukwekkend, en toch is het bevattelijk. Want anders dan bij onze Noordzeestormen schijnt hier bij dit alles een feestelijke zon. Het lijkt allemaal geregisseerd, klassieke mythen worden duidelijk: natuurgeweld en toch geen wanhoop, bovenmenselijke kracht en toch doorzichtig; het is of er in al dat geweld nog altijd plaats blijft voor de mens, wie hier in ten onder gaat, sterft voor iets schoons.

Toch waren de vissers niet pessimistisch, integendeel. Die is zó wild vandaag, zeiden ze, die raast wel uit. Vanavond legt ie 't loodje, u kunt morgen varen, reken daar maar op.

Getroost begaven we ons nog maar eens naar de club. We waren er al twee keer geweest en ieder keer zat er 'n groot gezelschap te bridgen. Ik vroeg of dat allemaal leden waren.

'Jazeker', zei de kastelein, 'er wordt hier gekaart van 's morgens elf tot meestal 's nachts één uur. Soms een enkel uurtje langer'.

'Maar', vroeg ik weifelend, 'dit is toch 'n zeilclub, is niet?'

'Jazeker meneer, dit is 'n heel bekende zeilclub.'

'Maar', steeds voorzichtiger, 'váren die mensen wel 'ns?'

En het antwoord was, nóg veel voorzichtiger: 'Parfois'.

Not from the stars do I my judgment pluck, And yet methinks I have astronomy
SHAKESPEARE

13. Het gesprek

Van Bandol naar Sanary is nog geen acht mijl varen en de vissers kregen weer gelijk. Weg was de volgende dag de mistral, aanwezig was als steeds de zon, en het enige wat van vorige dagen nog te merken was bleek 'n beetje warrelige deining, die het water om de rotsen deed spetteren.

Tegen de middag voeren we uit, ervan verzekerd dat er dan wat wind zou zijn. In de havenmond hielden we netjes stuurboordwal, maar plotseling maakte 'n oude praam die op de motor ons tegemoet kwam 'n lelijke zwaai en slechts met 'n bliksemsnelle ruk aan 't roer wist ik 'n aanvaring te voorkomen. Onze kiel stompte tegen de rotsen, we steigerden, vielen scheef, maar kwamen het volgende ogenblik gelukkig weer recht en met de schrik vrij. 'n Hachelijk moment. Verbolgen wilde ik de stommeling toeschreeuwen maar iemand was me voor.

'Espèce de crétin!' klonk het van de pier, 'smeerlap, moordenaar!' en nog zo'n paar gevoelige titels. Ik keek om en zag tot mijn verbazing de dikke van de 'Zwarte Tijger' op de pier staan. Hij had het toevallig gezien en balde zijn vuisten naar de onverlaat. Maar helemáál perplex was ik toen ik zag dat op de spiegel van de overtreder 'Petit Jean' stond en dat Jantje Breekvoet vanuit zijn boot ons doodleuk achterna riep:

'Ha die Hollanders! Hebt u gezien? Mijn motor doet 't weer!'

We voeren recht naar het zuiden, tot voorbij de pointe de la Cride. Het kustlandschap is hier al beduidend vriendelijker, de rotsen zijn minder hoog, de begroeiing met de mijl weelderiger. Voorbij is de barre heerschappij der kalkmassieven, voorbij de adembenemende beklemming van de fjorden. En ook onze Aegis had er weer zin in. Als 'n lieve lust huppelde hij door het zilte blauw, als om te laten zien dat dit zijn bestemming was, en niet het luieren in 'n haven. Het windje was zwak west-noordwest en voorbij de Cride voeren we nog 'n heel stuk door en pas bij de eilanden van Embiez gingen we overstag om mooi halve wind de baai van Sanary binnen te lopen.

Sanary. Het moest met 'n bootje als de Aegis ons verste punt zijn.

Voorbij Embiez komt namelijk de kaap Sicié, de gevaarlijkste, zuidelijkst uitstekende punt van de azuren kust, 'n gevreesd zeemansgraf, onbetrouwbaar, zelfs bij mooi weer. Maar we waren tevreden. We dachten terug aan al het moois dat we hadden meegemaakt, aan alle details die we nu op onze terugtocht nog eens op ons gemak zouden gaan bekijken. En uiteindelijk zouden we weer belanden bij Pierre in Cassis waar het zo goed toeven was.

Het lot besliste echter anders. We liepen het leuke haventje van Sanary binnen (in feite veel gezelliger en ‘echter’ dan het mondaine Bandol), kozen 'n gunstige ligplaats naast 'n groot motorjacht... en zagen toen we langszij draaiden op de spiegel ‘Zwarte Tijger’ staan. En jawel, de dikke liep in z'n grijze pak met 't matrozenpetje op aan dek.

‘Ah daar bent u ook’, riep hij, ‘helemaal uit Holland, da's fantastisch! Zeg wat was dat voor crimineel die daar in Bandol u bijna ramde? Zulke mensen moeten van 't water! Onmiddellijk torpederen. Als zo'n vent dat op de weg gelapt had, ging ie voor 'n jaar in de boeien. Zeker. Maar in 'n boot mag zo'n hufter rustig rondvaren!’

Ik hoefde er niets aan toe te voegen.

‘Mag ik u uitnodigen voor 'n glas whisky’, ging hij verder, ‘hij staat lekker koel in de ijskast’.

Ik vond z'n ideeën steeds beter, bood hem een Hollandse sigaar aan (ik had van thuis 'n kistje Willem II meegenomen) maar hij rookte niet.

Hij bleek directeur van de Société Frigorifique de France, naar ik later vernomen heb, de grootste ijskastenfabriek van Frankrijk. En z'n vrouw was ene geborene baronesse Bouvens de Boyen, hetgeen 'n verbastering bleek te zijn van Bouwens van de Booyen, uit Groningen afkomstig. ‘Maar schrik niet’, zei hij, ‘ze spreekt geen woord Nederlands’.

En dat klopte.

Hij praatte, hoe kon het anders, over het varen. Over de zware weeldebelasting die in Frankrijk op pleziervaartuigen drukte en over de benijdenswaardige positie die wij Nederlanders in dit opzicht genoten. Daarom zouden we bij de Iles d'or, de gouden eilanden, hoewel 'n aards paradijs, toch maar weinig Franse jachten ontmoeten.

‘Wij zullen het niet kunnen constateren’, zei ik, ‘wij gaan niet naar die eilanden’. Hij keek op. ‘Wij gaan terug’, voegde ik er nog aan toe.

‘Waat zegt u? U komt helemaal uit Holland aan de Côte d'Azur zeilen en gaat niet naar de eilanden?! Alain!’ riep hij z'n schipper toe, ‘geef die meneer nog 'n whisky, ik hoor hier vreemde taal. Mevrouw nog 'n likeurtje?’

‘Voor ons is het mooi geweest’, zei ik, ‘en vlak achter de Embiez ligt kaap Sicié...’

‘Ja en die blijft er nog wel 'n tijdje liggen ook.’

‘En ik lees in iedere zeilgids...’

‘Gezwam, ik ken dat; soms nog erger dan van onze gedeputeerden in de Kamer.’

‘Maar ik zie op de kaart dat de zee daar vlak naast die rots dertien meter diep is.’

‘En binnen de drie mijl wel vijftienhónderd, meneer. Wat u dus moet doen? Vier mijl uit de kust en u vaart erlangs alsof u in bed ligt.’

‘Meneer, als ik 'n Witte zoals u 'n Zwarte Tijger had, dan praatte ik waarschijnlijk net zoals u.’

‘Maar u hebt 'n magnifiek Hollands bootje! Alle hulde meneer, ik vind het een juweeltje, lekker snel en behendig, dat heb ik al gezien, en daarmee komt u er óók.’

‘Beste meneer, iedereen vaart voor zichzelf, en ik heb besloten...’

‘Interesseert me niets wat u besloten hebt, u gáát naar de eilanden, en als u niet wilt zal ik u slepen en daarmee basta.’

De grote directeur, het Gallische temperament had gesproken. Hij lachte ons uitdagend toe en liet nog 'n whisky brengen, en de barones lachte instemmend mee. En hij verduidelijkte nog: ‘Ik sleep u op de motor tot voorbij Sicié. Morgenvroeg om zes uur eruit, ja zorg dat u klaar bent, dan zijn we net voorbij de kaap als de wind opsteekt.’

Het was eigenlijk wel goed bekeken, dacht ik, maar daar kwam zijn vrouw aanlopen. Ze was heel even de wal opgeweest en zwaaide opgewonden met 'n krant: ‘Georges er is wat gebeurd!’

Jeetje, dacht ik, generaal De Gaulle is vermoord, maar ze riep:

‘Crime passionel!’ en ze las feestelijk voor:

‘Gisteren in de vroege ochtend is de achtendertigjarige kunstschilder Louis Darieux het tentenkamp bij Sanary binnengedrongen en vond zijn minnares Madeleine F. in de armen van de negentwintigjarige commies tweede klas der posterijen Jean Nassogne. Tijdens de woordenwisseling die daarop ontstond, trok Darieux 'n mes en velde de arme commies met acht steken. De haastig ontboden geneesheer kon slechts de dood constateren.’

Wij vonden het bij de goede Ballantine onder de koele zonnetent helemaal geen leuk verhaal, en ik wilde haar net vragen of ze in die krant niet wat aardigers kon vinden toen ze al verder ging:

‘Van de verwarring in het tentenkamp maakte de dader gebruik om te ontkomen. Hij rende naar zijn aan de wal gereedliggende kano en peddelde de zee op. De politie vond het onverantwoord om onder de heersende omstandigheden een achtervolging in te zetten. En van de marine in Toulon vernam men dat vanwege de zware storm alle eenheden van de vloot waren teruggeroepen, zodat niemand de vluchteling de pas kon afsnijden. Dat deze zijn vermetele poging met de verdrinkingsdood heeft moeten bekopen, is waarschijnlijk. In ieder geval wordt aan alle schepen in de buurt gevraagd in deze dagen uit te kijken.’

Dat werd inderdaad spannend.

‘Die is naar Port Cros’, zei de kapitein resoluut, ‘het bekende vluchteiland.’

‘Al lang verdronken’, zei de barones, ‘heb je gisteren die zee gezien?’

‘We komen hem wel tegen’, opperde Quirina, ‘dood of levend, we zullen opletten.’

‘Kijk dan maar uit naar 'n lijk’, zei de schipper die een en ander vanuit de kajuit gevolgd had. ‘Ik heb hier twintig jaar gevaren, maar als ze de “Jean Bart” terugroepen hoef je 't echt niet met 'n kano te proberen.’

‘'n Kano is soms zeewaardiger dan 'n slagschip’, hield de directeur vol, ‘hangt ervanaf wie er in zit. Die zit al op Port Gros, wat ik je brom.’

‘Waarom juist op Port Cros?’ vroeg ik.

‘Dat is het enige volkomen vrije eiland. Als je er niet rookt en je kalm houdt, vraagt niemand waar je voor komt of wat je gedaan hebt. 'n Traditie sinds 't jaar duizend, zo sacrosanct als 'n kerk. Weggelopen galeislaven zijn er heengevlucht, politiek gezochten, jacobijnen, frondisten, jezuïeten... Op Port Cros geldt maar één wet: de natuur; de rest is mensenwerk waar zich daar niemand mee bemoeit.’

‘Maar het bestuur, de politie, de...’

‘Het bestuur is in handen van de enige vrouwelijke onderburgemeester die Frankrijk rijk is, en dat is “de witte dame”, la dame blanche, niet te verwarren met het bekende nagerecht! Ze woont op de rots in 'n klein kasteeltje en doet iedere ochtend, altijd in smetteloos wit, de ronde over haar eiland, ze is nu tweeënzeventig.’

‘En wat is het voor 'n eiland?’

‘Aards paradijs. Werken is overbodig. Je steekt 'n hand in 't water en je hebt 'n vis. Met 'n stok verschalk je de patrijzen en je plukt de druiven zo van de struiken. Het klimaat is er volmaakt en het geurt er overal naar tijm en rozemarijn. Tot voor kort was Port Cros de leverancier van alle kruiden voor de Franse farmacie, en dat zijn er nogal wat.’

In mijn gedachten was kaap Sicié al 'n stuk minder afschrikwekkend geworden. Quirina hoefde ik niet te vragen, die wilde toch alweer de zee op, en als het niet was dat daar 'n moordenaar met 'n mes.... maar die was waarschijnlijk al lijk, en tenslotte had ik zijn minnares niet in mijn armen.

Oh! va, nous te ferons de belles funérailles!
VICTOR HUGO

14. De sleep

Om zes uur in de ochtend precies klopte de dikke op onze kajuit. Geen kwartier later cirkelde de Zwarte Tijger al buiten de pieren, wachtend tot wij z'n lijntje zouden pakken. Ik had verwacht dat de grote directeur het werk wel door z'n schipper zou laten doen maar niets bleek minder waar, hij stond zelf aan het roer en deelde de lakens uit. Netjes draaide hij 'n bocht om ons heen en op het juiste moment gooide Alain het lijntje, dat ik snel vastmaakte; de tocht was begonnen.

Ik zag nu nog twee figuren bij de Tijger aan boord. Het bleek de zoon te zijn met z'n meisje, en behalve de kapitein waren allen zoals wij in zwemslip of bikini. En ik realiseerde me wat voor goddelijk klimaat dit toch was; wie vaart er in Holland om zes uur 's ochtends uit in badpak!

In 't begin ging alles rustig, maar toen we 'n beetje verder waren, begon de Aegis te steigeren. Door de deining bleef de sleep niet regelmatig, met z'n machtige motor zette de ‘Zwarte Tijger’ er flink wat vaart in en met zware rukken sprong ons scheepje achter hem aan. Ik vreesde het ergste en 'n kwartier later gebeurde het ook: met 'n smak brak de lijn vlak bij de klamp, het losse eind gierde door de lucht achter de Tijger aan.

Geen nood. Hij draaide weer 'n mooie ronde om ons heen, Alain wierp de lijn opnieuw, en ik vroeg tegelijk of ze niet wat langzamer konden varen.

‘Dat zal aanstonds wel moeten’, was het antwoord, ‘wij gaan binnendoor, tussen de eilandjes van Embiez.’

Dat leek me 'n linke zaak. Je spaart er wel 'n tien mijl varen mee maar de straatjes tussen de Embiez liggen bezaaid met onderwaterrotsen. Maar ja, hij stak twee meter en wij nauwelijks één, hij voer voorop en wij erachter, dus...

Na nog 'n uur varen minderde de Tijger dan toch vaart, we waren de plek des onheils genaderd. Men moest nu de doorgang tussen de rotsen zoeken, het werd spannend. De zoon ging met de schipper voorop staan,

de beide dames langszij, allen de blik scherp in het water gericht. De kapitein lette op, ieder handgebaar van de bemanning duidde voor hem 'n slag aan 't roer, er werd niet meer gesproken. Dat duurde zo tien, vijftien minuten, ik had de indruk dat we allen de adem inhielden.

Totdat de motor ineens weer meer gas kreeg en de dikke zich naar ons omdraaiend, met de duim omhoog liet weten: ‘Gepresteerd! En nu varen maar!’

‘Recht zo die gaat!’ riepen wij in goede zeemanstaal en blijgemoed sprong de Aegis weer achter z'n trekpaard aan, de volle zee op. Weldra rees aan bakboord de eerste hoge rots uit het water, maar we gingen zuidoost en de zeegang kwam nu ongeremd: tussen hier en Afrika geen rots meer om de golfslag nog te breken. Steeds heviger begon de Aegis weer te steigeren, het roer trok moeilijk, de deining werd snel onregelmatiger en naast ons rezen de vervaarlijke steenmassa's steeds hoger. We hadden verwacht 'n flink eind uit de kust te gaan, maar die dikke tijger scheen het om onbegrijpelijke redenen nodig te vinden ons vlak langs de kaap te sleuren. Daar draaide hij zich om, greep z'n scheepshoorn en wees:

‘Sicié!’ riep hij, ‘Voilà!’

Ik keek op m'n klok, het was precies tien uur.

Donker en onbarmhartig rees de rots voor ons op. 'n Bastion door de natuur zelf voor Frankrijk opgericht. En de zeilersgids had gelijk. De zeer ongelijke diepten aan de voet van de rots veroorzaakten een onberekenbare deining en ik kon me voorstellen dat bij 'n beetje harde wind dit een zeer bar oord moest zijn. We bleven nauwelijks overeind, geïmponeerd keken we toe. Zo geobsedeerd dat we niet in de gaten hadden dat de boel weer op springen stond. En vlak voor de kaap gebeurde het: met 'n doffe klap brak de tros opnieuw en de Aegis lag aan haar lot overgelaten in de golven. Onbeschermd, weerloos.

Wat nu! Geen kans om nog ooit 'n lijntje op te pikken, dus de Seagull. Maar in deze kolk was dat 'n druppel op 'n gloeiende plaat... Maar daar keerde de Zwarte Tijger terug, kwam ons weer achterop en toen hij 'n eind van ons vandaan langsvoer, was het de schipper die riep:

‘Kijk es naar de lucht! Zet je zeilen op, er is wind!’ en tegelijk zag ik dat ze bij hen aan de twee mastjes al met de lappen bezig waren.

‘Potverdorie’, schold Quirina, ‘dat we dat niet eens gezien hebben!’ en bliksemsnel schoot ze naar de fok terwijl ik zo goed en zo kwaad als 't kon het grootzeil probeerde te hijsen. Het duurde door die vervloekte deining wat lang, mijn vrouw voelde zich voor 't eerst in haar leven zeeziek, maar

toen alles eindelijk geklaard was gebeurde er iets ongelooflijks.

Snel begon de Aegis de golven te pakken, het was alsof hij even naar de goeie positie zocht, maar toen hij die gevonden had was er geen deining en geen kaap meer tegen hem opgewassen. ‘Dit is het’ scheen hij te willen zeggen. ‘Dit is nog 'ns wat anders dan jullie vervloekte sleperij’, en om het te bewijzen... liep hij netjes over de grote Tijger heen.

Die had nu alle zeilen bij en de motor afgezet, maar de grote vetslof moest toezien hoe ons bootje... Het zou onbeleefd zijn om hardop te juichen, maar we voelden vijf paar jaloerse ogen ons in de rug kijken en ik dacht zelfs dat ik ‘barst’ hoorde in 't Frans. Althans volgens Cambronne.

Maar plotseling besefte ik dat we de grote man niet eens bedankt hadden, wat 'n onfatsoen, we voeren zo van hem weg en ik had niet eens 'n adres! Maar inmiddels lagen wij al bij de ‘Twee Gebroeders’, de volgende rotspartij die ons mooi beschutte, en om nog eens naar de rottige Sicië terug te keren... jamais!

Langzaam maar zeker verdween de Zwarte Tijger, die kennelijk ook 'n eindje wilde zeilen, achter ons aan de einder. Het windje speelde al welwillend uit het zuiden, de atmosfeer werd heel mild en het werd heel heiig. Teken van het ‘grand beau temps’, het echte mooie zomerweer.

For lovers there are many eyes
And such there were on us
LORD BYRON

15. De vervulling

Het werd de langste ruk van onze hele reis, niet eerder dan op het schiereiland van Giens zouden we weer land aandoen. Tussen Sicié en Giens ligt menige mooie haven en aangezien de wind zachtjes zuid bleef (uitlopers van de 'largade'), konden we in feite alles aanzeilen. Het liep er dus op uit dat we nergens binnenvielen, het varen was te fijn.

Eerst legden we zestig graden voor op Marégau, maar draaiden, 'n eind op weg, twee streken meer naar kaap Cépet. En toen deze grijs en goeiig uit de nevels opgedoken was zagen we heel vaag aan de overkant de punt van Carqueiranne. Hiertussen ligt 'n gift van de natuur, de beschutte baai van Toulon met haventjes als Saint Mandrier, La Seyne en Le Mourillon.

Maar waarom er binnenlopen, het ging zo lekker, en het was lunchtijd! In Sanary had ik nog 'n paar mooie tongetjes gekocht, we zetten het roer vast, haalden de beestjes tevoorschijn, de Chablis, het stokbrood, de mayonaise, Quirina bakte wat aubergines en terwijl de Aegis getrouw oostwaarts kabbelde genoten wij een godenmaal.

Ik stortte een stil gebed. Ik wist niet meer of ik dit alles wel verdiend had, en ik hamerde me in m'n hoofd dat ik er toch eerlijk voor gewerkt had en dat iedereen het gewoon na kon doen. En ik dacht aan Havekes, en aan de landgenoten die op dit ogenblik op de Westeinder worstelden, aan allen die nu in windkracht zeven in de nattigheid op de kouwe Zuiderzee kommerden. Ja, leve Havekes, murmelde ik nog. En bleek toen, zwaar van de bourgondische wijn, godzalig ingeslapen.

We werden pas wakker toen het schip heel vreemd ging doen. De wind bleek 'n eind naar het westen gedraaid, we waren de punt van Carqueiranne allang voorbij en we moesten nu 'n tijd zuidoost 150 sturen om langs de rotsen van de Fourmigues te komen. Langzaam doken zij uit de nevel op met verder oostelijk de contouren van het schiereiland Giens. Daar trokken de nevels weg en door de kijker zag ik honderden baders op de kleine strandjes krioelen, waarschijnlijk afgunstig op dat witte scheepje dat daar vlak vóór hen alle rust en ruimte had.

We gleden voorbij, maar toch vertoonde de Aegis stuipen. Hij begon heen en weer te slaan, we begrepen er niets van. De wind was geminderd en toch leek het alsof we met de kiel op rotsen stuiterden. Maar de kaart gaf 'n diepte van twee en zestig meter en ook de zeilersgids zei over deze plaats geen woord, alleen dat die plek Escampobariou heette. Later hebben vissers mij verteld dat dit in het Provençaals vaten-overboord betekende: menig wijntransport had in de loop der eeuwen hier verlies geleden omdat die vreemd uitstekende rots vooral bij weinig wind 'n misselijke zee veroorzaakte. Waarvan akte.

Het duurde gelukkig niet lang, ook de wind kwam weer terug, en weldra gleden we weer rustig door 'n gelijkmatige zee langs Giens, met ietsje verder aan stuurboord Porquerolles, het eerste der Gouden Eilanden, en vóór ons de grote en kleine Ribaud.

We stuurden tussen deze rijk begroeide rotsformaties door en toen we ze gepasseerd waren kregen we het gevoel dat de joden uit Numeri 13, 23 moeten hebben gehad, toen ze vanuit de vallei van Esjkol voor het eerst het beloofde land aanschouwden. In één slag was alle deining weg. De wind was toegenomen maar het water vertoonde geen rimpel meer. En vóór ons lag een azuurblauwe baai, ongeveer vijftien mijl breed en zeveneneenhalf diep, zo mooi beschut dat we onze ogen niet konden geloven. Links het vrij lage schiereiland Giens, overgaand in de Morenkust tot aan de golf van Cavalaire naar Saint Tropez. En rechts de bewuste drie eilanden van goud, of liever van Hyères zoals ze eigenlijk heten, die behoudens één grote pas de baai beschermend afsluiten.

We waren er stil van. Dit moet onze eindbestemming zijn, dachten we tegelijk; Ja Heer, zou ik als Kaleb tegen Mozes moeten zeggen, het druipt hier van melk en honing, en ik dankte de dikke Georges van de Zwarte Tijger, die dit voor ons mogelijk had gemaakt.

Snel zetten we koers naar de Tour Fondue, meerden 't schip aan de pier van de rondvaartboten, klauterden de trappen op naar het hooggelegen restaurant, lieten 'n fles Porquerolles aanrukken en keken, keken. Keken naar iets dat te mooi was om waar te zijn, en dat toch werkelijk vóór ons lag.

Nooit heb ik het drukker dan wanneer ik vrije tijd heb
SCIPIO AFRICANUS

16. Het onwaarschijnlijke

Daar waren we dan, eindelijk, in het beloofde water. Waren de tot dan toe beleefde avonturen stuk voor stuk de moeite waard geweest, ineens bleken ze slechts inleiding, 'n beloftevolle aanloop tot dit paradijs. 'n Stuk water dat waarschijnlijk ter wereld zijn gelijke niet kent.

Overdreven, waarde lezer?

Ik geloof van niet. Natuurlijk zijn er ook elders in even zonnige klimaten vele minstens even mooie baaien. Maar waar heerst aan de wal deze esprit, deze cultuur? Waar serveert men op de kust een salade provençale met vinaigrette gevolgd door gigot d'agneau à la boulangère of een entrecôte à la Prince de Monaco, omspoeld met een sprankelende Pouilly fuissé, 'n Chateau Palmer of desnoods 'n rijpe Chateauneuf du Pape? Ja ik bedoel maar.

We kozen het om de hoek gelegen Port d'Hyères als thuishaven. 'n Schot in de roos: hoge bazaltpieren omsluiten een mooi ruim bekken, aan de kade is uit vele kranen drinkwater te krijgen, er is olie, alle soorten brandstof, 'n watersportclub, winkels, terrasjes, en 'n werf met 'n flinke helling.

Hyères zelf (terecht het oord der palmen genoemd) ligt 'n eind het land in. Als je de stad betreedt moet je onwillekeurig lachen om de ongewilde ironie: terwijl je het bord leest ‘Welkom in de stad van rust en stilte’ (‘Ni bruit, ni vitesse’) gieren met oorverdovend geweld 'n stel straaljagers over je hoofd, afkomstig van het iets verder gelegen Ile du Levant dat half nudistenkolonie, half luchtmachtbasis is. Maar dat heeft die arme burgemeester waarschijnlijk ook niet kunnen weten.

We kwamen te liggen naast de vissers en dat kwam goed uit. We kregen nu de weerberichten uit de eerste hand, en verder was de bezitter van de boot, de ‘Milon’, 'n dertigjarige Breton die naast voortreffelijk nettenboeter ook 'n kenner van Gauguin bleek. Hij wist alles van de meester, tot en met zijn Tahitiaanse periode, hij wist zelfs welke van zijn schilderijen er in Amsterdam hingen. Hoe bestaat 't!

De volgende ochtend maakten we onze eerste tocht, naar Porquerolles.

Het was weer 'n dag voor het veulentje, dat ons zachtjes zuidwaarts voerde. Na ruim 'n uur varen (het is 'n kleine zeven mijl) lagen we voor de haven. We liepen er binnen, 'n leuk piertje sloot de zaak mooi af, wat aardige bootjes lagen her en der verspreid.

En aan land vonden we 'n dorpje dat we niet konden verklaren. Klein, gezellig, lage Provençaalse huisjes, één winkelstraat, 'n kerk, 'n marktplein onder geurende eucalyptusbomen. En wat onbedorven mensjes met pientere oogjes, bescheiden en vriendelijk.

Waarom was dit begenadigd oord niet al lang volgepropt met Hilton-hotels? Waar waren de zwembaden, de tenniscourts, de golflinks en al de rest van de gestroomlijnde pret? Dit was toch 'n uitgezocht oord voor de internationale pleziertroep, zoals die Cannes, Nice, Monaco en vele andere rivièra's overspoeld heeft. En dit eiland behoorde niet eens aan 'n drankjeskoning, je hoorde geen radio's, werd niet achtervolgd door chasseurs, er was rust, volmaakte landelijke rust.

Het antwoord kwam van 'n druivenverkoopster. Wat ik bedoelde zou Mevrouw nooit toestaan. Mevrouw had tot nog toe haar eiland gehouden zoals het was en dat was goed. Iedereen mocht hier komen, maar men moest zich rustig houden. Baden en genieten graag; kamperen liever niet. Fietsen mocht ook, maar auto's werden niet toegelaten. Als er plaats was kon men logeren in een van de drie hotelletjes; nieuwe hotels wilde Mevrouw niet. En bij de bouw van de drie bestaande had ze goed toegezien, dat ze niet te hoog werden opgetrokken, alles geheel in overeenstemming met het landschap.

Wat 'n genie! Evenals Port Cros was ook dit eiland dus onder beheer van 'n vrouw. Zijn vrouwen dan toch fijngevoeliger dan mannen? Gaan ze voor de bedrieglijke mammon toch minder snel door de knieën? Ik dacht aan 'n oplossing voor onze mooie Wadden. Moeten we onze vaderlandse natuurgebieden ook niet onder de hoede stellen van vrouwen?

We hebben er niet lang over gepiekerd en zijn na 'n kleine wandeling teruggegaan naar ons schip. De trossen gingen los en we zeilden op het mooi naar zuid gedraaide windje naar de baai der kreeftenvissers, hetgeen weer 'n nieuwe verrassing was. Volledig beschut (behalve tegen 'n eventuele mistral) maak je je vast aan 'n goed gebouwde pier. Privé-bezit van het kleine over de baai uitziende restaurant, vanwaar het uitzicht wonderschoon bleek. Maar onze ogen vielen open toen we aan een der tafeltjes een dikke figuur met 'n blonde vrouw zagen zitten, ik had zijn ‘Zwarte Tijger’ niet

eens zien liggen. Het weerzien was hartelijk; z'n zoon was er helaas niet bij, die dwaalde met z'n meisje waarschijnlijk ergens door de bosjes.

Neen, ze hadden nog niet gegeten, ik kon eindelijk iets terugdoen. Onder luide protesten nam hij mijn voorstel tenslotte aan, onder voorwaarde dat hij de wijn mocht aanbieden, het werd Langouste à la Provençale met een mooie Chateau d'Arche. Waarna nog vele verhalen volgden, deze keer niet over het varen maar over de economie. Dat die verdomde Italianen hem zo beconcureerden, dat hij probeerde in Nederland 'n marktaandeel te krijgen, en dat hij ons binnenkort zou komen bezoeken als hij voor zaken toch in Holland moest zijn.

We hebben hem rustig laten praten en het allemaal aangehoord. Toen de jongelui weer verschenen hebben we afscheid genomen en nog 'n wandeling gemaakt door het geurige struikgewas, begeleid door het nimmer aflatend concert der krekels. En bij het ondergaan van de zon te kooi, dromend van 'n klein huisje hier, met 'n klein wit bootje voor de deur, aan 'n steigertje onder de eucalyptusbomen...

There is sweet music here that softer falls than petals from blown roses on the grass
TENNYSON

17. De Hof van Eden

Port Cros, dat we twee dagen later bezochten, is Porquerolles in het kwadraat. Niet in oppervlakte, het is veel kleiner, maar alles is er ruiger, heviger. De rotsen zijn hoger, de bossen dichter, de geuren bedwelmender. Straalt Porquerolles voor alles poëzie en lieflijkheid uit, Port Cros is een en al pracht, de natuur in opperste vorm. Er is geen kruid of dier dat hier niet in volle weelde gedijen kan.

Je legt aan in 'n klein haventje aan de pier naast de overzetboten. Want ook hier is iedereen van goede wil onder de bekende voorwaarden welkom. Komt er mistral? Geen nood, even naar de overkant, daar ligt het kleine beschermeiland Bagaud dat de hele westkust voor alle stormen afdekt. Je gaat aan wal en ziet langs de haven laag tegen de begroeide rotsen 'n twintigtal huisjes staan. Eenvoudig, gaaf, alsof ze daar vanzelf gegroeid zijn. En dat is dan alles. Naast het ietwat vervallen kasteeltje is dit de enige bebouwing. 'n Paar van die huisjes zijn restaurants, een is er boekwinkel, bij mijn weten de enige boekenzaak die zijn klanten bijna alleen uit bezoekende jachtzeilers betrekt.

En je betreedt het pad, het eiland op. Aan het begin staat 'n agent. Hij vraagt je beleefd je sigaret te doven en ook verder niet te roken, de ramp op het Ile Verte is nog altijd niet vergeten. En wat als je 't toch doet? Niets, je krijgt geen proces-verbaal. Je wordt alleen netjes op 'n lijst gezet en komt nooit meer het eiland op.

Het pad stijgt snel en binnen 'n dertigtal meters zit je midden tussen de begroeiing. En vanaf dát ogenblik weet je niet meer welk zintuig hier het meest gestreeld wordt. Het oog door de kleurenpracht van al wat om je heen groeit, het oor door 't zachte ruisen van de altijd nabije zee vermengd met het gezang van vogels en krekels, de reuk door de geuren der exotische gewassen, het gevoel van door niets en niemand gestoord volmaakt vrij te zijn, volledig vrij in gods natuur. Het is waarschijnlijk het samenspel, de maat en tegelijk de évenmaat van alle zingenot die deze belevenis zo indrukwekkend maakt. Als in een werkelijkheid geworden droom wandel je verder.

Het pad stijgt en daalt, het kronkelt en loopt hier en daar verloren in de struiken. Boven de laurier- en pijnbomen weet je de zon, maar ze dringt hier niet door, ze steekt niet want ook de eucalyptus tempert haar. Dan is er de ceder en de larynx, wat palmen, de geurende mastik, afgewisseld met cypressen en 'n merkwaardig soort groene eiken. En iets lager de mirtestruik, de tijm, de rozemarijn; golven bloeiende meidoorn en jeneverbes overwoekeren bijna de wilde rozen, de rododendrons, de bougainvilles, en ietsje verder agaves en tientallen soorten cacteeën. Hoe kan dat allemaal? Is dit een oord waar het altijd lente is?

Maar wacht, het licht wordt sterker, het lover wijkt en plotseling sta je weer aan de zee. Aan de voet van de rots prijkt weer een blauwe baai met 'n blond strandje waar 'n paar stervelingen zich vermeien in de zon.

Laat ze met rust, ga weer het bos in en zie hoe tam hier ook de dieren zijn. Eekhoorns hippen van tak tot tak met je mee, korhoenders en patrijzen ritselen door de struiken, 'n enkele fazant kijkt je verbaasd aan. Ze zijn nauwelijks schuw omdat hier op dit eiland nooit gejaagd is en ieder dier hier alles naar zijn gading vindt.

Wandel verder, weldra komt er weer een open plek. Maar deze keer is het een binnenzee van geurige hei en lavendel, waartussen vijgenstruiken opgeschoten zijn en wilde olijven. En erachter druiven, witte en roze oleanders, alles in bloei en in geur wedijverend met overdadige kamperfoelie en laurier...

De dame in 't wit hebben we op onze wandeling niet ontmoet. Gelukkig ook de moordenaar met het mes niet. De enigen die we tegen kwamen was 'n pas getrouwd stelletje, we hadden ze al eerder in Hyères gezien. Ze waren hier op huwelijksreis, hun bootje heette dan ook treffend de ‘Vénus’. Ze hupten vrolijk door de struiken heen, het vrouwtje had bijna niets om 't lijf. Ik bedoel letterlijk, ze dartelde ons vrolijk voorbij en groette vriendelijk.

Allemachtig ook dit is hier tam, dacht ik, en ik moet eerlijk bekennen dat ik heb omgekeken. Aeneas kan niet met méér genoegen zijn goddelijke moeder Venus in haar lichtglans hebben nagestaard.

La liberté dans l'homme est la santé de l'âme
VOLTAIRE

18. De maniak

Ondertussen waren we al 'n beetje vertrouwd geraakt met het leven in onze thuishaven zelf. Wel, wie de humor van Alphonse Daudet of Marcel Pagnol weet te apprecieren kan hier aan z'n trekken komen.

Als havenmeester fungeerde 'n lange magere man, afgedankt wiskundeleraar aan de zeevaartschool, die met 'n smoezelige kapiteinspet op onrustig over de kade beende. 's Morgensvroeg zat hij ook wel eens op 'n fiets, maar dat duurde niet lang want na elf uur begon hij duidelijk naar de drank te ruiken. Niemand zag hem ooit drinken maar vanaf het middaguur was hij niet meer te genieten. Als je wat nodig had, nam hij je mee naar 'n houten keet aan de wal waar hij zitting hield en die barstens vol stond met... flessen mineraalwater! Merk ‘Eau de la Vierge’, daar was hij vertegenwoordiger van, zei hij.

Hij was niet te spreken over de man van de werf want dat vond hij maar 'n dronkelap. En inderdaad, de goeiige dikzak die de werf beheerde (en die treffend ‘Beauvent’ heette), lustte hem ook niet weinig. Maar die begon kennelijk wat later, want hij bleek pas soezerig als hij om één uur naar huis ging en je dan goed gemeend waarschuwde voor de havenmeester want die dronk zijns inziens te veel.

En daartussendoor marchandeerde de kleine voorzitter van de zeilclub, 'n arts uit Hyères, die iedere dag met iedereen vreselijk druk stond te praten, zich overal mee bemoeide, maar volstrekt niets deed, zeilen ook niet.

In 't begin hadden wij het idee dat we hier heel voorzichtig moesten zijn, dat de vriendschap met de een de vijandschap van de ander zou opwekken, maar dat viel heel erg mee. We gaven ons meteen op als lid van de zeilclub, ons schip lag correct, dus zei de havenmeester niets, en 'n fles pastis bezorgde ons de blijvende sympathie van de werfbaas; ons kon dus niets meer gebeuren.

Toch was er nog 'n chirurg die iedere dag om één uur, waarschijnlijk als tegenhanger van zijn verfijnde snijerij, even zijn grote speedboot wild de

haven uitscheurde. Zó wild dat z'n vloedgolf onze Aegis deed opspringen, de tafel omviel, en onze lunch tegen de vloer smakte. Naar hem schreeuwen hielp niet, hij hoorde het niet eens.

Nadat ik bij de havenmeester mijn beklag had gedaan, voer de onverlaat inderdaad wat zachter. Twee dagen. Maar de derde dag zag ik hem weer met 'n metershoge boeggolf aandenderen. Ik sprong op, maar hij had mij al gezien, en voor ik iets kon zeggen, deed hij z'n kajuitdeur open en schreeuwde mij toe: ‘Meneer, u bent 'n maniak!’

Waarvan akte, dikhuiden zijn overal hetzelfde.

Met de vissers van de Milon stonden we via Gauguin en 'n paar Hollandse sigaren de eerste dag al op goede voet. Onze natie noemden ze nog altijd ‘de koningin der zee’ en dat wij met zo'n klein scheepje hun kust kwamen afzeilen, dat vonden ze gewoon jofel.

Ze vormden trouwens op zichzelf al geen saai stel. De Gauguinkenner had nog twee maats aan boord, van wie de een, Marius natuurlijk, de grootste druktemaker was, die ik tot dan toe ooit gezien had. Hij sprak geen woord Frans, alleen maar Provençaals, 'n taal waarvan bijna alle woorden op iou uitgaan en waarvan wij niets begrepen. Maar de moeilijkheid was dat juist hij altijd het woord wou hebben en om zich te verduidelijken begon hij dan met z'n armen te maaien. Een keer sloeg hij z'n baas tegelijk z'n pet af en de sigaar in z'n mond. Het Provençaals dat deze toen uitsloeg, konden we gelukkig óók niet verstaan.

Maar de mooiste was nummer drie, François. Hij keek scheel en zorgde voor de motor. Hij kwam niet veel aan dek want hij stotterde en vond zichzelf te vies. De zwarte smeerolie zat hem dan ook vanaf de haren tot tussen de tenen, en als hij lachte en het afgebrande dorp in z'n kaken toonde dan zou ieder rechtgeaard tandarts zich met afgrijzen hebben afgewend. Maar onder de oliesmeur zat zo'n vriendelijk gezicht met zulke ontwapende schele zwarte ogen, dat ik vanaf het eerste ogenblik van deze man ben gaan houden. Wat gaf het dat z'n broek vol gaten zat, dat hij om poetskatoen te sparen z'n neus in z'n vingers snoot, en dat hij als kok wel eens 'n cylinderpakking in de puree liet vallen. Zijn maats noemden hem in ieder geval de ongekroonde koning van de bouillabaisse. Ja, die kon hij maken, zei hij, en stotterend vroeg hij of hij het eens voor ons zou doen.

Hij wachtte af, we zouden wel weigeren, we vonden hem tóch te vies. Maar tegen deze man konden we niet neen zeggen en onder de stookolie zag ik z'n gezicht opklaren. ‘Z..z..zaterdag?’ vroeg hij.

Ja goed, dan zouden ze 's middags met de vangst binnenlopen, we kregen de vis vers uit zee. En het zou onze laatste dag zijn, 'n mooie bekroning van ons grote avontuur.

Toen we die dag na de conversatie op de Milon ons middagdutje wilden gaan doen (de speedbootmaniak liet toevallig verstek gaan), kregen we 'n oude bekende op bezoek. Met 'n ruk zat er plotseling 'n oude praam tegen onze ankerlijn, en toen we opkeken, zagen we Jantje Breekvoet vrolijk op z'n voorplecht staan, hoe kiende hij het toch ieder keer uit!

‘Ha de Hollanders! Da's formidabel’, riep hij, ‘Ja hier ben ik weer, pak even 'n lijntje astublieft.’

Ik nam z'n lijntje, maar hij had z'n motor te hard op achteruit gezet en voer nu mooi op de lijn van de vissers in. En toevallig waren deze hun boot aan 't verhalen, Marius die op de wal stond moest snel loslaten, wierp tegelijk om ons te sparen onze tros eraf, en daar dreven we gezellig met z'n drieën de haven in, alledrie los.

Er klonk gevloek in vele talen (ineens bleek François Italiaanse voorouders te hebben), iedereen schold, uit vele kajuiten staken verbaasde hoofden, er werd geroepen om de havenmeester maar die lag waarschijnlijk bij zijn maagdenwater in een roes.

De enige die rustig bleef, was Jantje Breekvoet. Hij bleef lachen, kreeg z'n motor uiteindelijk weer in z'n vooruit, en samen met die van de Milon drukte hij ons gedrieën weer naar de kant.

Hè hè, dat liep goed af, maar van het gehaspel dat toen ontstond, maakte ik gebruik om voorgoed los te gooien. We hadden in de namiddag toch al weggewild, de Petit Jean gaf de doorslag, en met een ‘Tot ziens, tot zaterdag’ waren we weg, naar Le Lavandou.

Ieder einde is weer een nieuw begin
SIRIUS

19. Bouillabaisse

Het veulentje was inmiddels alweer naar het zuidwesten gehuppeld en we liepen bakstag mooi richting oost. Ile du Levant deden we niet aan, de luchtmacht was verboden terrein en om naar gerimpelde blootlopers te kijken was ons geloof niet. Van Le Lavandou valt niet veel te vertellen, de haven is klein maar fijn, maar heel druk. Je kunt merken dat je al wat meer naar het oosten komt, dichter bij Saint Tropez en de internationale oorden des vermaaks. Bij het binnenlopen zagen we de ‘Zwarte Tijger’ liggen. We maakten aan hem vast maar er was niemand aan boord en ook later hebben we ze niet meer teruggezien.

Inmiddels neeg de zon ter kimme, we hadden honger, we hadden nog francs en het werd tijd voor een goed souper. We gingen de wal op en vonden het aardige restaurantje ‘Comme chez soi’. Toen we gezeten waren, riep de kastelein die aan ons accent dacht te horen dat we Engelsen waren ons te hulp; hij wees naar 'n man die ietsje verder alleen aan 'n tafeltje zat.

‘Die meneer komt hier nu al vier jaar omtrent deze tijd’, zei hij, ‘het is 'n Engelsman, 'n allemachtig aardige vent, maar hij knipt alleen met z'n hand en zegt dan kwak kwak.’

‘Kwak kwak zegt U??’

‘Ja, kwak kwak, en dan knipt ie met z'n duim tegen z'n vingers.

Inmiddels weet ik dat hij daarmee canard à l'orange bedoelt, maar zoudt u hem niet eens willen vragen waarom hij niet 'n paar woorden Frans wil leren?’

De Brit, uit Manchester afkomstig, zei dat je nergens zo'n fijne canard kreeg als bij ‘Comme chez soi’. Hij kwam hier drie dagen per jaar en zag niet in dat hij daarvoor Frans moest leren. Die kastelein begreep hem toch wel, en zou voor zijn klanten eindelijk eens wat Engels moeten proberen.

Ze hadden alletwee gelijk, dacht ik, kwak kwak, 'n probleem voor het verenigd Europa. In ieder geval hebben wij ook kwak kwak besteld. En moesten inderdaad constateren dat hier iedere taal overbodig was, ze hadden alletwee gelijk.

Volgende ochtend zijn we nog 'n eind richting Cavalaire gekruist maar zijn toch al spoedig via Le Lavandou terug naar Hyères gekoerst, onze laatste dag naderde. Onze auto stond nog in Marseille, die moest ik nog gaan halen, en we moesten inpakken en met Beauvent het opleggen van het schip regelen, want dat we volgend jaar hier terug zouden komen, stond al vast.

Via een goede busverbinding met Marseille had ik de auto weer gauw terug, Jantje Breekvoet was er niet meer, we konden gaan schoonmaken en pakken. Ook met havenmeester Goedewind was het snel geregeld, hij zou de Aegis voorzichtig onttakelen en hem via de helling netjes in de grote loods leggen, wachtend op onze terugkomst.

Wij waren net klaar. Ik had nog net de tijd om wat flessen fleurige Porquerolleswijn te kopen, toen tegen vier uur de Milon binnenliep. Met rijke vangst, zeiden ze, het zou 'n groot feest kunnen worden.

Wat er in de bun lag te spartelen was inderdaad verbluffend. Ik heb geen verstand van vissen maar ik meende kabeljauwen te zien, baarzen, zeewolf, tonijn; maar ook langousten, spieringen en allerlei ander klein grut kronkelde ertussen. Alles bleef voorlopig nog in 't schip want eerst begon het ritueel van de bereiding, en wel volgens de traditie van de echte kenners.

'n Goede bouillabaisse hoort toebereid te worden in de open lucht. En nooit op 'n gas- kolen-of ander vuur, maar op hout. Daarbij wist François ook nog precies welk hout, want dat maakte volgens hem ook nog verschil. Nu had ik tegen de kademuur al 'n bos eikentakken zien liggen maar Marius gaf er heel andere namen aan; in ieder geval ging de vlam erin. De geurige rook steeg op tot ver over de muur, het vuurtje knapperde vrolijk en dat trok belangstellende kijkers. Die werden echter door onze vrienden hartelijk begroet, het bleken hun eveneens uitgenodigde vrouwen en verwanten te zijn, die ook ons kwamen omhelzen.

Inmiddels was er aan 'n paar ijzeren stangen over het vuur 'n levens grote pot gehangen, waarin 'n vloeistof begon te koken die ik voor 'n mengsel van verschillende oliën hield. Dan ging er 'n handvol zout in, wat kruiden en toen bergen saffraan zodat het 'n kolkende gele massa werd.

François, die vanwege de zaterdag 'n opvallend schoon gewassen gezicht meedroeg, wachtte even totdat het gezelschap het eerste glas calvados achterover had geslagen, en toen gingen we allemaal bij de Milon aan boord. We waren met z'n veertienen en het was op het kleine dek behoorlijk dringen, 'n paar vrouwen gingen bij hun mannen op schoot.

We kregen allemaal 'n bord, wij en 'n paar anderen ook 'n bestek, de ba-

guettes werden aangebroken, de wijn rondgedeeld, en toen was ineens alles klaar. Hoe die schele het gelapt had, begrijp ik vandaag de dag nog niet, ik had door de drukte ook niet goed opgelet, maar hij had ondertussen de helft van de wonderbare visvangst uit het schip gehaald en die heel voorzichtig selectief en gedoseerd in de kokende pot laten glijden. Met een grote pan schepte hij na 'n tijdje de lekkernijen er weer een voor een uit en kwam ze dan op onze borden verdelen. En onder luid hoera- en à la bonheur-geroep vielen we aan. Even was ik bang dat de saffraanlucht afbreuk zou doen aan het genot, maar van enig geel gevaar was niets te merken. We keken niet eens meer wat voor soorten zeebanket in de soep op onze borden dreef, het ene was nog lekkerder dan het andere. Opmerkelijk was dat een der vrouwtjes met haar fijne vingers niet alleen uit haar maar ook uit andermans vissen de ogen uitprikte, die ze dan verzaligd in haar mond stopte. ‘Mmm! La grande délicatesse!’, riep ze. Ieder z'n smaak, dacht ik, de gustibus non disputandum.

Onnodig te zeggen dat het aan dek steeds lolliger en luidruchtiger werd, de calvados en de wijn begonnen hun werk te doen; gesmak en gekauw viel niet meer op, en zelfs Marius, die geen bestek had en met z'n handen moest eten, kwam niet meer boven het tumult uit. En na de tweede ronde hief een wat oudere grijzende man tegenover me het glas. Hij had ook gevist maar was nu ramoneur, zei hij. Ik wist niet wat dat was, maar zei toch dat ik het 'n mooi beroep vond.

Maar ineens riep hij ‘Op Koningin Juliana!’ en de anderen vielen hem bij. Hij bleek namelijk schoorsteenveger (en toen wist ik het) in Orange te zijn en had het bezoek van onze vorstin aan die plaats meegemaakt. ‘Geen beter mens ter wereld, oh wat is ze lief, wat 'n gratie, wat boffen jullie Hollanders met zo een koningin!’ En bij gebrek aan het Wilhelmus liet hij François op zijn krakkemikkige grammofoon de Marseillaise draaien. En staande dronk het hele gezelschap onder de tonen van het Franse volkslied ter onzer ere op de gezondheid van de koningin der Nederlanden! Wat 'n geste, we kregen er tranen van in de ogen.

Het feest ging nog tot in de kleine uurtjes door. Ik deelde, tot hun grote dankbaarheid, mijn laatste Willem II's uit, de vrouwen kwekten, de mannen vertelden Provençaalse moppen waarvan we niets begrepen maar die, te oordelen naar het onbedaarlijk gelach, zeker niet altijd kuis maar bijzonder geestig waren.

Het enige pijnlijke moment kwam toen het tot hen doordrong dat wij morgen zouden vertrekken. Neen, we mochten niet weg, het was hier toch niet zo slecht, ze respecteerden ons, ze hielden van ons, en als we niet

meer in ons bootje wilden slapen, konden we direct bij een van hen terecht.

Helaas, het mocht allemaal niet zo zijn, het avontuur was voor dit jaar ten einde. Maar Quirina en ik, we hadden ons geen feestelijker slotaccoord kunnen bedenken dan deze avond.

Amsterdam, oktober 1957

Epiloog 1995

Wij zijn nog twee jaren teruggegaan,
ook met de kinderen, en hebben opnieuw genoten.
We zijn geboeid geraakt door het zeilen op groot water,
op zee, met al zijn uitdagingen.
Maar één ding hebben we begrepen:
we moesten een goed zeewaardig schip hebben.
Het werd de Sabina.
Met heel ándere verhalen.

Jef Heydendael

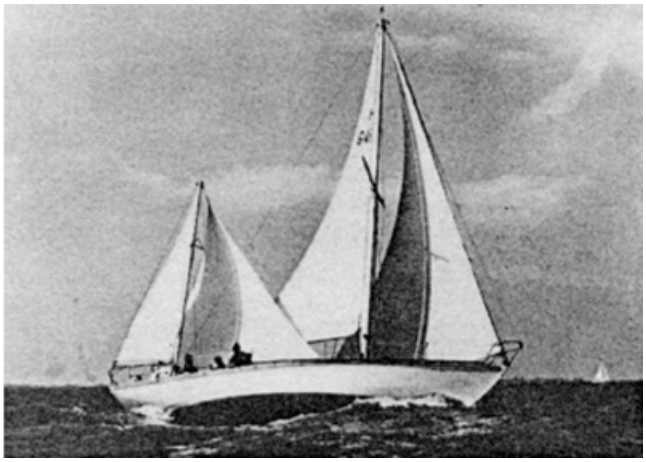

Marseille
Pom.
Malmousque
Cal.
Maire
Jarros
Callelongues
Sormiou
Cals.
Riou
Cassis
En Vau
La Ciotat
Aigle
I. Verte
Lioux
Deffend
Bandol
Bendor
Cride
Sanary
Toulon
La Seyne
Embiez
S. Mandrier
Sicié
Carq
Hyères
Port d'Hyères
Giens
Fondue
Esc.
Ribaud
Porquerolles
Le Layandou
Cavalaire
St. Tropez
Bénat
Bagaud
Levant
Port Cros

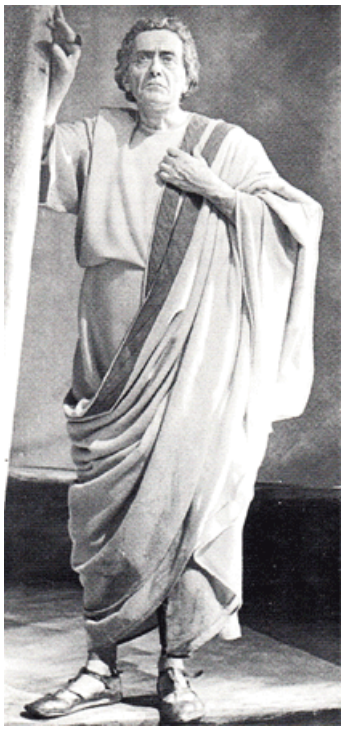

Foto: © Particam, Amsterdam (Maria Austria).
Paul Huf als Pontius Pilatus

Voor altijd Pilatus
Klein drama voor zes mannen, koor, trompetten en pauken

Personen

Pontius Pilatus, landvoogd van Judea
Cornelius Pollio, klerk
Zadok, hulpklerk
Joathan, hulpklerk
Ephraïm, heelmeester
Julius Strabo, tribuun

Eerste bedrijf

Vóór het doek opgaat, verschijnt Pontius Pilatus voor het publiek. Hij is Romeins gekapt en geschminkt, maar heeft nog een hedendaags colbertcostuum aan, behoudens dat hij voor het schminken zijn boord en das al heeft afgelegd. In z'n hand draagt hij 'n kleine Romeinse zitbank.

Al met al heeft hij geenszins de allure van de hoge bestuursambtenaar zoals hij straks in het stuk verschijnen zal. Trouwens ook dan zal hij maar weinig van een procurator blijken te hebben, want hij verschijnt niet eerder weer dan kort ná dat gedenkwaardige moment, waarop zijn naam ongevraagd zijn intrede in de wereldgeschiedenis deed.
Hij blijft even voor het doek staan en kijkt het publiek ietwat somber aan, met de schuldbewuste en tegelijk uitdagende blik van iemand, die zich bekend weet als de bonte hond, en wel zeker niet onverdeeld gunstig.
Dan zegt hij, schouderophalend, op enigszins van zich afbijtende toon:

PILATUS

Ik ben Pontius Pilatus, ja, U allen welbekend. Iemand onder U heeft mij voor het voetlicht geroepen deze avond, om nog eens de Romeinse landvoogd te verbeelden,

(ietwat abrupt en wrevelig:)

En waarom juist mij? Er zijn toch duizend landvoogden geweest in de lange geschiedenis van het Romeinse Rijk! Betere, beroemdere dan ik! Waarom niet Lucinianus, die over het oude Griekenland stond en die de Helleense gedachte zo glansrijk voor Rome geadopteerd heeft! Waarom niet Metellus, die van Spanje de rijkste inkomstenbron van ons Imperium maakte! Ik was toch in alle opzichten de mindere van hen, ja, dat heb ik tóén nooit willen toegeven, maar ik kan het nú wel zeggen. Hun mindere in staatsmanskunst, en daarbij nog landvoogd over het ongezelligste, meest twistzieke, goorste woestijnvolk dat ons wereldrijk ooit geherbergd heeft!

(illustrerend met een tot rancune toegenomen wrevel:)

'n Volk zonder beeldhouwers, zonder schilders en zonder dichters! Tenzij U de onbehouwen gevoelsuitstortingen van een of andere zingende koning met zijn harp, waar zij 't steeds over hadden, voor dichtkunst wilt laten doorgaan. Geen theater! Geen wagenrennen, geen spe-

len, geen baden, geen hygiëne, niets! 'n Weerbarstig, gesloten woestijnvolkje, nauwelijks de nomadenmanieren ontwassen, van klein postuur en krullend haar, bijeengedrongen op een door de zon half weggebrand stuk grond, dat als enige rijkdom wat zure druiven en twijfelachtige olie afstond!

(ontevreden namijmerend:)

Ja, over deze provincie-tweede-rang ben ik procurator geweest, en mijn naam moest lang, heel lang vergeten zijn. Lucinianus is vergeten en Metellus is vergeten, Vulpo, Cratanius, Sulpicius, Quirinius en duizend anderen: men kent hun daden - hun tijden - men kent zelfs hun namen niet meer.

(met een tragische noot:)

Maar ik... ik ben Pontius Pilatus, ik word nooit, nóóit meer vergeten. En dat komt alléén door die ene jodenman, die ze op een zekere middag vóór me gesleept hebben. 'n Lelijk mishandelde, weerloze, tamelijk kleine man met 'n paar mooie droevige ogen, die zei dat hij de koning der joden was. Terwijl de hysterische massa tierde dat hij dood moest, omdat hij de gevaarlijkste bandiet van het hele volk was.

(al mijmerend is hij neerslachtig geworden, hij is gaan zitten op het bankje, dat hij tot nog toe in z'n hand hield. Hij mijmert verder, vertrouwelijker, op 'n toon van verstandhouding met het publiek, dat zijn geval tóch helemaal kent:)

Die man was de belangrijkste man van de wereldgeschiedenis.

(met 'n bitter lachje:)

Hoe kon ik dat nou weten, toen hij daar zo vóór me stond? Geboeid, bespuwd, kleren gescheurd...

(hij haalt even de schouders op en schudt het hoofd, alsof het hem nu nog steeds niet helemaal duidelijk is: maar plotseling wordt zijn herinnering exacter en tegelijk beangstigender:)

Ja, ik heb daarná wel begrepen dat er iets vreemds met deze man was, ja, om U de waarheid te zeggen: toen hij stierf, of eigenlijk al daarvóór, heb ik in een enkel moment gevoeld dat er iets vreselijk belangrijks gebeurde; dat ik, zonder het te weten, iets ontketend had dat...

(hij stokt, het is allemaal te ingewikkeld en te pijnlijk om in 'n paar woorden te zeggen, en hij begrijpt het eigenlijk nu nóg niet, hij schokschoudert nog 'ns:)

Maar daarover later. Trouwens, wát er toen ontketend is, weet niemand precies, zál ook niemand ooit precies kunnen weten. Wat we wél hebben kunnen zien is, dat deze mishandelde kleine man na zijn dood sterker bleek dat het hele levende Romeinse Imperium. In zijn naam zijn keizers ondergegaan en koningen opgestaan, in zijn naam vergingen machtige

rijken tot puin en stegen nieuwe volkeren tot macht. In zijn naam stierven en sterven nóg miljoenen...

(met wrevelige berusting:)

En ik kreeg met hem te maken. Daarom ben ik Pontius Pilatus, nooit te vergeten, voor altijd welbekend... en zeker niet onverdeeld gunstig... Had ik maar temidden van normale mensen geleefd! Daar had ik toch álle kans toe, want van normale burgers leven er miljarden in iedere eeuw, terwijl grote mannen, gelukkig, maar heel dun gezaaid zijn. Ja gelukkig, want de groten der aarde hebben de mensheid doorgaans weinig zegen gebracht. Tel ze maar op, en wat ze gedaan hebben, en U zult zien dat het stelletje profeten, filosofen, keizers, generaals, kunstenaars en uitvinders wier namen nu nog voortleven, al met al meer bloed dan vreugde hebben gebracht. En de naamloze miljarden, dat is: de mensheid, die zijn er altijd de dupe van. Zij leven, werken, haten, beminnen, slaan dood of worden doodgeslagen in de stijl en voor de zaak die de tien of twintig groten bepalen.

(hij is geïnteresseerd geworden in z'n eigen burgermansfilosofie, redeneert steeds nadrukkelijker verder en richt zich steeds directer tot het publiek:)

En deze massa is in alle eeuwen en in alle landstreken der aarde dezelfde. U is er 'n deel van, en ik, gehecht aan wat geluk, gebrand op wat voorspoed, gekweld door reumatiek, 'n steenpuist, te grote hitte of te hoge belasting. Of wil één van U soms graag beroemd worden door z'n kop te verliezen op 'n schavot? Heeft er nog iemand zin om 't volk weer 'ns naar 'n nieuwe toekomst te leiden? Of de mensheid te verbazen door de aarde uit elkaar te laten spatten? In ernst, voelt hier iemand voor? En is er hier soms iemand met 'n steenpuist? Ja? Zeg dan eerlijk: wat interesseert U nu het meest, de uitslag van de Veiligheidsraad over de Balkankwestie, of de nieuwe zalf die U eindelijk van dat vervelende ding verlossen zal?

(hij vindt een en ander voor zichzelf nogal duidelijk, en valt weer terug in algemene overdenking:)

Ja, deze naamloze massa, deze burger, dat is het mensdom van alle tijden, het rust-moment der wereldgeschiedenis, onveranderlijk en onuitroeibaar. Maar soms... soms, dat wil zeggen op gezette tijden, wordt deze burger in de greep der tien groten gevangen, zijn rust wordt hem ontnomen, hij bekeert zich met enige duizenden of miljoenen anderen tot de onrust, tot 'n nieuw idee, hij wordt machtig en gevaarlijk door zijn massa, hij breekt los, hij vecht een revolutie of een oorlog uit, verdelgt enige miljoenen anderen, loopt een land en een beschaving onder de

voet... en is na tien jaar weer precies zoals hij vroeger was, gehecht aan wat geluk, gekweld door reumatiek, 'n nieuwe belasting enzovoort. Misschien heeft hij nu 'n ijskast, en 'n pagegaai in plaats van een kanarie. 'n Papegaai is namelijk 'n duurdere vogel, weet U: die krijgt de burger als zijn rijk overwonnen heeft en na het herstel der oorlogsschade wat breder opbloeit.

Ja, deze burger was er ook, toen de beroemdste man der geschiedenis door mijn vonnis de beroemdste dood stierf van alle erkende helden. En deze burger heeft er toen ook niets van begrepen... of ja tóch, op het moment dat het gebeurde, of vlak daarna hebben we geweten dat...

(wil hier wéér niet op doorgaan, bedenkt zich:)

Maar daarover later...

(zijn beschouwingen hebben hem toch enige ondergrond tot betere zelfkennis gegeven, en hij concludeert als een bekentenis:)

Ik was die burger. Of laat ik mezelf liever uitschakelen, ik was tenslotte landvoogd, niet de eerste de beste, neen, laten we mijn plaatsvervanger te Jeruzalem beschouwen, mijn voetveeg, Cornelius Pollio, een klerk, zoals er duizenden klerken zijn in alle landen en in alle tijden. Hij was er óók!

(het verleden komt helemaal voor hem terug:)

Wat eigenlijk precies zijn functie was is moeilijk te zeggen, maar kijk, dat zit zo: Mijn eigenlijke residentie was de mooie stad Caesarea, indertijd door de vriendelijke koning Herodes naar Grieks-Romeins model aangelegd. In Jeruzalem nu, de eigenlijke hoofdstad, lag alleen een garnizoen van ons, aan 't hoofd waarvan 'n tribuun, die onder mij stond. Maar juist deze tribuun, daar had ik het niet op begrepen. Ik heb 't nooit op tribunen begrepen gehad, ik ben zelf nooit soldaat geweest, 'n twijfelachtig voorrecht in 'n staat die met het zwaard is groot geworden. En daar werd ik door al die houwdegens altijd op aangekeken. En daarbij moest ik er voortdurend op bedacht zijn, dat deze tribunen geheim contact onderhielden met Vitellius. Vitellius was de landvoogd van het aangrenzende Syrië, provincie-eerste-rang, die dus vlak boven me stond. Hij zelf voelde zich erg hoog boven me. Hij was erg adellijk, weet U, had 'n prachtige carrière in 't leger achter de rug, en heeft mij dan ook later grif de das om gedaan.

(gewiekst:)

Om me nu tegen ongewenste aanmatiging van de tribunen te behoeden en me tegelijk vriend Vitellius zoveel mogelijk van het lijf te houden, schoof ik me een burgerlijk plaatsvervangertje naar voren, Cornelius

Pollio, niet te slim, niet te dom, niet te oneerlijk... bruikbaar. Hij besefte gelukkig zelf niet hoe belangrijk hij eigenlijk was, dat kwam omdat hij geen titel had. Kón ik hem ook niet geven, want hij was maar 'n creatie van mijn praktische fantasie. Hij heeft zich zelf eens in een twist met de tribuun ‘plaatsvervangend procurator’ genoemd, haha, maar dat kwam niet goed aan.

(met zichtbare napret:)

De protserige officier afgeblaft door een om een of andere duistere reden afgedankte oude soldaat, haha! Maar ik liet Pollio z'n gang gaan, en dat ging 'n tijdlang best! De kunst van regeren is toch om anderen zoveel mogelijk de fouten te laten maken en zelf slechts de conclusies te trekken. En fouten maken was onvermijdelijk in dit broeinest van religieuze hysterie. Dat heeft zelfs de verwaande Vitellius later tot z'n schade kunnen ondervinden! Zo ook nu: Ik was zelf met 'n versterkte wacht in Jeruzalem. Met het Paasfeest stroomden namelijk alle joden van buiten Jeruzalem binnen. En dan moesten we oppassen! Nee, ik kan me geen Paasfeest herinneren, dat er niet 'n drietal doden viel, enige brandstichtingen, relletjes enzovoort. Dit jaar weer net 't zelfde: Groot kabaal, volksoploop, getier, geschreeuw... en daar slepen ze me die kleine man voor me, 't wás nauwelijks 'n man meer. Ik ondervraag hem wat hij dan wel voor verschrikkelijks gedaan had. En toen zei hij, dat hij koning was, maar dat zijn rijk niet van deze wereld was en dat hij wonderen kon doen... dat was zo ongeveer alles.

(hij haalt niet-begrijpend de schouders op en staat op:)

‘Dood, dood, hij moet dood, het ergste is voor hem nog niet verschrikkelijk genoeg’, schreeuwde de horde.

(nogmaals schouderophalend:)

‘Neem Barabbas’ zeg ik, ‘Barabbas, 'n erkende bandiet, 'n echte... 'n echt gevaar voor de samenleving!’ ‘Nee, niets daarvan, laat Barabbas maar rustig verder plunderen, maar die man van Nazareth, díé moet vermorzeld!’

(hij heft niet-begrijpend z'n arm omhoog, met 'n zucht:)

Jha... en toen heb ik het gedaan, vanwege de lieve vrede, ze waren zo honds wild en... onze wacht was niet zó sterk dit jaar... Maar die ogen van die man, die ogen!...

(kijkt even angstig gefixeerd voor zich uit, maar grijpt dan vlug 'n andere gedachte:)

Ja, Cornelius Pollio zat rustig in zijn werkkamer en dronk zijn dagelijks glas zoete middagwijn...

(hij draait zich om, maar bedenkt zich nog:)

O ja, hij had twee joodse hulpklerkjes aangenomen. Joathan en Zadok.

Dat hadden eigenlijk Romeinen moeten zijn, maar ja... provincie-tweede-rang... en deze joden deden het goedkoop, ziet U...

(Hij verdwijnt met zijn bankje door het gordijn. Zeer spoedig daarna gaat het gordijn open en we zien de sobere werkkamer van Cornelius Pollio in de kanselarij te Jeruzalem. In het midden van de achterwand is een open deur, die toegang geeft tot een terras, waarachter zich, lager, een plein bevinden moet. Van binnen uit ziet men door de deur alleen een stuk staalblauwe hemel. Rechts en links van deze deuropening zijn op de muur enige eenvoudige ornamenten geschilderd, en aan een spijker hangt Pollio's korte Romeinse zwaard uit vroeger dagen. In de linkerwand is op de voorgrond een raam. Op de voorgrond rechts zitten Zadok en Joathan met gekruiste benen op de grond, ieder met gepaste ijver bezig een papyrusrol te beschrijven, die zij op een rek gespannen op hun knieën houden. De gezamenlijke inktpot staat tussen hen in. Zadok is een kleine dertigjarige fanatiekeling; hij ziet scherp, ruikt scherp en spreekt scherp. Te lui om een zuivere Thoraleerling te worden, heeft zijn intuïtie hem naar de Romeinse kanselarij gedreven, in de verwachting dat hij, hoewel van armoedige afkomst, van hieruit nog wel eens een belangrijke rol zou kunnen spelen. Collega Joathan is jonger en zachtmoediger en heeft het bodemloze hart waaruit de joodse mystiek ontlook. Minder gebrand op de dingen van het ogenblik, is hij meer visionair en als zijn vader hem niet, om aan een Romeinse strafpleging te ontkomen, tot dit baantje gedwongen had, had er een profeet, een zanger of een psalmdichter uit hem kunnen groeien. Pollio zelf, een ietwat oubollige, ietwat grijzende, ruim vijftigjarige man, zit wat meer achteraf, midden in de kamer links, op een kleine vouwstoel. Hij leunt bijna tevreden tegen het enige tafeltje van het vertrek, waarop en waarnaast vele papyrusrollen liggen. Hij is net bezig met de laatste teugen van zijn dagelijks glas middagwijn en kauwt tegelijk met de wijn nog wat oude gedachten na, terwijl hij half slaperig voor zich uit tuurt. Maar er is nóg iemand aanwezig: op de achtergrond rechts staat een aardige kooi met een mooie papegaai, die op dit warme uur zit te slapen. Na 'n tijdje houdt Zadok demonstratief op met schrijven, gluurt op het tablet van Joathan, en kijkt dan om naar Pollio).

ZADOK

Klaar, meester.

POLLIO

(suffend)

Mmm?

ZADOK

Wij zijn klaar.

POLLIO

Klaar?... Mmmmja.

(Hij komt langzaam bij z'n positieven, schuddebolt even en heeft z'n blik weer dichtbij, ziet z'n wijnglas in z'n hand, drinkt het met zorg leeg, smakt nog 'ns na, zet 't dan op tafel:)

Klaar, zei je?

(staat voorzichtig op, Zadok en Joathan eveneens:)

Mmmnou, dan laat maar 'ns kijken.

(zij tonen hem hun geschriften, hij bekijkt ze, eerst nog wat slaperig, dan plichtsgetrouw nauwkeurig en schijnt tevreden:)

Juist ja. Ja, geef maar hier.

(Ze maken de rollen van de tabletten los en overhandigen ze hem; hij legt ze op de tafel, terwijl hij nog 'n geeuw onderdrukt)

Straks allemaal opbergen.

(Dan bukt hij zich ietwat pijnlijk naar de rollen op de grond en zoekt er twee uit)

Dan hebben we hier nóg enkele chapiters, wacht... Vooreerst hier, dat geval van die heelmeester, Ephraïm.

(leest van 'n rol:)

Gevonnist tot verbeurdverklaring van zijn vermogen en vijftig geselslagen voorwaardelijk

(kijkt even vragend op)

... wegens diefstal uit het huis van Quintus Cornelius.

(met z'n eigen commentaar:)

Fraaie heelmeester is dat.

ZADOK

Hij had niet helemaal ongelijk, als ik het zeggen mag.

POLLIO

Zo, jij geeft hem nog gelijk ook?!

ZADOK

Quintus Cornelius had hem niet betaald. En na zes keer manen heeft ie Ephraïm de deur uitgeranseld.

POLLIO

Quintus zal er z'n reden voor gehad hebben.

ZADOK

Neen meester, want Ephraïm heeft hem op drie dagen van een gevaarlijke verzwering genezen.

POLLIO

(kijkt bij dit gezegde geïnteresseerd op)

Van 'n gevaarlijke verzwering? En waar zat die verzwering?

ZADOK

In z'n nek.

(onder 'n dubbelzinnige glimlach in de richting van Joathan)

Ik geloof, het was 'n soort steenpuist.

POLLIO

Steenpuist?

(hij denkt zeer geïnteresseerd na en voelt in gedachten aan z'n nek, dan aan z'n zitvlak)

In drie dagen?

JOATHAN

(heeft ook tot Zadok geglimlacht, brengt het gesprek weer ter zake)

Ephraïm had zich híér moeten beklagen. Zadok, diefstal is in ieder opzicht...

POLLIO

(is er nu ook weer bij)

Juist, ja. Als jullie mensen denken dat ze wat te vorderen hebben, moeten ze hier komen, bij mij.

JOATHAN

(langs z'n neus weg)

Of bij de tribuun.

POLLIO

(kijkt hem onderzoekend aan om te weten wat er achter deze opmerking steekt, maar Joathan houdt zich doodernstig)

Of bij de tribuun, ja. Trouwens als het 'n gewone plundering was geweest, had het er denkelijk wel anders voor hem uitgezien. Dat ‘voorwaardelijk’ is iets heel ongewoons voor de landvoogd, nietwaar? Het bewijst dat er inderdaad verzachtende omstandigheden aanwezig zijn. Jullie hoeven toch niet meer te twijfelen aan de absolute rechtvaardigheid van onze rechtspraak, zou ik zo denken, hè Zadok? Je hebt toch zo langzamerhand vonnissen genoeg voor ogen gehad.

(geeft Zadok de papyrus. Zadok weet wat er komen moet en gaat dan ook zelf wel in die geest verder, alsof hij 'n lesje afdraait)

ZADOK

Bekend: op het Romeinse recht zijn wereldrijken gebouwd, waarin de meest bonte mengeling van volkeren in vrede, welvaart enzovoort...

POLLIO

(heeft niet opgelet, is blijkbaar met z'n gedachten nog steeds bij 'n ander onderwerp, voelt nog steeds aan z'n zitvlak)

Zeg, e... hoe doet die Ephraïm dat, snijdt die daarin? In zo'n steenpuist, bedoel ik.

ZADOK

Nee, ik geloof dat ie veel met zalf werkt.

POLLIO

(hoopvol)

Met zalf?

ZADOK

Dat zal ook afhangen van waar zo'n ding zit, denk ik

(kijkt nog 'ns veelbetekenend naar Joathan)

Ik geloof dat ze nogal 's graag op het... zitvlak voorkomen.

POLLIO

(trekt haastig z'n hand van z'n zitvlak weg, alsof ie betrapt is, kortaf)

Ja, denk je?
Ja, m'n vader en m'n zuster hebben er...

POLLIO

(schuift de zaak gegeneerd van zich af)

Ja, schrijf dat dan alvast maar in, hè? Gebruikelijke formulering, zelfde letter.

(Zadok komt naar voren)

En jij, Joathan, hier, is vanmorgen doorgekomen.

(vouwt de andere rol open)

Dat geval van die opruier, Jezus van Nazareth, hier

(leest)

Tweemaal maximale geseling, waarna dood door kruisiging.

(met weer z'n eigen commentaar)

Nou nou... fraaie kerel moet dat zijn.

JOATHAN

(neemt de papyrusrol aan, ietwat bedenkelijk)

Ik weet niet of dit vonnis wel helemaal juist is, meester.

POLLIO

(wrevelig)

Wanneer is hier 'ns 'n vonnis wél juist naar jullie smaak?!

ZADOK

(is gaan zitten, keert zich nog eens om)

Dat vonnis is veel te zacht voor die volksverleider. De twee anderen die vanmiddag mét hem de berg opgaan, zijn naast hem als lammetjes.

POLLIO

(met nadruk)

Daarom heeft ie dan ook de zwaarste straf die de Romeinse Wet voor vreemdelingen kent!

JOATHAN

Terwijl de landvoogd gezegd heeft dat hij onschuldig was.

(Pollio kijkt niet begrijpend op)

Hij heeft z'n handen gewassen, ik heb er bij gestaan!

POLLIO

(boos gebiedend)

Eh... ga schrijven en klets niet langer! Pontius Pilatus zal iemand kruisigen die onschuldig is! Jullie hebben wel 'n mooi idee van onze rechtspleging!

(maakt aanstalten om voorzichtig te gaan zitten)

ZADOK

(voelbaar dubbelzinnig)

Nee Joathan, de uitspraken van de landvoogd zijn van een ontwapenende rechtvaardigheid, dat weten we.

(geeft 'n teken aan Joathan, die schouderophalend naar voren is gekomen: ze kijken alle twee belangstellend toe hoe Pollio gaat zitten)

.

POLLIO

(kijkt plotseling op en ziet hen kijken; betrapt boos)

Ja, 't is waar! Ik heb 'n steenpuist op m'n zitvlak en nog 'n dikke in m'n nek! Lach maar, verdomde joden!

ZADOK

Wij wisten het. U is de laatste tien dagen al uit Uw humeur.

POLLIO

Ja, rotdingen zijn 't! Niet alleen zo'n ding op zich zelf, maar dat ík dat nou weer moet hebben!

(met stijgende ergernis)

Ja, dit is de tweede keer, ik heb 't nog 'ns gehad, en dat is me altijd bijgebleven, want toen kostte het me m'n carrière! Wat dacht je, dat Cornelius Pollio geboren was om als klerk z'n leven te slijten? En dan in deze stinkstad, tussen dat vriendelijk volk van jullie?

ZADOK

(hoort dit niet voor de eerste keer)

Nee, U was legioensoldaat, dat weten we.

POLLIO

(met nadrukkelijke trots)

O zo! Legioensoldaat onder Caesar Augustus zelf was ik!

(wijst op z'n zwaard)

Dáár hangt m'n oude kameraad uit die dagen. Ik was bijna bij de pretoriaanse garde geweest, hah! En toen kwam die vervloekte steenpuist.

(kettert boos verder:)

Ik heb er in 't begin niet op gelet, wat let je als je dertig bent op 'n puist! Maar ondertussen, die puist heeft Cornelius Pollio klein gekregen! Afgekeurd! Kon geen uitval meer doen, geen vaart meer nemen met de benen, enfin... gewoon afge-

keurd. Waar zit die Ephraïm? Zit die nog hieronder?

ZADOK

(staat op, knikkend)

In een van die aantrekkelijke gevangenissen, waar de hele wereld zich in verheugen mag sinds de Romeinen overal vrede en veiligheid brachten.

JOATHAN

Hij wordt vrijgelaten als het door U ondertekende vonnis getoond wordt.

POLLIO

Laat hem hier komen, neem dat vonnis mee en ga hem halen.

JOATHAN

(neemt Zadoks rol, naar de deur)

Wou U zich direct laten behandelen, meester?

POLLIO

Haal die kerel hier!

(Joathan af)

Ik ben die rotdingen moe! Ik geloof alzeleven dat het hier in de lucht zit! Ik ben er zéker van, als ik in Rome zat, dat die dingen niet waren teruggekomen. Ik ben geboren op de Pincius, moet je niet vergeten. Dáár hoor ik thuis en niet in dit ghetto! Pfff...

(blaast van de hitte)

.

ZADOK

(met verhoren ironie)

Zou U in Rome óók e... ‘plaatsvervangend procurator’ zijn geweest, meester?

POLLIO

Geen insinuaties, jij! En nog altijd beter badknecht in Rome dan procurator in Jeruzalem, onthou dat!

ZADOK

(onderdanig en beleefd)

Maar wie houdt U eigenlijk tegen, meester?

POLLIO

Jullie zouden nog opkijken als je mij niet meer had! Ja!

(met 'n waarschuwende vinger; doordrongen van z'n eigen goeiigheid)

Jullie zouden mij wel wegwensen, maar in mijn plaats kwam d'r 'n ander, en of die beter voor jullie was dan de ouwe Pollio... nou, dat staat nog te bezien.

ZADOK

Da's waar. Er bestaan nóg erger dingen dan 'n steenpuist.

('n Lange lome hoornstoot weerklinkt in de verte. De twee mannen slaan er geen acht op, maar de papegaai ontwaakt en begint onrustig te spartelen)

.

POLLIO

(voelt weer pijnlijk aan z'n nek)

Je zei, die Ephraïm werkt met zalf, zei je niet?

ZADOK

Tenminste, dat heb ik gehoord, met zalf en met bezweringen. Nóg makkelijker was het natuurlijk met die man van Nazareth. Die doet 'n wondertje, en klaar ben je! Maar dan moet U vlug zijn, want anders hangt ie.

POLLIO

Hou jij nou 'ns op met spotten, kleine jood, 'n steenpuist is 'n ernstige zaak.

PAPEGAAI

Lelijke jood! Lelijke joden!

POLLIO

(gaat goeiig liefkozend naar z'n vogel toe)

Maar, maar wat is er met jou, Maximinianus? Wat héb jij dan? Wat héb

jij dan? Heb jij honger? Of heb jij niet goed naar je zin kunnen dutten, zeg? Zég 't de baas maar, zég 't de baas maar!

(steekt z'n vinger in de kooi)

Toeketoeketoeketoek... auw! Mag jij de baas bijten? Zeg, Maximiniaantje, mag jij de baas bijten?

ZADOK

(is er ook bij komen staan)

Hoe komt zo'n dier toch zó verstandig, hè?

PAPEGAAI

Lelijke jood! Lelijke jood!

POLLIO

De baas zal es wat lekker eten voor je halen, is 't dan goed, hè?

(Ephraïm komt binnen, gevolgd door Joathan. Geheel in een zwarte pij gehuld, met gekromde rug, maakt Ephraïm met zijn uitgehold, frenetiek gezicht al meteen een lugubere indruk. Diepe, mysterieuze ogen, smalle, gevaarlijke mond, waarvan de hoeken desolaat maar dreigend naar beneden krommen. Uit de plooien van zijn pij zullen aanstonds twee lange benige handen tevoorschijn schieten als slangenkoppen, even beweeglijk en onberekenbaar. Hij is ogenschijnlijk een en al onderdanigheid, maar vlak onder dit vernis ligt een onwrikbare en verbeten trots op de loer, die bij de geringste tegenstand tevoorschijn springt. Onderwijl is er 'n verwijderd geroezemoes te horen als van een volksmenigte in de verte).

EPHRAÏM

Cornelius Pollio?

POLLIO

Ben jij die heelmeester?

EPHRAÏM

(met 'n lichte buiging)

Ik ben broeder Ephraïm, ik verzacht het lijden der mensen.

POLLIO

Je bent vanochtend voorwaardelijk veroordeeld wegens diefstal, hè?

EPHRAÏM

Maar m'n geld is me door Uw soortgenoten alvast gestolen.

POLLIO

Let op je woorden vóór wij ons omtrent die voorwaardelijkheid nog eens bedenken.

EPHRAÏM

De middelaar van de Almachtige zal niet zwijgen als zijn volk onrecht lijdt.

POLLIO

Ben jij óók alweer 'n middelaar van den Almachtige?

EPHRAÏM

De Heer heeft mij de gave ingestort om ziekten te genezen!

(Hij begint Pollio, die hem tot nog toe gereserveerd heeft opgenomen, nu te hypnotiseren, loopt dreigend in afgemeten passen op en neer, terwijl zijn ogen onafgebroken op zijn object gericht blijven. Pollio toont in het begin verbazing en afkeer, maar raakt tenslotte 'n heel eind onder zijn invloed, valt terug op z'n stoel en blijft hem gedwee in de ogen kijken)

. Broeder Ephraïm doorziet alles, hij weet alles, en hij kan alles! Door de wonderbaarlijke hulp van den Heer der Heerscharen, de God van Israël! Want niet ík zal U genezen, maar Hij, in wien alle macht is over leven en dood! En niet zoals Hij den afvallige van Nazareth zijn macht gaf, ik beroep me er niet op, dat ik Gods zoon ben, ik ben slechts dienaar, ik

ben slechts middelaar, 'n stofdeeltje in Zijn onmetelijk Rijk, waarin Hij Adam boven alle schepsels stelde. En niet als de onreine Grieken kan ik je genezen. Zij denken zich het lichaam alleen uit vlees, iedere ziekte verklaren zij als een verkeerde mengeling van lichaamsvochten, en weten de ware oorzaak van het lijden niet: de geest! Ik werk ook niet, zoals laatdunkende Egyptenaren, met de scarabee! Verwacht van mij ook niet de wichelarij der Babyloniërs, de rode carneool of de groene chalcedon. Met deze flonkerstenen heeft Satan onwaardigen verleid. O, ik ken ze allemaal! Broeder Ephraïm bleef niets verborgen! Het vier-en-vijftigvoudig Mithridaat en de drie-en-zeventigvoudigen theriak! Ik heb ze bereid, uit vers geslachte slangen, die door venkelvreten zó vurig geworden waren, dat ze ongelovigen tot op de beenderen verslonden! Zij zijn onwaardig, onwerkzaam als de drek der geiten, want genezen kan alleen de geest en machtig is slechts broeder Ephraïm door Jahwe onzen Heer!

(dicht bij hem)

Jij bent ziek, Cornelius Pollio, jij hebt 'n ernstige verzwering aan je nek en aan je zitvlak!

POLLIO

(kijkt hem met grote ogen aan)

Dat... dat heeft Joathan je verteld.

EPHRAÏM

(plotseling fel en gebiedend)

Wacht je te spotten met den middelaar van den Almachtige! Want de dood kruipt door je aderen!

(Pollio duikt angstig in elkaar)

. Deze twijfel is al zondig, Pollio, je bent een slecht mens, je geest is onrein, vandaar die ziekte... hier is een onschuldige veroordeeld.

POLLIO

Hoe... hoe bedoel je?

EPHRAÏM

De Heer laat me weten dat je inborst slecht is en lichtzinnig: daarom straft Hij je met deze zweren. Je zult eerst moeten bekennen dat hier een onschuldige veroordeeld is, pas dán kan ik je genezen.

POLLIO

Daar heb ik nog nooit van gehoord.

EPHRAÏM

Neen, dat zullen artsen je niet vertellen, zij kennen de ware aard van het lijden niet. Geloof artsen en het betekent een zekere dood! Slechts aan hen die in de reinheid

der Wet leven, heeft de Heer zijn tekenen geopenbaard! Aan mij, Ephraïm de mandenvlechter, heeft Hij Zijn wil bekend gemaakt. Beken dat ik onschuldig gevonnist ben!

POLLIO

(kijkt hem nadenkend, dan wantrouwend, dan boos aan)

Ik begin te begrijpen waar het jou om te doen is.

EPHRAÏM

(voelt zijn prooi ontglippen, hysterisch, met veel gebaren)

Zwijg, o spreek die zondige twijfel niet uit!

(scherp)

Je hebt kastanjes op je lichaam gedragen, omdat je bang was voor de pijn in de gewrichten!

POLLIO

(weer onder de indruk)

Ja, dat heb ik.

EPHRAÏM

En 'n dode muis heb je in linnen gewikkeld op je borst gedragen, omdat je bang was voor 'n slepende hoest!

POLLIO

(als 'n bekentenis)

Ja.

EPHRAÏM

(verachtelijk)

Ah... zondig bijgeloof!

POLLIO

Maar wat heeft dát er allemaal mee te maken? Ze hebben mij gezegd dat jij zweren kon genezen met zalf.

EPHRAÏM

Zalf?! Die werkt niet als je niet eerst bereid bent je geest van ongerechtigheden te zuiveren. Als je niet eerst bekent dat ik onschuldig veroordeeld ben!

POLLIO

(wrevelig)

Laten we de zaken nou eens even zuiver stellen. Jij bent veroordeeld door Pontius Pilatus zelf. En als de landvoogd in de stad is, heb ik niets met zijn uitspraken te maken!

EPHRAÏM

Zeg dan alleen dat hier een onschuldige gevonnist is!

(Op dit ogenblik is het gedruis buiten aangezwollen tot een flink lawaai, dat nog steeds in sterke mate toeneemt. De papegaai heeft net nog 'n paar keer 'Lelijke joden!' gekrast, en men hoort nu stemmen door het lawaai heen schreeuwen: 'Sla d'r op!' 'Opruier!' 'Godslasteraar!' enz. Allen richten zich vrijwel tegelijk naar 't raam)

.

POLLIO

Wat is dat voor herrie op klaarlichte dag? Is dat Paasfeest van jullie nou nóg niet afgelopen?

(Zadok en Joathan, die Ephraïms manipulaties tot nog toe met veel belangstelling gevolgd hebben, gaan door het raam kijken)

.

ZADOK

Wat 'n volk!

JOATHAN

Er lopen ook Romeinse soldaten tussen!

ZADOK

Ja, 't lijkt wel of ze iemand voortdrijven.

JOATHAN

Dat dóén ze ook, kijk, daar in 't midden, iemand met 'n kruis.

ZADOK

Oh, dat is natuurlijk die profeet van Nazareth!

(Nu gaat Ephraïm ook kijken; Pollio staat op en voegt zich bij hen, de joden laten hem vooraan staan)

. Kijk, hij is duidelijk te zien, daar in 't midden. Hij loopt onder z'n eigen kruis.

POLLIO

Alle goden, wat is die man toegetakeld! En de soldaten moeten hem nog beschermen, zie je dat?

EPHRAÏM

(met grote innerlijke genoegdoening)

Eindelijk is het dan zo ver.

POLLIO

(is weer helemaal bij z'n positieven)

Ja, jij ziet graag 'n concurrent hangen, hè? Of doe jij geen wonderen?

EPHRAÏM

Die moest allang levend verbrand zijn, en zijn as verstrooid in de winden!

POLLIO

(volgt het gebeuren met groeiend afgrijzen)

Maar wat doen ze nou toch met die man, wat doen ze nou toch?! Foei, foei, dat heb ik nog nooit...

ZADOK

Hah, die zou de Tempel afbreken en hem in drie dagen weer opbouwen!

POLLIO

Zwijg, sadist! Jullie... jullie hebben iets wat niet deugt! Ja, wij zijn ook niet van gisteren, dat weet ik. Maar 'n Romein doodt of verplettert 'n tegenstander, als 't móét. Maar dát... kijk daar nou, kijk, kijk, kijk!

(Plotseling kreeg het tot wild gehuil aangezwollen tumult nog een onverwachte climax, een soort sforzando, gevolgd door een plotseling decrescendo)

. Hij is gevallen, hij ligt op de grond, kijk, het kruis boven op hem!

(Ephraïm, die z'n snel toegenomen opwinding niet meer bedwingen kan, slaat z'n handen gnuivend in elkaar en verdwijnt snel door de deuropening. Pollio blijft naar buiten kijken met 'n mengsel van nieuwsgierigheid en afgrijzen. Zadok kijkt nog steeds met 'n wellustige blik langs zijn schouder. Joathan is meer gereserveerd, vertoont een zeker niet onverdeelde genoegdoening, ja, krijgt bij vlagen zelfs iets pijnlijks in zijn uitdrukking. In de deur passeert Ephraïm de binnenkomende Julius Strabo, een verzorgd uitziende, onbewogen officier van middelbare lengte en middelbare leeftijd. Neutrale, ietwat harde blik. Hij komt naar de drie toe en gaat achter hen staan om uit het raam te kijken. Alleen Joathan merkt hem op en gaat voor hem opzij)

.

ZADOK

(gaat door op Pollio's laatste zin)

Engelen zouden hem op hun vleugels dragen, vertelde hij.

POLLIO

Hoe is 't mogelijk!

(schudt afkeurend het hoofd)

.

ZADOK

De landvoogd heeft gesproken, meester. Het onfeilbare Romeinse Recht heeft eindelijk naar het zwaard gegrepen.

POLLIO

Maar het is 'n minderwaardig schatplichtige, die zich hier van dat zwaard bedient!

ZADOK

U bedoelt de oogappel des Heren, het uitverkoren Israël?

POLLIO

(kijkt verachtelijk om en ziet dan de tribuun staan)

O, Julius Strabo, wat zeg jij van die beweging? Vin' jij dat als Romeins soldaat niet ergerlijk?

STRABO

(blijft onbewogen uit het raam kijken)

Van wie is dat vonnis?

POLLIO

(voelt de insinuatie, kijkt hem nog 'ns wantrouwend aan, dan weer voor zich uit)

Dat vonnis is verdiend, dat spreekt. Maar de manier waaróp...

ZADOK

(heeft bij Strabo's opmerking eens heimelijk gelachen)

Dat plotselinge medelijden met 'n jood komt mij op z'n minst verdacht voor. Rome weet doorgaans zijn medelijden goed te kiezen.

POLLIO

(die werkelijk oprecht is en dit, weer om 'n andere reden, ook aan Strabo wil tonen)

Zwijg verder met je sinistere insinuaties! Ik heb zes jaar als soldaat gevochten, ik heb kerels in alle pijnen en standen zien wegsterven, maar dit... kijk, ze sleuren hem weer overeind! Daar gaan ze weer met hem, bah!

(Het tumult is weer aangezwollen. Pollio keert zich met demonstratief afgrijzen om en ziet dan Pontius Pilatus binnenkomen, die somber en gesloten naar het raam komt en ietwat achteraf blijft staan)

.

POLLIO

O, Heer landvoogd, komt U hier staan.

(Pilatus wijst het met 'n resoluut gebaar af)

. Wat zegt U daarvan, Heer landvoogd?

(Pilatus verroert zich niet en zwijgt. Pollio kijkt hem, niet geheel op z'n gemak, aan, maar schouwt dan weer door het raam. De twee joden houden zich wat achteraf. Vooral Zadok volgt de voelbare controverse tussen de Romeinen met plezierige belangstelling)

.

STRABO

Ik zie dat er toch nog enige tactische moeilijkheden aan het joodse probleem zitten, die de landvoogd nog niet helemáál heeft kunnen oplossen.

POLLIO

(kijkt om, wacht op een snedig antwoord van Pilatus, maar als dit uitblijft)

Is er in jouw kamer geen raam, beste Strabo?

STRABO

Daar kan ik de successen van ons beleid niet zo goed overzien.

POLLIO

(wacht weer tevergeefs op Pilatus, dan met de duim naar buiten wijzend)

Moet jij niet bij je mannen zijn?

STRABO

We zijn nog niet zover dat officieren hun orders van een afgedankt soldaat ontvangen.

(keert zich om en wandelt zonder 'n spier te vertrekken de deur uit. Pollio kijkt hem nijdig achterna, dan vragend naar Pilatus)

POLLIO

Heer landvoogd?

(Pilatus verroert geen vin)

. Waarom zegt U niks?

(Maar Pilatus blijft somber uit het raam kijken, waarop Pollio's blik verglijdt tot ongerustheid, waarna hij ook niets beters meer weet dan onzeker naar buiten te kijken. Iets later keert ook Pilatus zich om en gaat zonder 'n woord te zeggen de kamer uit. Pollio kijkt hem nadenkend na, terwijl het tumult dan langzaam minder wordt. Zadok heeft Joathan intussen nog eens betekenisvol aangestoten, maar deze schijnt over 'n zwaar probleem te piekeren)

ZADOK

Wat is er toch met jou? Waarover sta jij toch te broeien?

JOATHAN

(kijkt hem plotseling resoluut aan, op de man af)

Wát spreekt Zacharias de profeet, Zadok, zeg dat nou nog 'ns precies. Ik bedoel, waar hij zegt: ‘Juich van vreugde, dochter van Zion. Jubel, dochter van Jeruzalem...

(Zadok kijkt hem nadenkend aan)

Zie, Uw koning komt tot U’... en dan?

ZADOK

(neutraal)

‘Hij is rechtvaardig en een verlosser, Eenvoudig, op een ezel gezeten.’

JOATHAN

Ja?!

ZADOK

‘Op een veulen, het jong ener ezelin.’

JOATHAN

(blijkt deze bekende tekst, nogmaals door 'n ander gereciteerd, in overeenstemming te vinden met zijn overdenkingen)

Juist, Zadok, ‘Op een veulen, het jong ener ezelin’...

ZADOK

En wat heb jij op dit ogenblik te bedenken over het jong ener ezelin?

JOATHAN

(naar buiten wijzend, steeds nadenkend)

Hij was op een ezel gezeten, vóór drie dagen.

ZADOK

(vermoedt iets, maar wil bij zijn jonge vriend niet direct volle ernst veronderstellen en zich uitsluitend tot een woordenspel bepalen)

Iedere jood zit op een ezel, Joathan, het paard is een overwinning der vreemden.

JOATHAN

Dat is waar, Zadok... maar tóch... ik vind het vreemd.

ZADOK

Hoe bedoel je?

JOATHAN

(tekent nadenkend met zijn voet figuren op de grond)

Ja... ik vind het vreemd... zie je... ik... ik heb me vanmorgen overgeleverd aan een lange overdenking, Zadok, en...

(komt ermee voor de dag, snel)

Er is voorspeld: ‘De oorlogsboog wordt in stukken gebroken, Vrede zal hij den volkeren verkondigen...’

ZADOK

En?

JOATHAN

(wijst weer naar buiten)

Hij...

(en knikt begrijpend)

.

ZADOK

Maar neem dan nog de volgende regel erbij: ‘Van zee tot zee zal hij heersen, van den stroom tot de grenzen der aarde!’...

('n gebaar waaruit blijkt dat hij ieder ongeoorloofd vermoeden hiermee voldoende weerlegd vindt)

JOATHAN

Dat is waar, Zadok...

(nog 'ns naar buiten wijzend)

Dát lijkt niet veel op heersen... tenminste zoals wij denken te heersen...

ZADOK

(begint zich nu werkelijk ongerust te maken)

Wat is er met jou?

JOATHAN

(ontbloot steeds méér van wat hem op het hart ligt)

Er staat óók: ‘Mijn rug bied ik hun die mij slaan, mijn wangen, die mij den baard uitrukken...’

ZADOK

(met een snel verdonkerende blik)

Joathan, wat is er gaande met jou?!

JOATHAN

(nadrukkelijk)

Wát heeft Isaïas van de verlosser voorspeld?! ‘Hij wordt mishandeld, maar gedraagt het geduldig en opent zijnen mond niet... Als een lam, naar de slachtbank geleid, Als een schaap dat verstomt voor zijn scheer-

ders!’

(en hij wijst weer begrijpend naar buiten)

ZADOK

(streng)

Joathan, heb jij naar hém geluisterd?

(geen antwoord)

Heb jij naar die verleider geluisterd, vraag ik!!

JOATHAN

(volmondig)

Ja.

(En nu komen de woorden over en weer bliksemsnel los)

ZADOK

Zie je wel!...

(lamenterend)

Zie je wel, zie je wel, zie je wel...

JOATHAN

Jij óók, Zadok, jij hebt vroeger...

ZADOK

Vroeger! Toen we niet wisten wie hij was!

JOATHAN

Weet jij nu dan wél, wie hij is?

ZADOK

Jij óók! 'n Godslasteraar is hij, 'n opstandige tegen de Wet, 'n volksbedrieger, een...

POLLIO

Nou?!

(Het tumult is weggestorven, Pollio heeft Pilatus met 'n ongerust gezicht staan nakijken en vindt plotseling zijn twee klerken weer eens in een godsdiensttwist gewikkeld. De speciale ondergrond van vandaag ontgaat hem, en hij heeft een grondige afkeer van dat gedurig getwist-in-de-ruimte van de joden, heeft het hun dan ook in de kanselarij met duidelijke taal verboden. Maar nu zijn die twee dan toch alweer zo ver. Hij herhaalt nog 'ns:)

Nou?!

ZADOK

'n Persoonlijk gesprek, meester.

POLLIO

'n Persoonlijke heibel, bedoel je!

(boosaardig smalend:)

Waarover gaat het vandaag? Over jullie wereldheerschappij of over engelen? Of hebben jullie met die hitte wat nieuws uitgevonden?

(ontdekt ineens iets)

Hé... waar is die zwarte kwakzalver?

(De joden vertrekken geen spier)

. Kon zeker niet snel genoeg de deur uit om z'n concurrent in de verdrukking te zien. Loopt nu zeker mee te schreeuwen...!

ZADOK

(besluit de kwestie voort te zetten en met 'n open vraag tegelijk Pollio erin te betrekken)

Meester, waarom is die Nazarener veroordeeld?

(Pollio bekijkt hem wantrouwend, alsof hij weten wil waar het slimme klerkje naar toe wil. Zadok herhaalt nog eens rondborstig)

Zegt U nou eens duidelijk: wat vermeldt het Romeinse vonnis omtrent de schuldvraag.

POLLIO

(wijst neutraal op de rol in Joathans handen)

Kijk daar maar op.

ZADOK

(neemt Joathan de rol uit handen en leest)

... en dood door kruisiging wegens...

(met stemverheffing:)

wegens opruiing van het volk en ernstige bedreiging van de volksvrede!

(geeft Joathan de rol terug)

.

POLLIO

Wat wil je?

ZADOK

Het enige wat ik U vragen wil, is: Is dit vonnis rechtvaardig?

POLLIO

(verliest zijn geduld)

Kleine jood, deze insinuaties van jou beginnen me de keel uit te hangen! Maar opdat je later niet kunt zeggen dat ik geen geduld gehad heb:

(hard en nadrukkelijk:)

Dit is geen vonnis van mij,

(voegt er snel aan toe:)

hetgeen niet zeggen wil, dat het dan níét rechtvaardig was, 'n Romeins vonnis is áltijd rechtvaardig,

(weer langzaam:)

maar dit is een vonnis van onze heer landvoogd Pontius Pilatus zélf, dat wil zeggen van Caesar Augustus Tiberius' afgezant in eigen persoon, dat wil zeggen van de ópperste rechtvaardigheid, dat wil zeggen: voor dit vonnis kun je je levend laten villen! Is dat duidelijk? D'n ouwe Pollio houdt van 'n grapje, maar dit is nou de laatste keer dat ik dit soort vragen horen wil, begrepen! Op 't Romeinse recht is een wereldrijk gebouwd...

ZADOK

(komt er vlug tussen)

Waarin de meest bonte mengeling enzovoort... zover hoeft U helemaal niet te gaan, meester. Wat ik alleen maar zeggen wil, is: Als zelfs een Romein heeft kunnen constateren dat deze man schuldig is tegen ons volk, dan blijft er voor ons geen vraag meer open. En als hij dan zegt...

JOATHAN

Ik zeg niets, Zadok, ík...

ZADOK

(fel)

Jij hebt nog pás naar de opruier geluisterd, heb je gezegd!

JOATHAN

Dat heb ik.

ZADOK

Je hebt de verguizing der Wet toegang verschaft tot je gedachten.

JOATHAN

Dat heb ik niet. Het woord der Profeten staat open voor...

ZADOK

(wild)

Het woord der Profeten durf jij te betrekken op die afvallige godslasteraar! Wat Zacharias en Isaïas van de Messias hebben gesproken, van de verwachting der volkeren...

JOATHAN

(thans fel er overheen)

Waarvan de psalm zegt: ‘Hij is een worm en geen mens, bespot door...’

POLLIO

(donderend)

Hei daar!!

(hij heeft, te laat, ingezien dat die twee hem weer eens te slim af zijn geweest, en hun wilde kibbelarij tot vlak onder zijn neus rustig voortzetten.)

Wat hadden we afgesproken?! Híér niet, begrepen?!

(maar Zadok blijkt deze keer vasthoudend.)

ZADOK

Zegt U me dan: Wát heeft Pontius Pilatus in deze man veroordeeld? Heeft hij iemand het leven genomen? Neen! Heeft hij geplunderd? Neen! Heeft hij met gif gewerkt of de fakkel geworpen? Neen, neen, neen! Zijn misdaad was van de geest, van de onreine, opstandige geest, en de landvoogd heeft in dit vonnis de schuld gedelgd tegen onze Wet!

JOATHAN

Tot driemaal toe heeft hij gezegd: Ik vind geen schuld in deze man!

ZADOK

(slaat z'n armen ten hemel)

Hoort!

JOATHAN

Ik heb de landvoogd de kom gereikt om z'n handen te wassen!

ZADOK

(razend tot Pollio, die door Joathan's uitlatingen even van de wijs gebracht is)

Meester?! Waarom is deze man gevonnist?

JOATHAN

(luid)

Omdat Isaïas van hem gezegd heeft: ‘Hij wordt mishandeld, maar verdraagt het geduldig... als een lam, naar de slachtbank geleid, als een schaap, dat verstomt voor zijn scheerders!’

ZADOK

Cornelius P...

POLLIO

(donderend)

Genoeg!... e... schrijven!

(wijst hen dwingend naar hun plaats.)

ZADOK

Maar ziet U dan niet, dat de opruier wel de berg opgaat, maar dat zijn leer...

POLLIO

Schrijven, zeg ik je!!

(wil hem 'n oplawaai geven: Zadok en Joathan gaan met tegenzin zitten.)

‘Ziet U dan niet’... ik zie niks! De goden mogen een fatsoenlijk man bijstaan, als hij uit jullie eeuwigdurende heibel wil wijsworden! In het begin dacht ik dat het hier in de lucht zat, dat die hete zon jullie te scherp op je schedels stak. Maar toen ik jullie soort in Corinthe en in Rome ontmoette, was het al net 't zelfde!

(terwijl hij naar z'n stoel gaat)

Altijd heibel en altijd herrie! Over engelen, over geesten, over, over...

(slaat z'n handen hopeloos in de lucht)

Maar je komt er hier niet mee aan, heb ik je gezegd!

(gaat in z'n opwinding te onvoorzichtig zitten)

Auw, dat rotding! Alle goden, dat doet pijn!

(voelt ook nog 'ns pijnlijk aan z'n hals, foetert nog even in gedachten verder)

Wie dáár es wat op vinden kon!... Die zwartjak was het alleen maar te doen om van dat vonnis af te komen... oplichter... Toch raar wat ie allemaal van me wist...

(denkt nog even na en gaat dan in de papyrusrollen op tafel snuffelen. Zadok en Joathan blijven 'n tijdje opgewonden zwijgend voor zich uit staren, de tabletten krampachtig in hun handen geklemd. Het is of hun hele habitus veranderd is; de twee onderdanige olijk-slimme klerkjes hebben plaats gemaakt voor twee innerlijk-bewogen jonge temperamenten: Zadok zit voorovergebogen, somber en fanatiek broeiend, alsof hij aanstonds als 'n tijger naar voren zal springen. Joathan zit stijf opgericht, het hoofd ietwat in de nek, en staart scherp voor zich uit. Joathan is de eerste wiens spanning schijnt te verminderen, z'n spieren ver-

slappen langzaam en z'n hoofd neigt zich ietwat naar omlaag. Dan, met gedempte stem)

JOATHAN

Weet je, Zadok... jij hebt gelijk.

(Zadok, wetend dat het van nu af ernst is, heft bedacht het hoofd iets hoger, zonder Joathan echter aan te kijken)

Weet je, ik heb ook overdacht, misschien is wel iedere oproerige in Judea door den Heer getekend; wie hier in dit land voor den Almachtige treedt, wordt door Zijn adem geraakt, al wil hij goed of slecht... En van de Messias staat óók geschreven: 'Hem wordt de heerschappij gegeven met heerlijkheid en koningschap'... neen, dat lijkt niet op de Nazarener.

ZADOK

Hoe heb je er zelfs aan kúnnen twijfelen, Joathan! De Heer kent onze geheimste gedachten!

JOATHAN

Maar áls deze de Messias zou zijn, Zadok... die waarvan gezegd wordt: 'Zijn macht is een eeuwige macht!'

(Beider opwinding stijgt weer)

ZADOK

'Geen been van hem zal verbroken worden', staat er. En je hebt gezien hoe ze hem de beenderen breken! En straks als hij zal hangen, zullen ze hem de beenderen breken, om te weten dat hij dood is!

JOATHAN

(overdenkend)

'Zij hebben mijne handen en voeten doorboord'...

ZADOK

En hij wórdt niet doorboord, hij wordt op het hout gebónden!

JOATHAN

Maar áls zij hem zouden nagelen, en áls zij hem de beenderen niet zouden breken?!

ZADOK

(fel)

Kan van deze dan geschreven staan: 'In zijn dagen zal Judea worden verlost en Israël in veiligheid wonen?'

(Pollio kijkt boos op, maar wordt afgeleid door de papegaai, die weer erg onrustig wordt)

.

JOATHAN

‘Het koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat, en men zal niet zeggen: ziet hier of ziet daar!’

ZADOK

(vult hem agressief aan)

‘Want ziet, het koninkrijk Gods is binnen U zelf!’ staat er, en het koninkrijk is niet binnen ons! Jij hebt de slang der twijfel in je hart! O Joathan, mijn vriend! O barmhartige Heer, die onze gedachten leest...!

POLLIO

(buldert vanaf zijn zetel)

Zijn jullie nou nóg niet klaar?!

ZADOK

Meester, dit is een kwestie die U evenzeer aangaat als ons!

POLLIO

(staat pijnlijk op)

Vooruit, uit mekaar!

(inmiddels tot z'n papegaai:)

Maximinianus, ik kom!

(komt gramstorig naar de twee toe)

. Vooruit, jij dáár, hup!

(Duwt Zadok naar het linkervoortoneel, ook Joathan springt recht)

. Wat zullen we dan nóú hebben!

ZADOK

(heftig)

Kent U de leer van die afvallige?

POLLIO

(neen schuddend)

En ik wil hem niet kennen óók!

ZADOK

Maar ik moet U wijzen op een evident gevaar!

POLLIO

Dank je! We hebben zelf wel geleerd om uit te maken wat 'n gevaar is en wat niet!

ZADOK

(scherp en fanatiek)

Zijn aanhang zal zich aaneensluiten tot een sekte! Vandaag zijn zij een gevaar voor de joodse Wet, morgen zullen zij Rome ondergraven!

POLLIO

Dan zal Caesar morgen met hen afrekenen, wees gerust!

ZADOK

Zij zullen met Uw Caesar afrekenen, wees daar zeker van! Hij had twaalf leerlingen, de dag daarna twaalf maal twaalf, en nú, Cornelius Pollio, hoeveel aanhangers heeft Jezus van Nazareth?! U weet het niet, ik weet het niet, en niemand weet het!

(Op Joathan wijzend)

Ik kijk in de ogen van mijn vriend, en ik weet niet meer of hij mijn vriend nog is!

POLLIO

(heeft hem even met meer aandacht gevolgd, maar begint dan ineens om de onbegrijpelijke opwinding van de klerk te lachen)

Hahaha...

ZADOK:

(met 'n soort recalcitrante woede)

De dag zal komen dat een Romein niet meer zal weten wie een Romein is, dat de vader zijn zoon afvallig zal vinden... ja dat de man niet zal weten wie zijn vrouw is!

(Nu schatert Pollio het werkelijk uit, zowel om Zadoks beweringen als om zijn hoogdravende bewoordingen; maar hij komt snel tot bedaren).

POLLIO

Wat jullie vandaag bezielt, mag Jupiter weten! De hele stad is gehallucineerd door die man!

ZADOK

U ziet het voor Uw ogen: Joathan was zuiver in de Wet, hij...

POLLIO

Schrijven, zeg ik je! Jullie hebben me wéér te pakken!

ZADOK

Dit is belangrijker dan al Uw schrifturen. Ik móét mijn vriend redden!

JOATHAN

Ik wil niet gered worden, ik zal luisteren naar de Stem!

ZADOK

(in uiterste opwinding)

Meester!

JOATHAN

(hard en demonstratief)

Als ze hem handen en voeten doorboren, zal ik niet geloven. Als ze hem de beenderen niet zullen breken, zal ik niet geloven.

POLLIO

(wil er nog tussen komen, woedend)

Wat...

JOATHAN

(overschreeuwt hem in een tot extase gegroeide pathetiek)

Maar als na drie dagen de aarde beven zal en hij uit het graf zal opstaan, dan zál ik in hem geloven, en geen honderd ijveraars der Wet zullen mij weerhouden!

POLLIO

Wat...

ZADOK

Hoort...

JOATHAN

Want ‘na drie dagen zal hij uit de doden verrijzen en hij zal hen vóórgaan naar Galilea!!’

ZADOK

(razend)

Joathan!!

POLLIO

(bulderend)

D'r uit!! D'r uit! Jullie zijn niet meer te houwen vandaag! Ga maar naar huis!

(Zadok en Joathan weifelen)

. Vooruit, schiet op, allebei, loop dat kruis maar achterna, op die berg is herrie genoeg, ik wil jullie niet meer zien! Vooruit!!

(Ze leggen hun tabletten neer en gaan onwennig naar de deur. Pollio voelt met een pijnlijk gezicht woedend aan z'n nek)

. Zadok, jij komt morgen 'n uur vroeger om van vandaag in te halen! Joathan, blijf hier tot hij 'n eind weg is. Als jullie zó de straat opgaan, moet ik morgen nieuwe huren.

(Zadok verdwijnt snel door de deur. Joathan blijft op de achtergrond staan. Pollio kijkt nog 'ns boos om en ineens schiet hem wat te binnen)

. Maximinianus! Nee, nee, nee, nou wor je niet meer vergeten, nee, nee, nee!

(hij is haastig naar 'n hoek van de kamer gegaan, haalt er wat vogelzaad te voorschijn en gaat de papegaai voeren)

. Ja die joden die hebben ook iedere dag wát! Ja, ja, ja, hier is de baas al, hier is de stoute baas al...

PAPEGAAI

Lelijke joden! Lelijke joden!

POLLIO

(onder 't voeren door tot Joathan)

Dat dier heeft gelijk. Jullie zijn net gek om je zo druk te maken om die opruier!

(wacht even)

Vertel es, hoeveel volgelingen heeft die man wel?

(Joathan haalt zwijgend de schouders op. Pollio kijkt hem nog 'ns onderzoekend aan. Al met al vindt hij toch wel 'n ongewoon luchtje aan deze zaak, en het kan eigenlijk nooit kwaad om er toch iets méér van te weten)

. Wat wás dat eigenlijk voor man? Ik heb jullie nog nooit zo door het dolle heen gezien, 'k heb trouwens nog nóóit van m'n leven zo'n troep menselijke honden gezien als toen ze met hem langs kwamen. Was dat zo iemand als Ephraïm?

(Joathan glimlacht meewarig)

Wat dan?

JOATHAN

(in overdenking voor zich uit starend)

Hij was de zoon van God, zei hij.

POLLIO

Van wélke God!

JOATHAN

Van den énen Almachtige,

(buigt diep het hoofd)

Jahwe onzen Heer.

POLLIO:

(vindt de zaak dan wel in orde, zonder interesse)

O.

(tot z'n papegaai)

Tuttuttut... Kalm maar, kalm an, jij!...

(tot Joathan)

En is dat alles?

JOATHAN

Als hij werkelijk de Messias is, dan is hij gekomen om ons te verlossen.

POLLIO

(iets meer bedacht)

Waarvan? Van ons?

JOATHAN:

(blijft in de verte staren)

Misschien...

POLLIO

(vindt de zaak toch niet zó onschuldig, komt naar Joathan toe)

Zo? En... die man deed wonderen, hè? Hebben ze mij verteld.

JOATHAN

(bijna bang)

Ja... dat zijn juist die tekenen die...

POLLIO

(op de man af)

Heb jij dat gezien!

JOATHAN

Ja meester.

POLLIO

Hou je dat vol?

(Joathan knikt)

Wát heb je hem dan zien doen?

JOATHAN

Ik heb hem de dode Lazarus uit het graf zien opwekken. En een blinde kon door zijn aanraking op hetzelfde ogenblik zien!

POLLIO

Jij bent gek! Ik begrijp niet, hoe jullie je zulke dingen kúnnen inbeelden!

JOATHAN

(positief)

Ik heb het gezien, meester!

POLLIO

Zwijg!... 't Zijn altijd doden of blinden waar jullie die wonderen mee doen. Maar 'n gewoon wonder, hè? Neem nou eens iets heel gewoons, als ik die man nou 'ns geld gegeven had, had hij me dan van die steenpuist genezen, hè?

JOATHAN

(kijkt hem vanuit de hoogte aan)

De Heer laat zich niet op de proef stellen.

POLLIO

(alsof daarmee de zaak zonneklaar is)

Zie je, daar hebben we mekaar.

JOATHAN

Boven het wonder staat het geloof.

POLLIO

Ja ja, maar ik heb toch meer vertrouwen in 'n goeie zalf.

JOATHAN

(heftig getourmenteerd)

Maar hij is de Messias niet! Hij is niet degeen waarvoor de Heer zijn vijand legt als 'n voetbank voor zijn voeten! En toch... ik kan het niet meer kwijt! Weet U, gedachten zijn sneller dan de zeewind! Bedenking is soms sterker dan het vuur! Ik kán dit niet meer kwijt! Meester, ik... ben zo diep ongelukkig.

POLLIO

(bekijkt hem even met een verwonderd gezicht, maar voelt direct dat er een

wereld tussen hen ligt)

Ja, ga maar naar huis. Ga maar... maar zoek die Ephraïm nog 'ns voor me op, en breng hem morgen mee.

(voelt aan z'n hals

JOATHAN

Weet U, aanstonds sterft hij, aanstonds binden ze hem op het kruis... en áls hij werkelijk de Messias zou zijn, de sjiloh... dan sterft hij ook voor U!

POLLIO

(heeft zich alweer afgewend en snuffelt op z'n tafel)

Ja, tot morgen. En zorg dat die zwartjak die zalf bij zich heeft, want van die wonderen moet ik niks hebben.

(Joathan af. Pollio foetert in zichzelf nog even verder)

En de landvoogd nog minder, geloof ik. Die zal d'r morgen wel weer tussen uit zijn.

(het begint langzaam donker te worden, zonder dat Pollio er echter iets van merkt. Hij wendt zich weer tot zijn papegaai, die nog steeds onrustig is)

Hè Maximiniaantje, zijn we morgen weer onder ons? Wat denk je? De landvoogd houdt niet van die heibel, hè? Heb jij dat óók aan zijn gezicht gezien? Maar zég dan es wat! Hei!? Waarom zég jij niets meer tegen de baas? O, jij voelt dat de baas pijn heeft, hè? Ja, jij bent ook de enige die 'n hart heeft voor de baas. Ja, jij bent ook geen mens, hè? Zeg, gaat de landvoogd morgen weg of niet? Zég 't dan es!...

(Pontius Pilatus verschijnt in de deur. De grondvorm van zijn karakter en ook van zijn uiterlijk wezen is vrijwel gelijk aan die van Pollio. Maar hij is een slag intelligenter en beschaafder, daardoor behendiger en laffer. Hij is magistraat uit de beproefde school van Tiberius, waardoor zijn hele wezen geïnfiltreerd is met die allure, die niet voortgekomen kan zijn uit een paar ouders met gevoel voor een begaafde zoon alleen, maar die het resultaat is van geslachten, van eeuwen magistratuur en regeringsbeleid. Hij weet zodoende, dat hij met zijn geringe afkomst tóch tot de selecte, hoewel betrekkelijk grote groep hoge regeringsambtenaren behoort, die in hun optreden het Romeinse recht, de Romeinse staatsorde en de Romeinse deugd zó harmonisch weten te doen samenvloeien, dat hun verschijnen alleen al eerbied afdwingt voor een staat, die voor zijn gezag op de juiste plaats zó onfeilbaar de juiste man tot zijn beschikking heeft. Voor Pollio is hij dan ook niet alleen de directe vertegenwoordiger van Caesar Tiberius zelve, maar de levende incorporatie van alles wat de Romein tot wereldheerschappij bestemde. Hoewel de dienaar de gebreken en eigenaardigheden van zijn meester van jarenlange nabije ervaring zeer goed kent! Maar juist deze menselijke gemeenzaamheid tussen die twee werd de basis voor een verknochtheid, die van de zijde van Pollio des te hechter werd naarmate hij in zijn ongewone positie méér reden tot dankbaarheid vond. Pilatus is niet te dikwijls in Jeruzalem, en als hij er plichtmatig wél is, brengt hij zijn, voor een landvoogd ongewone, bezoeken aan zijns klerks werkkamer niet vóór de middaghitte voorbij is, en als hij tegelijk zeker weet dat de tribuun na het inspecteren van de laatste wacht de burcht verlaten heeft. In zijn eerste verbazing ziet Pollio dan ook niet direct dat zijn heer ongewoon nerveus is; hij com-

bineert echter al snel met 's meesters ongewone optreden van 'n half uur geleden, en ontdekt al spoedig dat er in Pilatus' gemoed iets omgaat waarvan hij nog nooit bij een Romein, laat staat bij een landvoogd, getuige is geweest.)

POLLIO

(blijft nog even verbaasd bij zijn papegaai staan)

U hier op dit uur, heer landvoogd?

PILATUS

Pollio... ik wil met je spreken.

POLLIO

(vermoedt al het onderwerp)

De tribuun?

PILATUS

Neen Pollio, ik... ik wil met je spreken!

POLLIO

(laat zijn oog op de paperassen op tafel vallen, heeft dan zekerheid, tracht zich al bij voorbaat te dekken)

Heer landvoogd, U hebt 'n nalatige klerk. Ja, ik zeg U al bij voorbaat, U zult niet tevreden zijn vandaag, 't werk is niet klaar. Maar 't is niet helemáál mijn schuld, als ik 't zeggen mag. Ja, ik wil mijn handen niet in onschuld wassen, maar...

PILATUS

(kijkt bij deze uitdrukking verontrust op)

Dat doet niets ter zake, Pollio!

POLLIO

De joden waren niet te houwen vandaag! 't Ging over een of andere zoon van hun God, die man die U...

PILATUS

(geagiteerd)

Zwijg daarover!

(Pollio kijkt zijn meester angstig verbaasd aan. Julius Strabo verschijnt in de deur)

.

STRABO

Zien jullie dat óók? Wat is dat?

(Pilatus kijkt verontrust voor zich uit, maar durft er niets over te zeggen)

POLLIO

(kijkt als Strabo, nu ook oplettend om zich heen, en ziet het ineens)

Hé! 't Wordt donker! Wat is dat?

STRABO

O, jullie zien 't dus ook. Ik dacht dat ik iets aan m'n ogen kreeg.

POLLIO

Grote goden, hoe laat is het dan?

PILATUS

(beheerst z'n nervositeit)

Het is nauwelijks 't tweede uur.

POLLIO

Da's klaarlichte dag en... wat is er aan de hand, heer landvoogd?

PILATUS

(z'n inwendige spanning steeds méér verradend)

Ja, wat is er aan de hand, Pollio, als ik dát eens wist!

POLLIO

Zijn de goden vertoornd? Heeft iemand Apollo beledigd?

PILATUS

Ja, de goden zijn vertoornd, ja, laten we het daar maar op houden.

STRABO

Totale zonsverduistering, als je het mij vraagt. Hebt U geen Arabieren gesproken, Pontius, doorgaans weten die dat van tevoren.

PILATUS

(onrustig voor zich uit)

Ik heb sinds dat vonnis níémand meer gesproken!

STRABO

Herinnert me aan die keer, dat ik nog in Alexandrië lag. Toen werd het in 'n uur zó donker dat...

PILATUS

Ja, ik had graag dat je naar je soldaten ging, Strabo. Misschien maken zij zich ongerust, de aanwezigheid van hun hopman werkt misschien kalmerend.

STRABO

Denkt U dat Apollo zich door een soldáát beledigd voelt? Of zijn ook Romeinse landvoogden wel eens ongerust?

PILATUS

Ja, ga maar, wil je? Ik zal je vanavond nog orders geven, want ik ga morgen terug naar Caesarea.

(Strabo onbewogen af; Pilatus gaat verder tegen Pollio)

Ja, ik ga morgen weg, Pollio, ik blijf hier geen dag langer!

(in de verte weerklinkt weer een hoornstoot, maar het is alsof hij thans langer en klagelijker natrilt. Pollio schrikt even op, maar zijn aandacht is verder geheel bij zijn meester.)

POLLIO

Heer landvoogd... U bent helemaal...

PILATUS

Van streek, bedoel je? Ja! Dat is waar! Er is een oorzakelijk verband tussen... tussen dit natuurverschijnsel en wat er vandaag gebeurd is! Wat is dat verband, Pollio, ik wens oorzaak en gevolg te zien! Dit is geen zonsverduistering, hier heeft geen enkele onzer goden iets mee uitstaande!

POLLIO

Heer landvoogd... U beeft... als ik 't zeggen mag... ja, U beeft! Dat heb ik nog nóóit van U gezien!

PILATUS

Dat heb je nog van geen enkele Romein gezien, zeg 't maar. Een Romein beeft niet, ik weet 't, maar... dit is ook de vreemdste gebeurtenis waarmee ooit 'n Romein te maken heeft gehad! Ik... ik...

POLLIO

(voelt nu ineens de gehele angst van zijn meester, hevig ongerust)

Maar wat is er dan aan de hand, genadige heer landvoogd! Wat is er dan vanmiddag voor verschrikkelijks gebeurd!

PILATUS

Niets! Niets wat niet al honderd keer gebeurd is! Ze hebben die man voor me gesleept, die je net met z'n kruis voorbij hebt zien sleuren, zie het vooral niet groter dan het is!

(met steeds groeiende onbeheerstheid)

Maar ik kán die joden niet de baas! Dit is geen volk voor mij! Ik kan ze wél de baas, zo is 't niet, maar... ik heb één ding vanmiddag begrepen, voorgoed!: Ik mag me d'r niet meer in laten betrekken! Voel je? Nooit meer! Zoals ze vanmorgen tekeergegaan zijn met die man... dat moet ik níét hebben, Pollio, weet je, dat moet ik níét hebben!!

POLLIO

Maar... als U ze niet de baas kunt, denkt U dan dat ik...

PILATUS

(angstig nadrukkelijk, bijna gebiedend)

Ja, jij! Jij begrijpt ze niet, op jou hebben ze geen vat! Jij kunt ze vonnis-

sen, koud en strak, volgens het blinde recht. Tegen jou zullen ze zoiets niet ondernemen.

POLLIO

(radeloos)

Maar wat is er dan toch?! Ik ben niet bang, ik ben een Romein, ik ben geboren op de Pincius, heer landvoogd, maar... bij alle goden, ik zou graag weten wat er aan de hand is!

PILATUS

(met losbrekende beklemming)

Waar is dat vonnis van Jezus van Nazareth!

POLLIO

Dat is nog niet ingeschreven, heer; ik zei al, die twee joden...

PILATUS

Waar is die rol! Waar zijn vonnis op gekrast staat!

POLLIO

(geheel in de war)

Hier heer, hier is ze... ik kan haast geen hand meer voor ogen zien...

(bij het laatste licht wijst hij Pilatus de rol. Pilatus grist haar van waar Joathan ze gelegd heeft en klemt haar in z'n handen. Dan wordt het geheel donker. Een uiterst zacht en klagelijk geluid van menselijke stemmen is van heel ver en ondefinieerbaar te horen. Dan klinken de stemmen der beide mannen, als door doodsangst geslagen)

POLLIO

Heer landvoogd!

PILATUS

Blijf bij me, Pollio, hou m'n arm vast!

POLLIO

Blijft U bij mij, heer! Ik laat U niet meer los!

(een bliksemschicht overgiet een fractie van 'n seconde het toneel met een verblindend licht, zodat de mannen dicht tegen elkaar gedrongen even te zien zijn)

Wat gaat er gebeuren, heer! Wat gaat er nou gebeuren!

('n oorverdovende donderslag weerklinkt.)

PILATUS

Pollio... deze man... deze Jezus van Nazareth... was onschuldig!

POLLIO

Heer!

PILATUS

Ik heb geen schuld in hem gevonden!

POLLIO

Maar U hebt hem toch veroordeeld, heer, het Romeinse recht heeft toch gesproken!

PILATUS

Het Romeinse recht heeft gefaald! Ik heb een onschuldige veroordeeld!

POLLIO

Dat is wat Ephraïm, de mandenvlechter heeft gezegd! Maar U hebt 't gedaan om bestwil, heer, de joden zouden anders...

PILATUS

(wrang van spijt)

Juist, Pollio, om bestwil! Alle rijken der wereld zijn te regeren met schipperen om bestwil. Maar deze man is met zijn ogen heengedrongen tot over mijn laatst verweer!

POLLIO

Wie ís die man toch?

PILATUS

Ik wéét het niet. Ik weet alleen dat hij ogen had waarin de wijsheid en de warmte van alle eeuwen lag! En ik ben gewaarschuwd! Toen

ik op het punt stond om hem te veroordelen, kwam een boodschap van mijn vrouw! Vonnis hem niet, liet ze weten, ik heb in mijn droom om hem geleden! Wie is die man, Pollio, dat hij mijn vrouw in haar dromen verschijnt! Wie is mijn vrouw, Pollio, dat zij in haar dromen ziet wat ik wakend níét kan zien!

POLLIO

(sidderend)

Dat is wat Zadok vanmiddag heeft voorspeld! En Joathan hield vol dat deze man wonderen deed!

PILATUS

(met stijgende verschrikking)

Ik heb hem onschuldig veroordeeld! En op dit uur, nú, slaan ze hem aan 't kruis! Met nagels doorboren ze hem, en boven hem hangen zij het bord, dat ik heb laten maken!

POLLIO

Heer!

PILATUS

Ja, dat betekent onze ondergang! Ik heb niet zíjn doodvonnis getekend, maar het doodvonnis van het Romeinse rijk! Op dit uur begint een nieuwe tijd, Pollio, de tijd van de gekruisigde!!

POLLIO

Heer! Wat zegt U allemaal!

PILATUS

't Is krankzinnig dat ik dat allemaal zeg! Ik geloof dat ik krankzinnig ben geworden, terwijl ik weet dat ik bij mijn volle verstand ben! Kon ik het maar ongedaan maken, kon ik hem nog redden!

(een nieuwe bliksemstraal toont hoe Pilatus de papyrusrol verscheurt)

Weg met dit vonnis, weg met die bloedvlek op mijn geweten!

(een nog hardere donderslag buldert los, hij rolt ook zwaarder en langer na dan de vorige, en van nu af aan blijft het geluid niet meer weg, want als de donder verklonken is blijven er enige diepe, in 't begin nog zachte bastonen als van verwrongen menselijke stemmen in dissonant liggen. Zij zwellen langzaam maar zeker onheilspellend aan, zowel in aantal als in sterkte, en bewegen zich langzaam in opgaande richting. Onderwijl)

POLLIO

Gaan we nu ten onder, heer?

PILATUS

Wat baat dit papier! Hij hangt al opgericht!

(met een intonatie als ziet hij een schrikbarend visioen:)

Ik zie zijn Kruis door deze nacht heen staan! Hij is op het hout genageld. De twee anderen hangen naast hem gebonden. En hij heeft zijn laatste woorden gesproken. Ik heb hem laten doden. Maar zijn ogen blijven leven. Ik zal hem altijd vóór me blijven zien. Hij was geslagen en bespuwd, hij was de vleesgeworden pijn. En daaromheen was het gekrijs van het gepeupel, het was als het gekrijs van het gepeupel van alle tijden! En ik heb het vonnis gesproken. Maar ik heb geen schuld in hem gevonden!!

POLLIO

Hoort U dat, meester?

PILATUS

Ik had het niet moeten doen! Ik had me nog liever moeten laten

verscheuren door de horde! Er is één vraag waar een mens niet omheen komt, die vraag is: de mens zelf!

POLLIO

Hoort U die stemmen, meester?!

PILATUS

Dat zijn de stemmen van hen die niet meer zijn!

POLLIO

De stem van Cato, de stem van Julius Caesar?!

PILATUS

De tijd van Cato is voorbij en de tijd van de caesaren is voorbij! Dit zijn de stemmen van hen, die met hém gaan in een nieuw paradijs! Want deze man was niet van deze wereld, deze man was...

POLLIO

Hij was Gods zoon, zei die jood!

PILATUS

Hij was Gods zoon! Ik weet niet van welke God, maar hij was Gods zoon!! En hij was koning in een rijk dat niet van deze wereld is!...

(tegelijk met een verblindend schelle bliksemschicht rolt nu een oorverdovende donder los, waarbij de stemmen in een verscheurende dissonant tot hun maximale sterkte aanzwellen. Er doorheen hoort men de mannen nog schreeuwen 'Help!' 'Pollio!' 'Heer!' 'Pilatus!' 'De grond scheurt!' etc., benevens nog geraas en tumult van allerlei soort. Terwijl de stemmen ongeveer de bovenste regionen der toonladder bereiken, klinken er trompetten, bazuinen en pauken doorheen; langzaam lost de dissonant zich op, de klank wordt zuiverder, het geraas verstomt. Als de laatste, bijna hemels geworden stemmen, in een helder grote terts-accoord wegsterven, begint er langzaam een rode gloed te dagen. Als deze iets lichter wordt, ontwaart men dat op het toneel letterlijk alles tegen de grond gesmeten is. Tafel, stoel, paperassen, vogelkooi, etc., Pollio's zwaard is van de muur gevallen. Hij zelf ligt op z'n buik, met z'n gezicht tegen de grond. Pilatus is verdwenen. Na 'n tijdje licht Pollio het hoofd op en kijkt voorzichtig rond.)

POLLIO

Wat... wat is er gebeurd?... Waar ben ik?... Heer!... Heer landvoogd!

(richt zich op, onwezenlijk en versuft)

Bent u weg?!...

(staat langzaam op en houdt zijn hand voor zijn ogen)

Ik heb gedroomd, ik dacht toch zeker dat de landvoogd hier was...

(kijkt verbaasd rond)

Maar wat is hier toch gebeurd? Wat is dat voor licht?

(wrijft zich door z'n ogen)

Ik zie alles rood?... Hé, Maximinianus, lig jij óók op de grond?

(raapt de kooi op)

Wat is er gebeurd, Maximinianus, hè? Wat is hier toch gebeurd?!

(loopt verbaasd over het toneel en raapt de stoel op, gaat met 'n pijnlijk gezicht op de voorgrond zitten. Hij bezint zich, en langzamerhand komt zijn geheugen terug)

Ik zou toch zweren dat de landvoogd hier was.

(knikt positief)

Ja zeker!... en hij had iemand onschuldig veroordeeld... die profeet van Nazareth... het Romeinse recht heeft gefaald... neen... dat heb ik gedroomd! Maar...

(kijkt weer verward rond)

Alles ligt hier tegen de grond... ja, ja zeker!... 't Was nachtdonker, en de bliksem sloeg er doorheen, en de grond beefde... ja, en de landvoogd... ik heb nog nóóit 'n landvoogd zó bang gezien, hij had 't

doodvonnis van 't Romeinse Rijk getekend, en die veroordeelde was...

(stokt, met z'n herinnering is ook z'n angst teruggekomen, hij springt op, loopt bang over het toneel)

Hier ligt zijn vonnis, hier liggen de resten van zijn vonnis...

(maakt'n bukbeweging, maar deinst met 'n schok terug)

Neen! De goden mogen mij behoeden dat ik dat papier aanraak! O nee!... Die man was...

(grijpt zich angstig aan de vogelkooi vast)

Maximinianus! Er is wat gebeurd!! Ik wil er niets mee te maken hebben! Laten we hier weggaan! Voor geen geld blijf ik langer hier!!

DOEK VALT

Tweede bedrijf

Drie dagen later in de voormiddag. Pilatus en Pollio staan, ieder op zijn manier opgewonden, op het toneel. Pilatus schijnt zo juist pas binnengekomen te zijn. Hij heeft zijn toga opzij geslagen, ziet er nogal bestoft uit en veegt zich het voorhoofd met 'n doek. Buiten is het ook allerminst rustig. In de verte is een onregelmatig geroezemoes van stemmen te horen, terwijl zo nu en dan verspreide kreten van dichtbij weerklinken.

PILATUS

(op geïrriteerde toon)

Waarom moest ik zo overijld terugkomen?! Wat is er nou voor buitenissigs aan de hand?

POLLIO

(fait accompli)

Hij is uit zijn graf.

PILATUS

Dat weet ik, ja! Dat was het eerste wat ik horen moest, toen ik de stad binnenkwam. En dat geeft natuurlijk weer herrie, dat weet ik óók.

POLLIO

Ze zeggen dat hij verrezen is.

PILATUS

(hierdoor opnieuw geërgerd)

Ze hebben z'n lijk gestolen! Die joden hebben zitten suffen aan dat graf! Onvergeeflijke stommiteit, want die anderen hebben een voorspelling dat zijn lijk de derde dag zou opstaan. Of die wacht is omgekocht, óf... ik weet het niet, je weet 't nóóit in deze vervloekte onderwereld, je ontdekt hier altijd te laat wat er precies gebeurd is... ik had er tóch soldaten moeten neerzetten!

POLLIO

En ik geloof dat hij verrezen is.

PILATUS

(kent zijn klerk als een te nuchter man om direct aan zijn verstandsvermogens te twijfelen, hier moet iets achtersteken. Hij bekijkt Pollio met een onderzoekende blik)

Wat is er met jou?

POLLIO

(onrustig)

Heer landvoogd, ik ben ziek. Ik ben ernstig ziek, ja... d'r is zelfs van dódelijk ziek gesproken.

PILATUS

Cornelius Pollio dodelijk ziek, zo ineens!

POLLIO

Het is al láng niet goed met me!

PILATUS
Wat héb je dan?

POLLIO
Mijn hele bloed is vergiftigd, zeggen ze, en...

PILATUS
Wie is ‘ze’?

POLLIO
Ik heb tweemaal 'n heelmeester hier gehad, die Ephraïm, weet U wel?

PILATUS
Die hysterische kwast die ik eergisteren veroordeeld heb?

POLLIO
Ja, en die zei dat ik de nacht niet meer zou halen.

PILATUS
Die kerel is gek. En gevaarlijk gek ook. Het spijt me nu nog dat er geen redenen waren om die man eens duchtig te laten geselen.

POLLIO
Heer landvoogd, er is hier in dit land wel méér wat wij niet begrijpen, maar wij hebben er toch maar niet van terug.

PILATUS
Zinspeel niet meer op die Nazarener, wil je?

POLLIO
Maar juist sinds U die Nazarener...

PILATUS

(snijdt hem de pas af)

Waarom zit je dan nog hier in deze kamer, als jij zo dodelijk ziek bent?! Waarom blijf je dan niet 'n dag thuis bij je vrouw?

(de langgerekte hoornstoot weerklinkt weer. Pollio schrikt hevig)

POLLIO
Hoort U! Trompetten! Dezelfde trompet als toen in 't donker!

PILATUS

(verliest z'n geduld)

Pollio, beheers je! Dit is dezelfde gebedshoorn van iedere dag, en 't is buiten dezelfde herrie van iedere week! En je hebt er nóóit wat om gegeven, om die gebedshoorn niet en om die opstootjes niet!

POLLIO

Maar sinds die man van Nazareth gestorven is...

PILATUS

Waarom zit je niet thuis bij je vrouw, vraag ik je. Ja ik weet nou wel dat 't 'n haaiebaai is en dat je bang voor d'r bent. Maar dat is nou toch ál te gek, ouwe dwaas, ze zal toch niet zó'n onmens zijn dat ze...

POLLIO

(komt er dan maar mee voor de dag)

Ik héb geen vrouw.

(Pilatus komt van verwondering 'n stap naderbij)

Ja 't is waar, ik heb geen vrouw, al lang niet meer. Ik heb maar gedaan alsof, maar ze is al drie jaar geleden gestorven, tijdens mijn laatste verlof. We waren net op zee, bij Sidon, we hebben 't arme mens ook nog in zee moeten gooien, want we konden niet meer terug naar land...

PILATUS

(kan enige ogenblikken niets zeggen van verbazing)

En al die tijd heb je gefingeerd dat je...

POLLIO

Ja wat is het inkomen tegenwoordig van 'n ongehuwde klerk, zeg U nou zelf. Nu heb ik tenminste al die tijd nog wat gezinstoeslag gehad.

PILATUS

Dus jij hebt de staat drie jaar lang met voorbedachte rade benadeeld?

POLLIO

(knikt)

't Heeft nou tóch geen zin meer om 't te ontkennen.

(Pilatus blijft hem onzeker aankijken)

Maar zoveel is 't niet geweest. Als U 't vergelijkt met wat de grote heren voor zich zelf reserveren...

PILATUS

(streng)

Pollio! Jij als Romeins ambtenaar, jij als dienaar van 't Romeinse recht...!

POLLIO

(onzeker en wrang)

Ja... praat U mij maar niet te veel meer van 't Romeinse recht!... Dat hebben we de dag voor eergisteren gezien...

PILATUS

Pollio!

(begint een en ander toch wel wat ál te vreemd te vinden, komt hem scherp observerend op hem toe, loopt 'n paar keer onrustig om hem heen)

Wat heb jij toch? Wat is er met je gebeurd?

POLLIO

(onzeker en voorzichtig)

Ik denk, hetzelfde als met U.

PILATUS

Wat is dat ineens voor ziekte?! Waarom kom je ineens ongevraagd met die fraude voor de dag?! Vooruit, wat steekt hierachter? Geen uitvluchten, zeg op!

POLLIO

(aanvankelijk aarzelend)

Heer landvoogd, ik... ik wil hier weg!

PILATUS

(begint er achter te komen)

Ah!

POLLIO

Ja, ik wil hier zo gauw mogelijk weg, nee ik blijf hier geen dag langer!

PILATUS

(perplex)

Wat, wat, wat...

POLLIO

Dat is onbegrijpelijk, ja. Ik begrijp er zelf óók niets van, maar ik hou het hier geen dág langer uit! Dit klimaat maakt me kapot, die hitte is niet te verdragen, 't is of die zon met het uur warmer...

PILATUS

Geen uitvluchten, zei ik!

POLLIO

(dan maar de volle waarheid, naar buiten wijzend)

Ja daar broeit iets buiten! Hij is uit zijn graf. Ze hebben iets wat ze nog nóóit gehad hebben! Ja 't zijn dezelfde opstootjes die ze altijd gehad hebben, zegt U. Maar U weet evengoed als ik dat het níét dezelfde opstootjes zijn als die ze altijd gehad hebben! Sinds dat vonnis van U is het niet meer rustig geweest, geen ogenblik! Er is iets met hen gebeurd, ik weet niet wát! Evenmin als ik weet wat er eigenlijk precies gebeurd is toen die man stierf.

PILATUS

Daar zou je niet meer over spreken!

POLLIO

Ja maar daar gaat het nu juist om, dat weet U. Wat wás dat dan toch voor man?! Tijdens de aardbeving, toen ie stierf, hebt U gezegd dat ie 'n

zoon van 'n God was, en dat ie onschuldig was, maar verder wist U niets, zei U. Weet U het dan nu?! Hij is gestorven, en toch is ie niet dood! Hij is uit z'n graf; verrezen, zeggen ze.

(hulpeloos schouderophalend)

Ja... ik kan er niets aan doen, maar dat is te machtig voor me. Ik heb 't hier altijd best kunnen redden, maar hier heb ik niet van terug. De hele stad is betoverd, je kunt het tot hier onder hen horen gisten, Ik weet niet wat hier nog gebeuren gaat... ik weet alleen hoe het U te pakken heeft gehad, en... nee, ik wil hier weg!

PILATUS

(heeft tot zijn verschrikking in zijns klerks reacties het ruwe beeld van zijn eigen gemoedstoestand herkend, en beseft de consequenties. Hij tracht zich te beheersen, hetgeen hem in 't begin ook lukt)

Pollio, ik kan me volkomen begrijpen, dat de ongewone gebeurtenissen van de laatste dagen meer indruk op je hebben gemaakt dan nodig is. Dit is niet allemaal zo maar een, twee drie te verwerken, ook voor mij niet, zoals je gezien hebt. Maar die merkwaardige man is nou dood, daar zijn we nu toch zeker van, 'n soldaat heeft met 'n lanssteek in de zij bij voorbaat iedere eventuele twijfel op dat punt onmogelijk gemaakt. De verhoudingen hier zijn weer tot hun normale proporties teruggebracht. Dat het hier en daar nog wat nasmeult, dat ze je in de eerste dagen nog met enige intriges komen lastig vallen, is niet meer dan begrijpelijk. Maar daar zit niets bijzonder meer aan vast, je hebt ze drie jaar lang bedisseld, je kent de wetten en richtlijnen, dus...

POLLIO

(schudt hardnekkig het hoofd)

Ik niet meer, heer landvoogd, ik niet...

PILATUS

Pollio, deze houding is onwaardig, de eerste de beste soldaat blijft op z'n post, dan mag ik toch zeker van mijn klerk verwachten...

POLLIO

Ik kan er niets aan doen, maar...

PILATUS

Jij bent niet minder dan plaatsvervangend procurator, Pollio!

POLLIO

Dat kan wel zijn, maar... neen... ik...

PILATUS

Dit is desertie, besef je dat? Dit is niet meer of minder dan desertie! Jij bent niet alleen oud-soldaat, maar op dit ogenlik ben je als strijder in dienst van het opperste regeringsbeleid! En ik eis op dit ogenblik dat je je plicht doet!

(op het zwaard wijzend)

En zo niet, dan staan mij onverwijld de uiterste middelen ter beschikking, want angst heeft in het militair-noch provinciaal ambtenarenrecht enige geldigheidskracht! Dat weet je toch, nietwaar?

POLLIO

(kijkt hem vertwijfeld aan; hij kent z'n heer te goed om, gevoegd bij wat hij drie dagen geleden heeft meegemaakt, niet alle achtergronden te doorvoelen)

Waarom bent U toch zo bang?

PILATUS

(schrikt op)

Wát zeg je?!

POLLIO

U bent duizend maal banger dan ik! U dreigt van angst. Hoe kan ik dit dan allemaal normaal vinden?

PILATUS

Pollio!

POLLIO

U had zich nog liever moeten laten verscheuren dan die man te vonnissen, hebt U gezegd! En vlak vóór die laatste bliksem kwam, toen U al bijna op de grond lag van de angst, toen zei U dat dát het einde was van het Romeinse rijk...

PILATUS

Pollio!!

POLLIO

Dat hebt U toch gezegd, hoe kan ík dan nou maar hier...

PILATUS

Ik vind het belachelijk, ik vind het laag van je om dit alles nú op klaarlichte dag nog te herhalen! Ja, ik heb mezelf laten gaan! Dat geef ik toe, ik heb dingen gezegd, die... die... die... ik weet zelf niet meer wát ik gezegd heb. Je zult toch niet willen ontkennen dat de natuurverschijnselen wel zéér buitengewoon waren, niet?

POLLIO

(en óf hij dat weet)

De grond scheurde, 't was nachtdonker, en de bliksem...

PILATUS

Dan zwijg daarover! Als die ongecontroleerde uitdrukkingen te zwaar voor je naïef brein geweest zijn, dan bekijk me nu: ik weet nog niet meer wat ik gezegd heb, en ik lach erom! Zie je 't goed?: Ik lach erom!!

(Opnieuw weerklinkt buiten de hoornstoot. Pollio schrikt weer hevig, ook de papegaai wordt weer erg onrustig)

POLLIO

Hoor!... Maximinianus!... Wat is er?!...

(tot Pilatus)

Kijk die vogel!... Kijk, hij voelt het weer... hij heeft 't drie dagen geleden óók gevoeld!...

(ze kijken gespannen naar de vogel. Buiten zwelt het geroezemoes vrij plotseling snel aan en wordt spoedig weer 'n duidelijk lawaai. Pollio gaat door de deur naar buiten kijken.)

POLLIO

Daar komen ze weer! Ze komen hierheen! Ze hebben hem wéér tussen hen in, ze hebben hem dus wéér gegrepen, direct nadat hij uit zijn graf was!

(komt geagiteerd de kamer weer in)

Ik wist dat het zou gebeuren! Ik wíst dat ze vandaag weer met hem zouden komen! Toen ze me vanmorgen vertelden dat hij uit z'n graf...

PILATUS

(heeft uiterst onrustig 'n ogenblik naar het aanzwellende geroezemoes geluisterd, dan 'n vluchtige blik naar buiten geworpen, grijpt dan Pollio opgewonden bij de borst; ze kijken elkaar in de ogen)

Pollio!... ja!, ze hebben hem wéér gegrepen! En ze komen weer hierheen met hem!... Ze weten dat ík hier ben, ze weten dat ik hen niet aankan, daarom komen ze! Pollio!, voor de laatste maal: doe jij het, ja of neen?!

(Pollio schudt angstig neen; nog 'n laatste zwakke poging)

Als ze jou zien, gebeurt er niets; jij bent te sterk, jij kent alleen de wet, met jou valt niet te...

(Pollio schudt neen, dan fel:)

Je weet dat ik het niet kan hebben!!

POLLIO

(even hard als Pilatus' laatste zin)

Bij alle goden neen, nooit van m'n leven!!

PILATUS

(werpt Pollio in 'n plotselinge trek van razernij van zich af, wild)

Dan zullen jullie zien wie Pontius Pilatus is!! Dit zal je rouwen!

(schreeuwt over het tot tumult aangezwollen rumoer heen)

Ja, kom binnen! Laat die honden binnenkomen! Ik zal ze laten neerslaan, laten afslachten, met al hun profeten en goden erbij!! Kom binnen!!

(Terwijl het tumult plotseling iets minder wordt, verschijnen Ephraïm en Zadok in de deur met Joathan geboeid tussen hen in. Pilatus deinst 'n stap achteruit, en Pollio blijft hen met geopende mond aanstaren. Achter de binnenkomenden verschijnen twee robuuste Romeinse soldaten, die post vatten bij de deur. Iets later komt Julius Strabo binnen, die met nauwelijks bedwongen heimelijk plezier op de achtergrond blijft staan. Joathan ziet er bleek en gehavend uit. Hij is weerloos, maar niet verslagen; over zijn opgeheven gelaat ligt een majestueuze rust, als uiting van een onbreekbare innerlijke sterkte. Hij kijkt alles en allen met wijdgeopende ogen onbevangen aan, zonder de minste aarzeling of reserve. Ephraïm en Zadok zien er opgewonden uit, vol van heimelijke bedoelingen. Pilatus vermant zich en neemt de twee laatsten scherp op. Joathans blik kan hij minder goed verdragen, hij probeert nog even hem te fixeren, maar wendt dan het hoofd af.)

PILATUS

Wat heeft dat te betekenen?

ZADOK

(onderdanig, met ietwat treurige intonatie)

Heer landvoogd, dit is de man die ik vijf jaar lang mijn beste vriend genoemd heb.

POLLIO

Dat is mijn hulpklerk Joathan, hij is de andere, Zadok.

PILATUS

(met 'n blik vol weerzin op Ephraïm)

En jou ken ik.

EPHRAÏM

(met 'n lichte buiging)

Ephraïm de mandenvlechter, heelmeester, schuldeiser van Quintus Cornelius.

PILATUS

Let op je woorden! Je weet wat je sinds eergisteren boven 't hoofd hangt!

EPHRAÏM

(betekenisvol)

Er is niets wat Israël minder vergeet dan de onrechtvaardigheid van vreemde heersers.

PILATUS

(laat dit even op zich inwerken, maar ziet de hatelijke man die het gezegd heeft, durft hem wel aan)

Heb jij aan mijn klerk gezegd, dat zijn bloed helemaal vergiftigd is?

EPHRAÏM

(waardig beamend)

Hij zal sterven vóór de zon ondergaat.

(Pollio rilt.)

PILATUS

(verwonderd over dit gezegde, bekijkt hem nadenkend, dan Pollio evenzo)

Vreemd...

(voor zich uit)

je kon nog wel 'ns gelijk hebben ook...

(maar hij brengt zijn gedachten snel terzake, hij neemt een fermer, doeltreffender houding aan en begint dan enigszins abrupt en ietwat dreigend, terwijl hij onrustig op en neer loopt)

Jullie verwachten zeker van mij dat ik die man weer ga vonnissen. Jullie hebben me drie dagen geleden zo ver gekregen, dáár moet van geprofiteerd worden, nietwaar? Goed, ik zál jullie laten profiteren, deze zaak wordt tot de bodem onderzocht, de aanklacht en vooral... de aanklagers!

(hij bestudeert 't effect van z'n dreigement, maar de joden kijken hem uitsluitend vijandig aan. Hij voelt dat hij duidelijker moet zijn, en wil omslachtiger beginnen, maar de papegaai interrumpeert hem)

PAPEGAAI

Lelijke joden! Lelijke joden!

PILATUS

(woedend tot Pollio)

Doe dat dier weg!!

(Pollio kijkt hem hulpeloos aan)

ZADOK

Laat maar, heer landvoogd, zolang de dieren mensen imiteren en niet omgekeerd...

PILATUS

(neemt Zadok nog even nadenkend op, raapt dan zijn gedachten tezamen en begint, heen en weer lopend, zijn zinnen bedachtzaam formulerend, met stemverheffing)

Beste joden, het blijkt dat jullie de mildheid, die ik overeenkomstig de richtlijnen van onze goddelijke keizer tot nog toe betracht heb, wel zeer verkeerd begrepen hebben. Onze politiek van pacificatie, steunend op begrip voor jullie eigen aard en godsdienst, heeft gefaald, door jullie houding tot eenzijdigheid gedoemd. Wij staken het zwaard in de schede, jullie bleven het mes tussen de tanden dragen. In drie dagen tijd betrekken jullie hier de landvoogd onnodig in twee uiterst precaire kwesties, die, hoewel niet onmiddellijk tegen ons gezag gericht, toch dúsdanige troebele begeleidingsverschijnselen vertonen, dat ik me genoodzaakt zie mij op het tweede gebod van de keizer te beroepen. En dat luidt: Indien mildheid verkeerd als zwakheid wordt begrepen, dan spreke het Romeinse recht, met als sanctie het Romeinse zwaard! Welnu, mijn klerk Cornelius Pollio, die hier als persoonlijke belichaming mijner mildheid tot nog toe mijn zaken heeft behartigd, wordt door mij onmiddellijk uit zijn functie ontheven, en het beleid komt van nu af aan de officier, Julius Strabo!

> *(Dit maakt enige indruk, niet het minst op de laatstgenoemde, die echter, getuige zijn gelaatsuitdrukking, al snel deze onverwachte beslissing vrij verdacht begint te vinden. Maar de landvoogd gaat krachtig verder:)*

Ook mij persoonlijk zullen jullie van nu af met de hand aan 't zwaard vinden, en als jullie persistéren dat ik over deze man wéér het

onrechtmatig vonnis spreken zal, vergeet dan niet 't Romeins gevoel voor symmetrie!

(dichterbij hen, met 'n soort navrante vertrouwelijkheid:)

Want wat mij in die affaire van drie dagen geleden wel bevredigen kon, was het feit, dat naast de Nazarener twee anderen symmetrisch werden opgericht. Is dat duidelijk? Niet? Mijn fiat voor zijn vonnis zal een bevel zijn tot drié kruisen, want ik zal jullie tegenover mijn wet even schuldig vinden als hem, dat weet ik zónder ondervraging! Ik geef jullie nog één kans om dit met je eigen hogepriesters uit te vechten. Vooruit, neem die man mee en ga naar Caiphas!

(De joden kijken elkaar even overleggend aan, dan:)

ZADOK

(fijntjes)

Van Pilatus naar Caiphas, van Caiphas naar Annas, van Annas naar Herodes, van Herodes naar... Pilatus, zoals drie dagen geleden...

(Ephraïm knikt Zadok ondeugend beamend toe. Pilatus kijkt hen beurtelings vernietigend aan, maar in de uitdagende blikken van zijn tegenstanders ziet hij de onontkoombaarheid van zijn verschrikkelijke plicht. Ten tweede male in drie dagen tijd staat hij voor de gevaarlijkste soort opdracht uit zijn hele loopbaan. Hoe eenvoudig en logisch zij ook lijkt, wéér voelt hij hier zijn hele prestige op 't spel, de consequenties heeft hij al geenszins meer in handen, innerlijk voorvoelt hij zijn nederlaag, hij is hier niet de rechter meer, hij is voor het Romeins zowel als voor het joods geweten de eigenlijke beschuldigde, aan twee zijden op de zwaarste proef gesteld. In een opwelling om als afweer onmiddellijk zijn gezag te laten gelden, schreeuwt hij: 'Terug jullie!' Ephraïm en Zadok treden terug, en hij staat geconfronteerd met de gebonden Joathan. Hij raapt al zijn morele krachten tezamen en kijkt hem vast en diep aan. En meteen herkent hij nu duidelijk de gelijkenis met het slachtoffer van drie dagen geleden. De gelaten, maar grondeloos diepe blik van de lijdende jood boort door hem heen, in hun blikken botsen twee werelden, twee levensbeschouwingen op elkaar. Het rationalistische westen ontmoet het oosterse mysterie, de harmonieuze classicus stoot op de eenzijdig gerichte kracht van een pasgeboren religie, toegerust met al de abstracte mystiek ener eeuwenoude theocratie. En het westen verliest; in een ondeelbaar ogenblik doorvoelt de procurator dat Rome tegen deze macht de mindere zal blijken, dat hij zelf tegenover die ander drie dagen geleden al de mindere geweest is, dat marteling noch kruisiging een oplossing zullen betekenen voor de problemen die door de mysterieus-creatieve kracht in deze mensen worden opgeworpen. Hun blikken hebben elkaar slechts enkele seconden ontmoet: de anderen hebben de spanning en de nederlaag in zijn ogen echter gezien. Hij wendt zich af.)

PILATUS

Waren jullie óók met deze man gekomen als ik niet in de stad geweest was?

(De joden halen de schouders op; Zadok komt iets naar voren.)

ZADOK

Ik geloof dat de landvoogd de betekenis en de diepere achtergrond van onze komst niet helemaal begrijpt. Bij keizerlijk decreet is ons namelijk vrije uitoefening én bescherming van onze godsdienst gewaarborgd.

Bij keizerlijk decreet, landvoogd! U hebt dan ook de vijand van onze Wet gevonnist, drie dagen geleden. Maar U blijkt tot driemaal tot in 't openbaar verklaard te hebben dat die man onschuldig was. U hebt ten aanschouwe van iedereen Uw handen gewassen, ten bewijze van Uw onpartijdigheid: De waarde van Uw vonnis hebt U door Uw gedrag in 't openbaar onmiddellijk weer teniet gedaan; moreel hebt U zich aan de zijde van onze vijand geplaatst!

PILATUS

(heftig)

Natuurlijk! Ik heb geen schuld gevonden in die man!

ZADOK

(demonstratief)

Ziet U? Dát is de reden waarom wij met die rechtspraak geen genoegen kunnen nemen.

PILATUS

Wat?!

ZADOK

Maar er is méér; Ephraïm, spreek!

PILATUS

(ziet met weerzin Ephraïm 'n pas naar voren komen)

Jóú waarschuw ik voor de laatste keer! Jij hebt mijn klerk het hoofd op hol gebracht, hè?!

EPHRAÏM

Cornelius Pollio heeft mij tweemaal ontboden, ik heb er zelf niet om gevraagd. Maar Cornelius Pollio is niet meer te genezen. En niet omdat hij heiden is, de Heer heeft vaak genoeg barmhartigheid getoond aan hen die de voorhuid dragen als slechts hun geest gewillig was. Maar als...

PILATUS

(ongeduldig)

Waarom is mijn klerk niet meer te genezen?

EPHRAÏM

Cornelius Pollio heeft een verdorven geest. Hij weet dat ik onschuldig veroordeeld ben, en...

PILATUS

Wat?!

EPHRAÏM

(krijgt eindelijk zijn kans; gretig maar voorzichtig)

Hij weet heel goed dat Quintus Cornelius mij niet betaald heeft, terwijl ik Quintus Cornelius genezen heb. Ja, dat heb ik drie dagen geleden ook gezegd, maar het is niet genoeg tot U doorgedrongen. U hebt dat vonnis te haastig gesproken, U hebt een onschuldige veroordeeld! Ik wil U alles nog eens verklaren...

PILATUS

Zwijg! Jij bent er door mijn mildheid nog veel te genadig afgekomen!

EPHRAÏM

(vurig)

Quintus Cornelius...

PILATUS

Als er iemand onschuldig gevonnist is, dan is het die man van Nazareth!

EPHRAÏM

Heer...

PILATUS

Ja! Daar blijf ik bij en nou is 't genoeg!

EPHRAÏM

Je hebt gelijk, Zadok, Rome kiest de zaak van onze vijand! En wat Cornelius Pollio gezegd heeft, is waar, hoe schrikkelijk het ook klinken mag!

PILATUS

Wát heeft Cornelius Pollio gezegd?

EPHRAÏM

Dat U die Nazarener een zoon van God genoemd hebt! Dat U gebeefd hebt als 'n riet toen hij stierf, dat U in 't stof gekropen bent van angst, omdat U dacht dat de tijd der Romeinen voorbij was, en dat U...

PILATUS

(totaal uit het evenwicht van woede)

Genoeg!!

ZADOK

(op Joathan wijzend)

U dúrft die man niet te vonnissen, omdat U zelf schuldig staat.

(Pilatus loopt twee keer geagiteerd op en neer, ontmoet onderwijl de heimelijk spottende blik van Strabo, houdt dan abrupt halt voor Pollio, die angstig-schuldbewust in elkaar duikt, maar dan de pijnlijke stilte afwerend verbreekt met)

POLLIO

't Is nachtdonker geworden, en de bliksem sloeg erdoorheen en de grond beefde alsof de...

PILATUS

Genoeg!

(dan na 'n korte blik vol dodelijke haat op zijn klerk weer voor zich uit:)

Wat is de aanklacht vandaag?!

(waarop de joden snel en gretig)

ZADOK

Hij heeft God gelasterd, even duidelijk als de Nazarener!

EPHRAÏM

Het lijk van den afvallige is uit het graf gestolen. En deze was een der eersten die uitschreeuwde dat de Nazarener verrezen was!

ZADOK

En dat hij daarom de zoon Gods was!

EPHRAÏM

Het volk eist de bescherming der Wet, zoals ze door Rome is toegezegd!

(Pilatus is onder de laatste zin opgewonden naar de deur gelopen, maar nauwelijks steekt hij zijn hoofd om de hoek of het tumult steekt weer plotseling op. Men hoort een stem: 'Kruisig hem!' waarop andere kreten volgen als: 'Dood!' 'Wij eisen recht!' 'Aan 't kruis!' etc. Hij keert grimmig terug, waarop het tumult weer afzwakt.)

STRABO

(met een nauwelijks verholen glimlach)

Zal ik op het volk laten inslaan, heer landvoogd?

PILATUS

Bloedbad in mijn naam, hè? Goed nieuws voor Vitellius?

STRABO

Het zijn er minder dan drie dagen geleden.

PILATUS

(is weer op de voorgrond, bulderend)

Laat me met die man alleen! Verdwijn allemaal! Strabo, ontruim de kamer!

(ze gehoorzamen na enige weifeling, voornamelijk door de gebiedende blik waarmee Strabo op hen toekomt. Pollio strompelt moeizaam achter hen aan. Buiten is er enig geroezemoes als zij de kamer verlaten. Pilatus blijft met het slachtoffer alleen, loopt opgewonden op en neer, draait enige keren om Joathan heen, die onbeweeglijk voor zich uit blijft kijken. Dan houdt hij vlak vóór hem halt, dwingt zichzelf tot rust en kijkt hem aan.)

PILATUS

(zacht, bijna gemeenzaam)

Wat wil je?

(geen antwoord)

Wat wil je?!

(Joathan haalt verheven de schouders op)

Jij wilt aan 't kruis, hè? Jij wilt óók aan 't kruis... hè?!

(Joathan kijkt hem uitsluitend lijdzaam aan)

Neen, ik zal je niet ondervragen, het heeft geen zin! Je gaat natuurlijk antwoorden in dezelfde stijl als die van drie dagen geleden. Met raadsels die volmaakt buiten me omgaan, en die achteraf de schrijnende kracht blijken te hebben van wereldorakels. Neen, ik vraag je niets, want je zult natuurlijk voor mij even onschuldig zijn als die ander!

(hij heeft zich afgewend en gaat tot z'n eigen geruststelling verder)

Dit geval is stereotiep: twee joden klagen een derde jood aan, het is geen handelsgeschil, dus is het een godsdienstkwestie. Juda kent maar twee aspecten, een eenzijdigheid om inderdaad van wereldheerschappij te dromen. Tegen Rome's zwaard en recht: Juda's geld en godsdienst hah, ik weet waar het om gaat, Pilatus weet waar het om gaat!

(als met 'n moreel overwicht weer directer tot zijn tegenstander:)

Maar het Oude Verbond was niet rationeel en niet beweeglijk genoeg, hè? Sacerdotale lyriek verweekt geen staal en opent geen deuren, nietwaar? Vanwaar de nieuwe leer! Maar Rome zal óók klaar komen met de nieuwe leer, beste man. Kwestie van tijd, kwestie van beleid. Want die Nazarener heeft inderdaad een nieuw element gebracht, dat is me nu wel duidelijk. Die man was slim. En origineel. Ik had hem niet moeten laten doden. Het is allemaal te vlug gegaan, ik heb geen tijd gehad om te denken. Hij is nu gestorven omdat het ergens in jullie duistere geschriften staat. Daarom ben jij natuurlijk nu gebrand om óók aan dat kruis te hangen! Ja, zolang hij jullie leerde leven was hij minder gevaarlijk dan nu hij je geleerd heeft hoe te sterven. Deze fout begaat Pontius Pilatus geen tweede keer, jij gaat niet aan 't kruis, beste jood, en niet aan de geselpaal! Want niets is voor de scheppende geest vruchtbaarder dan bloed. En scheppen kúnnen jullie, al zijn 't hersenschimmen! Kijk, beste man, het gaat hier om een van ons tweeën, we hoeven er niet omheen te draaien, we weten het allebei.

(naar buiten wijzend)

Zij denken dat het om hén gaat, maar dat is belachelijk! Jij of ik! Welnu, jij zult mét je nieuwe leer verliezen, want ik zal je de kans niet geven om ervoor te sterven. Vergeet die leer, je weet zelf evengoed als ik, dat dat lijk gestolen is en niet verrezen...

JOATHAN

(schudt vastberaden neen, en zegt met vaste stem)

Christus is waarlijk verrezen. Dit is de dag die de Heer gemaakt heeft!

PILATUS

(krijgt 'n schok, maar beheerst zich)

Waarom denk je dat? Die man was toch 'n doodgewone jood.

JOATHAN

(knikt)

Gods zoon is voor ons jood geworden.

PILATUS

(heftig, bijna smekend)

Maar Gods zoon is dood, beste man, hij is door mijn vonnis gestorven. En die kans krijg jij niet, jij zult moeten verder leven!

JOATHAN

Christus is niet dood. Hij is vandaag verrezen.

PILATUS

Maar doe nou toch 'ns 'n eerlijke poging tot systeem! Dat wil je natuurlijk niet om mij dwars te zitten! Maar ik gebied het je! Tenslotte ben ik hier de landvoogd, begrijp dat dan toch! Ik heb hier de macht!

JOATHAN

U hebt geen macht, die U niet door den Heer gegeven is!

PILATUS

(wendt zich pijnlijk af)

Dezelfde! Dezelfde als drie dagen geleden! De rest ken ik!

(huivert, durft Joathan niet meer aan te kijken, komt naar de voorgrond, voor zich uit)

Hij werd als misdadiger vóór me gesleept, maar... ik had niet zijn lot in handen, hij had mijn lot in handen! Ik heb hem laten martelen, ik heb hem aan 't kruis laten slaan, klaar, af, hij is dood, hij is weg... neen! Hij staat wéér voor me, hij is niet te doden...!

(zijdelings tot Joathan)

Hoevelen zijn jullie? Hoeveel aanhangers heeft die man?!

JOATHAN

Het zullen er duizend maal duizenden zijn... Zijn rijk zal tronen van einder tot einder...

PILATUS

En allen even redeloos als jij?

(hij zucht, maar besluit het nog éénmaal te proberen, gaat weer op hem toe, kalm, bijna beminnelijk, als 'n oudere vriend)

Beste... beste Joathan... er zijn twéé zaken, hier en overal en altijd, dat is de staat en dat is de godsdienst. Zolang hun belangen samengaan, zijn zij beide gezond. Loof dan je god met luider stem! Maar botsen hun belangen, sluit dan je godheid in je kamer, liever nog in je hart, 't allerliefst nog: zwijg haar dood! Met 'n nieuwe godheid tart je oude goden niet, maar alleen de staat die op hen rust! Goden blijven leven zolang de mens verbeelding voor zijn driften nodig heeft! Maar de allergrootste wijsheid is: de staat tot godheid te verheffen. Vandaar dat onze keizer goddelijk is, en jullie koning hogepriester.

JOATHAN

Rome, Jeruzalem... hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar Zijne woorden zullen niet voorbijgaan.

PILATUS

(wil weer tegen hem uitvaren, maar beheerst zich nogmaals)

Je kent mijn macht?! Je weet over welke middelen Rome beschikt? Geseling, marteling, verbranding, verblinding, uithongering, wilde dieren?

JOATHAN

(volmaakt kalm en uitgestreden)

Zij eisen kruisiging. Maar ik ben niet waard te sterven als mijn Meester. Als mij het kruis wordt toegestaan dan wil ik met het hoofd omlaag. Gebonden, niet genageld.

PILATUS

(wendt zich huiverend weer af, met 'n aanzwellende ondertoon van verbeten

woede)

Je zult níét!, begrijp je? Je zult níét! Hier moeten lijken vallen, dat is klaar, maar niet jij, dat zweer ik je! Jij zult voelen dat Rome voor iedere leer een antwoord heeft. En zij zullen het voelen óók!

(schreeuwt om de hoek:)

Strabo, Strabo, laat ze binnenkomen!

(Strabo komt binnen, gevolgd door de nieuwsgierige joden: de twee soldaten nemen onbewogen hun plaatsen aan de deur weer in. Tenslotte strompelt Pollio binnen, die weer pijnlijk aan de tafel gaan zitten)

PILATUS

(wacht tot alles rustig is, neemt weer 'n ferme houding aan)

Nauwkeurige ondervraging heeft uitgewezen wat ik verwacht heb: Deze man is voor de Romeinse wet onschuldig! De aanklacht is niet anders op te vatten dan als een poging, als vóórtgezette poging tot chantage, als 'n hernieuwde aanslag op mijn beleid! Die ik nu eens onmiddellijk en voorbeeldig wens te straffen!

(wijst naar Ephraïm:)

De voorwaardelijke strekking van de tegen deze man uitgesproken straf verklaar ik hierbij vervallen: Strabo, gesel deze man!

(Ze staan allen een ogenblik met stomheid geslagen, ook Strabo, maar dan breekt het verontwaardigd verweer der joden los, dat Pilatus echter verwacht heeft)

ZADOK

(op Joathan wijzend)

Al is hij niet schuldig voor U, hij is schuldig voor de joodse Wet!

PILATUS

Ik ken geen joodse wet meer, ik ben procurator van Tiberius!

EPHRAÏM

Quintus Cornelius heeft mij niet betaald! Mijn bezittingen zijn me ontstolen!

ZADOK

(naar buiten wijzend)

Wat denkt U dat zij hiervan zullen zeggen?!

PILATUS

Het volk? Wil bloed zien en niets anders. Hoe meer lijken hoe meer vreugd, daar hebben jullie zelf voor gezorgd.

EPHRAÏM

Deze hemeltergende schending van ons recht zullen zij niet dulden!

PILATUS

Wat is recht? 'n Vorm van interpretatie, afhangend van het machtwoord dat de rechters dienen. Dat heb ik in dít land geleerd! Welnu, drie dagen geleden hebben jullie geïnterpreteerd; maar wie vandaag interpreteert, dat ben ík! En ik dien Rome, niet Jeruzalem!

EPHRAÏM

(scheurt in verschrikking zijn kleed)

Heer, laat Uw hoorn weerklinken, laat de strijders aanrukken met het zwaard!...

(de hoornstoot weerklinkt weer, Pilatus schrikt)

STRABO

(pakt Ephraïm bij de schouder)

Vijftig slagen, landvoogd?

PILATUS

(aarzelt, kijkt even naar Joathan, keert zich dan gemeenzamer tot Zadok en Ephraïm)

Ik geef jullie nog één kans: Zijn kwestie is te herleiden tot die éne vraag: Is het lijk van de Nazarener verrezen of is het gestolen? Onontbeerlijke

getuigen zijn hier dus: de vier wachters die jullie zélf bij het graf hadden geplaatst. Waar zijn ze? Ga ze zoeken! Begrepen? Neem die man mee en ga die wachters zoeken!! En vind ze niet te vlug!

(Hij wacht af, Ephraïm en Zadok kijken elkaar aan, terwijl er buiten weer enig tumult opsteekt. Het stomme overleg duurt maar kort, Ephraïm schudt op besliste wijze neen.)

ZADOK

Wij kunnen deze godslasteraar zonder vonnis niet meer buiten brengen.

EPHRAÏM

Zijn kwestie is niet te herleiden, het volk eist zijn dood.

ZADOK

En het volk wenst nu duidelijk te zien welke partij de landvoogd kiest!

PILATUS

(bulderend)

Strabo, gesel die man en toon hem aan 't volk!!

(en terwijl Strabo de opnieuw verbouwereerde Ephraïm in de handen der gereedstaande soldaten werpt, valt Pilatus' ontzette blik nóg eens op Joathan. Hij sluit pijnlijk de ogen en beveelt, op Joathan wijzend:)

En neem hém mee, ik verdraag het niet langer! Maar zorg dat hem geen haar op 't hoofd gekrenkt wordt!

(onderwijl is de papegaai weer onrustig geworden.)

PAPEGAAI

Lelijke joden! Lelijke joden!

PILATUS

(hysterisch)

Pak dat dier en trap het dood!!

(Strabo, die Joathan al bij de soldaten heeft gevoegd, grijpt de kooi met de spartelende vogel. Pollio, die een en ander verward gevolgd heeft, springt op.)

POLLIO

Neen! Heer landvoogd, neen! Maximinianus!

(Strabo houdt de toesnellende oude man verachtelijk van zich af en verdwijnt met de kooi achter de anderen door de deur. Pollio stormt er achter aan, nogmaals kermend)

Neen! Strabo! Maximinianus!...

PILATUS

(doet schokkend 'n paar passen naar de deur en schreeuwt naar buiten)

Strabo, grijp die lafaard en laat hem zwijgen! Bind hem, boei hem en breng hem aanstonds binnen!

(Hij keert terug als een verslagen man. Spitsvondigheid noch diplomatie, intimidatie noch vergelijk hebben kunnen baten. Terwijl door verwarring en overrompeling drie dagen geleden zijn beslissing te snel viel en hem de draagwijdte van zijn nederlaag pas tijdens de kennelijk met de bovennatuur in verband staande natuurverschijnselen duidelijk werd, hebben thans ook alle nadere aspecten van dit nieuwe probleem zijn onmacht definitief bewezen. Met alle middelen heeft hij zich voor herhaling behoed, maar weer slechts met behulp van het met bloed bevlekte zwaard heeft hij de uiterlijke schijn van zijn positie kunnen redden, en het is nog geenszins te overzien over wie en wiens aanhangers dit bloed thans komen zal. Hij valt op de stoel en verbergt het hoofd in de handen. Buiten is het rumoer weer opgelaaid. Het zakt weer spoedig af, maar blijft toch als een donkere dreiging op de achtergrond. Pilatus kijkt 'n

paar keer schichtig naar Zadok, als om zich reeds bij voorbaat tegen diens te verwachten stortvloed van verwijten te wapenen. Maar gedurende de eerste ogenblikken ligt in de ogen van de onbeweeglijke jood slechts zwijgende haat. Dan begint hij zelf op bijna neerslachtige toon)

PILATUS

Als straks de hogepriester hierom razen zal, dan zeg hem dat ik voortaan alleen te spreken ben in Caesarea. De tijd van overleg is nu voorbij. Ik kom hier niet meer terug.

(In Zadoks blik komt weer interesse en berekening. Hij begint de morele nederlaag van de Romein thans goed te beseffen en meet snel zijn nieuwe kansen.)

O, ik wou dat jij dit kon begrijpen, kleine jood; ik wou dat jouw troebel brein dit bevatten kon!

(staat op en gaat op Zadok toe)

De dag zal komen dat mij de hogepriester hierom danken zal! Ja! De dag zal komen dat jullie zullen berouwen dat je mij die Nazarener hebt laten vonnissen!

ZADOK

Belangengemeenschap?

PILATUS

(beamend)

Rome en Juda hebben méér gemeen dan jullie recalcitrante koppen soms bevatten willen!

ZADOK

In die zin dat zowel wolf als leeuw slapend door dezelfde slang gebeten worden.

PILATUS

Daarom waak ik, kleine jood, voor de slang zowel als voor de leeuw.

ZADOK

(voelt dat hij hier moet toegrijpen)

U waakt, met dichte ogen! U bent blind van angst! O, ik weet, dit hebt U móéten doen. Er moet een slachtoffer zijn in dit geschil, maar... de vriend van de keizer wreekt zich op 'n weerloos mandenvlechtertje! De vriend des keizers dekt een oproerling! De vriend des keizers brengt een volk tot razernij! De vriend des keizers... hoelang nog, heer Pilatus? O, ik weet, dit hebt U móéten doen... maar U behoeft geen uitvluchten meer voor Uw angst! De hogepriester kent Uw angst, daarom heeft hij ons vandaag gezonden. Maar de aarde zal geen tweede keer meer beven, weest gerust!

PILATUS

(zich verdedigend)

Ze heeft vanmorgen weer gebeefd, precies toen hij uit zijn graf kwam!

ZADOK

(agressief)

Hij is dood en hij blijft dood, de rest is liefde!

(weer fijntjes en diplomatiek)

En hier schijnt heer Pontius Pilatus de draagwijdte nog niet van te beseffen.

(scherp en zakelijk)

Hij predikte hun niet de dood, waar U zo'n angst voor hebt, hij leerde hun de liefde. Weet U wat dat betekent? Dat betekent Uw ondergang.

(Pilatis kijkt hem weifelend aan)

Laat een jood dat nu eens in Uw harde Romeinse kop prenten, want uit het joodse hart komt deze nieuwe stroming voort. Zij zullen met hun liefdeswet de structuur van Uw staat on-

dergraven. Zij steunen niet op recht of orde, nog minder op beleid en evenwicht, zij steunen op liefde en vergeving, waaraan de kracht van het Romeinse zwaard zal wegrotten.

(Pilatus doorvorst hem met zijn blik)

Ja, er is 'n belangengemeenschap. Maar niet bij hun leven, maar bij hun dood! En geen duizend onschuldig gegeselden als Ephraïm zullen dit met hun bloed kunnen bedekken!

(Pilatus gaat nadenkend en weifelend weer naar z'n stoel, Zadok gaat intrigerend verder)

O, ik weet, dat hebt u móéten doen, maar... Dit wordt de godsdienst van de verworpeling, waarvan Rome er miljoenen onder zijn volkeren telt! Niet de deugd telt bij hen, en evenmin 't gezag van koningen of priesters, maar de ellende! Let wel, Pontius, dit is het grote nieuws, dit is het grote gevaar: de ellende, de liefde tot een gekruisigde opruier stelt hen boven de wet, en daardoor boven de staat! Zij roepen zichzelf tot vorsten uit, juist door de armoe die hen adelt, naar hun zeggen. Dit wordt de godsdienst van het plebs, en hun wet is hun verschrikkelijkste wapen. Want U zult niet meer het zwaard hebben te trekken tegen 'n plebs-in-op-roer, maar tegen 'n plebs dat voor U bidt! Wacht nog even tot zij voldoende in aantal zijn met hun broeders in de liefde, en zij zullen U dwingen tot de afschuwelijkste wreedheid, Uw arena's zullen te klein blijken om hun lijken te bergen! Dit is het kritieke ogenblik, Pontius, U beslist hier over eeuwen.

PILATUS

(komt nog één keer uit zijn gepijnigde neerslachtigheid te voorschijn, afwerend)

Er is beslist, hij is gekruisigd!

ZADOK

Er is hálf beslist, hij is gekruisigd, de andere helft is zijn nu nog kleine aanhang in de liefde!

PILATUS

(op de man af)

Zeg op, aan wie is deze dienst het grootste, aan Rome of aan Judea?

ZADOK

Voor beiden is óók het gevaar hetzelfde!

PILATUS

(moegestreden)

O, ik weet dat jullie realisten zijn, al troont je godheid nóg zo hoog!

ZADOK

Hun aanhang zal uitzwerven over de wereldzeeën, U zult hier nog éénmaal hard moeten zijn! Ja, U móést Ephraïm laten geselen, en Ephraïm zal waarlijk niet de laatste jood zijn die om dit land zijn bloed zal moeten geven, maar Ephraïm's bloed roept om bloed!

(Het tumult is weer aangezwollen en krijgt nu een zeer dreigend, gevaarlijk karakter. Pilatus springt recht en wendt zich nog eens bang en gepijnigd tot Zadok, met z'n duim over z'n schouder naar buiten wijzend)

PILATUS

Dit moet de laatste keer geweest zijn, weet je! Als ik het doe, dan dit nóóit weer, zul jij daarvoor zorgen?!

ZADOK

(onderdanig)

Een beschermd volk vindt bij oproer geen baat.

(Terwijl het tumult tot een cli-

max stijgt, zijn er door de wilde kreten heen trompetten te horen. De soldaten komen binnen met de drie gebondenen, achtereenvolgens Ephraïm, Joathan en Pollio. Strabo sluit de rij en blijft als iemand die 'n gedeeltelijke opdracht al vervuld heeft, kalm verdere orders afwachten. Op Ephraïms ontbloot bovenlijf is het effect der korte maar krachtige geseling te zien, het bloed sijpelt hem uit vele striemwonden. Het meest opmerkelijke is echter, dat hij op zijn hoofd een doornenkroon draagt en in zijn gebonden handen een rieten staf geklemd houdt. Hij kijkt Pilatus met een half versufte blik met doffe haat aan. Pilatus neemt hem even verwonderd, dan aandachtig op, zijn denkvermogen schijnt weer even geconcentreerd en verscherpt. Hij kijkt nu Joathan moedig aan, schijnt in gedachten de nieuwe Christus met de gegeselde Ephraïm te vergelijken. Even komt er iets als 'n triomf over zijn gelaat, maar deze stuit tenslotte toch op Joathans sterke rustige blik, waarin de triomf groter is, weer af. Snel beveelt hij, op Ephraïm wijzend)

PILATUS

Toon hem aan 't volk!

(Strabo neemt Ephraïm mee naar buiten en plaatst hem op het terras, waarop het tumult uitgroeit tot een hysterisch gebrul, waardoorheen nog steeds de trompetten te horen zijn. Dan keert Pilatus zich tot Pollio)

Nou?!

POLLIO

Ik ben bereid te sterven. Het volk zal altijd moeten sterven om de angst en het onrecht der heersers te verbergen! Maar ik hoor de trompetten! Het zijn dezelfde trompetten als toen híj stierf!

PILATUS

(tot de soldaten)

Breng hem buiten!

(De soldaten duwen Pollio naar buiten, het tumult tegemoet; ze plaatsen hem naast Ephraïm. Pilatus werpt nog een blik op Joathan en gaat dan achter de soldaten aan. De kreten worden, zo mogelijk, nog wilder. Hij gaat tussen de twee gebondenen staan en heft de hand op, het tumult zakt even af.)

PILATUS

(met krachtige stem naar buiten)

Wie willen jullie dat ik ter dood zal brengen, Ephraïm of Pollio?!

(Het blijft een ogenblik doodstil. Dan herneemt Pilatus, krachtiger nog:)

Wie kiest gij ter dood, Ephraïm of Pollio?! Of... of alle twee?!!

(Nóg is er een ogenblik stilte. Dan klinkt een stem: 'Joathan!', dan nog een en nog een totdat het een spreekkoor wordt: 'Joathan! Joathan! Joathan!', dat tot vlak voor het einde aanhoudt.

Pilatus keert zich geschokt om en strompelt naar binnen, om hem heen vliegen stenen de kamer in. Hij wankelt, wendt zich dan verbeten tot de teruggekomen Strabo)

PILATUS

Strabo?!...

(Op Strabo's gezicht komt 'n brede glimlach van innerlijke genoegdoening. Hij trekt langzaam het zwaard, klaar tot het bevel om op de menigte in te slaan. Maar Pilatus kijkt nog een keer naar buiten, weifelt, en bijt dan Strabo heftig toe 'Neen!', grijpt de teruggekomen soldaat, die Ephraïm de doornenkroon en de rietstaf heeft afgenomen, bij de arm, in uiterste opwinding)

PILATUS

Is er geen boodschap?! Geen boodschap van mijn vrouw?!

(De soldaat haalt neenschuddend de schouders op)

Strabo! Heeft mijn vrouw niets laten

weten?!

(Strabo laat het zwaard weer in de schede terugglijden en wandelt, verachtelijk de schouders ophalend, weer naar buiten. 'n Steen treft Pilatus tegen 't lichaam; nog even weifelt hij, dan in een laatste wanhopige kreet, met beide handen naar Joathan wijzend:)

Kruisig hem!!

(Onmiddellijk vallen de trompetten weer in, terwijl er stemmen weerklinken als kort voor de laatste bliksemstraal in het eerste bedrijf. De soldaat drukt Joathan met 'n snel gebaar de doornenkroon op het hoofd, rietstaf in de handen en neemt hem samen met Zadok mee naar buiten, waarop het licht op de achtergrond snel minder wordt. Pilatus strompelt naar voren als een gebroken man. Hij schokschoudert nog 'n paar keer, als om aan te tonen dat hij niet anders kon. Als hij nog één keer terzijde kijkt, ziet hij een soldaat verschijnen met een wasbekken. Hij siddert, maakt een afwerend gebaar en verbergt zijn aangezicht in zijn handen. Stemmen, trompetten en pauken zijn thans volkomen gelijk als op het moment der beslissing in het eerste bedrijf.)

DOEK VALT
EINDE
Amsterdam, 16 augustus 1947

De troon van Engeland komt niet vrij

Filips II op 64-jarige leeftijd
(Pantoja de la Cruz)

Kardinaal Gaspar de Quiroga
(El Greco)

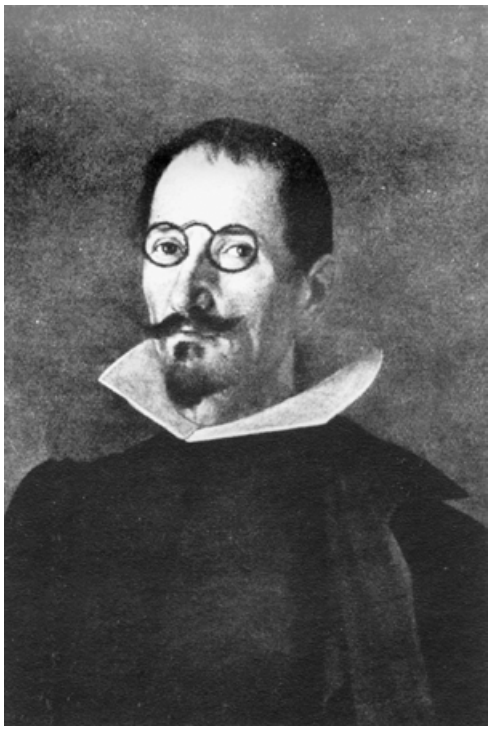

Francisco de Idiaquez
(Pacheco)

Maria de las Mercedes de Mendoza
(El Greco: Dame met pels)

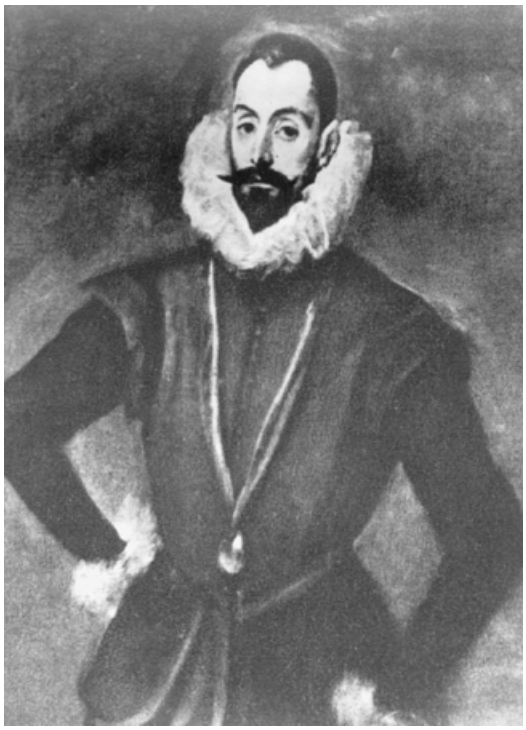

Francisco de Bobadilla
(El Greco: Portret van een Hidalgo)

Broeder Antonius de Villacastin
(Uit Juan Rizi: De kinderzegen van de H. Benedictus)

Magdalena Ruiz
(Onbekend meester)

De Armada

Het eigenlijke staatshoofd van het zestiende-eeuwse Spanje was God Almachtig, zijn grondwet het alleenzaligmakende Katholieke Geloof, de handhaver dezer grondwet: Gods meest toegewijde dienaar koning Filips II.

Wie deze constellatie voor ogen houdt en haar beziet in een door zon en droogte geschroeid land, dat nog pas kortelings met het zwaard op een vreemde overweldiger was terugveroverd, zal het merkwaardige feit begrijpen dat op de admiraalsvlag van Medina Sidonia niet Filips' wapen, noch enig Castiliaans of Aragonees embleem prijkte, maar niemand minder dan Christus aan het Kruis zelf, geflankeerd door zijn hemelse Moeder en Maria Magdalena.

Want de tocht van de Armada was wel een militaire krachttoer en 't slotaccoord van 'n wereldpolitiek, maar hij was vóór alles een kruistocht, georganiseerd als uiterste consequentie van een totalitair begrepen en beleefd wereldplan Gods, en als zodanig de laatste onderneming in grootse stijl voortvloeiend uit het rechtlijnig Middeleeuws denken.

Nog eenmaal balt een groot volk zijn totale kracht samen in dienst van de christelijke idee; nog eenmaal, en voor het laatst, dekken alle sociale, politieke, economische en geografische aspecten van een militair project de grondregels van de katholieke kathechismus. Dan is de creatieve kracht van het katholicisme als totalitaire wereldidee ook definitief voorbij, en het verschrompelt snel tot de eerbiedwaardige reliek, zoals wij het thans kennen, een partij onder de partijen.

Want lang vóór dat beslissende jaar 1588 had een Italiaan Vergilius al in de Goddelijke Comedie binnengesmokkeld, 'n proces dat zijn bekroning vindt in het Sixtijns plafond, waar Griekse goden en ontklede heroën, in schijn nog Christus' kruisdood, in werkelijkheid de heerlijkheid des vleeses komen bezingen. Kortom: het humanisme verzoent het goddelijk mysterie harmonieus met de aarde, maar de harmonie wordt in 'n verstoffelijkt geloof meer aards dan goddelijk mysterieus, wij zien Golgotha in de Olympus verzinken, en de steen, die Christus niet had om

zijn hoofd op te leggen, groeit uit tot die gigantische kerker op Petrus' graf, waarin zijn opvolger met al zijn gecompromitteerde geestelijke waarden nu nog gevangen zit.

Maar de geest leeft, dus schept. Hij slaat in de Hervorming het puin der eeuwen van zich af, en het creatief antwoord op het humanisme is de ontstoffelijking (maar tegelijk ook de versplintering) in het Protestantisme.

Dit bouwt dan ook geen Chartres meer en geen Toledo, maar in plaats van de Sint Pieter schenkt het ons een Matthäus Passion. Om ook op zijn beurt, te vervallen tot partij, en krachtens zijn wezen te versplinteren tot de onmacht der vormloosheid.

Maar partijschap is in wezen onverenigbaar met christendom, God eist door Christus de mens en zijn wereld totaal, en de consequentie der stoffelijke vormgeving zou opnieuw voeren, en voert bij de katholieke kerk in feite nog onverminderd tot de staat met God Almachtig als staatshoofd, de kathechismus als grondwet, en als handhaver dier grondwet een nieuwe Filips II.

Als zodanig blijft de Armada als uiterste consequentie bizonder actueel, vooral sinds de donderbus evolueerde tot Sherman-tank en de loden kogel tot atoombom.

Wanneer de voor die dagen indrukwekkende vloot op 14 mei 1588 vanuit Lissabon eindelijk zee kiest telt zij bijna honderdveertig schepen, te weten vier zware slag-galjassen, vijfenzestig zware galjoenen, vier galeien, vijfentwintig hoekers, dertien loggers, en verder nog de nodige adviesboten, patassen, karvelen, pinassen etc. Er waren, alles inbegrepen, ruim 30.000 man aan boord.

Hiervan zijn 19.000 man troepen van het eigenlijke invasieleger, dat zich moest voegen bij dat van Alexander Farnese, hertog van Parma, die vanuit de Zuidelijke Nederlanden zou worden overgezet om Engeland snel en doeltreffend te bezetten.

Al wat in Spanje groot was, of het alsnog door roemrijke daden wilde worden, ging rijk uitgedost mee; benevens keurkorpsen uit Napels, Milaan, Portugal enzovoort.

Vooreerst was daar de bloem van Spanje's beproefd soldatendom, die wij terugvinden in allerlei klinkende namen van bevelhebbers, onderbevelhebbers, schout-bij-nachts en kapiteins. Verder de rijke hoogadellijke vrijwilligers (aventureros), die het aan hun eer en naam verplicht waren in zo'n grootse onderneming een rol te spelen, en die op eigen kosten meegingen met medeneming van uitgebreide hofhoudingen, kisten ducaten en wat dies meer zij.

Dan 'n reeks adellijke semi-vrijwilligers, die 'n gedeelte van de reis uit de staatskas vergoed kregen (entretenidos), eveneens met gevolg. Verder was er 'n flinke rechterlijke macht aan boord om tucht en orde streng te handhaven, en 'n hospitaaldienst met doktoren, chirurgijns en personeel. Honderdtachtig monniken voor de geestelijke verzorging, waaronder Franciscanen, Augustijnen, Carmelieten, Dominicanen en Jezuïeten.

Tenslotte 'n afdeling cavalerie, met bijna tweehonderd paarden, voorzien van de nodige paardenknechts, smeden, timmerlieden, en 'n uitgebreide fourageringsdienst, met slagers, koks, wijnmeesters etc. De vloot had ruim 2400 stuks geschut aan boord, 123.000 zware kogels, 237.500 kilogram kruit en bijna 60.000 kg lood. Verder waren alle soldeniers, matrozen en huurlingen bij het begin van de reis voor twee maanden uitbetaald, terwijl onnoemelijke bedragen aan goud en andere ducaten aan boord waren voor onvoorziene omstandigheden, benevens kostbaarheden van allerlei aard als geschenken aan trouwgebleven Engelse edellieden, plus nog de gehele soldij voor Parma's leger enzovoort.

Filips' orders aan zijn admiraal zowel als aan Parma (waarin hij de tocht voortdurend als ‘Gods eigen zaak’ betitelt), geven blijk van een diepgaande kennis der materie.

Uitgewerkt tot in de kleinste details geven 's konings instructies een strategisch goed doordacht hoofdplan aan, benevens nog allerlei andere actiemogelijkheden voor in geval van nood. (‘Hetgeen God in Zijn goedheid zal verhoeden, en slechts geschieden zal als straf voor onze zonden’).

Medina Sidonia mag pas slag leveren als hij wordt aangevallen. Kennelijk heeft Filips een zege zonder bloedvergieten als eerste ideale doel voorgestaan en heeft hij van het verschijnen van zijn monstervloot alleen al het nodige effect verwacht.

Hier had hij overigens gegronde redenen voor. Zijn voor die tijd uitstekend georganiseerde geheime dienst had hem bericht dat Elisabeth's macht helemaal nog niet zo hecht gegrondvest was als men wel dacht, dat er zelfs te Londen nog 'n beduidende oppositie bestond, dat het lagere volk zeer ontevreden, en tweederde van de adel nog Rooms was. Daarbij was het Engelse leger en waarschijnlijk ook nog de vloot verre de mindere van hun Spaanse tegenstanders.

Als de admiraal dan ongehinderd tot Kaap Margate zou zijn opgezeild, moest hij Parma met zijn landingsleger uit Duinkerken halen en overzetten. Deze zou dan het opperbevel over alle operaties te land behouden, Medina Sidonia mocht zich alleen ontfermen over de bewegingen van de vloot. Indien de zaak niet geheel volgens de richtlijnen zou verlopen,

moest Medina Sidonia het eiland Wight bezetten en na dit tot 'n hecht bruggehoofd te hebben opgebouwd, van hieruit met Parma in contact treden.

Pas na de bezetting van Engeland (die, als onder Gods zegen alles mee zou lopen, praktisch neer zou komen op 'n militaire wandeling) mocht de activiteit verplaatst worden naar Schotland en Ierland, en pas later naar de opstandige Nederlandse gewesten.

Zoals gezegd, ook Parma had zijn uitvoerige en gedetailleerde instructies, tot en met het gijzelen van een aantal Engelse edelen toe.

Filips' strenge eisen omtrent houding en gedrag der manschappen vinden we bijna als gecopieerd terug in Medina Sidonia's orders aan zijn kapiteins, die niet veel onderdoen voor een kloosterregel van een missionerende orde.

Ter illustratie volge hier een passage in de vertaling van Brouwer:

‘Ten eerste en voor alles moeten allen begrijpen dat de voornaamste reden van Zijne Majesteit voor deze onderneming is geweest, en nog is, God onze Heer te dienen, en vele volken en zielen tot Zijn Kerk en schoot terug te brengen, volken en mensen die nu door de ketters, vijanden van ons heilig katholiek geloof, worden verdrukt, en onderworpen zijn aan hun dwaalleringen en onheilen.

Teneinde dat allen, gelijk wij verplicht zijn, het oog op dit doel gevestigd houden, gelast ik U allen te bevelen te gaan biechten en ter communie te gaan voordat zij zich inschepen. En laten zij dit met zoveel wroeging over hun zonden doen als ik van U allen mag verwachten. Dit moeten wij doen opdat God door deze voorzorgsmaatregelen van ons en de ijver waarmee wij Hem zulk een grote dienst gaan bewijzen, ons zo moge leiden en sturen als het Hem uitkomt.

Eveneens gelast ik allen, dat zij er in het bizonder voor waken dat niemand op deze vloot vloekt of God, Onze Lieve Vrouw of de Heiligen lastert, op straffe van streng daarover onderhouden en daarvoor heel zwaar gestraft te worden. Dit geldt ook voor minder ernstige vloeken.

Daar de voornaamste aanleiding tot vloeken het spel is, moet gij dit zoveel mogelijk beletten. De verboden spelen mogen volstrekt niet geduld worden. Onder geen voorwendsel mag er 's nachts gespeeld worden.

Om alle ongelegenheden ten nadele van leger en vloot te voorkomen, verklaar ik bij deze dat ik een algemene en bizondere schorsing van persoonlijke vijandelijkheden gelast... Ik beveel nadrukkelijk dat niemand deze godsvrede verbreekt, op straffe van eerloos en schuldig aan hoogverraad te worden verklaard en daarvoor te worden gedood.

Omdat iedereen weet hoezeer men Onzen Heer ermee beledigt als men publieke vrouwen of vriendinnen laat meegaan op vloten als deze, gelast ik dat er geen enkele vrouw op de Armada mag ingescheept of meegenomen worden. En ik beveel de gezagvoerders en schippers dat zij geen vrouwen aan boord laten komen... Elke morgen moeten de scheepsjongens aan de voet van de grote mast het morgengebed doen, en 's avonds moeten zij een Weesgegroet opzeggen. Enkele dagen, op zijn minst 's zaterdags, moeten zij ook een Salve met bijbehorende litanie bidden.' Enzovoort.

De namen der schepen vormen al op zichzelf een driedubbele litanie van alle heiligen, en de wachtwoorden-van-den-dag zijn dienovereenkomstig. Ze zijn voor zondags Jezus, voor 's maandags Heilige Geest, voor 's dinsdags De Heilige Drievuldigheid, voor 's woensdags Sint Jacob etc.

Hoe de enorme en zo rijk gevarieerde vlootbevolking deze brave regels naleefde moge blijken uit het bericht dat Medina Sidonia de 14e juli naar de koning afzond:

'... ik heb alle biechtvaders op een eilandje in de haven aan land laten zetten. Daar heb ik toen een paar tenten laten opslaan en altaren laten plaatsen. Vervolgens heb ik bevolen het eiland goed te bewaken en heb toen de compagnieën van de verschillende eskaders aan land laten gaan. Het land- en zeevolk heeft zich zo goed van zijn plicht in dezen gekweten, dat er volgens de biechtvaders tot op heden al meer dan achtduizend man gebiecht en gecommuniceerd hebben.

Dat is een schat zo groot, dat ik haar voor het kostbaarste kleinood van de Armada houd'...

De 14e mei dus zeilt de Armada de haven van Lissabon uit, en dan is meteen die ontzettende reeks van alle denkbare tegenslagen begonnen, die een vloot ook maar kúnnen treffen, en die allen tezamen de schrikkelijke ondergang van Filips' stoutste droom hebben bewerkstelligd.

Meteen is de wind uit de verkeerde hoek, de vloot drijft af, sukkelt dan tegen wind in 'n eind vooruit, komt in een stortbui, dan in een kleine storm terecht en bereikt na veel moeite en in een onstuimige zee op 19 juni de haven van La Coruña. Alwaar geconstateerd wordt dat er ongeveer 30 schepen met 6000 man vermist worden. Men houdt uitgebreid scheepsraad en wacht af; de admiraal blijft in nauw contact met de koning. En als dan tegen half juli vrijwel alle vermiste eenheden weer binnengedruppeld zijn, is men tegen de twintigste weer zeilklaar, waarop de 22e juli de definitieve afvaart volgt uit de haven van La Coruña. Drie dagen later komt Engeland in zicht.

Met elf zwaar gehavende brokstukken, beladen met geestelijk en lichamelijk gebroken menselijke wrakken, keert Medina Sidonia op 22 september te Santander terug.

In de weken en maanden daarna duiken, overal verspreid, nog ruim vijftig andere eenheden op.

Meer dan de helft is en blijft verdwenen, en mét hen ruim 20.000 manschappen, waaronder de bloem van de adel.

Wat er nog aan bevelhebbers het moederland bereikt, sterft in de dagen daarna van wroeging, smaad en opgekropte ellende. Alleen Medina Sidonia zelf gaat, hoewel gebroken, naar zijn landgoed terug en beleeft als teruggetrokken man nog een rustige, oude dag.

Hoe de verpletterende tijding Filips bereikte is niet helemaal bekend. Froude, Tilton, Prescott, Llorca, Brouwer, Bertrand noch Pfandl gaan hier enigermate dieper op in.

Gedurende het eerste deel van de tocht had Medina Sidonia de koning volgens zijn wens zo veel mogelijk op de hoogte gehouden door het uitzenden van snelle pinassen en andere kleine boten, waarop berichtgevers met eigenhandig geschreven brieven.

Ook weten we dat de inspecteur-generaal van de Armada, Don Jorge Manriquez, de nacht van de 7e augustus niet meer terug aan boord kon. Hij is toen over land naar Spanje teruggereisd en heeft de koning het eerste uitgebreide ooggetuigenverslag gebracht.

Hij had echter maar 'n klein, en wel het minst rampspoedige, gedeelte van de tocht meegemaakt, kon Filips dus wel 'n reeks onaangename episodes melden, maar moest daarbij als slotsom constateren, dat de gevechtskracht van de vloot vrijwel onverminderd, het moreel der manschap ongeschokt was. De overwinning was toen niet alleen nog mogelijk, maar in de vrome overgave van de koning, die deze minder aangename berichten als even zovele vingerwijzingen Gods opvatte, zelfs nog geheel zeker.

De negentiende-eeuwse Hollandse schrijver J. Scheltema, die zijn wetenschap voornamelijk uit Strada en Bor geput heeft, meldt dat Medina bij aankomst in Santander de edelman Antonio Mendez naar het Escoriaal zond.

Strada legt bij deze gelegenheid Filips het niet onaardige antwoord in de mond: ‘Ik heb mijn vloot uitgezonden om Engelsen, niet om de elementen te bestrijden’.

Maar dit alles is vrij aanvechtbaar, evenals vele andere lezingen. Het betrouwbaarst lijkt mij de vrij uitvoerige reportage van de dominicaner pater Juan de Vittoria, die de gehele tocht aan boord van het admiraalsschip,

dus in de onmiddellijke nabijheid van Medina Sidonia, heeft meegemaakt.

Deze meldt omtrent de onderhavige berichtgeving: ‘De hertog zond bij zijn terugkomst kolonel Don Francisco de Bobadilla, een kundig en dapper soldaat, van Santander naar Zijne Majesteit met zijn journaal. Don Francisco prees de hertog en zeide dat deze zich flink had gedragen, en hij zelf en zijn adviseur in alle opzichten de bevelen waren nagekomen welke gegeven waren... Don Francisco is een paar dagen later gestorven...’

Er zijn echter gegronde redenen om aan te nemen dat het uitgebreide journaal pas later volgde, maar dat de zieke en levensmoede hertog Don Francisco ijlings naar de koning heeft gezonden met zijn schreeuw om hulp, vervat in de brief van 23 september, geschreven in de baai van Santander.

En het merkwaardige is nu dat in deze brief de verpletterende nederlaag eigenlijk niet beschreven staat. De hertog verwijst voor een en ander naar een eerder bericht, dat hij vanuit de baai van Edinburg verstuurd heeft. Maar toen was de genadeslag (de orkaan boven Schotland) nog niet toegebracht.

Verder neem ik aan dat dit eerdere bericht de koning nog niet bereikt had. (Nergens wordt er tenminste van gerept.)

De koning heeft dus voor het eerst de ware toedracht der zaak moeten vernemen uit de mond van De Bobadilla, terwijl het perkament, dat deze hem namens de admiraal overhandigde, wel overloopt van ellende en ontberingen, maar nergens met zoveel woorden meldt hoe de vork in de steel zit.

Men bedenke nog daarbij dat in die dagen vele zeelieden van verre reizen ziek terugkwamen, tengevolge van scheurbuik en allerlei andere complicaties, en dat bijvoorbeeld ook in de grote overwinningsslag van Lepanto de helft der Spaanse mankracht bezweek.

Medina Sidonia's lamentaties waren als zodanig dus nog niets aparts. Daarbij was hij 'n geboren pessimist. Al zijn brieven aan de koning getuigen van 'n voorzichtigheid en negatieve weekheid, die van alle zaken het meest en het eerst de schaduwzijden naar voren brengen.

Hij kreeg bijna 'n beroerte toen hij zijn aanstelling tot admiraal van de Armada vernam, schreef onmiddellijk aan de koning dat hij ten enenmale onbekwaam en deze hoge eer niet waardig was.

En te La Coruña was hij, na de eerste tegenslagen, al even snel bereid in een wijdlopige en defaitistische brief (24e juni) de koning de hele tocht maar af te raden. Terwijl hij eigenlijk nog beginnen moest!

Er ontstond in Filips' verwachtingsvolle geest dus een plotselinge schrij-

nende disharmonie tussen het schrijven van zijn vertrouwde admiraal en het relaas van de bode.

Welnu, deze disharmonie was in wezen de disharmonie van de toenmalige wereld, en in wezen is het de disharmonie ook van deze onze wereld. Een sprankje hiervan te belichten zij de opgaaf van dit drama.

Filips II

Het is ondoenlijk de ondeugden op te sommen, die aan Spanje's roemrijkste koning in de loop der eeuwen zijn toegeschreven: hij is vrijwel van alles beticht wat slecht en onbetamelijk was of het sindsdien geworden is.

En dat is te begrijpen, want vooreerst was hij in laatste instantie de veroorzaker en onverzoenlijke onderhouder van zoveel rampen en vijandschappen als slechts weinige grootheden in de geschiedenis voor en na hem zijn geweest, maar tegelijk heeft ook zijn ingeboren terughoudendheid en hoog ontwikkeld Spaans eergevoel hem tot zijn dood weerhouden zich ooit tegenover ingebrachte beschuldigingen en aantijgingen te rechtvaardigen.

Met waarlijk christelijke lijdzaamheid heeft hij als Job op de Voorzienigheid en op de tijd vertrouwd. Welnu, die hebben erg langzaam voor hem gewerkt, en ofschoon vele ernstige onderzoekers reeds lang een zuiverder visie op zijn persoon gekregen hebben, schijnt vooral de brede massa afstammelingen van zijn vroegere vijanden, vooralsnog niet bereid de opvattingen over de eenzame van het Escoriaal te wijzigen.

Het beeld dat een objectief onderzoek, met in achtneming van de nog niet zo lang geleden ontdekte bronnen, (te beginnen met Gachard 1885) van de man opwerpt, staat dan ook in fel contrast met de verschrikkingen die in zijn naam ontketend zijn.

Maar alvorens met dit eigenlijke onderzoek te beginnen, volge hier eerst een summiere opgave van enige factoren en situaties die Filips' houding bepaalden op de avond dat de handeling van het hierna volgende toneelstuk plaatsgrijpt.

1. Het herstel en de verdediging van de katholieke godsdienst

Van zijn moeder, Isabella van Portugal uit de stam der Aviz, erfde de jonge Filips de diepgewortelde katholieke vroomheid.

Maar het is vooral zijn leermeester Siliceo geweest die deze vroomheid onverzoenlijk en strijdbaar heeft gemaakt. De moeder stierf in Filips'

twaalfde levensjaar, en toen zijn cosmopolitische vader (bewonderaar en jarenlang beschermer van Erasmus) op zijn vele reizen door Europa omzag naar een waardig opvoeder, viel zijn keus op de eminente humanist van Friese afkomst, Viglius.

Welk een geheel ander aanschijn zou Europa (en de hele wereld) wellicht gehad hebben als dit aristocratisch Spaans temperament in de tijd van zijn grootste ontvankelijkheid bevrucht en gevormd was geworden door een koel en harmonisch noordelijk humanisme!

Maar om nog steeds niet geheel opgehelderde redenen weigerde de Fries, en zo valt tenslotte de eer te beurt aan de volijverige, maar geborneerde, stugge en eenzelvige kamergeleerde Juan Martinez Guigeno, (verlatijnst Siliceo, kiezelsteen) later aartsbisschop van Toledo. Van hem leert de jonge prins een gedegen inzicht in allerlei zaken, maar vooral leert hij van hem dat de wereld door Spanje zal moeten worden verlost van de gesel der ketterij, dat het Spaans de enige cultuur- en handelstaal zal zijn, slechts gecompleteerd door de taal der wetenschap: het Latijn.

Door hem wordt dit prille gemoed geïnfecteerd met rassenwaan, met onverzoenlijke stellingname tegenover al wat naar hervorming zweemt, ja met wantrouwen tegenover ieder scheppend element dat niet uit de boezem de Spaanse staatskerk is ontsproten. (Men zie de aanvankelijke lijdensweg der Jezuïeten.)

Kortom, de opvoeding van de begaafde prins is grondig en bewerkelijk geweest, maar in hoge mate eenzijdig en lineair, en als de keizerlijke vader op het einde van zijn leven de toekomstige drager der wereldcultuur uit zijn schat van rijke ervaringen laat putten, dan hebben deze wijze raadgevingen slechts de werking meer van correcties en randnoteringen bij een reeds totaal gevormde en doelgerichte geestelijke structuur.

Zo treedt de gerijpte man in 't strijdperk der grootse worsteling die zijn tijd beheerst: het drama der godsdienstoorlogen, de agonie der eenheid in Christus. Voor hem geen kwestie meer van bedenking, onderhandeling of vergelijk, hij heeft allang partij gekozen, hij is partij, en werkt tot zijn dood aan zijn welomschreven, ondubbelzinnig en onherleidbaar ideaal: de overwinning van de strijdende Kerk op aarde. Als 'n soort majestueuze patroonheilige van de latere katholieke partijman.

Dit element, het religieuze, is de eerste en diepste drijfveer van al zijn daden geweest, omdat deze trek in zijn geestelijke structuur het diepst geworteld lag. En hij heeft deze roeping gevolgd op de zuiverste en kerkelijk volmaaktste manier:

Vooreerst heeft hij zelf het voorbeeld gegeven van een vroom en

deugdzaam leven, dagelijks volhardend in gebed en lijdzaamheid, sober, ootmoedig en vol toewijding aan zijn taak, alle laster en miskenning ten spijt.

Verder heeft hij zich altijd de gehoorzame dienaar van de Paus getoond. In dit verband heeft hij zelfs het indrukwekkendste getuigenis afgelegd van zijn zielenadel.

Als hij de merkwaardige Paus Paulus IV, (die een groot Spanje-hater was en zich niet ontzag met de Turken een verbond tegen het katholieke broedervolk te sluiten) na lang geduld, en nadat alle vreedzaam overleg gefaald had, in een korte oorlog overwonnen heeft, geeft hij Alva op het kritieke moment bevel vóór Rome halt te houden en... onderdanig de overwonnene naar zijn vredesvoorwaarden te vragen.

De Paus als wereldlijk vorst ligt in het stof, maar voor Christus' stedehouder zien wij de heerser over het machtigste wereldrijk buigen. Iedere vorst van Filips' allure had gemakkelijk een tegenpaus op de achterhand gehad (het werd trouwens weer eens tijd dat er een Spanjaard op Petrus' stoel ging zetelen) en zou daarbij nuttige lering hebben kunnen trekken uit 't verloop van het Westerse schisma.

Maar ook naar buiten heeft Filips voor alle problemen steeds eerst naar vreedzame wegen gezocht, altijd op minnelijke schikking bedacht: maar als dat dan ook niet het gewenste resultaat had, dan schrok hij ook niet voor de consequentie terug, toonde zich dan hard en onbuigzaam en voltooide zijn gewelddadig bedrijf met dezelfde vasthoudendheid, die zijn vroomheid en zijn ootmoed kenmerkte.

En hier is het dat de christelijkste koning van zijn tijd de weg tot de meest onchristelijke aspecten baande, hier is het dat hij zich de onverzoenlijkste vijandschappen schiep, over alle politieke en rijksgrenzen heen, tot diep in 't religieuze hart van de andersdenkende medemens van zijn tijd en van de toekomst.

Men heeft hem bestreden en zich op hem gewroken door zijn persoonlijkheid met de duisterste intenties en de afzichtelijkste hoedanigheden te omschrijven, maar men treft daarbij ten onrechte de ideale belichaming van een strijdbaar katholicisme, terwijl slechts zijn geestelijk effect verderfelijk was, namelijk: het totalitair begrepen wereldplan, dat op de drempel van de moderne tijd uit een kerkelijke ideologie nog eens de uiterste consequentie heeft durven trekken.

In dat gedenkwaardige jaar 1588 (Filips telt dan 61 jaren) heeft zich de situatie al lang vrij scherp afgetekend.

De dreiging uit het Oosten (waarbij men moet bedenken dat de Halve Maan in die dagen ongeveer in dezelfde relatie tot het Kruis stond als thans Hamer en Sikkel) was voorgoed afgewend:

In 1571 zijn de Turken in een gevecht op leven en dood bij Lepanto vernietigend verslagen.

De Hervorming is echter bezig zich te consolideren. De Schmalkaldische gewesten, de Noordelijke Nederlanden, Engeland, Scandinavië dreigen vrijwel geheel voor de Moederkerk verloren te gaan, terwijl ook in andere landen de fronten allerminst tot rust gekomen zijn. De tijd van onderhandelen is reeds lang voorbij. (Principieel viel er, zoals gezegd, op dit punt met Filips ook niet te onderhandelen en de door zijn vader geconcordeerde godsdienstvrede van 1555 beschouwde hij eigenlijk als 'n soort wapenstilstand met de duivel). Het concilie van Trente heeft gesproken. En het is dan dat de reeds grijze vorst in naam van Christus naar het zwaard meent te moeten grijpen en zijn Armada, neen Gods Armada, uitzendt onder de zegeningen van de Paus en alle kerkvorsten, onder gebeden, processies, verstervingen en heilige wensen van de gehele katholieke wereld, onder de vlag van Christus aan het Kruis zelf.

2. De beveiliging en ontwikkeling van zijn erfdeel en van het Spaanse Imperium

De duizelingwekkende culturele en materiele opbloei van het zestiende-eeuwse Spanje is alleen te vergelijken met het wonder van Hellas na het beëindigen der Perzische oorlogen: In 1500 zijn de Moorse overheersers nauwelijks voorgoed van de Iberische bodem verdreven, het bont geschakeerde mengsel van zijn gewesten en staten is nauwelijks geünifieerd en zich van zijn saamhorigheid bewust. Maar vóór we een eeuw later schrijven heeft het volk, nog met het zwaard in de vuist, de koene bestijging van zijn Parnassus al vrijwel voltooid tot aan de hoogste toppen, heeft het aan het culturele gelaat van Europa een van zijn markantste trekken gegeven, en zich daarbij nog tegelijkertijd een wereldrijk veroverd dat van alle westelijke imperia de langste levensduur gekend heeft. Maar in 1600 is het laaiend vuur dan ook vrijwel geheel opgebrand, al wat daar nog vlak na komt, staat aan de rand van - of is reeds heengebogen over - een gapende afgrond, waar de kolos dan ook weldra in verzinkt om er tot op de huidige dag nooit meer uit te geraken.

Maar laaiend was het dan ook begonnen. Nog vóór de eeuw half rond was, zat het land vol met grote theologen, mystici en thomistische denkers, met ordestichters en gewijde schrijvers, van wie verschillenden later de eer der

altaren werden waardig gekeurd. Er ontsproot een keur van litteratoren, dichters, romanciers, historici en dramaturgen, de gothiek beleefde haar exuberante Spaanse nabloei, ging tegelijkertijd, met Moorse tendensen doortrokken, over in een overrijke, dan weer uiterst sobere renaissance, de muziek kreeg plotseling ongekende aspecten om in de polyphone stijl in De Vittoria de Spaanse Palestrina voort te brengen, de hofdans zowel als de volksdans kwamen tot hun hoogste voorname bloei, en spoedig bracht de schilderkunst een rij grootmeesters voorts, waarbij de geniaalste Griek sinds de oudheid in Toledo Spaanser dan de Spanjaarden werd.

Maar tegelijk bloeiden er ook alle wetenschappen, tegelijk had ook het Castiliaans genie een rij uitzonderlijke politici voortgebracht, de adel de kundigste generaals van hun tijd, het volk het betrouwbaarste leger en daarbij 'n tros wereldveroveraars en avonturiers, die voor geen moeilijkheden terugdeinsden.

Geld, goud en rijkdommen stroomden uit alle windrichtingen binnen, handel en industrie waren ongeëvenaard.

Als Filips in 1543 het bestuur over Spanje op zich neemt, vindt hij dan ook zijn volk in volle geestelijke en lichamelijke werkkracht, bouwend aan een ongekende en nog lang niet te overziene toekomst. En als hij later ook de andere gebiedsdelen der Spaans-Habsburgse monarchie erft, kloppen de ingevingen van Siliceo nog zuiverder: Spanje heeft een grootse roeping, de roeping der wereldbeheersing. Karels oude keizersidee van het Heilige Roomse Rijk heeft zich verplaatst: Dit wordt niet de tijd van een Duits-Italiaanse, dit wordt de tijd van de Spaanse hegemonie als centraal element van culturele en politieke wereldbeheersing.

En dit alles blijkt vrijwel congruent met zijn religieuze idealen: Toledo zal het Spaanse Rome zijn, Spanje's koning zal de eerste dienaar van de Paus zijn, en het Spaanse zwaard zal met de beveiliging of uitbreiding van zijn gebied tegelijk Christus' kruis verdedigen of helpen planten.

Zo vloeiden religieuze, culturele en politieke elementen heilzaam samen, zoals ook de meeste van zijn tegenstanders hen daarna doeltreffend deden samenvloeien. Alleen is het bij Filips' geestelijke constitutie duidelijk dat het religieuze element bij hem vrijwel steeds de voorrang heeft gehad, en dit geeft zijn optreden, (hoe ongaarne wij dat ook toegeven,) een veel grootsere en een veel diepere betekenis.

Niet lang heeft Filips echter aan het hoofd van zijn imperium hoeven staan om in te zien en aan den lijve te ondervinden dat Spanje niet alléén met zijn gouden eeuw bezig was.

Wat het Iberisch broedervolk betreft, bleek dit slechts in zijn voordeel:

Portugal valt hem in 1580 met al zijn overzeese bezittingen als erfdeel toe, de inlijving verloopt vrijwel zonder bloedvergieten.

Frankrijk was voorlopig nog niet zover. Eensdeels verdeeld onder de prachtlievende renaissancegrillen der decadente Valois, was het andersdeels onder de improvisatiepolitiek van Catharina de Medici als grootmacht nog niet volmondig.

Verder had de Spaanse koning in Frankrijk niet veel te zoeken. Wat de religieuze kant betreft, toonde de Florentijnse pillendraaister als het eropaan kwam met haar Hugenoten heus wel alleen klaar te kunnen komen, en ook genealogisch was de Franse monarchie tot nog toe vrijwel geheel los van de Habsburgers.

Met een klinkende overwinning bij Saint Quentin in 1558 besloot Filips dan ook zijns vaders traditionele omsingelingspolitiek, verbond door 'n huwelijk met Catharina's dochter zijn nabuur voorlopig aan zijn belangen, en bedreef verder in Frankrijk geen politiek van grote allure.

Hinderlijker waren echter twee kleine volkeren aan de Noordzee, het eene dun uitgezaaid over een groot eiland, waar de beschaafde wereld tot dan toe weinig belangstelling voor getoond had, het andere iets dichter opeengepakt op de drassige noorderstrook van zijn eigen gebied.

Beiden waren kort na de Iberiërs ook naar de nieuw ontsloten gebieden overzee getogen, beiden toonden zich in waaghalzerij en ondernemingsgeest alras des Spanjaards evenknie.

Snel ontlook de rivaliteit, even snel ontaardde deze in stille, daarna in open vijandschap. En meteen telde ook hun concurrentie voor de volle honderd procent: Door Columbus' recente ontdekking was de Middellandse Zee ineens niet langer meer de bron der wereldeconomie, zij bleek gedegradeerd tot interessante en (voorlopig nog) rijke binnenzee, maar voor de plotseling omhoogschietende wereldhandel lagen ineens Filips' rivalen al bij al nog gunstiger en centraler dan het eeuwige Spanje zelf.

Maar was het nog maar bij deze economische tegenstellingen gebleven! Of de duivel het echter zo besteld had, liep de voorlopige scheidslijn der Hervorming precies onder deze gebieden door. Zeker, aan gene zijde was nog niet álles voor Beëlzebub en ten Zuiden van deze lijn was de alleenzaligmakende waarheid nog niet volkómen veilig, zoals gezegd de religieuze fronten waren nog steeds in beweging. Maar juist met deze religieuze factoren vermengden zich nu economische, nationale, politieke en tenslotte zelfs revolutionaire elementen, en Filips zag zich bestreden met zijn eigen wapens.

Wat betreft zijn Nederlandse onderdanen kreeg deze tegenstelling nog

een eigen verschrikkelijk aspect, tot dan toe enig in de christelijke wereldgeschiedenis: de openlijke burgeropstand.

Niet alleen bekende zich zijn stadhouder Oranje hier tot de gevreesde nieuwe leer, maar deze toonde zich daarbij ook een uitmuntend leider, intelligent en bewegelijk, vol doeltreffende intuïtie en rijk gevarieerde inventie, vasthoudend en ongrijpbaar. De man die in zijn lijflied alsmaar de Spaanse koning eerde, bleek in zijn praktische politiek heel wat minder musisch en presteerde het in een reeks kleine meesterzetten dezelfde koning voor het rampzaligste probleem van zijn binnenlands bestuur te plaatsen, en zowaar het koudbloedigste volkje ter wereld tot een fanatiek en soms zelfs heroïek verzet te organiseren.

Filips heeft op zijn manier eerst weer naar een vredelievende oplossing gezocht. Hij spoorde de landvoogdes aan tot voorzichtigheid, riep de gehate Granvelle terug en betrachtte moderatie. Maar toen de vermetele nieuwlichters hierop antwoordden met een beeldenstorm, achtte hij verdere toegeeflijkheid voor zijn geweten niet meer te verantwoorden. Hij stuurde Alva, die het zonder zijn direct medeweten echter wel wat al te Spaans deed.

Het gevolg was averechts, de gelederen werden aan weerszijden slechts hechter gesloten, zachtere heelmeesters hielpen al niet meer en de hele geschiedenis liep uit op een openlijke opstand, toen de Generale Staten in 1581 de Spaanse monarch plechtig afzwoeren, de diepste belediging die deze koning bij de gratie Gods tijdens zijn leven ooit is aangedaan.

Dat hem de netelige kwestie, die hij aanvankelijk door de veelheid der grote wereldproblemen misschien iets te licht gewogen en 'n weinig verwaarloosd had, inmiddels zeer hoog was gaan zitten, bewijst het feit dat hij in 1578 zijn beste generaal, tegelijk een zijner beste diplomaten, als landvoogd naar de Nederlanden zond. De hertog van Parma gebruikte zijn beduidende en hoogwaardige strijdmacht voortreffelijk, tegelijk ook het diplomatieke front niet uit het oog verliezend, en waarschijnlijk zou hij zijn gebieder binnen afzienbare tijd de eindoverwinning hebben kunnen melden, als in dat gedenkwaardige jaar 1588 een koninklijk tegenbevel om eerst via de Armada met Engeland af te rekenen, zijn plannen niet doorkruist had.

In Engeland lagen de zaken, ondanks vele overeenkomsten, anders. Hier ontwikkelde zich de situatie op een stramien van heel wat lager peil dan in de Nederlanden.

De jonge Filips had de afscheuring van de Moederkerk zich hier zien

voltrekken tengevolge van de autocratische grillen van een minziek koning en de gevolgen waren uitermate onsmakelijk, verward en bloedig. Op een gegeven moment had Hendrik VIII drie genommeerde, in karakter en opvattingen volkomen verschillende, troonopvolgers van drie onderscheidene vrouwen, ieder met eigen aanhang.

Tijdens het kort bewind van de eerste, Edward VI, voltrok zich de Anglicanisering met grote verbetenheid. Maar toen de tweede, de katholieke Maria Tudor (uit Hendrik VIII's eerste huwelijk, dochter dus van Catharina van Aragon) de koningstroon beklom, achtte de grootste diplomaat van zijn tijd, Karel V, het ogenblik gekomen om tegen het scheiden van de markt zijn dynastieke meesterzet te verrichten: Hij huwelijkt zijn zoon Filips aan Maria Tudor uit (1554), en nog wel tegen schijnbaar zéér nadelige voorwaarden, die meer van 'n koehandel hebben dan van een koninklijk huwelijkscontract.

Maar zo was Engeland nu voorgoed aan de Spaanse Habsburgers verbonden, de ring om Frankrijk geheel gesloten, en het wachten was nog alleen op de kinderen om in een volgende generatie de Angelsaksers geheel onder de dynastie van het prevalerende Spaanse ras te brengen. Voorwaar een prachtige berekening, maar zij kwam niet uit, zoals men weet: de bijna 13 jaar oudere Maria Tudor overleed vier jaar later kinderloos en het tijdperk van Hendriks vrucht uit Anna Boleyn, Elisabeth, brak aan.

Zo leerde Filips Engeland kennen als koning, weliswaar alleen in naam, maar toch van zeer dichtbij. En allerminst tot zijn genoegen. Hij zag nu hoe diep de confessionele geschillen hier wortel hadden geschoten, en ook dat de vrees voor en antipathie tegen Spanje, onder andere ook door gestook uit Frankrijk, reeds verkeerd waren in onoverwinbare haat.

Snel en bloedig voltrok zich aan zijn zijde het drama van Maria's korte, met zoveel goede bedoelingen aangevangen, regering.

De in haar jeugd reeds te diep gekrenkte, verziekelijkte vrouw eindigde haar vreugden-arm leven in de onverbiddelijkste terreur van Engelands schrikkelijke zestiende-eeuw.

En dan volgt een van de merkwaardigste bladzijden van Filips' levensgeschiedenis.

Frankrijk is nog steeds erfvijand, (ook Karel was pás overleden) het idee van een tweede dynastieke omsingeling laat hem niet los; en zodra de nieuwe koningin op de troon zit... vraagt hij haar ten huwelijk!

Elisabeth schijnt door dit verrerende aanzoek enigermate verrast, maar geenszins onaangenaam getroffen te zijn geweest.

Integendeel; vooreerst had haar de verfijnde Spaanse aristocraat altijd

erg geïmponeerd, en aan de andere kant had ook zij van Frankrijk weinig goeds te verwachten, aangezien daar net een Maria Stuart de onaangenaamste pretenties begon te vertonen.

Maar inmiddels was de reactie op Maria Tudors' Spaans-katholiek schrikbewind losgeslagen. De gereformeerde edelen verzetten zich met hand en tand tegen een nieuwe Spaanse infiltratie, en Elisabeth deed wat zij later nog duizend keer (en dikwijls met de beste resultaten) doen zou: zij weifelde.

Maar deze weifeling is fataal geweest: Filips voelt zich als machtigste heerser der aarde gekrenkt en antwoordt onmiddellijk met een nieuw huwelijk, en wel met... Isabella de Valois, dochter van zijn erfvijand!

En nu kan Elisabeth zich hierover weer op háár beurt gekrenkt voelen en in woedetranen uitbarsten, hier scheiden voorgoed de wegen van twee grootheden, wier verbintenis even in de lijn der directe mogelijkheden heeft gelegen, 'n verbintenis die het lot der mensheid eens temeer een volkomen andere loop zou hebben doen nemen. Van nu af aan echter lopen de lijnen in directe divergentie naar de meest complete tegenstelling.

Er zijn schrijvers die de totaliteit dezer tegenstelling juist verklaard hebben uit bovenvermelde episode, dat juist versmade liefde of misduide genegenheid de onverzoenlijkheid der latere vijanden hebben bepaald.

De accenten mogen hier wellicht te nadrukkelijk of te simplistisch zijn gelegd, feit blijft dat deze persoonlijke belevenissen een beduidende noot zijn blijven vormen in het positie kiezen voor de toekomstige strijd. En die strijd was eigenlijk, ook zonder oorlogsverklaring, al in volle gang.

Binnenlandse onlusten hadden namelijk Engelsen noch Hollanders verhinderd in alle richtingen de koene sprong over 't ruime sop te wagen, en tenslotte was er geen Spaans schip in de Oost of in de West meer veilig. Over prioriteitsrechten werd zelfs niet meer gesproken. Gesanctioneerde piraten als Drake en Hawkins wedijverden met de Hollandse waterratten om de grootste buit.

Engelse zeelieden vallen dan weer in Spanje ten offer aan de inquisitie, Spaanse matrozen komen niet dan uitgeplunderd meer uit Engeland. Langzaam maar zeker tekent zich de directe inzet der toekomstige worsteling duidelijk af: het is geen zuivere religiekwestie meer, geen dynastiek probleem en geen volkenkundig geschil, het gaat in directe instantie om de hegemonie ter zee.

Lang heeft Filips met Elisabeth nog vreedzaam onderhandeld, lang heeft hij de raadgevingen van de Paus en van zijn heetgebakerde generaals

om toe te slaan zolang Engeland nog zwak was, weerstaan. En toen kreeg hij pas een inzicht in het merkwaardige karakter van zijn tegenstandster, die zich door alle moeilijkheden heen weifelde, die nooit neen maar ook nooit já zei, die samenwerking beloofde en tegelijk de opstand in de Nederlanden steunde, die niet de voorvechtster der Hervorming wilde zijn maar toch rustig in de Roomse banvloek bleef, die op de hand van de Hugenoten was en toch heimelijk met Catharina aanpapte.

Neen, het werkelijke vergelijk volgens Filips' grondplan raakt steeds verder uit het verschiet, het blijkt tenslotte geheel onmogelijk, deze vrouw moet weg van de Engelse troon, Maria Stuart wordt heimelijk gesteund.

En wanneer als antwoord hierop de Engelse aanslagen zich nu tot de Spaanse havens zelf beginnen uit te strekken, steeds driester en uitdagender, wanneer tenslotte Elisabeth's vloot als met de dag machtiger wordt gemeld, dan eindelijk zwicht hij voor de inblazingen van zijn ongeduldige generaals en in 1586 geeft hij het bevel een vloot uit te rusten, bij wier aanblik alleen al Engeland zou verstijven.

Om door de dood van Maria Stuart in 1587 nog dieper tot het besef te komen dat de gehele onderneming inderdaad congruent was met zijn eerste, diepste, tot dan toe nog niet uitgesproken, drijfveer: het herstel van de gerechtigheid in het eene ware geloof.

3. De instandhouding van zijn dynastiek

Wat het aantal huwelijken betreft, maakte Filips geen uitzondering op de vorsten van zijn tijd.

Hij huwde viermaal, en verloor alle vier de vrouwen in het kraambed of tengevolge van obstetrische complicaties. Zij hadden niet alle vier zo hoeven te sterven. Maar het was nu eenmaal het twijfelachtige voorrecht van koninginnen dat zij de toenmalige wetenschap tot hun dienst hadden en door haar met de grootste zorgen omringd werden. Wat de natuur dan niet vermocht, dat deden op het kritieke moment de aderlatingen, dubieuze zalven, smeersels en medicijnen, of ongesteriliseerde handen en instrumenten.

Vooringenomen pennen hebben Filips de gemeenste en wreedste verhoudingen tot zijn echtgenoten toegeschreven.

In 1591 weet de beruchte avonturier Antonio Perèz over de Franse grens uit Spanje te ontvluchten, beladen met 'n heel strafregister, met de doodstraf bedreigd.

Hij is jarenlang Filips' geheime secretaris en vertrouweling geweest (Hij

was de zoon van Karel V's secretaris Gonzalo Perez) en kent de zaken achter de Spaanse coulissen op zijn duimpje.

Filips staat zelf tegenover dit onguur individu niet geheel onschuldig, wat er zich precies allemaal heeft afgespeeld is te ingewikkeld om hier neer te schrijven (het is trouwens altijd ‘an unsolved historical riddle’ en een ‘ténébreuse affaire’ gebleven) maar in ieder geval weet deze ‘Streber’ vol rancune levend het gastvrije buitenland te bereiken.

Gastvrij, want de inmiddels aan de macht gekomen Hendrik IV stelt ten behoeve van zijn anti-Spaanse politiek een levendig belang in alle aantijgingen aan Filips' adres.

En als de wraakgierige figuur in Frankrijk voldoende uitgebuit is, wordt hij naar Engeland doorgezonden, waar Elisabeth hem een nóg gretiger oor verleent.

Vooral tegenover Maria Tudor zou Filips zich schandelijk hebben gedragen. Isabella de Valois heeft hij zowaar eigenhandig vergiftigd. Enzovoort. Dit is een der hoofdbronnen van Filips' faam als duistere sadist in de Spaans-vijandige landen. En eeuwenlang zal men er Antonio Perez napraten.

Het tegendeel was echter waar. Een schat van betrouwbare bronnen tonen ons dat de Spaanse koning zijn vier achtereenvolgende vrouwen op zijn minst met liefderijke zorg omringd heeft en dat hij gedurende alle vier de echtverbintenissen een voorbeeld van christelijk gezinsleven gegeven heeft: Ja, wat de aard en opvatting van zijn huwelijken betreft was hij inderdaad een glansrijke uitzondering op de vorsten van zijn tijd.

Want men bedenke daarbij dat het den koningen toen volstrekt niet gegeven was de keuze van hun hart te doen. Het vorstenhuwelijk was uitsluitend een raison d'état; (en welk een!, de toekomst van landen en volkeren hing er soms vanaf) dat het betreffende paar ook nog persoonlijk bij elkaar paste was voor hen dikwijls niet méér dan een onverwachte meevaller. Het zou dan ook te veel zijn te beweren dat de Spaanse koning zijn vier echtgenoten stormachtig en met heel zijn wezen heeft liefgehad. Dit is min of meer slechts bij twee van hen het geval geweest (voorzover dit bij deze gereserveerde verberger van het gemoedsleven is na te gaan), maar wat de twee anderen betreft, heeft hij eerlijk en christelijk alles gedaan wat in zijn menselijke macht lag.

Filips' huwelijken zijn zeer kinderarm gebleven. Het is niet te beseffen welke diepe droefenis dit langzaam maar zeker bij hem heeft aangekweekt. Hij die voor het overnemen van zijn gigantische taak een reeks flinke zonen zo broodnodig had, zag zijn dagen steeds verder in eenzaamheid ver-

killen. De steeds opnieuw oplevende hoop verging bijna evenzoveel keren weer in diepe teleurstelling en rouw.

De eerste gade, zijn nicht Maria van Portugal, schenkt hem Don Carlos. In plaats van de hoop des vaderlands blijkt hij zwakzinnig. Zijn deerniswekkend leven, dat zijn jonge vader een berg ellende bezorgde, neemt na 23 jaar een einde.

De tweede vrouw, Maria Tudor, overleed, zoals gezegd, geheel kinderloos.

Isabella de Valois brengt in vier bevallingen dan eindelijk twee levende, gezonde kinderen ter wereld. Maar het zijn beiden meisjes. Zij zullen de troost van Filips' ouden dag worden, maar het probleem van het zo begeerde voortbestaan van zijn geslacht is daarmee niet opgelost.

En om deze tragedie nog tot een ontstellende climax te voeren schenkt zijn vierde vrouw, Anna van Oostenrijk, hem vier zonen en een dochter... die op een na allen als zuigeling weer in 't graf dalen.

Zo blijft de ouder wordende man, die zijn hele leven al met dierbare doden omringd is geweest, met één enig zoontje achter, dat hij als een kostbaar plantje met onnoemelijke voorzichtigheden grootbrengt. Maar hoe weinig blijkt de latere Filips III het evenbeeld van zijn vader! Zeker, er steekt weinig kwaads in de jonge prins, maar zijn verstand blijkt onder de middelmaat, hij is willoos, lethargisch, tegelijk overgevoelig en zwak van karakter, kortom het typische ietwat decadente product van hoogadellijke inteelt zoals wij het later door Velasquez met huiveringwekkende voornaamheid geportretteerd zullen zien. Terwijl Filips nu juist meer dan ooit begrijpt dat alleen een genie tegen de overname van zijn enorme taak opgewassen zal zijn, en dan nog alleen met Gods hulp!

Het is niet na te gaan hoe Spanje's koning de langzaam groeiende teleurstelling over de capaciteiten van zijn opvolger (die hij met zijn scherp verstand maar al te goed doorgrondde) verwerkt heeft. Hij was te gesloten van karakter om er ook maar iets van te laten blijken, en het uiterlijk effect van zijn psychische reactie is slechts vrome berusting geweest.

Wij mogen echter aannemen dat de immer waakzame, tot zijn dood onverminderd bezorgde man waarschijnlijk nog dikwijls aan een vijfde huwelijk gedacht heeft. Zijn ras was krachtig genoeg, en hij schijnt tot op hoge leeftijd niet ongevoelig te zijn gebleven voor het vrouwelijk schoon. Temeer is deze veronderstelling gegrond voor de tijd dat alle mogelijkheden in de grote wereldpolitiek nog open lagen.

Pas toen zijn gigantische bouwwerk als een verschrikkelijke Nemesis over zijn hoofd ineenstortte, brak op dit punt zijn vitaliteit en werd zijn

berusting volledig. Vanaf die gedenkwaardige avond dus in dat gedenkwaardige jaar 1588.

Filips' psyche en karakter zijn in de loop der tijden veelvuldig en op velerlei wijzen beschreven, geanalyseerd en geportretteerd. Grote en kleine kunstenaars behandelen hem als persoon in hun werken.

Wij zullen hier niet ingaan op het overgrote aantal té duidelijke misvattingen. Hij verschijnt beurtelings als verwarde hystericus, als bloeddorstig sadist of als bigotte fielt in allerlei min of meer kwasi-gefundeerde werken, en zelfs geesten als Schiller, Alfieri, De Chénier hebben hiermee te goeder- of te kwadertrouw het tegendeel van de waarheid gediend.

Van de oordeelkundiger onderzoekers is het in de laatste tijd vooral Ludwig Pfandl geweest, die een belangrijk deel van zijn omvangrijk levenswerk aan de studie van Filips en zijn tijd gewijd heeft.

Hij gaat in zijn conclusies echter ons inziens te ver. Zijn rechtvaardigingsdrang mistekent menige van Filips' tegenstanders en verleidt hem ongemerkt tot meerdere ongerijmdheden en innerlijke tegenspraken, die de kritische lezer aan zijn objectiviteit doen twijfelen.

Ondanks zijn enorme gefundeerdheid doet hij ons daarom tóch niet de oude Prescott vergeten, noch een James Anthony Froude of Louis Bertrand.

Maar van de modernen heeft Pfandl tot nog toe toch de indringendste en grondigste poging tot karakteranalyse gedaan, en hij komt mijns inziens ook het dichtste bij de waarheid. Aan het slot van zijn levensschets van de Spaanse koning ontleedt hij Filips' zeer gecompliceerd zieleleven volgens de methodes der moderne Weense psychologen, en komt daarbij tot de volgende bevindingen.

Vooreerst moet Filips belangrijk beheerst zijn geweest door het archaïsch denken.

De archaïsche (niet te verwarren met de primitieve!) is in volgorde de eerste der denkwijzen waarop ons kenvermogen in en tegenover de ons omringende wereld positie kiest.

Zij berust voornamelijk op het veelsoortig, veelvormig en veelkleurig substraat dat van het leven en de verworvenheden onzer voorvaderen op de bodem van ons onderbewustzijn achterbleef. Zij uit zich voornamelijk in animistische, ‘orendistische’ en collectivistische tendensen. Zij kent dus de dingen (tot en met de levenloze) een ziel toe, die een transcendentaal uitstralingsvermogen heeft. En aangezien het differentiatievermogen in het archaïsche denken het minst ontwikkeld is, berusten haar uitingsvormen meestal op collectieve oeraffecten.

Filips' psyche nu had een bijzonder rijk phylogenetisch erfgoed. In hem troffen twee geslachten samen met een zeer verschillend, maar ieder op zich zeer bewogen en rijk verleden: het Iberisch-Castiliaans en het Noord-Bourgondisch, via Maximiliaan vermengd met Duits.

Invloeden van dit archaïsch denken vindt men dan ook in Filips' gedragingen veelvuldig en rijk gevarieerd terug: Zijn dodenverering, zijn reliekencultus, zijn verzamelwoede, zijn voorliefde voor schilders als Jeroen Bosch en Pieter Brueghel, zijn heersersbewustzijn gecombineerd met zijn merkwaardig taboeïsme. (Hij was omgeven door het omvangrijkste ritueel van alle tijden: het Spaans-Bourgondische, door zijn vader in 1548 ingevoerd, dat de werking had van een soort isoleringszone, waar niemand doorheen kwam)

Dat Filips verder ook zeer sterk in de tweede denkvorm, de religieuze, geleefd heeft, laat zich begrijpen.

Religie was namelijk een der belangrijkste geestelijke goederen die hij van zijn vader erfde, en zoals wij hebben gezien was zijn hele opvoeding hierop gericht.

En hoe diep en rijk moet deze denkvorm in zijn ziel geleefd hebben nu de onderhavige godsdienst de katholieke was, die namelijk van alle westerse godsdiensten het innigst en het diepst met archaïsche motieven doortrokken is. Heiligenverering, reliekencultus, liturgie, genade en wonderkracht vonden hier hun prachtigste voedingsbodem in en hun exact omschreven geestelijke verheffing uit wat in archaïsche vormen nog animisme, collectivisme en uitstraling heet. Kortom, al zijn levensuitingen waren met de religieuze denkvorm doortrokken, zo zij er al niet soms geheel door werden beheerst.

Pfandl beproeft tenslotte vrij uitvoering aan te tonen dat ook de derde denkvorm, de rationalistische, in Filips' psyche zeer werkzaam en hoog ontwikkeld is geweest. Dit in antwoord op schrijvers die hem in dit opzicht geringschatten.

Voor wie Filips' geestelijke prestaties onbevooroordeeld, en in enigermate volledige omvang overziet, moet het echter zonder meer duidelijk zijn dat ook zijn zuiver verstandelijk denkvermogen van zeer grote kracht is geweest. Niet alleen dat vele van zijn politieke verrichtingen van een scherpe en rationele intelligentie getuigen, maar hij bezat daarbij ook een soort encyclopedische wetensdrang, die mede in de bouw van het Escoriaal een onvergankelijke triomf vierde. Hij was zelf een der grootste en ontwikkeldste veelweters van zijn tijd, en niet als lauw of beminnelijk amateur omdat het bij zijn positie paste, maar actief geïnteresseerd in ie-

dere vorm van het in zijn eeuw zo onstuimig doorbrekende weten, tot en met, ja zelfs voornamelijk, in de details.

Pfandl concludeert uit deze beschouwingen nu dat Filips, die van buitenaf gezien een onnatuurlijk mengsel van ongelijksoortige bestanddelen was, in waarheid een harmonische en geslaagde synthese vormde van de archaïsche, de religieuze en de rationalistische mens. Wij kunnen dit in zoverre beamen als het een dwarsdoorsnee geldt van deze psyche, zoals trouwens iedere wetenschappelijke behandeling van een levend object slechts een stilstaande dwarsdoorsnede tot gevolg heeft. Ja, op het moment gevangen, geabstraheerd en in vitro gedisseceerd, geeft Filips' gecompliceerde ziel inderdaad een bewonderenswaardig rijke verzameling te zien van de meest tegengestelde en veelsoortigste elementen. Maar uit deze analyse mag nog niet direct de synthese volgen.

Het levende leven is namelijk nog iets anders, en ook de levende Filips was méér dan de som van zijn uit analyse gevonden samenstellende delen. Geen enkele beschouwing of wetenschappelijke verhandeling kan trouwens het meest wezenlijke van het leven weergeven: het kinetische, het evoluerende, het verderscheppende. Om de eenvoudige reden dat de analyse een voornamelijke rationalistische verrichting is, waaruit de archaïsche en religieuze denkvormen zijn geëlimineerd.

De wezenlijke synthese is voorbehouden aan de enige geest, wiens werkdadigheid op de combinatie van alle drie de denkvormen berust: die van de scheppende kunstenaar. En zijn levende of tot leven gebrachte kunstuiting zal de rationele waarheid des te dichter nabij komen naargelang zij beter en dieper op de wetenschappelijk gevonden gegevens gefundeerd is.

Wanneer we echter nog even analytisch op het kinetische element in het karakterschema ingaan, dan blijkt juist in de beweging en de evolutie de levensbepalende geleding en de onderlinge samenhang der onderscheidene elementen met het oog op het effect: de geaardheid van het handelen.

Welnu, wij menen juist in het kinetische aspect van Filips' karaktergamma enige grote dissonanten te moeten vaststellen, zodat de synthese, gezien in zijn evolutie (en in die van zijn tijd) zeker niet harmonieus en zeer zeker niet geslaagd mag heten. Niet voor niets is Filips' leven dan ook een bijna volledige mislukking, die door haar omvang tot de meest tragische momenten der wereldgeschiedenis behoort.

Vooreerst was zijn religieus denken bijna zuiver archaïsch, in ieder geval veel meer in de eerste denkvorm dan in de ratio geworteld.

Nu wijst Pfandl wel een innig verband tussen die twee aan, maar als jux-

tapositie alsof zij naast elkander, elkaar heilzaam aanvullend, in hem bestonden.

Vele uitingen in Filips' leven tonen echter de onvolledigheid hiervan aan: Zijn heiligenverering en zijn reliekencultus namen bij hem bijvoorbeeld een veel grotere plaats in dan de theologie. Voorzover hij deze laatste als amateur beoefende had hij het meeste gevoel voor de genadeleer en voor de op archaïsmen gebaseerde (eigenlijk mystieke) verhandelingen van Juan van Avila. Zijn vroomheid was sterk liturgisch, berustend dus op eeuwenoude, in formules vastgelegde, uitingsvormen. Veel heiliger dan de redenering was hem de mystiek, als religieus mens bracht hem de meditatie de hoogste bevrediging. Wijsbegeerte heeft hij praktisch niet beoefend. Boven het verstandelijk beredeneerde doel prevaleerde altijd het geweten.

Kortom zijn religieus denken had het aspect van een eerste, en tegelijk volledige, differentiatie uit archaïsche oergegevens. Nu is dit wel de eerste functie van alle religie geweest, maar bij Filips is deze evolutie niet verder gekomen; zij heeft in ieder geval aan de rede niet haar harmonische plaats gegeven, omdat het archaïsch katholicisme in hem een totalitaire waarde kreeg, hem met zijn enorm phylogenetisch erfgoed reeds geheel vervulde. Met eenvoudiger woorden: hij was als katholiek een middeleeuwer (zonder het Thomisme) en is religieus niet aan het rationele katholicisme toegekomen.

En ziedaar de schrijnende dissonant. Zijn scherp verstand was beweeglijk en rechtlijnig ontwikkeld genoeg voor iedere vorm van redenering tot en met de conclusie, maar bijna altijd begon dan de lange fase van innerlijke strijd om de bevindingen der ratio met zijn archaïsch-religieus bewustzijn, met zijn geweten, in overeenstemming te brengen.

Vandaar zijn gespletenheid, zijn eindeloos aarzelen, zijn angst voor beslissingen, zijn zoeken van moeilijkheden waar niemand ze zag, zijn zogenaamd scrupulantisme.

Pfandl weerlegt dit scrupulantisme door de zaak om te keren; hij verklaart Filips' innerlijke strijd en constant aarzelen als een correctie van de rede op zijn archaïsch-religieus denken.

Maar bij een geest van zulk een formaat als die van Filips zou dan zijn wereldbeeld veel verder gecorrigeerd zijn. Zijn rede zou hem duidelijk de wanverhouding hebben doen inzien tussen het resultaat van zijn daden en de idee in welks naam hij ze bedreef.

Neen, niet zijn archaïsch-religieus besef (verankerd in onveranderlijke waarden) had in eerste instantie beslissingen te nemen, maar zijn

nuchter verstand, dat uit de steeds aan wisseling onderhevige situaties, hic et nunc de conclusies trok. En zijn twee eerste denkvormen, die zoals gezegd zijn totale persoonlijkheid, zijn geweten, zijn wereldbeeld vormden, werkten dan (lang en moeilijk) als correctief. En niet eerder viel een beslissing dan dat de rationele inhoud van een gegeven volledig congruent was bevonden aan zijn eerste en diepste wezensinhoud: de religie. En deze beslissing was dan ook nimmer meer voor verandering vatbaar. Zij werd ten uitvoer gelegd tot het bittere einde en met álle middelen, omdat zij niet louter voortsproot uit rationele, veranderlijke utiliteitsbeginselen, maar steeds moeizaam verankerd was geworden in eeuwige waarden.

Resumerende zouden wij dus willen zeggen: in Filips' psyche was het religieuze denken dominant; het berustte vrijwel geheel op archaïsche gronden, die in zulke rijkdom en verscheidenheid voorhanden waren dat deze religievorm in hem een totalitair karakter kreeg, waarmee de in hem eveneens krachtig ontwikkelde rede slechts moeilijk in overeenstemming te brengen was.

Zodoende verschijnt hij ons als een mens van grote innerlijke spanningen: aan de eene kant geroepen om als heerser over het machtigste cultuurgebied van zijn tijd de verhevenste uitzonderingspositie te bekleden, aan de andere kant met duizend aderen aan de collectieve kracht der naamloosheid verbonden. Van nature sober, ascetisch en mystiek-geroepen tot de uitzonderlijkste en duidelijkst omschreven wereldse pracht.

Gewetensvol, scrupuleus en pijnlijk bedachtzaam - gedwongen tot de veelvuldigste en belangrijkste beslissingen van zijn tijd.

Geestelijk en moreel de meerdere van al zijn tegenstanders - juist krachtens de geaardheid van dit overwicht door bijna alle tegenstanders overwonnen. Zachtmoedig, menslievend en de vrede begerend, veroorzaker van de wreedste gerichten en oorlogen.

Vurig Castiliaan, eenkennig, onbekwaam tot ieder compromis - gedwongen in de meest gecompliceerde situaties en problemen.

En niet als Pontius Pilatus, als bij toeval voor 'n oordeel geplaatst waarvan hij op dat ogenblik niet het geringste deel der draagwijdte kon bevroeden, maar met alle vezels van zijn bewustzijn wetend en begrijpend, volkomen opgewassen tegen de geestelijke en materiele betekenis, geroepen om de schepper van zijn tijd te zijn, de grondlegger van de toekomst, om tenslotte slechts de hoeder van het verleden te worden.

Wij zien hem staan op de drempel van nieuwe tijd, bezonnen en zijn

keuze bezinnend, om majestueus en met de inzet van zijn gehele persoon de stap terug te doen.

Steeds berekenend, overdenkend, wikkend en wegend, met een schier grenzeloos bevattingsvermogen alles in één stelsel herleidend en ordenend, en juist daardoor onontvankelijk voor dat eene dat hij zo nodig had gehad: de vonk genialiteit, het onherleidbare en onaanwijsbare creatieve element zónder berekening.

Een mens, geboren om te lijden.

Talloos zijn dan ook de aspecten van dit uit zoveel heterogene en zoveel grootse elementen samengestelde karakter, en het omvangrijkste beeld dat men van hem opwerpt is telkens nog onvolledig. In hem huisden vele zielen, ze allen te ontleden zou geen einde nemen. Maar met inachtneming van het voorgaande menen wij toch dat de vele emanaties van zijn persoon tot zes hoofdtypes te herleiden zijn:

1. *De inquisiteur.* Zijn hele leven is Filips als geloofszuiveraar opgetreden. Zoals eerder vermeld erfde hij van huis uit het onbuigzame katholicisme, dat onder zijn vroegste opvoeders daarbij nog onverdraagzaam en strijdbaar werd. Geen daad, hoe ver verwijderd van het religie-gebied ook, of zij was altijd ergens vanuit zijn eenkennige confessie geprojecteerd. En hoewel dikwijls met bloedend hart, ging hij ook onverzettelijk tot de uiterste consequentie. Tekenend is hierbij zijn uitspraak toen hij op 8 oktober 1559 in Valladolid de openbare verbranding van 26 protestanten bijwoonde: ‘Indien mijn eigen zoon een ketter was, zou ik zelf de eerste tak voor de brandstapel aandragen.’

2. *De humanist.* Siliceo (en de andere opvoeders) leerden de jonge Filips niet alléén de onverdraagzaamheid des geloofs. Zoals gezegd kreeg hij onder andere een grondig onderricht in het Latijn, zodat hij de klassieken zonder veel moeite lezen kon. Daar sloten de wijze lessen en op universele ervaring berustende raadgevingen van zijn vader harmonisch bij aan. Wij merkten reeds eerder op dat de evolutie van zijn rationele denken echter beslissend geremd bleef en geen harmonische aansluiting vond aan zijn archaïsch-religieuze dominant.

Maar dit betekent niet dat zijn scherpe intelligentie op zichzelf niet tot een rationeel wereldbeeld in staat zou zijn geweest, dat in verbinding met de rijke archaïsche elementen een prachtig en veelzijdig humanisme zou hebben opgeleverd.

Erasmus stond in Spanje al lang op de index toen Filips aan de macht kwam, en zijn humanisme is nooit tot volle en harmonische ontplooiing

mogen komen, maar tegelijk bergde hij in zijn wezen méér humanistische trekken en verworvenheden dan menig volgroeid Erasmiaan. Hierbij is weer tekenend hoe hij later zijn diepe spijt uitsprak over het feit dat hij in zijn jeugd Viglius niet tot opvoeder gehad had.

3. *De monnik.* De tendens naar afzondering ter geestelijke vervolmaking is reeds heel vroeg aanwezig. Maar hij wordt in zijn jeugd bizonder sterk gestimuleerd als een bijna onafzienbare rij dierbare doden hem de vergankelijkheid van het aardse tonen.

Deze trek is uiteraard zuiver religieus. Maar zijn geaardheid bewijst eens temeer de zuiver archaïsche verankering zijner religie: nergens immers vertoont deze eenling een in zijn lijn liggende heremitische neiging, zijn monarchistische tendens is uitgesproken collectief en bereikt dan ook zijn volmaakte verwezenlijking in de bouw van een majestueus klooster: het Escoriaal, waar hij in uniforme vereniging met vele naamloze lotgenoten de christelijke deugden beoefenen kan.

Maar ook buiten het klooster is zijn vroomheid liturgisch geordend. Dagelijks spreek hij meerdere uren met God (zoals hij zelf het bidden noemt).

Ondanks en temidden van de grootste praal blijft hij sober, noest en gelijkmatig. Zijn genoegens zijn eenvoudig, zijn geslachtsleven zoveel mogelijk op reinheid en onthouding gericht, zijn erotiek is primair en onontwikkeld. Liever dan die met hertogen en prelaten was hem dan ook dikwijls de omgang met de eenvoudige kloosterling, aan wie hij soms een voor hem ongekende mate van vertrouwen schonk, zoals wij zullen zien.

4. *De mysticus.* De archaïsche motieven in Filips' psyche waren te rijk en te diep, dat uit hem niet een groot mysticus zou groeien. Het zich onvoorwaardelijk en cosmisch bespiegelend aan God overgeven om uit die toestand het gehele onderbewuste affect- en geestesleven te laten ontluiken en opbloeien, dit alles was hem aangeboren. En juist zijn roeping en verheven uitzonderingspositie ontwikkelde in hem de meditatieneiging over de cosmische verhoudingen, het een en het vele, het heelal en het eene, God en de ziel. Deze zelfde uitzonderingspositie maakte zijn mystiek ook tegelijk introvert, en het is daarom dat wij van de mystieke Filips het minste weten. Hij moet echter de drie fases der mystiek met goed gevolg hebben doorlopen, en waarschijnlijk is zijn manier van schouwen, gezien zijn intellect, zeer werkzaam en stelselmatig geweest.

Hij heeft met zijn mystieke wezen zeker veel meer dingen geweten dan zijn aardse denken kon bevatten. Waarschijnlijk heeft hij ook, in vereniging met God, allerlei dadendriften visionair uitgeleefd, die hem in het uiterlijke leven ontzegd moesten blijven. Deze mystiek verklaart ook min of meer

zijn verwantschap met Jeroen Bosch, en zijn ongevoeligheid voor El Greco. Dat het Escoriaal niet van boven tot onder vol met Greco's hing is eigenlijk toch een raadsel. Maar misschien is de mystiek van de Toledaanse Griek toch te neoplatonistisch geweest, en voelde Filips' ziel zich méér aangetrokken tot de exactere en meer systematische emanaties van de Bossenaar.

De andere gesteldheden van zijn wezen bewaarden hem ook in dit zijn meest persoonlijke zieleleven voor gevaarlijke afwijkingen. Nergens vinden we pantheïstische tendensen, hetgeen wel voor de hand ligt, maar ook vinden we nergens een spoor van illuminisme of andere uitingen der alumbrado's: Hij kende de sacramenten de allerhoogste waarde toe, en hoewel hij zich als allerhoogste geroepene het dichtst bij God wist, vinden we in hem het tegendeel van impeccabiliteitswaan.

5. *De familievader.* Het tragisch verloop dat Filips' familieleven gehad heeft, hebben we al aangestipt. Ook dat hij in dit opzicht het lichtend voorbeeld heeft gegeven voor alle vorsten, ja voor alle stervelingen die vrouw en kinderen aan hun hoede toevertrouwd zien.

Ook deze Filips is tijdens zijn leven en eeuwen daarna bijna geheel voor ons verborgen gebleven. Maar wij bezitten thans een schat van vertrouwde mededelingen en brieven van zijn eigen en andermans hand, die ons een beeld opwerpen van een brave burgerman, in alles de zijnen tot voorbeeld, in alles ook de zijnen toegewijd.

In de lange periodes van zijn weduwnaarschap verving hij op de ontroerendste manier de moeder van zijn kinderen, hij overhoorde hun lessen, hij waakte bij 'n ziekbed, zag toe dat de voorgeschreven medicijnen op tijd genuttigd werden, vrolijkte de huiselijke kring met grappige verhalen op, en schreef in lange epistels zijn persoonlijke wederwaardigheden neer, als hij elders vertoefde.

Als de aard van zijn reizen het maar enigszins toeliet, zorgde hij altijd nadrukkelijk ervoor dat de zijnen in zijn gezelschap konden zijn, hij hield van bloemen en van dieren, hij introduceerde de tulp in zijn land en kweekte in de reusachtige tuin van zijn Escoriaal variëteiten van allerlei planten.

Kortom, hij was vader in dezelfde voorbeeldige stijl als hij zelf zoon geweest was.

6. *De heerser.* Toen in 1527 bekend werd dat op 21 mei in het paleis van Don Bernardino Pimentel te Valladolid Karel V een zoon geboren was, beierden alle klokken der Habsburgse landen. De zoon van Europa had het levenslicht aanschouwd, de heerser over koningen, de hoogste, volmaakste en machtigste belichaming van al wat de middeleeuwse koningsgedachte aan ideologische waarden had opgebouwd. Geen ogenblik wordt

deze gedachte bij de opvoeding ook uit het oog verloren, en als hij, rijp geworden, achtereenvolgens de verschillende tronen zijner vaderen bestijgt, weet hij dat hij alleen aan God verantwoording verschuldigd is.

Als zodanig was hij absolutist, zij het dan ook niet in Machiavellistische zin, maar archaïsch-religieus, en daardoor sacraal maar ook in zijn geval dus totalitair: Niet alleen dat hij zich in politieke, economische of sociale problemen de eindbeslissing voorbehield, zijn superioriteitsdrang strekte zich uit tot en met het kleinste detail van het persoonlijke leven. Het graven van de kleinste irrigatiegeul, de onderlinge verdeling van alle vertrekken van zijn Escoriaal, tot en met de plaatsing van de waterremmers voor doving der lonten op de schepen van zijn Armada, álles beredderde hij, in alles besliste hij. Dit heeft hem tegelijk gemaakt tot de grootste bureaucraat van alle tijden: de wereld regerend van achter de schrijftafel, bedolven onder lawines papier.

Maar dit is ook een der hoofdoorzaken van zijn ondergang geweest: hij kan niets aan een ander overlaten, niemand vertrouwt hij, overal speurt hij intriges, boos opzet of ongewenste inmenging, bijna stelselmatig berooft hij zichzelf van zijn geniaalste medewerkers, en soms vervangt hij hen op de ongelegenste ogenblikken door ijverige ja-knikkers en initiatiefloze gehoorzamers.

Zo vergaat het Don Juan van Oostenrijk en de hertog van Parma, maar het pakkendste voorbeeld hiervan is wel juist de keuze van de admiraal van zijn Armada.

Van de oude helden van Lepanto was wel Don Alvaro de Bazan, markies van Santa Cruz, de aangewezen man om deze onderneming te leiden. Hij dient in 1584 al bij de koning een volledig uitgewerkt plan in voor een grote monstervloot, die de Engelsen zal verpletteren. Indien Filips de betekenis van deze kundige vlootvoogd gewaardeerd had, spraken Noord-Amerika (en wij) op dit ogenblik misschien nog Spaans in plaats van Engels.

Maar neen, Santa Cruz is hem te eigengereid, te origineel. Hij wordt op een vriendelijke manier aan de dijk gezet en sterft twee jaar later, men zegt van wroeging. (Er is zelfs sprake van 'n bedekte rebellie.)

En de keus valt dan op Don Alonzo de Guzman el Bueno, hertog van Medina Sidonia. Nimmer is het raadsel van deze keuze helemaal opgelost, hoewel er in de loop der tijden heel wat gissingen over gemaakt zijn.

Misschien ligt de oplossing eenvoudig in het feit dat Filips bij Medina Sidonia op blindelingse gehoorzaamheid kon rekenen en op zo weinig mogelijk improvisatie. Dit hebben ook al vele onderzoekers geopperd. Maar

er was méér. Medina Sidonia is namelijk een bijna complete afschaduwing van zijn meester.

Evenals de koning is hij vóór alles een religieus mens, tegelijk geboren heerser over zijn ondergeschikten, daarbij scrupuleus, pijnlijk bedachtzaam, immer berekenend, wikkend en wegend, maar zonder één sprankje genialiteit.

Als wij ook het gedetailleerde verloop van de tocht der Armada beschouwen, is het of Filips zelf aan het roer heeft gestaan. Niemand in heel Spanje had hem in ieder geval zó volledig kunnen vervangen als Medina Sidonia. En na de ramp heeft hij zijn admiraal dan ook niets te verwijten.

Filips kwam met te rijke achtergronden op de wereld dan dat zijn heersersbewustzijn een lust was. Het was veelmeer een plicht, en een zeer harde plicht, die hij met inzet van zijn gehele persoon zo gewetensvol mogelijk heeft opgevat. Vlak na hem komt dan ook de decadentie.

Men begaat dus een grote fout door hem met een der moderne ‘machtstrebers’ te vergelijken. Zijn primair beginsel was niet expansie of overmeestering, maar conservering en ontwikkeling. En wanneer deze laatste hem tot handelen buiten zijn erfelijke gebieden dwong dan gebeurde dit weer krachtens oeroude of als onvergankelijk erkende waarden.

‘Zo was Filips II van Spanje’, zou men zo graag willen zeggen na al dit geschrijf.

Maar helaas, het zijn slechts woorden geweest, zéér onvolledig en zéér onvolmaakt. En de enige troost is dat nog tienduizend andere woorden ons toch niet wezenlijk dichter bij de ware Filips zouden brengen. Pas als het doek zich voor de laatste keer sluit achter het hierna volgende toneelstuk zullen wij hem wezenlijk beter hebben leren kennen. Mogelijk heeft dan de toneel-Filips iets van deze woorden tot leven gebracht, mogelijk heeft hij ze ook volkomen gelogenstraft en beschaamd, hij lijkt misschien in 't geheel niet op de beschreven Filips, nog minder op de echte Filips.

Maar één ding heeft hij dan toch met deze laatste gemeen, en namelijk het meest wezenlijke, dat geen duizend woorden geven kunnen: hij heeft dan (zij het kort, en slecht, gebrekkig of foutief) voor onze ogen waarlijk geleefd.

Don Gaspar de Quiroga en Don Francisco de Idiaquez

Na de onafzienbare hoeveelheid die in de loop der eeuwen over de inquisitie werd geschreven, is het eigenlijk volkomen overbodig hier nog een lekenoordeel aan toe te voegen.

Maar een werk over een ook maar enigermate belangrijke persoon of gebeurtenis in het zestiende-eeuwse Spanje is zonder de inquisitie essentieel onvolledig. Bij het portretteren van Filips II en zijn emanaties ben ik dus wel genoodzaakt ook over het Heilig Officie een standpunt in te nemen en dit hier enigermate te omschrijven.

Welnu ik meen dat zich over de ontwikkeling, resultaten en excessen van de Spaanse inquisitie ieder weldenkend mens dient te schamen, katholieken en Spanjaarden voorop.

Men is niet van de zaak af met te verwijzen naar de wrede aspecten van de tijd. De Spaanse inquisitie was in wezen het tegendeel van een bij tijd en wijle oplaaiende volksuiting, het was een geperfectioneerd systeem, belichaamd in een permanente magistratuur, waarin de hoogste en verfijndste geesten van het land zitting hadden.

Nog minder lijkt mij een verwijzing naar de gruwelen der tegenpartij op haar plaats. Andermans wandaden mogen nooit eigen misdaden rechtvaardigen, zeker niet als deze juist op ethische gronden bedreven zijn.

Niet de scherpzinnigste apologie, zelfs niet de beschouwingen van een abbé Gavre of van een Déromieux kunnen dan ook de juistheid van Lea's Voltairiaanse conclusie uitwissen ‘dat dit systeem van zogenaamde rechtspraak onrechtvaardiger is geweest dan ooit voortkwam uit het wreedste despotisme.’

Iets anders is de vraag of een soort instituut als de inquisitie op zichzelf historisch niet noodzakelijk was.

Iedereen die de herkomst en de ontwikkeling van het Spanje der zestiende eeuw objectief beschouwt zal de instelling van een dergelijke kerkelijke rechtbank niet alleen logisch maar ook conditio sine qua non bevinden. Nogmaals, het eigenlijke staatshoofd was God Almachtig, de grondwet het alleenzaligmakende katholieke geloof en het hele leven was in deze praemissen geworteld. En wie nu de merkwaardige uitwassen beschouwt van de plotseling tot gloeiende rijpheid komende Spaanse geest, die moet toegeven dat voor het behoud niet alleen van geloof maar ook van staat en volk een krachtig ordenende hand hier uitermate noodzakelijk was. De wereldlijke arm deed dan de rest.

Op de enorme overdrijving waaraan de tegenstanders der inquisitie zich

hebben schuldig gemaakt is genoegzaam gewezen. Het aantal definitieve slachtoffers valt erg mee en ook het gedrag en de bedoelingen van het grootste deel der ambtenaren is niet zo schandelijk geweest als vele verbolgen bestrijders willen doen geloven.

Wat er dan aan misdadigheid nog overblijft is evenwel nog erg genoeg dat ieder eerlijk mens zich in de waardering niet mag vergissen, maar de grootste blaam die op het Spaanse Heilig Officie rust is echter van zuiver geestelijke aard, en daarom mijns inziens van veel groter betekenis.

En hier bedoel ik niet de afschuwelijk inbreuk op het goddelijk gebod der Liefde, ook niet de strijdvraag of het ooit geoorloofd is de mens zijn gewetensvrijheid met stoffelijke dwangmiddelen te ontnemen. Neen, erger is mijns inziens het feit dat de Spaanse inquisitie de eene ketterij bloedig vervolgde, terwijl ze de andere niet alleen ongemoeid liet maar ze zelfs door adoptatie sanctioneerde en tot verdere ontwikkeling bracht. Ik bedoel de limpieza, de bloedzuiverheid, de Spaanse vorm van rassenwaanzin, die er het leven van de hele zestiende eeuw en lang daarna vertroebeld en vergiftigd heeft.

Rond 1550 waren de zaken namelijk zó gegroeid dat geen enkele christen met een spoor joods of Moors bloed een openbaar of kerkelijk ambt mocht bekleden; zij waren uitgesloten van ieder eerbaar beroep, het priesterschap werd hun vrijwel geheel ontzegd en verschillende kloosterorden eisten van hun novicen bij hun intrede een bewijs van raszuiverheid tot in de vierde graad. Enige kerkelijke hoogwaardigheidsbeklеders gaven in dit ontstellend optreden het voorbeeld, en Filips' opvoeder Siliceo, inmiddels aartsbisschop van Toledo, spande in 1548 de kroon door op 'n doortrapte manier ieder kerkelijk ambt in zijn machtig bisdom, tot en met de koorknapen, voorgoed voor alle afstammelingen van joden en Moren te sluiten.

Hier lag nu eens een prachtig arbeidsterrein voor 'n kerkelijke rechtbank! Hier werd het wezen van Christus' Evangelie daadwerkelijk aangerand. Maar het enig effect dat de limpieza-waan op de inquisitie gehad heeft, is dat zij na 1550 er zelf toe overging slechts ‘bloedzuivere’ Spanjaarden tot haar gelederen toe te laten en lange geheime lijsten aanlegde van personen die in dit opzicht verdacht waren.

Maar de limpieza-gedachte was in het Spaanse volk met al zijn vreemdbloedige medebewoners historisch gegroeid, heeft men gezegd. Maar is dit een weerlegging van haar onaanvaardbaarheid? En is de Hervorming in andere landen dan níét historisch gegroeid?

De Spaanse rassenwaan is nooit uitgegroeid tot een welomschreven leer,

zal men zeggen. Neen, dat lag ook niet in zijn aard, hij had vanuit zijn wezen een vernauwende tendens zoals het humanisme en het protestantisme een spreidende tendens hadden. De limpieza heeft zichzelf dan ook, onder het toebrengen van onherstelbare schade aan het gehele Spaanse volk, doodgedrukt. Maar met dat al was zij toch een duidelijke, in statuten en kerkelijke verordeningen vastgelegde dwaalleer, lijnrecht in strijd met de waarheden, waarvan de inquisitie de hoedster zeide te zijn.

Don Gaspar de Quiroga, Kardinaal-aartsbisschop van Toledo, heeft van alle zestiende-eeuwse grootinquisiteurs het langst dit machtige ambt bekleed (1573-1594).

Toch wordt hij in de annalen van het Heilig Officie niet opzienbarend vermeld, omdat zijn ambtsperiode betrekkelijk rustig was. Het merendeel der protestanten was definitief uitgeroeid door de autodafe's van 1558 en 1559, de Moorse zowel als de joodse kwesties waren slepend, de beroeringen door illuministen en bedrieglijke wonderdoensters waren te verspreid en te ongevaarlijk.

We bezitten van hem een tamelijk beschadigd portret van El Greco, dat ons en profil een verfijnd prelaat toont met 'n merkwaardig spitse neus, voorname, vaste, rustige trekken.

'n Soort geleerde, 'n academicus, doorschouwend en begrijpend, niet-agressief maar desalniettemin onwrikbaar en vasthoudend, 'n aanlegger van 'n index, typisch vertegenwoordiger der hoge kerkelijke ambtenarenstand uit de grote bloeitijd van het Heilig Officie.

Zoals reeds opgemerkt was het merendeel der inquisitionele ambtenaren goedwillende mensen met evenveel goede als kwade kanten als ieder ander. Latere, en nog steeds ondernomen pogingen om iedere inquisiteur steeds weer als 'n huichelachtig sadist voor te stellen zijn tendentieus en dom. Weerom treft men hier ten onrechte vele op zichzelf onschuldige dragers, terwijl het gaat om de tragische consequenties van een systeem, namelijk een totalitair christendom dat met alle vezels vastgebonden lag aan een wereldse macht.

Een ander rampzalig gevolg, dat de katholieke zaak in Spanje (en ver daarbuiten) bijna onherstelbare schade heeft toegebracht, was de verhindering van het doorwerken van de gerechtvaardigde critiek van Erasmus en daardoor van het harmonisch tot ontwikkeling komen van een verfrissend en creatief humanisme.

Erasmus' geschriften en hun uitwerking hebben in Spanje een jammer-

lijke geschiedenis gehad. Geen land was voor de ontvangst en de geestelijke vertering van zijn arbeid beter geschikt, geen volk ter wereld bood op het ogenblik van zijn verschijning zulke gunstige aspecten: een procentsgewijs enorme groep leergierige intellectuelen, hongerig naar alles wat geest en cultuur verruimen kon, gehinderd door en worstelend tegen de historisch gegroeide wantoestanden, die door de Rotterdammer juist zo prachtig gehekeld en bestreden werden. En daarboven een jonge keizer, die hem oprecht bewonderde.

Het begin van de Spaanse Erasmusbeweging was dan ook veelbelovend: de uitmuntendste geesten waren met de werken van de Nederlander vertrouwd, de toenmalige grootinquisiteur Manrique behoorde tot zijn ferventste aanhangers en met hem de primaat van Spanje, Alfonso Fonseca, evenals de beroemde geleerde Juan de Vergera etc., en het zag er even naar uit dat Spanje zijn toekomstige wereldheerschappij inderdaad zou grondvesten op een vernieuwd, gereinigd, en modern begrepen christendom.

Maar helaas, Karel V vertrekt in 1529 voor een van zijn vele reizen naar verre landen en het gros der verruimde geesten zit in zijn gevolg. In 't zelfde jaar valt Manrique in ongenade, en de baan is plotseling vrij voor een aantal (door Erasmus het felst gehekelde) kloosterlingen om hun reeds eerder ingezette aanval op de nieuwe geestesstroming met kracht door te zetten. Het overgrote deel der inquisiteurs was namelijk kloosterling. Erasmus' aanhang wordt beschuldigd van ketterse uitingen, vermengd en verhaspeld met allerlei Lutheranisme, verschillenden (waaronder Juan de Vergera) worden vervolgd en veroordeeld, en in korte tijd wordt het levensgevaarlijk om ooit maar iets met Erasmus en zijn geschriften te maken te hebben gehad.

Het drama der dodelijke gezichtsvernauwing heeft zich voltrokken, de kans op een tijdelijke reiniging der Spaanse kerk is hiermee verstreken.

Dat betekent nochtans niet dat in Spanje nu ieder humanisme dood was. De ontwikkelde stand was te weetgierig, en 't volk had té veel snelvattend Latijns intellect dan dat van nu af alle mondige geesten gedwee in de starre paden van het Heilig Officie zouden meelopen. Men las dus de verboden boeken in het geheim en vooral het Enchiridion kreeg 'n grote ondergrondse verbreiding evenals de Lof der Zotheid, en allerlei geschriften uit Italië en Frankrijk. Zo telde het land zelfs onder de zwaarste terreur toch vele eminente humanisten, al mocht daar weinig van in de openbaarheid blijken. Vooral wie 't voorrecht had met de buitenwereld in contact te treden had de mogelijkheid tot een ruimere gedachteontplooiing en deze groep was, gezien de enorme Spaanse belangen in 't buitenland, vrij groot.

Zo is mijns inziens de evenwichtige en ruime blik te verklaren, waarvan Filips' laatste particuliere secretaris, Francisco de Idiaquez, meermalen heeft blijk gegeven.

Hij verschijnt ons als een verfrissende noot tussen soms tot weerzinwekkende waanzin uitgegroeide vormen van fanatisme. Als bijvoorbeeld bijna alle desgevraagde deskundigen het erover eens zijn dat de Spaanse Moren op de een of andere manier moeten worden uitgeroeid, dan klinkt De Idiaquez' diplomatieke maar duidelijke stem: ‘Indien dit verachtelijk ras even betrouwbaar was als voordelig, dan zou ik hun heel Spanje in handen willen geven, want hun vernuft en hun spaarzaamheid zouden de vruchtbaarheid en de welvaart terugbrengen, die de weelde en de genotzucht van onze adel verloren deden gaan.’

Dat zulk een man vaak genoeg met zijn felle omgeving in conflict raakte, laat zich begrijpen. Hij was echter een te kundig diplomaat om het ooit tot een openlijke uitbarsting te laten komen. Zo was hij ook een der weinigen die de tocht der Armada hebben afgeraden. Hij heeft kennelijk de situatie scherp doorzien en heeft zijn opvattingen voor de koning niet verzwegen. Het tekent Filips weer dat hij deze figuur in zijn belangrijke positie tot zijn dood handhaafde alsof hij de stem der rede, die ook in hem zelf sprak, steeds ook nog uit een ander wilde vernemen, hoe lijnrecht dan ook tenslotte zijn beslissingen tegen haar raadgevingen indruisten.

Helaas de stem der Idiaquez heeft te zwak geklonken. Zoals vaker in felle hoogconjuncturen de beslissende daad aan extremisten valt, werd ook in het Spanje der zestiende eeuw te dikwijls het geluid der bezadigden door 'n kleine groep fanatiekelingen overschreeuwd.

Ze zijn er geweest, de wijzen en de goedwillenden, in groten getale, maar zij hebben een moeilijke weg gehad in de loop van hun stuk historie, verdrukt en aan alle kanten verdacht gemaakt ofschoon zij toch even goede (of betere) vaderlanders waren. En het is slechts aan zeer enkelen gegeven geweest ook deze, verborgen, schat van de Spaanse gouden eeuw aan het nageslacht door te geven.

Fray Antonio de Villacastin

Aan het einde van zijn lijvig werk over het Escoriaal schrijft Pater José de Siguënza over de dan 90-jarige Broeder Antonius de volgende ongekunstelde woorden: ‘Ongetwijfeld past het ons niet over een levende de lof-

trompet te steken... Maar deze is toch al bijna aan z'n eind en aangezien hij het gezichtsvermogen verloren heeft, durf ik deze bladzijden te schrijven, die hij toch nooit lezen zal.'

En Pater José geeft hier ongewild de beste karakteristiek, zowel van zijn biografie als van de persoon van de beschrevene.

Het sobere relaas van Broeder Antonius' lange leven vormt immers niet anders dan een lofzang op een in alle opzichten voorbeeldig kloosterling, maar als de held van het verhaal het zelf gelezen zou hebben, zou hij waarschijnlijk beschaamd en ietwat in zijn dunne baard grommend achter een der door hem opgetrokken zware muren van het Escoriaal zijn weggekropen.

Want Antonius' voornaamste deugd was een ontroerende nederigheid, resulterend ook in een uiterlijke eenvoud, die, temidden van de praal, die hij zo lang en van zo dichtbij voor ogen had, waarlijk indrukwekkend mag heten.

Laten wij beginnen met te constateren dat deze man, wiens handen en praktische geest een der grootste cultuurmonumenten der wereldgeschiedenis deden verrijzen, in zijn hele leven persoonlijk niet méér bezeten heeft dat de som van ongeveer vijf gulden. En wel niet langer dan een dag, want de volgende ochtend droeg hij het geld af aan de overste van het Sisla-convent, waar hij als lekebroeder-Hieronymiet intrad.

Geboren in 't dorpje Villacastin in de buurt van Segovia, wordt hij op zeer jeugdige leeftijd wees. Bij de krenterige oom, die hem moet opvoeden maar die hem nauwelijks lezen en schrijven leert, houdt hij het niet lang uit en op zekere dag vlucht hij zonder een cent op zak, als jong avonturier de wijde wereld in. Zijn pad voert naar Toledo, waar hij als leerling-vloerlegger bij een strenge maar rechtzinnige baas in huis wordt opgenomen.

't Enige loon van de ijverige halfwas is kost en inwoning, en dit verandert niet, ook als hij als volleerd vakman bij een van zijns meesters zonen in dienst blijft. Waartoe zou hij ook geld nodig hebben? Zijn enige verstrooiing blijkt het gebed en verder het opknappen van de meest uiteenlopende akkefietjes in huis en in de buurt. Ja eigenlijk beoefent hij al praktisch alle kloosterdeugden nog vóór hij ooit 'n habijt gedragen heeft. Maar als hij de 28 jaar bereikt heeft, hakt hij de knoop door en meldt zich bij de Franciscanen. Deze weigeren hem (!) en zo komt hij bij de Hieronymieten in het Toledaanse klooster De Sisla terecht.

Het is bij deze gelegenheid dat hij voor 't eerst (en voor 't laatst) in zijn leven geld vraagt. Zogenaamd omdat hij voor familiezaken op reis moet

(hij durfde z'n baas niet te zeggen dat hij in 't klooster ging, bang als hij was de goede man verdriet te doen omdat deze zo aan hem gehecht was) stelt hij zich tevreden met de helft van de inhoud van zijns meesters beurs. Om het schamele bedrag de volgende ochtend twee straten verder direct bij de prior in te leveren, tegen ontvangst van zijn pij, die hij nooit meer af zal leggen. Later verklaart hij dat hij het beneden zijn waardigheid had geacht om als bedelaar bij het klooster aan te kloppen. Vandaar de vijf gulden. De Hieronymieten zien al gauw wat voor vlees ze in de kuip hebben. Antonius' vrome eenvoud is zuiver als kristal. Daarbij kan hij niet alleen beste vloeren leggen, maar ook het schietlood is bij hem in goede handen, hij kan metselen en timmeren, behangen en de schilderskwast hanteren.

Hij heeft bovendien een prima keelgeluid, en bij de koorzang orgelt zijn bas als de beste tot Gods eer. Maar wat hij bovenal heeft, is een onverwoestbaar goed humeur. Altijd is er een glimlach op zijn goeiig trouw gezicht, voor iedereen 'n hartelijk woord, altijd 'n helpende hand, en meestal nog 'n kwinkslag, kortom hij is de heerlijkste incarnatie van de echte Roomse blijheid.

Als de grote koning dan ook voor de bouw en de bevolking van zijn Escoriaal het oog op de Hieronymieten laat vallen is Antonio de Villacastin een der pronkjuwelen, die ze hem kunnen aanbieden.

Hij wordt eerst ploegbaas van de metselaars, doch spoedig klimt hij op tot ‘Obrero mayor’ oftewel opperinspecteur der werkzaamheden, 'n titel waar hij zelf bijna onder verzinkt.

Eenentwintig jaar werkt hij aan het gigantische project met zijn wakend oog, met zijn leidinggevend woord, maar vooral met de daad, met zijn bezielend voorbeeld, met 'n onwrikbaar geloof in het welslagen der onderneming, en tenslotte, zoals wij zullen zien, met zijn praktische en scheppende geest: Aldus, zoals Louis Bertrand het noemt, een unieke synthese vormend van de vrome toewijding der middeleeuwse werkmeesters en de activiteit en kundigheden van de moderne ondernemingsgeest.

Het is niet helemaal duidelijk in welk klooster de man na voltooiing van zijn levenswerk zijn lange oude dag gesleten heeft. Voorzover hij niet definitief deel uitmaakte van de bevolking van het Escoriaal zelf, zal hij er toch waarschijnlijk niet ver vandaan gegaan zijn, omdat zijn aanwezigheid in de buurt van te groot nut was. Hij is zeker in De Sisla teruggeweest, maar waarschijnlijk heeft hij méér vertoefd in het dichtbij gelegen Guisando, eveneens beroemd gebouw der Hieronymieten.

Hier is het dat deze innemende figuur (in zoveel opzichten gelijkend op die andere semi-anonymus, die door de genade ook als bij toeval tot zo'n

unieke taak geroepen werd: Sint Joseph) als nederig misdienaar de bijna 100 jaren haalde, van hieruit is het ook dat Filips hem in dit stuk laat ontbieden.

Wij zijn bij deze man iets langer blijven stilstaan, omdat hij een type voorstelt, dat, hoewel verklaarbaar, toch té dikwijls over het hoofd gezien wordt. Moordenaars, wellustelingen en heiligschenners trekken niet alleen in het theater méér de aandacht, ook bij het projecteren van het toneel der eeuwen zijn vele historici en kunstenaars maar al te vlug geneigd door de ophef van deze aandachtvangers de zoveel schoner, meestal veel omvangrijker maar geruislozer stem van de deugd het zwijgen op te leggen.

Zodoende is de beschrijving van een bewogen tijd maar al te dikwijls slechts de geschiedenis van zijn meest opzienbare misdadigers en hun ondeugden. Om niet te spreken van het grote aantal ‘kunst’werken, waarin de schoonheid evenredig wordt geprezen naar de mate waarin vooral de lelijkheid wordt blootgelegd.

Maar hier stoten we op het leidend beginsel, dat een tijd, en daarmee ook zijn kunst en zijn geschiedschrijving beheerst. Spanje's vurige gouden eeuw is, wat dit betreft, uiterst kwetsbaar. Haar verhouding tot rustiger tijden is ongeveer die van de daad tot de begeerte, en menig beoordelaar heeft haar te veel verklaard volgens zijn eigen leidend beginsel en er juist vooral die aspecten uit naar voren gehaald, die in zijn eigen onderbewustzijn als wensdroom leefden. Daarover later uitvoeriger.

In ieder geval heeft men ons het zestiende-eeuwse Spanje maar al te vaak bijna uitsluitend willen voorstellen als een samentreffen van pathologische fanatici en ontaarde wellustelingen. Dit is een misleidende hálve waarheid, erger dan een volle leugen.

Honderden mysterievolle Spaanse kloosters en kathedralen getuigen vandaag nog van een groots en scheppend christendom. En deze kloosters zijn bevolkt geweest met duizenden heiligen, wier enige tekortkoming tegenover de wereld was dat hun stille vroomheid te weinig misbaar maakte.

Zeker, we zullen en we mogen niet vergeten dat er onder hen enkelingen en groepen hebben rondgelopen, die hun staat zowel als hun tijd te schande hebben gemaakt, en die tenslotte hemeltergende wantoestanden hebben veroorzaakt. Wij hebben dit bij het bespreken der inquisitie en ook eerder al aangeroerd. Maar bij het ontwerpen van een tijdsbeeld of van een figuur die dat beeld beheerst, mag in genendele de geestelijke schat verzwegen worden, die aan die tijd ook zijn pósitief aanschijn heeft geschonken.

Enkelen dezer schitterende schare zijn uitgegroeid tot geestelijke reuzen als Ignatius van Loyola of Teresa van Avila, maar 't overgrote deel is juist krachtens zijn grootste deugd, de eenvoud, teruggevallen in de naamloosheid van de tijd.

Antonio de Villacastin is hieruit als bij toeval naar voren moeten treden en via zijn onsterfelijk werk door zijn laatste prior aan de vergetelheid ontrukt. *Hij* behoort naast de rijpe Filips te staan, eerder en beter op zijn plaats dan fictieve maîtressen, bloeddorstige inquisiteurs en intrigerende grootmeesters.

Toen Filips in 1561 definitief het bevel gaf om het Escoriaal te bouwen waren er al lange jaren van overdenking en conceptie voorbijgegaan.

Als wij spreken van conceptie dan veronderstellen we als vanzelf die onaanwijsbaar creatieve geestesfunctie, waaraan vooral ons onderbewustzijn deelheeft. Welnu, Filips' Escoriaalconceptie was dan ook van formidabele omvang, maar ook hier heeft het hem weer jaren gekost eer zijn scherpe rede de bijpassende vormgeving geconstrueerd had.

En tijdens de uitvoering van het werk is zijn conceptievermogen nog steeds veranderend en corrigerend opgetreden, hetgeen onder andere zijn grootste bouwmeester tot wanhoop bracht.

Het Escoriaal zou worden een Summa Theologia in steen (Pfandl), een alcazar van het katholicisme (Bertrand), een monumentaal Credo (Weise), een getuigenis van het eeuwige Spanje.

Het zou in één machtige greep het beste en het waardevolste samenvatten van álles wat het katholicisme aan onvergankelijke waarden had voortgebracht. Als demonstratie, als verheffing, als vuist tegen alle afval, verguizing en dodelijke bedreiging die Filips in de stormen des tijds onderkende.

Maar tegelijk werd het ook een mausoleum: Alle voorvaderen zouden er rusten, en de gebeenten van zo veel mogelijk heiligen; tegelijk ook een verzamelplaats van alle illustere geesten, een parnassus der wetenschappen.

Zo werd het Escoriaal de uiterste culturele consequentie van deze totalitaire geest, zoals de Armada de religieus-politieke was.

Natuurlijk in de vorm van een klooster, gebouwd door naarstige monniken, en het is te begrijpen dat de koning hiervoor de geliefde orde der Hieronymieten uitkoos. Niet alleen had zijn vader al een speciale voorliefde voor deze eerwaarde practici gehad (op 't eind van zijn dagen trok hij zich dan ook in het Hieronymieten-convent San Yuste terug) maar zij waren de bouwpaters bij uitnemendheid, en bijna de helft der Spaanse godshuizen waren onder hun ervaren handen verrezen.

Tekenend is weer de keuze der architecten: eerst is het Michelangelo's

tweede plans leerling Juan de Toledo, dan een, nog onbelangrijker, Italiaan Giovanni Castello, en als tenslotte na de dood van deze twee uiteindelijk de grootmeester Juan de Herrera de taak op zijn schouders krijgt gelegd, dan rijzen er uiteindelijke zóveel moeilijkheden met de koning, dat het werk herhaaldelijk moet worden stopgezet. Want niet Castello noch de Herrera is de schepper van het Escoriaal, maar Filips, de heerser zelf, en hij alleen.

Wie dan ook thans nog vóór het indrukwekkende gebouw staat, ziet dat een eenvoudige hand, bijna van een kind, langs een lineaal de lijnen getrokken heeft. De vlakken zijn op de eenvoudigst rekenkundige manier ingevuld met gaten, die de ramen voorstellen. De enige afwijking vormt de lagere bovenste verdieping.

De plattegrond is dienovereenkomstig, enorm van afmetingen, maar slechts kwasi-ingewikkeld.

De ‘kapel’ (die inderdaad iets kleiner is dan de Sint Pieter in Rome) heeft de tot zijn grootste simplisme teruggebrachte koepelvorm. Hier is een koel verstand aan het werk geweest, het is allemaal bizonder harmonisch en uitgebalanceerd. Maar het is een verstand zonder geleding en zonder lucide ontwikkeling geweest, het is een renaissance zonder bloei.

Inderdaad een magistraal antwoord op zogenaamd gothische barbarij, op Burgos en Valladolids Sint Paul, maar het is alsof de sobere rekenkunde vloekt tegen de onmetelijke geestelijke inhoud der gedachten die zij uitdrukken moest.

Deze harmonie was dan ook in haar eenvoudige volkomenheid steriel. Zij kon nimmer worden verbeterd en is ook nimmer nagevolgd. Hier is op indrukwekkende en grootse wijze vastgesteld dat twee maal twee vier is, 'n waarheid waaraan niets af te dingen maar ook niets toe te voegen valt, 'n waarheid waarin het mysterie en daarom ook het leven niet woont.

Kortom, het is een eenmalige meesterworp van een scherpe maar simplistische geest, die nergens bloeiend de creatieve waarden verwezenlijkt heeft, die hem oorspronkelijk in werking hebben gesteld.

Filips is tijdens de bouw vaak naar het werk gaan kijken, dikwijls inofficieel. Telkens wilde hij de inspecteur der werkzaamheden spreken, maar die liet zich uit verlegenheid niet zien.

Totdat Zijne Majesteit verstoppertje is gaan spelen en de schuchtere Obrero-mayor met een list te pakken kreeg. En bij de eerste gedachtewisseling met Broeder Antonius had Filips zijn man al gevonden. Dit was het soort dat hem begreep, daarbij vlijtig, praktisch, kundig, onversaagd maar voorzichtig en slim, iemand die het project tot de laatste dakpan nauw-

keurig volgens de richtlijnen zou uitvoeren.

En wat een geest woonde in deze eenvoudige figuur! Beter dan de beroemdste architecten vond hij de oplossing voor allerlei netelige kwesties: Als het eerste, reeds in vergevorderde staat zijnde, project van Juan de Toledo te klein blijkt, zit iedereen met z'n handen in de haren. Dan komt Broeder Antonius ineens met het ei van Columbus: 'n verdieping erbovenop en er is ruimte te over, en meteen is het hele gebouw dan nog wat majestueuzer ook.

Met zulke mannen kon Filips praten en hoe verder de bouw vorderde hoe meer hij Antonius z'n gang liet gaan en deze voltooide in 21 jaar wat heel Spanje voor 't werk van enige geslachten had gehouden.

Wij weten niet hoe ver het vertrouwen is gegaan dat de grote koning aan de simpele metsel-broeder geschonken heeft. Maar zeker is dat hij zich in méér dan een opzicht zeer sterk met hem verwant heeft gevoeld. Tot het einde van zijn leven is hij hem blijven raadplegen, en zeker niet alleen over architectonische kwesties. Waarschijnlijk is Antonio de Villacastin dan ook een der weinigen geweest, die 'n enkele keer toegang hebben gehad tot 's konings hart, en is hij in zijn vrome en ongecompliceerde toewijding bij deze gesloten heerser tot die gewijde domeinen mogen doordringen, die alle groten van Spanje ontzegd zijn gebleven.

Francisco de Bobadilla, Maria de las Mercedes de Mendoza, Magdalena Ruiz

Don Francisco de Bobadilla is zeker niet de infanterie-kolonel geweest zoals hij in dit stuk verschijnt.

Wij bezitten van hem het bezadigd advies, dat hij in de krijgsraad van La Coruña uitbracht vóór het definitieve vertrek van de Armada. Het getuigt van inzicht en verantwoordelijkheidsgevoel. Ook op andere plaatsen wordt hij om beurten kundig, dapper en een goed organisator genoemd.

Als hij echter bij de verslagen terugkomst op 22 september als lid van de hoge adel wordt aangewezen om namens Medina Sidonia naar de koning te gaan, dan is deze opdracht even verschrikkelijk als eervol. De acute psychische neurose, waarmee hij in dit stuk verschijnt, is gefingeerd, maar als we het beeld der totale ellende overzien, waaronder vooral de bevelhebbers als gebroken wrakken de thuishavens bereikten, dan is het onzes inziens volkomen verantwoord wanneer deze figuren slechts zeer vaag meer corresponderen met de evenwichtige karakters, waarvan de vroegere uitingen zijn opgete-

kend. ‘De ontberingen die aan boord zijn geleden, zijn met geen pen te beschrijven,’ tekent Medina Sidonia zelf in zijn brief aan, we zullen er enige fases van in het stuk aantreffen. (Gezien door de bril van De Bobadilla.)

Maar erger dan de stoffelijke ontberingen moet, vooral voor de leiders, de psychische ontreddering zijn geweest, die bij velen een volkomen ineenstorting ten gevolge heeft gehad: zij stierven vlak na de aankomst in het vaderland, ook Francisco de Bobadilla.

De meeste leiders behoorden namelijk tot de vurige Spaanse adel, die zijn glansrijke naam waarlijk niet alleen aan jachtpartijtjes en duels te danken had. Hij was min of meer ontstaan en gegroeid, in ieder geval beproefd in de eeuwenlange strijd op leven en dood tegen de Moren, een totalitair verschillende, harde en soms wrede tegenstander. In deze strijd waren ook de grote Spaanse ridderorden ontstaan; de Calatrava-, de Alcántara- en de Santiago-orde, die een blijvende belichaming vormden van de hoogste eer van Spanje.

Filips hield de adel op een afstand. Vooreerst als uitvloeisel van zijn streng hiërarchiek heersers-instinct: er kon en er mocht maar één man koning zijn en dat was hij zelf.

Maar ook omdat sinds de laatste Moor als zodanig verslagen was (de rest redde zijn leven door bekering tot het christendom) er een consolidering en 'n tranquilisatie der adellijke posities intraden die de samenleving geen goed deden en zelfs soms een gevaar voor de binnenlandse rust opleverden. Deze met eer beladen vechtersbazen, dikwijls nog toegerust met 'n grote innerlijke cultuur en 'n werkzaam intellect, waren nog allerminst rijp voor het otium cum dignitate. De levens- en dadendrift bruiste nog onbedwingbaar in hun aderen, en de eer die vroeger op een bloedvreemde vijand kon worden afgedwongen, werd nu gezocht in onderling geschil.

Zo werd de adel al vroeg een broeinest van intriges, van vetes, schermutselingen en vendezza's. Zoals opgemerkt, het land was nog nauwelijks geünifieerd, Aragon hield zelfs tot bijna 1600 nog zijn aparte Cortes, allerlei sectarische, particuliere, seperatistische en nationalistische lijnen en lijntjes doorkronkelden het structurele netwerk van de staat en meer dan eens kreeg de vete tussen twee voorname families het karakter van een rebellie, waarop het regerend staatshoofd onaflaatbaar moest bedacht zijn.

Zo werd ook van deze kant Filips' isoleringszone-tendens gedreven naar een doelbewust systeem, en zo is het ook te verklaren dat slechts zo weinig leden van de hoge adel hebben deelgehad aan het directe bestuur van het imperium. Zij werden zo veel mogelijk bij hun volk in hun steden gehouden, (merkwaardig aspect van de Spaanse adel, hun burchten lagen niet in landgoederen buitenaf, maar merendeels midden in de steden) en

de klinkende titels die zij aan het hof droegen hadden geen reële inhoud.

Dit betekent echter niet dat na de verovering van Granada op de Moren in 1492 de adel voorgoed een grotesk museumstuk ging worden. Integendeel. De zestiende eeuw kwam hem, hoewel met grotere intervallen, gelegenheid te over bieden om de op eigen bodem ontwikkelde deugdzaamheid nu in vreemde landen en op verre stranden te bewijzen. En hoe groter vlucht het Spaanse imperium nam, des te grootser roem er te behalen viel.

Welnu, men heeft zich niet onbetuigd gelaten. De tekenen van decadentie blijven in de hele zestiende eeuw zeer sporadisch en bij iedere buitenlandse onderneming die de koning beraamde, stond zijn ridderschap aangetreden met alle vuur en alle strijdlust, met alle doodsverachting en grandezza, die de voorvaderen hadden gesierd.

De bloedige verliezen die zij aldus, voor God Almachtig en voor het eeuwige Spanje, leden waren soms zeer groot.

In de verschrikkelijke slag van Lepanto sneuvelde bijna de helft met het zwaard in de vuist. Maar dit werd niet geteld, aangezien zij die vielen, strijdend voor Gods eigen zaak, meteen het eeuwig loon voor hun dapperheid in ontvangst konden nemen. En de overlevenden waren dan ook met Gods hulp victorieus en voor alle toekomstige geslachten het onderpand der nationale trots.

Toen in 1586 het Armada-plan zijn vaste vorm had aangenomen, ging er dan ook een schok van gepassioneerd enthousiasme door alle Spaanse harten.

Dit zou het feit der feiten worden, de indrukwekkendste, de meest grandioze onderneming aller eeuwen, hier zou roem gevestigd worden, onvergankelijk en onvergelijkelijk.

Even later breken de intriges weer los: De markies van Santa Cruz, een der glansrijkste helden van Lepanto, wordt gepasseerd als opperbevelhebber. Zijn aanhang en aanzien is groot, en niemand begrijpt op welke reële gronden Medina Sidonia eigenlijk gekozen wordt.

Maar het stampij wordt in de kiem gesmoord: de onderneming is te heilig, de Spaanse strijdmacht te overweldigend om over zo'n futiliteit nog lang te twisten.

De koning heeft gesproken, het is de zaak van het eeuwige Spanje, neen het is de zaak van God Almachtig, Heer der heerscharen, in Wie alle macht is en alle kracht.

En zo treffen we aan boord van de Armada wat wij in de aanvang schreven: al wat in Spanje groot was, of het alsnog door roemrijke daden wilde worden. En als primus inter pares: Don Francisco de Bobadilla.

De figuur van Mercedes de Mendoza is geheel gefingeerd, de naam van haar geslacht echter allerminst. De grondlegger der Spaanse Inquisitie (in zijn tijd ‘de derde koning van Spanje’) was een Mendoza, Filips' eminente ambassadeur bij Elisabeth was een Mendoza, evenals zijn laatste vertegenwoordiger in Aragon die bij de Perez-opstand de dood vond; om niet te vergeten Ruy Gomez' eenogige echtvriendin Ana de Mendoza, prinses van Eboli, na de koningin de eerste vrouw van Spanje. Zo was ook het bloed der hertogen van Infantado sterk door Mendoza's gekleurd, en het is daarom dat wij haar als weduwe in Guadalajara laten wonen, waar nu nog het rijkst geornamenteerde renaissancepaleis van Europa van hun vroegere glorie getuigt. (Sinds de laatste burgeroorlog helaas slechts als ruïne.)

Mercedes moet al jong met de spruiten van de uit het Zuiden stammende Bobadilla's in aanraking zijn gekomen. Ook hun beider families waren aan elkaar geparenteerd: (De kardinaal-aartsbisschop van Burgos, die Filips - in het paleis te Guadalajara - met Isabella de Valois in de echt verbindt, heet naar zijn ouders: Mendoza y Bobadilla)

En wij kunnen aannemen dat zich tussen haar en de latere infanterie-kolonel van de Armada al zeer vroeg een idylle heeft ontwikkeld volgens de klassieke regels der Spaanse ridderromantiek.

Maar deze idylle mocht niet uitgroeien tot een duurzame verbintenis en Mercedes deelde het lot van zovele Spaanse vrouwen: zij wordt aan de meest biedende uitgehuwelijkt overeenkomstig het familiebelang en naar haar mening wordt niet gevraagd. En dan begint het kleurloze bestaan der gehuwde Spaanse vrouw aan de zijde van een oudere man, 'n soort levenslange vestingstraf, afgeteld slechts van kraambed tot kraambed, totdat een ervan een dodelijke afloop hebben zal.

Hoe vaak moeten in deze tijd haar gedachten zijn uitgegaan naar de Amadis van haar jeugd, die met een leger guitaristen en een volledig gevolg onder haar getralied raam in het goddelijkste Spaans de bewijzen van zijn onsterfelijke liefde kwam fluisteren. Hoe vaak is haar hart opgesprongen, telkens als ze weer te horen kreeg dat een nieuw heldenfeit haar uitverkorene steeds hoger op de ladder der ridderschap plaatste.

En hoe anders besliste het lot dan zij verwacht had! Zij bracht maar één kind ter wereld, en wel een dochter, terwijl ze wist dat haar vruchtbaarheid tot vele zonen in staat was.

En op 'n gegeven dag komt het bericht dat de heer gemaal van zijn laatste gewichtige zending niet terug zal keren: Bij de bezetting van Portugal gesneuveld. Als een der weinigen. Eigenlijk is hij zelfs niet gesneuveld, hij is van zijn steigerend paard gevallen, in 't gevolg van de koning zoals later

blijkt, maar hoe dan ook, Mercedes is weduwe als eigenlijk de vrouwelijke levenskracht nog pas in haar ontloken is.

En in deze toestand ziet ze Francisco de Bobadilla terug, 'n gerijpte man nu, sterk, vastberaden, door honderd letsels van een fel leven al beschadigd, maar bereid om aan nog duizend nieuwe slagen het hoofd te bieden. Hij is ook niet meer vrij, hij is met vele draden aan dit leven al verbonden, en van de open vragen weet hij voor de toekomst al vaag het antwoord.

Maar gevoelens kunnen groot zijn in dit machtig wrede land, en hartstochten branden fel op deze zondoorgloeide aarde!

Hun weerzien is onstuimig en hun liefde onverzadigbaar, het is of zich de macht van hun hele wezen voor deze tijd heeft opgekropt. En Francisco is gerijpt, maar niet veranderd! Zijn optreden heeft nog dezelfde ontwapenende innemendheid. Ook zijn spreekstijl is dezelfde, alleen is zijn poëzie gevatter nu, van rijker en gevarieerder omspelingen voorzien en voor dezelfde liefkozing heeft hij nu wel honderdvoudige aanloop. Terwijl toch zijn gebaar, zijn omarming strakker, sterker, onontkoombaarder is.

Maar hoe veel sneller dan van de vrouw is de laaiende liefdesroes van de rijpe man bekoeld! Hoeveel meer horizonten staan voor de vechter, de veroveraar open!

Lange tijd houdt de tot fanatisme groeiende macht van haar gevoelens hem nog omklemd, lange tijd wordt zijn ontwaakt geweten tezamen met zijn groeiende afkeer overstemd. Maar het einde komt onherroepelijk, en plotseling: de roemruchte infanterie van Spanje vraagt om zijn opperbevel, de tocht is ver, de inzet groot, het gevecht zal fel, de eer onvergankelijk zijn: Kolonel op Gods Armada!

En zo blijft Mercedes de Mendoza achter: eenzaam, vernederd, gewond. Met slechts pijnlijke herinneringen als geestelijk erfgoed, met haar rijkdommen voor de rest van haar leven veroordeeld tot liefdadigheid of tot het onderhoud van arme kloosterlingen.

En nu moeten we ons niet vergissen in de eerzucht van de Spaanse vrouw. Als hij eenmaal is ontwaakt, dan is hij, evenals de liefde, groter dan die van de man. Hij heeft ook niet de bekende relatie met het moderne minderwaardigheidscomplex, eerzucht is in Spanje een levenselement, dat positief, ook zonder verdringing, aanwezig is.

De Spaanse vrouw begint als kind haar ‘openbaar’ leven als speelbal van haar vaders eerzucht. Zij beseft, te laat, waar dit leven om begonnen is. Als al haar onderbewuste aanleg dan eenmaal tot ontwikkeling is gekomen, dan heeft ze meestal kinderen en een huisgezin waaraan zich al deze potenties harmonisch kunnen vasthechten.

Een der geheimen van Spanje's volkskracht ligt dan ook in de prachtige moeders.

Maar is deze organische ontwikkeling op de een of andere manier gestoord (wat geen uitzondering is), dan blijven er grote en felle affecten braak, waarvan de eerzucht een der voornaamste en diepst ingeborene is. Deze eerzucht ontwikkelt zich dan niet zelden tot een massieve wrok, waaromheen zich vaak een pathologische begripsconcentratie voordoet, omdat haar afzonderingspositie de Spaanse vrouw geen harmonisch veld biedt om al deze affecten uit te leven en te neutraliseren.

Duidelijke sporen van deze merkwaardige soort wrok vinden wij terug in de manier waarop de Spaanse vrouw haar liederen intoneert.

Zij verschilt dikwijls wezenlijk van die van de man, die toch melodisch precies hetzelfde zingt.

Zover is het echter met onze Mercedes nog niet gekomen, als ze op een zekere nazomeravond in 1588 bezoek krijgt van een oude Hieronymiet. Toch wil ze hem persoonlijk niet te woord staan en verwijst haar kamerdienares naar de gebruikelijke aalmoes.

Maar het blijkt geen bedelmonnik te zijn en zijn onderwerp is zeer uitzonderlijk. En als zij in de bezoeker de bouwer van het Escoriaal herkent, dan weet zij dat het ernst is: Zij wordt naar het koninklijk kloosterpaleis ontboden.

De stijl van de uitnodiging is zeer vreemd, volkomen ontdaan van de gebruikelijke luister die een koninklijk bevel omgeeft. Maar iedereen weet dat deze Broeder Don Felipe's intiemste vertrouweling is.

Iedereen weet ook dat de koning in zijn kloosterlijke afzondering de pompeuze stijl vaak omzeilt, iedereen weet dat er duizend geheime belangen door achterdeuren worden geregeld, dat er ontelbare draden naar die eene kamer lopen, onzichtbaar door dat open raam, waardoor de hele wereld inkijkt.

Uit de broeder zelf is natuurlijk geen letter van 's konings bedoelingen los te krijgen. Hij is natúúrlijk op de hoogte, maar deze oude monnik kan zwijgen! Hij is niet voor niets de vertrouwde afgezant van de zwijgzaamste man van Spanje. Maar juist deze zwijgzaamheid zegt haar méér dan honderd woorden. Mercedes de Mendoza wordt in het geheim genodigd naar het Escoriaal! En nog pas kort geleden is die andere Mendoza, de prinses van Eboli, te Madrid in discrediet geraakt. Ze is min of meer van het hof verbannen. Men heeft gefluisterd en geroddeld, 'n verhouding met de koning. Het is niet waar, natuurlijk niet, wat kan de machtigste vorst ter wereld voor 'n belang stellen in een eenogige vrouw op jaren! En niemand

heeft ooit een bewijs gezien. Maar wie heeft ooit een bewijs gezien van háár verhouding tot Francisco de Bobadilla? Jawel, daar is óók over gefluisterd, dit is óók doorgeroddeld door alle kringen; maar niemand heeft het bewijs, niemand weet het eigenlijk zoals zij het zelf weet.

Maria de las Mercedes de Mendoza wordt genodigd naar het Escoriaal. Waar geen mens ooit is doorgedrongen dan in het allerhoogste belang! Waar nooit een enkele vrouw is toegelaten, zelfs niet de aller-allerhoogste adel van het ganse imperium!

En zij maakt zich op om te gaan, met alle kunstgrepen en alle stijlgevoel die dertig jaren onstuimig vrouwenleven haar hebben bijgebracht. Eens te meer zal dus haar leven een onverwachte wending nemen. En die wending zal... neen, ze is geen dromerig kind meer. Sprookjes zijn zelfs onder de zon van Spanje alleen voor simpelen of voor Moren, en voor het wonder is haar leven te ongelukkig en te bevlekt geweest. De ervaring en het leed hebben haar het bestek der mogelijkheden in de ziel geprent. Zij kent de hardheid, maar ook de waarde van de realiteit, de dromen zijn voorbij, zij weet wat ze kan, en wat níét in haar bereik ligt. Maar... ze weet óók wat ze waard is. En tenslotte... de volle schoonheid gepaard aan de volste betoveringskracht van de geest heeft bij de Spaanse vrouw een korte levensduur, en deze kans, deze mogelijkheden, van welke aard ze ook zullen zijn...

Zo verschijnt Maria de las Mercedes in dit stuk, door het leven geschonden, maar in de volste potentie van haar ontvlamde vrouwelijkheid. En ze treft er een koning aan, door het leven geschonden, maar in de volste potentie van een totale wereldheerschappij.

Hoewel de grote heerser volgens ritueel ongeveer anderhalf duizend grandes van Spanje in zijn directe huisdienst had, heeft de ouder wordende, astmatische man zich als mens het meest en het vertrouwelijkst toegeneigd naar een eenvoudige boerenvrouw.

Persoonlijk vind ik dit een van de allergrootste en markantste uitingen van Filips' zieleleven. Over deze vrouw laten we Pfandl even aan het woord:

‘Tot den engeren kring van de koninklijke familie behoorde ook Magdalena Ruiz, een stokoude, trouwe dienstmeid en huishoudster, die voor alles geschikt en bruikbaar was, als kindermeisje en als ziekenverpleegster, in keuken en kelder, om kleren te onderhouden en om een goeden slaapdrank te bereiden, dus overal waar, naast den veelkoppigen mannelijken

staf van het Boergondisch-Spaansch ceremonieel, ook nog een zachte en tevens vaardige vrouwenhand onontbeerlijk was. Haar heeft de koning ook naar Portugal meegenomen en zij mag hem naar bed sturen als hij te lang opblijft, zij mag zijn hoofdkussen opschudden en de kaars uitblazen, zij mag, bij den ouder wordenden, vereenzaamden man, zooiets als de plaats van zijn moeder innemen, zij is, om met Porreno te spreken, een van de weinige stervelingen wien het gegeven is door de isoleeringszone heen te dringen, zonder ooit uit te glijden.

In zijn brieven aan zijn kinderen wordt zij meer dan eens als een personage van gewicht, en respectabel daarbij, vermeld en met goedjonstigen humor gekarakteriseerd. Zoo lezen wij daar bijv. dat: bij de eerste noot van een dansmelodie haar beenen beginnen te jeuken en haar armen onrustig worden, al is zij nog te oud en te kortademig om te dansen.

Op het in het Prado-museum hangend portret van de Infante Isabel Clara Eugenia, - waarvan de schilder niet met zekerheid bekend is, - zit Magdalena Ruiz, met een wit-kanten doek op het hoofd en een schoothondje onder den arm, naast haar goedige meesteres, die haar de linkerhand op het hoofd legt.’

De troon van Engeland komt niet vrij

Men zegt dat een drenkeling vlak voor 't verglijden in het eeuwig zwijgen zijn hele leven nog eens in één ogenblik doorschouwt. Hij is dan echter al half geheven uit de stof, zijn oog is bovenmenselijk al en in dat ogenblik doorvoelt hij van eigen daad en reactie, van oorzaak, gevolg, woord en wederwoord het eeuwig verband. Om in het volgende moment al deze saamgelopen levenslijnen in de dood te zien verbreken.

Maar ook het leven telt getijden die op dit extreem doorschouwen lijken. Soms voelt en weet en ziet de mens hoe al de door hem zelf gesponnen en niet door hem zelf gesponnen structuurlijnen van zijn leven in een punt samenknopen, gewild of ongewild; en in een verhelderd ogenblik stijgt hij uit boven zichzelf en schouwt en weet hij met een dieper weten.

Dan valt een tijdperk dicht, en als de lijnen breken, is hij een stuk gestorven, en hij begint een nieuw epoche plotseling rijper, rijker en geslagener.

Dit zijn de knooppunten van ons bestaan, de ogenblikken waarin het leven bewijst zelf het opperste drama te zijn. Want het drama als opperste kunst van het leven is structuur, organisch en anorganisch, met lijnen natuurlijk en bovennatuurlijk, gewild, ongewild, ontketend of afgebeden, beheerst of overmachtig. Drama is synthese, en het is het goddelijk vermogen van de dramaturg deze synthese uit zijn ziel te laten uittreden en haar uit eigen wil levend te laten ontstaan als handeling. En het is de goddelijke opgaaf van de acteur deze nieuwe synthese een avond, of een ogenblik desnoods, waarlijk te laten leven als een knooppunt van zijn eigen bestaan, als een schouwingsmoment voor de stille medespelers, het publiek, waarop bij het laatste doek de levenslijnen breken, en mensen geslagen maar rijper en rijker zijn.

Verschrikkelijk is dan ook de neergang van het drama vooral gedurende de laatste halve eeuw, tijdperk van de analyse, in het leven zich verwerkelijkend als ontbinding.

Rond vijftig jaar geleden dacht de rationalistische mens in zijn naïveteit het laatste geheim van het leven nu wel op het spoor te zijn. Men sneed de mens in het laboratorium tot zijn ondeelbaarste cel in stukken, en men ontcijferde uit zijn ziel het laatste roersel van zijn diepste onderbewustzijn. De bevindingen die hier wetenschappelijk gedaan zijn, zijn onvergelijkelijk, nimmer nog heeft het academische weten zo'n hoogtepunt bereikt. Maar

ook nimmer nog zo'n dieptepunt. Want achter de laatste celkern, en achter het verborgenste psychisch affect werd het levensbeginsel *niet* gevonden.

De wetenschap bleek met een stel prachtige en zeer doeltreffende benaderingssystemen verrijkt, maar het leven werd niet verklaard. Wetenschappelijk is dit dan ook al lang weer achter de rug. Zelfs de meest rationalistische academicus is tenslotte ergens op het mysterie of op God gestoten en de zielkunde is in de fenomenologie allang weer nieuwe wegen ingeslagen.

Maar verbijsterend is deze wetenschap voor het algemene geestesleven geweest, speciaal voor de kunsten. Men is er de analyse gaan aanzien als leidend beginsel. En men is aan 't snijden en 't ontraadselen geslagen, aan 't ontleden en verklaren alsof men het laatste princiep der levende schoonheid nu voorgoed op het spoor was. En men heeft er een trap van volmaaktheid in bereikt als nimmer nog in de geschiedenis. Omdat de analyse altijd overtuigender is dan de synthese, het niets altijd minder aanvechtbaar dan het iets.

Creatoren van groter formaat hebben hier overheen geschouwd. Zij hadden ofwel de uitkomst der analisten al lang van tevoren in het bloed, óf zij wisten de wetenschap te waarderen voor wat zij was: namelijk een hulpmiddel, maar nimmer doel of leidend beginsel.

Maar onze tijd is gestraft door zijn kleinere geesten en de halve begrijpers, die hij in te groten getale heeft voortgebracht.

Zij deden de muzen verschrompelen tot assistentanalistes, onder hun handen werd de kunst 'n openbaar laboratorium, waarin dan ook de reuk der ontbindingsverschijnselen dra duidelijk merkbaar werd.

Intussen bracht het steeds dieper en onsamenhangender omwoelen der oerdriften steeds vunziger aspecten tevoorschijn, men schoot hart en hersens rustig voorbij en kwam voorgoed in de urinewegen der ziel terecht, en menig nieuw kunstwerk heeft dan ook iets van een psychische latrine der makers.

Ondertussen zijn er in alle varianten wel stijlvernieuwingen en wisselingen van benaderingshoeken ondernomen maar het diepere wezen der algemene stroming is niet veranderd. En nog immer woedt dit gegrasduin in de psychoanalyse, het journalistiek Freudianisme, in alle toonaarden voort, omdat het herbegin der synthese nog zoek is, omdat er geen leidende gedachte is.

Iedere tak van kunst heeft onder deze algemene ontbinding te lijden gehad, maar nergens heeft het zo gestonken als in de kunst van het leven bij

uitstek: het toneel. En aangezien de mens niet graag zijn eigen, en nog minder graag andermans afval té duidelijk voor ogen ziet, was er al meteen behoefte aan het surrogaat, het product dat het teken van zijn tijd, ja alle leidend beginsel, knipogend voorbijgaat, het nergens verankerd, makkelijk hanteerbaar, overal verplaatsbaar bedenksel, het gegok op de zogenaamde algemene menselijkheid, het gegoochel met conclusies zonder de fundamenten.

Vooral Engeland en Amerika hebben het geleverd in oorverdovende verscheidenheid: het goedgebouwde, avondvullende, best onderhoudende flutstuk, het namaak-drama'tje, het primaverkoopbare kwasikunstje, het effectvolle mengsel van ongeveer alle aftrekseltjes van kunst en cultuur samen. Van psychologische thriller tot en met de moderne ‘comedie’.

En dit heeft niets te maken met wat in vroegere perioden ‘lichte kunst’ was, al laat het zich ook zo graag daarvoor doorgaan. Lichte kunst heeft altijd alleen bestaan naast en na ‘zware’, de lach op zichzelf is een onding.

In het buitenland zijn inmiddels, hoewel sporadisch, enige figuren van groter portée opgestaan, maar vrijwel alle Hollandse toneeldirecteuren draaien hun publiek nog dagelijks dit artistieke rad voor de ogen, men weet niet met welke goedvoorgeschotelde hersenkronkel men de toeschouwer nú weer moet vangen. Maar het schijnt er vooral op aan te komen dat een hele zaal een hele avond geïnteresseerd toekijkt, om aan het slot te kunnen getuigen dat er niets te zien was.

De schouwburg zit dan ook praktisch leeg. Terwijl men in 't Concertgebouw de ene cultus op de andere moet stapelen om de schier onstilbare musische honger van het miljoenenkoppig publiek maar enigermate te stillen: tot en met zelfs Debussy, Ravel en Strawinsky en Bartok en Britten. Vól muziek zit dit zogenaamd onmuzikale volk, dat sinds Sweelinck geen componist van eerste orde meer voortbracht, boordevol satzen van Beethoven en thema's van Bach, van variaties van Brahms en van Bruckner en Mozart en Mahler en Schubert, het leeft, en bij iedere nieuwe cultus leeft het dieper en rijker en rijper, het kan niet zwaar, het kan niet wereldomvattend genoeg zijn!

En de schouwburg zit leeg: het volk van Vondel en Bredero, van Hooft en Huygens, het volk ook van Huizinga, Heyermans, Van Schendel, Marsman, Donkersloot en van Duinkerken en honderd andere geesten, waarmee iedere cultuur ter wereld zich graag zou willen sieren, dit volk heeft geen theater! Zogenaamd omdat het geen theatervolk zou zijn. Maar in werkelijkheid omdat het in zijn schouwburgen stinkt, omdat er niets te zien is, omdat er niet gecreëerd wordt, omdat er slechts wordt nageaapt, omdat er slecht gespeeld wordt, omdat er alleen geaast wordt op het open

doek en op het onmiddellijk succes, omdat zijn toneel slechts een parade der ijdelheden is geworden, omdat zijn drama niet meer een grote kunst is.

Ieder begin is moeilijk, bijna ieder herbegin moeilijker.

De Tweede Wereldoorlog is achter de rug, tot nog toe de veelomvattendste in de historie. Hij was een knooppunt en een schouwingsmoment in het bestaan der mensheid, een drama zonder weerga.

Een tijdperk sloeg dicht, vele lijnen zijn gebroken, en er is veel en velerlei gestorven. De geslagenen zoeken naar een nieuwe synthese, maar wij zijn rijper en wij zijn rijker! Want ook de analyse als opperste levensbeginsel is dood, het geloof in het leidende niets is gestorven, en de academische verwatenheid van er vrijwel te zijn is voorbij.

Wij staan in een chaos van immense onzekerheid, want duizend vertrouwde en als beginsel beleden systemen hebben wij naar deze chaos zien voeren. En de aanvattingspunten van nog niet gebroken en van nieuwe lijnen liggen structuurloos en gevaarlijk door elkaar, de tijd is nog amorf.

Maar hij zal het niet blijven, deze zekerheid hebben wij. Want er zijn nog té veel lijnen niet gebroken, de krachtigste, de onuitroeibaarste. Duizenden liggen nog verward en verankerd in resten van een dood verleden. En deze resten, heel oude en ook zeer recente, vormen een onontwarbare schijnstructuur, en wij menen zelfs al een nieuw knooppunt te zien, veraf of dichtbij, maar verschrikkelijker dan al de vorige, misschien het laatste, het extreme vlak voor het eeuwige zwijgen.

Dit dwingt de mens tot bezinning op nieuwe waarden en op oude mysteries, door geen stelsel verklaard of verklaarbaar, op het leidend beginsel om zijn tijd te kunnen scheppen.

Hier ligt de enorme opgaaf voor de dichters en de denkers, voor de geestelijke leiders, die de makers van hun tijd zijn zoals zij zelf door hun tijd gemaakt worden. Hier ligt de scheppende zending ook en vooral van het toneel: een nieuwe synthese te wijzen zodat het weer de scheppende magie krijgt die het in alle culturen gehad heeft, ons volk nieuwe schouwingsmomenten te creeëren, waarin het zich op zijn diepere beginselen bezinnen kan, de wáre chroniek van zijn tijd te zijn, zodat het volk weten kan waar het aan toe is.

Poging tot synthese, tot richting, tot leidend beginsel, dit eerst, en vooral dit en eerst alleen dit!

Later zal dan de comedie weer sprankelen, later zal de mens wel weer om nieuwe en om oude kluchten lachen, later kunnen we weer geestig zijn en ons zelf lachwekkend projecteren op het stramien van onze hernieuwde waarden.

Maar eerst structuur, structuur en structuur! Want wij zijn rijp en wij zijn rijk! Omdat we zo onmenselijk geslagen zijn. Wij kennen nu de mensenziel tot in haar geheimste plooival, wij kennen ieder organisme tot in zijn kleinste nucleolus, wij kennen alle systemen en alle bewijzen, en wij hebben gezien dat zij wezenlijk waardeloos zijn geweest. Wij zijn weer aan het mysterie en aan God toe, aan het oerprinciep en de oerkracht. Ja, aan hetzelfde als, en niets minder dan wat Sophocles en Euripides doorstroomd heeft, waaruit Shakespeare en Calderon gecreëerd hebben, en waar Goethe in iedere regel tegen aangestoten is. En van hieruit zullen wij moeten scheppen!

Eerst dit en alléén dit, en de rest zal ons worden toegeworpen.

En wat zal het onvolmaakt zijn, wat zal onze kunst in haar voegen kraken, wat zal ons toneel slecht gebouwd zijn, en wat zal onze synthese wankelen! Maar wat zijn we dan ook in schitterend gezelschap!

Want wat is ‘Koning Oedipus’ volgens het Amerikaanse successtukstramien voor 'n onding! Hoeveel schreeuwende onmogelijkheden zitten in ‘Hamlet’ en ‘Koning Lear’, en wat is Goethe's ‘Iphigeneia’ voor 'n onmogelijk langdradig wanproduct! En wat is Aeschylos een stuntel vergeleken bij Priestley, hoe slecht zit ‘Richard III’ in elkaar vergeleken bij ieder stuk van Kaufmann!

Maar o geef mij de magie der ‘Perzen’, geef mij de intense tragiek van Racine, geef mij het goddelijk mysterie dat iedere bladzijde Shakespeare dooradem t, en geef mij de langademige verzen van Vondel.

Maar geef mij het wezen, laat mij doorschouwen, laat mij in dit schrikkelijkste knooppunt van ons menselijk bestaan weten waar het om gaat!

En hier vraagt, neen hier schreeuwt het volk om, waarde acteurs!

Neen, niet dat geestelijk uitschot (niet te verwarren met geestelijke elite!) dat nu nog per abuis Uw schouwburgen bevolkt en zich avond aan avond door Uw leegheid laat bedriegen. Laat de dorre lach op hun kaken maar rustig verstijven en drijf ze Uw tempels uit, want dáár hoort het góéde volk, de massa, zich te komen bezinnen op de beginselen van zijn nieuwe tijd.

En zij zullen niet in drommen komen, ze zullen Uw deuren nog lang niet verbreken, dáár heb U Uw heilige kunst te diep voor onteerd. Neen, U zult de morphine van Uw goedkope succes moeten afzweren, U zult U eerst zelf moeten bezinnen, U zult moeten werken en bouwen, wellicht in honger en ellende, maar U zult creëeren, U zult bouwen aan Uw tijd, en U zult de sacrale plaats weer terugkrijgen, die U krachtens Uw opperste levenskunst toekomt. Want bovengenoemde namen zijn evenmin groot

geweest als hun acteurs, neen, het mysterie is in hen groot geweest, en zij hebben met hun gehele wezen weten te luisteren.

Ik weet niet of alle personen in ‘De Troon van Engeland komt niet vrij’ wel kloppen met de hier voorafgaande karakterstudietjes. 't Stuk is namelijk vóór de inleiding geschreven, en 'n conceptie is iets heel anders dan een analytische verhandeling.

Het is ook zó geschreven dat een oningewijde het geheel kan volgen. Ik weet helemáál niet of het wat men noemt 'n ‘goed’ stuk is.

Waarschijnlijk is het daarvoor niet goed ‘gebouwd’, het heeft te weinig actie en er wordt te veel in gepraat. Verder ontbreekt de zo hoognodige ‘lach’, en de spaarzame humor is slecht verdeeld.

Maar dit is allemaal nu niet essentieel. Het is een poging tot synthese, zeer zwak en zeer onvolmaakt misschien, maar ik heb een leidend beginsel, en wel een hoogst modern leidend beginsel.

Ik geloof namelijk in God. Het is niet de god die Filips zijn Armada deed uitzenden, nog minder de god die Pilatus tot zijn compromis dwong. Die zijn dood en uit de tijd. Maar ik geloof in de God van 1950. Dat is Die van het mysterie van 1588, dezelfde Die in het jaar 33 aan het kruis hing. Het is Die, waar ze in het laboratorium weer op zijn gestoten, en Die ook weer in de behandelkamer ontdekt is.

Maar vooral na Stalingrad en Hirosjima is Hij weer bizonder actueel, en wij blijken Hem niet voorbij te kunnen voordat wij ook maar aan 't begin van een structuur kunnen toekomen.

Waarschijnlijk zullen eerst nog heel wat goden moeten sterven, wellicht zijn er nog niet genoeg lijnen gebroken en, hoewel rijk, zijn wij nog lang niet rijp genoeg.

Maar dáár gaat het nu juist in eerste instantie om, om de relatie van onze goden tot God, de gerichtheid van onze structuurlijnen ten aanzien van het Mysterie, de ondergang der ordeningen in de Orde.

De ondergang is aanwijsbaar, verklaarbaar, analyseerbaar, wij hebben er nu zo langzamerhand álle middelen voor, maar zijn relatie tot de Orde, dát is synthese, zijn knooppunt in het Mysterie, dát is drama. Als zodanig is het drama ook het wezensdeel van de mens, als zodanig is het toneeldrama onsterfelijk.

Als zodanig is ook 1588 voor immer actueel. Het was een keerpunt in de historie, een knooppunt van duizend lijnen, een schouwingsmoment voor de mensheid.

En al deze lijnen zijn samengelopen op die eene avond in het Escoriaal,

toen goden van hun voetstuk stortten, structuren vervloeiden in het Mysterie, toen de zwijgzaamheid tot spreken werd gedwongen, en een zeer wijs man onnoemelijk veel wijzer werd. Het was de avond van de grote herordening, en dit zij de actualiteit van dit stuk.

Want het Mysterie van 1588 is het Leidend Beginsel van 1950.

En dezelfde goden die toen tot puin vielen staan met andere gewaden nu weer op hun voetstuk. En de taak van het drama is om ons, zeer wijzen, nog onnoemlijk veel wijzer te maken.

En de rest is slechts aspect. Het aspect is in dit stuk oud-Spaans. Ik weet niet of het in Holland goed te realiseren is. Het eist dat merkwaardig labiele evenwicht tussen een alles verterend temperament en een alles doorstromende beheersing. Het eist grandezza en het eist stijl.

Als een opvoering dit kan realiseren, dan is het ook in moderne zin een ‘goed’ stuk.

Maar nogmaals, dit alles is slechts aspect, dit alles is niet essentieel.

Als wij maar een ogenblik van werkelijke vertwijfeling ervaren, van bezinning en van doorschouwing waarin de ontroering is, waarin acteurs en toeschouwers hun betrekkelijkheid tot hun Schepper, tot de Orde, hervinden. Als dat zou gebeuren, dan is er in naam der Creatie gecreëerd.

De troon van Engeland komt niet vrij
Twee bedrijven en een naspel

Personen

Filips II, koning van Spanje
Francisco de Idiaquez, zijn secretaris
Gaspar de Quiroga, kardinaal-aartsbisschop van Toledo, groot-inquisiteur
Francisco de Bobadilla, kolonel der infanterie aan boord van de Armada
Broeder Antonius de Villacastin
Broeder Bartholomeus, 'de stomme van Lepanto'
Maria de las Mercedes de Mendoza
Magdalena Ruiz

De handeling vindt plaats in de avond van 24 september 1588, in koning Filips' werkkamer in het Escoriaal.

Eenvoudige, niet te grote ruimte met witte wanden en ± 2 meter hoge houten wandbetimmering in donkere kleur.

Rechts, links en in de rechterhelft van de achterwand deuren. In het midden tegen de achterwand een verhoging, waarop een kleine schrijftafel, bedekt met vele papieren, in het midden waarvan een kruisbeeld; eenvoudige zetel met armleuningen en nog een klein, zéér eenvoudig vouwstoeltje. Naast de zetel een van de zoldering afhangend rood koord, dat in verbinding staat met een bel buiten het vertrek.

Tegen de linkerwand hangt het hoofdgedeelte van Titiaans portret van de zittende Karel V.

Rechts de doornenkroning van Jeroen Bosch.

Verder op de achtergrond een grote globe, op de voorgrond nog twee eenvoudige stoelen zonder leuningen.

Eerste bedrijf

Don Gaspar de Quiroga, Don Francisco de Idiaquez en Broeder Antonius de Villacastin staan om Magdalena Ruiz heen, die met wat licht huiswerk bezig is en onder andere een vaas met tulpen op de schrijftafel zet.

DE IDIAQUEZ

Zij weet zeker méér.

ANTONIUS

Vast en zeker.

DE QUIROGA

Kom, ons geduld is niet eindeloos, beste vrouw.

MAGDALENA

Zijne Zeer Katholieke Majesteit heeft 'n hofhouding van twaalfhonderd man, heb ik al gezegd. Twaalfhonderdtweenveertig, om precies te zijn. Dus...

DE IDIAQUEZ

En ze deugen geen van allen, dat weten we, Magdalena, je houdt niet op met het ons aan 't verstand te brengen.

DE QUIROGA

Vertel wat je weet, beste vrouw, kom, ik ben niet gewend om lang te vragen.

MAGDALENA

Kijkt U dan: dit is de tulp. De nieuwste bloem. Heeft nog nóóit in 'n christenland gebloeid. En hebt U nou ooit zoiets moois gezien? En wilt U nou nóg een geheimpje weten? Zijne Majesteit heeft er twee perken van laten zaaien, twee hele perken!

DE QUIROGA

(met 'n schouderophalen)

Hartvochtig in de boosheid.

ANTONIUS

'n Hart van steen, Eminentie.

MAGDALENA

Nou, ze zeggen dat 'n oude vrouw nieuwsgierig is, maar ik geloof, 't zit niet in de vrouw, 't zit 'm in de rok.

DE IDIAQUEZ

Bovenste beste Magdalena, luister, en laat dit nu eens goed op je inwerken: Zijne Eminentie komt hier niet voor de Armada. Hij vraagt het uitsluitend terloops, wat zeg ik, het interesseert hem niet. Hij komt eigenlijk voor de Moorse kwestie.

DE QUIROGA

(terechtwijzend)

Strikt geheim overigens.

DE IDIAQUEZ

Dus...

MAGDALENA
Nou, ik zal 't dan maar zeggen. Maar onder erewoord dat dit óók strikt geheim blijft. Kan iedereen mij dat beloven?

DE QUIROGA, DE IDIAQUEZ
Ons erewoord, beste vrouw.

(de drie mannen staan gespannen om haar heen)

MAGDALENA
Broeder Antonius?

ANTONIUS
Je kent mij langer dan vandaag, Magdalena.

DE QUIROGA
Nou?

MAGDALENA
Ik... weet... werkelijk... niets.

(meteen keren zich de hoogwaardigheidsbeklederś van haar af en gaan onder elkaar verder)

DE IDIAQUEZ
Maar wat die Moorse kwestie betreft, blijft U bij Uw radicaal standpunt, Eminentie?

DE QUIROGA
Mijn standpunt werd nooit gevraagd, waarde Idiaquez.

DE IDIAQUEZ
Toch meen ik in sommige adviezen een zekere, niet onbekende, invloed te bespeuren.

DE QUIROGA
Ik weet niet waar U over spreekt, hoogmogende heer. Trouwens, wat wíl je?

(beiden links af)

MAGDALENA
Nee, ik moet er niks van hebben. Daar is nog nooit veel goeds van gekomen als dat soort op audiëntie kwam, dat kan ik je wel vertellen. En jouw verschijning op dit uur bevalt me ook maar half. Hoe kom jij hier zo binnen?

ANTONIUS
Ik ben hier ontboden, ik kan er ook niets aan doen, Magdalena.

MAGDALENA
En bestaat er voor jou geen ritueel en geen antecamera?

ANTONIUS

Je weet, sinds ik dit gebouw gemetseld heb... En... ik wou jouw vriendelijk gezicht ook wel weer 'ns van dichtbij zien. Tenslotte ben ik vijftig jaar geleden bijna met je getrouwd.

(en hij lacht hartelijk)

MAGDALENA

(kijkt hem raak aan)

Wat ben ik blij dat ik me toen bedacht heb.

ANTONIUS

En ik.

(nu schuddebolt hij van het lachen, en ook Magdalena kan niet langer ernstig blijven. 'n Bel weerklinkt)

MAGDALENA

Daar is de koning uit de vespers. Nou moet ik me nog haasten ook.

ANTONIUS

Hoe voelt zich Zijne Majesteit hier?

MAGDALENA

Onder de rang van aartsbisschop verklap ik tóch niets. Ik kan je alleen vertellen: Jullie moesten die man eens met rust laten! O als je 'ns wist, als je 'ns wist... Ik mag dat allemaal niet zeggen, maar hij is zo... hij is zo...

ANTONIUS

Eenzaam, is het niet?

MAGDALENA

(warm en droef)

Ja, eenzaam, dát is 't woord, Antonius, dit leven is heel, heel eenzaam. Wat geeft 't als alle koningen van de wereld hem tevoet vallen nu z'n Armada overwonnen heeft.
Wat geeft 't allemaal; die man heeft toch óók maar één leven.

ANTONIUS

Maar wat ís dan 't laatste nieuws, je kunt 't míj toch wel vertellen.

MAGDALENA

Kom!

(aan z'n oor)

Heel Engeland is verslagen in één week! De héle Armada is terug. Met die valse koningin gevangen op 'n schip, van de hertog!

ANTONIUS

(bevend)

Magdalena! Is dat zéker?

MAGDALENA

(haalt de schouders op)

In ieder geval zit de hele hofhouding uit Madrid al dagen lang in de kapittelzaal. De hertog van Alva is er, en die van Infantado, en de oude graven van Toledo, en Cifuentes, en Tortosa, Fuensalida, Saragossa en al die hoge heren die je hier anders nooit ziet. En al dat volk buiten! Ze overnachten al in 't open veld, ze stelen de boeren de wijn uit de schuren, en 't brood. Als dat nog lang duurt, vallen er doden. En iedere dag komen er bij. En ze proberen mij maar uit te vragen. Alsof 't lot van de hele wereld om deze ééne kamer draait!

ANTONIUS

Misschien is dat ook wel zo, Magdalena.

(de bel weerklinkt tweemaal)

MAGDALENA

Zijne Majesteit!

(ze neemt snel wat eetgerei op en verdwijnt naar rechts, waarop de achterdeur door de zwijgzame Broeder Bartholomeus geopend wordt. Deze zowel als Broeder Antonius blijven

in geboden houding afwachten, waarop Filips binnentreedt. Hij laat zijn blik kalm door de kamer gaan; zodra hij de tulpen ziet, blijft hij staan)

FILIPS

Wilt U die bloemen even buiten zetten, Broeder?

(Broeder Bartholomeus doet zulks en sluit de deur achter zich. De koning neemt plaats, legt zijn rechterbeen op 't vouwstoeltje, waarna Antonius voor hem op de knieën valt en hem volgens ritueel handen en voeten kust)

ANTONIUS

Majesteit!

FILIPS

Neem Uw gemak.

(Antonius gaat iets naar de voorgrond, zonder de koning in 't begin rechtstreeks aan te kijken. Hij blijft echter zijn blik aandachtig zó gericht houden dat hij alle bewegingen van de vorst zijdelings kan volgen.)

En hebt U over de inhoud van mijn brief nagedacht, Eerwaarde Broeder?

ANTONIUS
Ja Majesteit.

FILIPS
En wat is Uw conclusie?

ANTONIUS

(zeer voorzichtig)

Majesteit, een metselaar die zichzelf bouwheer noemt, zondigt tegen de hiërarchie van de architectuur. Hoe zou dan een volkomen onontwikkeld man als ik...

FILIPS

(na 'n klein teken met de hand, waarop Antonius onmiddellijk zwijgt)

De gebruikelijke omhaal mag U overslaan, Eerwaarde Broeder, zeg Uw mening.

ANTONIUS
Majesteit, ik heb U in een uitvoerig antwoord al geschreven dat die mening mij niet toekomt, maar mijn prior, die...

FILIPS
De eerste vraag in mijn brief was dus: Is het klooster van Guisando weer op volle sterkte bezet. Broeder?

ANTONIUS
Neen, Majesteit.

FILIPS
Juist. En is er dan op het ogenblik accomodatie voor het opnemen van Engelse gijzelaars.

ANTONIUS
Majesteit.. ik... als de prior hoort dat ik op deze vraag hier ja gezegd heb...

FILIPS
Begrijp dus goed waar het om gaat, Eerwaarde Broeder, en ik hoef er, denk ik, niet op terug te komen dat dit staatsgeheim is: Na de onderwerping van Engeland nam de hertog van Parma gijzelaars, waarschijnlijk protestantse edelen; zij komen met de Armada terug.

Nu is het onze wens de meest fervente onder te brengen in een goed geordend klooster, waar zij, in volkomen bewegingsvrijheid en strikt ridderlijke behandeling, de zegenrijke wijding van de liturgie en de directe inwerking van Gods onuitputtelijke Genade zullen kunnen ondergaan, en wel zonder de hulp van het Heilig Officie. Welnu, Uw mening, Broeder Antonius.

ANTONIUS
Majesteit... zoals ik U al schreef...

FILIPS

Reken op iedere gijzelaar vier man gevolg, hoeveel kan Guisando bergen, denkt U?

ANTONIUS

... Zes, zeven misschien in dat geval.
Maar vergeef me dat ik mij verstout te vragen, en hier spreekt mijn Spaanse hart, Majesteit: Is er al bericht van de Armada?

FILIPS

(voor zich uit, met de gelovige zekerheid van een vroom godsvertrouwen)

Neen, Broeder Antonius, er is nog altijd geen bericht.
Maar er is veel méér, Broeder, er is zo oneindig veel méér dan een bericht...
Vandaar dan ook de derde vraag: Wat had U gedacht over de plaatsing van enige niet-ketterse gijzelaars.

ANTONIUS

(plotseling bij de pinken)

Vergeef me, Majesteit, maar wat déze vraag betreft ben ik veel verder gegaan dan mijn opdracht was. Ik heb niet alleen gedácht over 'n verblijf voor gelovige Engelsen, ik heb er zelfs al een voor U uitgekozen. Erger nog: ik heb de persoon in kwestie al uitgenodigd in Uw naam, we zijn samen hierheen gereisd en de persoon wacht in de antecamera.

FILIPS

Broeder Antonius!

ANTONIUS

Majesteit, ik verzoek U mij gevoelig te straffen als ik U met mijn eigengereide voortvarendheid beledigd heb.

FILIPS

Wie is het?

ANTONIUS

Het is een vrouw, Majesteit, een weduwe in de bloei van haar jaren. Haar geslacht schonk Spanje vele voortreffelijke zonen, ik zeg zónen, Majesteit, en weinig dochters.

FILIPS

Wie is het!

ANTONIUS

Hertogin Maria de las Mercedes de Mendoza, uit Guadalajara.

(Filips laat dit verbluffende staaltje even op zich inwerken maar de Broeder gaat al diplomatiek verder)

Nu zie ik met mijn klein verstand twéé mogelijkheden, Majesteit: Of Uw Armada is verslagen - hetgeen de goede God verhoede en alle Heiligen in de hemel niet gedogen - maar in dát geval moge de Almachtige U zegenen met een zachte vrouwenstem. Want 't is nu eenmaal Gods ondoorgrondelijk raadsbesluit dat uit haar mond de troost toch altijd zoeter klinkt dan van 'n college oude kardinalen.

Maar... draagt Uw Armada in Engeland de overwinning weg, dan zie ik in haar persoon voor Spanje nóg groter heil. Gesteld het hart van een bij haar ondergebracht hoog Engels edelman is niet helemáál van steen, en gesteld dat...

FILIPS

(heeft al begrepen)

Is ze op de hoogte van het onderwerp?

ANTONIUS

Welneen, Majesteit, zó dom is Uw metselbroeder niet. Zij weet van niets, U kunt dus vrijuit met haar spreken.

(exact en slim combinerend;)

En 't toeval wil nu, dat U in 't hertogdom Piemont haar dochter al tot 't koningschap verheven hebt, waardoor met terugwerkende kracht deze hele tak der Mendoza's prinselijk zou kunnen worden genoemd.

Mocht nu in Engeland na de afzetting van Elisabeth een nieuwe koning ook een nieuwe koningin van node hebben, die niet alleen mooi is, warmbloedig, vruchtbaar, maar tegelijk ook Spaans is...

FILIPS

Laat haar binnen. Laat ons met haar alleen.

(Antonius buigt en verdwijnt door de linkerdeur. Filips kan ondanks alles een aangename verrassing niet verbergen, duwt 't vouwstoeltje opzij, wacht even af, dan:)

Broeder Bartholomeus!

(deze verschijnt in de achterdeur)

Guitaren. Muziek in de antecamera, vlug! Ik weet dat Alva vilhuelisten bij zich heeft. En buiten zijn er nog meer, vlug!

(Bartholomeus verdwijnt, waarop Filips' blik weer zijn vorige neutraliteit herkrijgt, als door de linkerdeur Mercedes de Mendoza verschijnt. Diepe buiging, waarbij ze de mantilla voor het gelaat slaat, zodat alleen de ogen vrijblijven)

FILIPS

Neem Uw gemak, hertogin, gaat U zitten. Spreek.

MERCEDES

(neemt plaats, zelfde gedrag als Broeder Antonius in de aanvang. Filips' peinzende ogen laten niet van haar af)

Toen Diego Hurtado de Mendoza van Burgos naar Salamanca reed, schreef hij bij iedere laurierboom die hij zag drie verzen.

Hij bereikte 't paleis van mijn vader als een zingend troubadour en besteedde de hele eerste dag aan zijn terzinen, waarbij uit ieder rijmwoord een parel van zijn onsterfelijke fantasie ontsprong.

Ik reisde van Guadalajara naar het Escoriaal en sprak geen woord. Waarom zit op dit ogenblik hier niet de grootste dichter van het eeuwige Spanje? Waarom in plaats van twintig vorsten van het begenadigd woord een stamelende vrouw?

FILIPS

U stamelt evenwel niet onverdienstelijk, hertogin.

MERCEDES

(dankbare buiging)

O, Uwe Majesteit weet: soms woont in één vrouwenmond welluidender muziek dan in de pen van honderd dichters. Ja, misschien is het juist dát wat Zijne Majesteit verlangt, 'n andere klank, 'n onbevangen mond, 'n achteloos woord...

FILIPS

Neen, het is heel wat anders, hertogin, dat Zijne Majesteit van U verlangt. U bent op de hoogte van het onderwerp, nietwaar?

MERCEDES

Neen, Majesteit.

FILIPS

Maar Broeder Antonius heeft U toch...

MERCEDES

Broeder Antonius heeft met mij alleen gesproken over de kansen van de fruitoogst, over de bemesting van olijven, en, nog verschrikkelijker, over metselen.

FILIPS

Danst U nog, hertogin?

MERCEDES

(oplichtend, maar dan zeer voorzichtig:)

Ja en neen, Majesteit.

FILIPS

Wat betekent dat, hertogin, ja en neen.

MERCEDES

Dat betekent dat ik als teruggetrokken vrouw niet meer dans, maar dat...

FILIPS

Is de dans niet een gedicht, dat men met 't hele lichaam schrijft?

MERCEDES

Méér nog: 't is de enige manier om muziek te kunnen zíén.

FILIPS

Ik houd niet van de dans, ik ben te streng om van de dans te houden; zegt men, nietwaar?

(Mercedes haalt voorzichtig de schouders op)

Het is U toegestaan mij aan te kijken, hertogin.

(zij is een ogenblik verbijsterd door deze grote gunst, staat op en keert zich om. Een ogenblik ontmoeten hun blikken elkaar)

Hoe is het met Uw dochter.

MERCEDES

Ik dank U, Majesteit, zij verwacht een zoon, die door Uw goedheid niet hertog maar prins van Piemont zal zijn.

FILIPS

En dat betekent?

MERCEDES

Zoveel als *U* wenst, Majesteit.

FILIPS

(Plotseling zakelijk)

Hertogin, ik zal U aanstonds inleiden in een onderwerp dat voor ons koninkrijk van groot belang is. Maar ik ben 'n tegenstander van onze nationale dans, zegt men. Alva vertelt U dat, en De Idiaquez, en als U het hem vraagt, ook Broeder Antonius. Geloof hem maar, als U dat wilt, maar tóch... zolang zeer belangrijk nieuws, dat ik mét heel Spanje wachtende ben, alsnog niet gekomen is, zou het mij niet onwelkom zijn een enkele glimp te zien van onze gratie.

MERCEDES

(met al de bereidheid die in haar is)

Majesteit...

FILIPS

Wat zoudt U zeggen van 'n Boléro, hertogin?

(zijn blik blijft even op haar rusten, even wijkt in zijn gelaat de beheerste neutraliteit voor 'n duidelijk welbehagen, uit de aangrenzende kamer hoort men een accoordklank van 'n guitaar. Maar op dat

moment weerklinkt plotseling een slag van een zware, donkere klok. Filips kijkt op en luistert naar de lange, diepe resonantie. Dan klinkt opnieuw dezelfde slag. Zijn aandacht verscherpt: Bij de derde slag schijnt zijn besluit genomen; een kort gebaar:)

Trekt U zich terug, hertogin, U wordt gewaarschuwd.

(Mercedes, die vanaf de eerste klokslag bewegingloos ter plaatse is gebleven, verdwijnt onder een buiging snel naar links. Onder de volgende klokslagen zien wij de spanning op Filips' gelaat duidelijk groeien. Hij komt geheel naar voren en wacht na de elfde en laatste slag 'n tijdlang af. Dan gooit hij plotseling het hoofd opzij:)

Elf?!...

(ietwat verwezen:)

Elf?...
Neen, Prior! Neen Prior Lorenzo! Jij hebt mijn opdracht niet begrepen!! Prior Lorenzo?...

(hij is werktuigelijk 'n paar passen teruggegaan; zijn blik valt op 't portret van zijn vader, de deur, het crucifix. Dan komt hij weer 'n pas naar voren,

en 't is alsof wij plotseling een ander mens voor ons zien. Een te hevig torment schijnt door hem heengevaren, krampachtig wringt hij de handen in elkaar. Broeder Bartholomeus verschijnt in de achterdeur)

Nog geen Te Deum, Broeder, geen Te Deum en geen Allelujah's nog!

(De Broeder verdwijnt en Filips' uitdrukking verstart weer tot de onbewogen superioriteit van vóór dit intermezzo. Hij blijft hoog opgericht ter plaatse. Francisco de Bobadilla verschijnt door de rechterdeur en valt voor Filips' voeten. Blijft met de ogen naar de grond gericht liggen, 'n beeld van opgekropte ellende)

FILIPS

(volkomen toonloos)

Elf schepen nog, kolonel?

('n schok doorhuivert de neerliggende man en hij stamelt enige onverstaanbare klanken. De koning neemt plaats)

Staat U op, kolonel, neem Uw gemak.

(De Bobadilla komt plotseling overeind, blijft echter op de grond zitten en kijkt verdwaasd voor zich uit. Dan vallen hem de woorden ongeordend uit de mond:)

DE BOBADILLA

Er komen er nog. Er komen er nog. Als de kisten maar weg zijn. Waarom heb je die kisten niet weggedaan, schipper? Er komen er nog!

En ze zijn nog veel vlugger, ze hebben nu alle leizeilen aan, en d'r zitten kerels in de ra. Maar ze halen ons niet in! Ook niet met hun ogen. Neen, die ogen zijn dood, helemaal dood. En dooie ogen doen je niets. Nee, dooie ogen doen je niets. En ze kunnen toch niet zwemmen, hah, ze kunnen tóch niet zwemmen!

FILIPS

(heeft hem met spanning aangezien, dwingt zich tot uiterste kalmte:)

Doe het maar kalm, kolonel. Wees...

DE BOBADILLA

(springt recht)

Da's niet waar, schipper!

Ster van Cadiz houdt 't langer vol. De Ster van Cadiz zwemt zo goed als Markab. Dat zul jij 'ns beleven, nee, dat moet je niet zeggen, zeg dat nou niet, Ster van Cadiz is 'n bovenste beste hengst. Hij heeft Sevilla gehaald, helemaal alleen. Ik mag er niet meer op rijden. Hij is voor de koning van Spanje, hij 's voor de koning van Spanje, hij 's voor de koning van Spanje! Hahaha... Koning Filips is maar drie voet lang.

En hij jaagt heel Engeland op stang.

Hij wou trouwen met Elisabeth.

Maar die heeft hem aan de dijk gezet, de lelijke slet, haha...

Schipper, haal de ratten eruit, ratten zij zo erg als mensen! haal die ratten eruit, schipper! Ze komen weer op 't bloed af!

FILIPS

(legt z'n hand tegen De Bobadilla's hoofd)

Zeg 't maar, Don Francisco, zeg maar alles wat je wilt... Don Francisco... de Bobadilla...

DE BOBADILLA

Haal m'n moeder eruit, schipper, haal m'n... m'n moeder zit er nog in! 't Brandt, 't brandt tot op 't dak, pak m'n moeder!!

FILIPS

Kalm maar, kalm, kalm...

DE BOBADILLA

Water brandt niet, hè?... water brandt niet, de oceaan kan niet branden...

FILIPS

Neen, water kan niet branden, Don Francisco.

DE BOBADILLA

De hertog was een dapper man, maar alleen, hij was geen admiraal, net zomin als ik een zeeman was, de hertog was bang voor de zee, hij was kleiner dan de zee, 'n admiraal die bang is voor de zee!... hahaha...

FILIPS

Nee, 'n admiraal mag niet bang zijn voor de zee, beste man, nee, dat zal ook wel in die brief staan, niet? Is dat niet 'n brief van de hertog?

DE BOBADILLA

(schrikt weer op en deinst terug)

Waar is ze! Waar is Mercedes de Mendoza!
Jij verbergt Mercedes de Mendoza hier! Waar is ze! Waar is ze!

(hij verbergt het perkament achter z'n rug. Filips gaat kalm op hem toe, maar dan dreigt hij de brief te verscheuren:)

Ik scheur 'm kapot, ik scheur 'm kapot als je 't doet!

FILIPS

Geef mij die brief nu maar, kom, geef mij...

DE BOBADILLA

Hier staat 't op, hier staat alles op: ze is van mij en van geen ander! Ze is van mij! Ze is van mij!

(Filips gaat weer voorzichtig terug naar z'n zetel zonder de blik van hem af te wenden. Hij loopt als 'n opgejaagd dier door de hoeken van de kamer, totdat hij eindelijk voor de linkerdeur terechtkomt)

Waar is ze, waar is ze, je verbergt ze, onder de kisten, ze is van mij, ze is van mij!!... Mercedes!...

(wil de linkerdeur opendoen)

FILIPS

Kolonel!!

(De Bobadilla deinst terug. Filips gaat weer zitten, wendt de blik van hem af en legt kalm en voorzichtig zijn been weer op het vouwstoeltje, terwijl De Bobadilla in een macaber, waanzinnig lachen uitbarst. Maar tijdens het lachen fixeert hij zijn blik op het vouwstoeltje van de koning en het is alsof vanuit dit punt de vlaag van verstandsverbijstering van hem afglijdt. Zijn lachen verstart langzaam op zijn gezicht. Met grote glazige ogen blijft hij de koning aanstaren, terwijl zijn verstomming snel overgaat in verschrikking. Hij stamelt 'n paar keer 'Majesteit!'... begint dan angstig te snikken, en valt voor Filips' voeten neer)

DE BOBADILLA

Wat heb ik gezegd... Majesteit... vergeef me, vergeef me, alles was goed, maar... ik heb U niet herkend, ik...

FILIPS

(neemt De Bobadilla's hoofd op zijn schoot en streelt het liefderijk als dat van een teruggekeerde verloren zoon. Peinzend, bijna dromend voor zich uit)

Huil maar, m'n jongen, je bent nu weer terug, huil maar eens goed uit...

DE BOBADILLA

(gaat overeind zitten)

O... wat heb ik een vreselijke droom gehad, ik... dit perkament, dit... Sta toe dat ik U dit overhandig, Majesteit, van de hertog van Medina Sidonia.

FILIPS

Neem plaats. Maak het U gemakkelijk, kolonel.

(De Bobadilla staat op en gaat bedrukt en verward rechts op de voorgrond zitten. Filips ontrolt het perkament en begint het onbewogen te lezen; onderwijl:)

Wanneer ben U in de La Coruña binnengelopen?

DE BOBADILLA

Santander! Eergisteren. Direct te paard naar 't Escoriaal. Twee paarden in een nacht versleten. En ik ben 'n verslagen man.

En de hertog is 'n verslagen man. En Miguel de Oquendo is 'n verslagen man, en Juan Martinez de Recalde. En Alonzo de Leyba, en Hugo de Moncada, en Diego de Pimentel, en Martin de Bretendona, Juan Gomez de Medina, Francisco de Toledo... o Majesteit, o adeldom van het eeuwige Spanje...

(hij verbergt het hoofd snikkend in zijn handen, maar plotseling gaat hij verbeten verder)

O vergeef me deze wartaal, Majesteit... Maar U hebt méér vijanden dan U in Uw opdracht hebt beschreven!

Er was water, en vuur, en we zijn vernederd. En er was honger en een godvergeten dorst, ja dorst was er!! En gekerm van stervenden om hun moeder, om hun vrouw, om de Heilige Maagd van de Overwinning, en er was wondkoorts, en etter, en dode paarden en dode mensen, en water, ja... vóór alles water, water...

FILIPS

(kijkt op van zijn brief)

Kunt U de uitslag in één woord samenvatten, kolonel?

DE BOBADILLA

... Dat woord zal mij niet over de lippen komen.

FILIPS

En 'n kort verslag.

DE BOBADILLA

Verslag?... ik geloof, ik dacht... de hertog...

FILIPS

Hij schrijft in de aanvang over zijn slechte gezondheid. Is het erg met hem?

DE BOBADILLA

O... is de hertog van Medina Sidonia bezorgd om zijn eigen gezondheid.

Ja, ik geloof dat hij het zelf heel erg vindt. Ja hij is... hij was... hij was koelbloedig, maar hij was geen admiraal, ja laat ik het zó zeggen, Majesteit, de hertog was een held, maar hij was geen zeeman. Evenmin als ik een zeeman was. Wij waren kleiner dan de zee, wij hadden geen

verachting voor de zee, 'n admiraal die bang is voor de zee! 'n Admiraal die...

FILIPS

Als we nu eens ter zake komen, wanneer was Uw eerste treffen.

DE BOBADILLA

Alle litanieën waren tevergeefs. Ivoren toren, bid voor ons. Gulden huis, bid voor ons. Deur des hemels, Morgenster, tevergeefs. Behoudenis der kranken, toevlucht der zondaren... en alle heilige communies, en alle eeuwige geloften, tevergeefs.

Ik legde vóór mijn vertrek op 't altaar de gelofte af dat ik zonder merkteken niet uit 't gevecht zou keren: Hier ben ik. Betast mij van 't hoofd tot aan de voeten. Ruk me de kleren van het lijf; U zult geen wond vinden, U zult... o vergeef me, Majesteit, ik... maar ik heb zo'n vreselijke droom gehad...

FILIPS

(kijkt hem peinzend aan)

Wanneer kreeg U vijandelijk land in zicht.

DE BOBADILLA

Drie dagen na de uittocht zagen we Engeland.

De hertog hees de gewijde vlag met de gekruisigde Christus. Dertigduizend man knielden op honderveertig dekken in een dankgebed.

FILIPS

En toen.

DE BOBADILLA

En toen... overleg aan boord. Overleg, uitwisseling van gedachten, en... daarmee was het pleit beslecht.

FILIPS

Wat betekent dat, daarmee was het pleit beslecht.

DE BOBADILLA

Dat betekent dat op dat moment de vijand in Plymouth op een hoop gedrongen lag.

Dat betekent dat op dat moment een snelle doorstoot hem verpletterd had. Dat betekent dat op dat moment heel Engeland zijn welverdiend Lepanto is ontlopen, omdat 't in plaats van 'n vloot in stormloop een vloot in woordenwisseling vond!

O Majesteit, ik sméék U te geloven dat geen Spanjaard en geen huurling achteraf te laf gebleken is. Wij waren bezield, bezeten met een bloeddorst en 'n verachting die tien van Filips vijanden de longen uit het lijf kon rukken!

Maar dit ééne fatale uur, die ééne verschrikkelijke dag, waarin even breedsprakig als spitsvondig overlegd werd wat nu precies de bedoeling van de koning wel mocht zijn, dit betekende de ondergang, schandelijk en onherroepelijk!

En o dit overleg! De hertog die Uw plannen had, Oquendo die nú toeslaan wil, De Leyba die een eiland wist, Recalde die omsingelen eist, Florès die open zee wil houden, De Valdèz die direct naar Londen wil...

FILIPS

Dank U, kolonel. In Uw antecamera staat een rustbed opgesteld.

DE BOBADILLA

Maar ik ben op dit ogenblik bij mijn volle verstand, Majesteit!

FILIPS

(zeer beminnelijk maar beslist)

Trekt U zich terug, kolonel.

DE BOBADILLA

Heb ik daarnet wartaal gesproken? O, wat is dit verschrikkelijk! Ik vraag nogmaals vergiffenis, Majesteit, maar bij de eeuwige God die in de hemel is, dit alles hier is helderder dan ooit!

Werkelijk: Als iedere man van mijn infanterie één kwadraat meter vaste grond onder de voeten had gehad, als ik, inplaats van dat gedurig kraken, trillen, zwenken, botsen, bonken van dat godsvervloekte scheepstuig, maar de vastheid van één voetbreed aarde...

FILIPS

Laat ons alleen! U wordt gewaarschuwd.

DE BOBADILLA

Majesteit...

(staat nog 'n ogenblik perplex, maakt dan 'n verwarde buiging en gaat rechts af. Filips staat op, belt tweemaal en doorloopt met gretige ogen nog eens het perkament. Broeder Antonius verschijnt van links)

FILIPS

Was de zwakzinnigheid in het geslacht Bobadilla erg frequent, Broeder Antonius?

ANTONIUS

(perplex)

De zwakzinnigheid...?

FILIPS

Hoe manifesteert zich hun waanzin, met vlagen? Was het 'n soort vallende ziekte of waren sommige leden van de familie er blijvend mee belast; kwam het van vaders- of van moederszijde, U kent de hele familie, U hebt hun huiskapel gebouwd, vertel.

ANTONIUS

(heeft hem met open mond staan aanzien)

Ik heb inderdaad het voorrecht gehad de graven van Bobadilla van nabij te kennen, Majesteit, van zéér nabij zelfs. Maar nooit ofte nimmer heb ik maar één trek opgemerkt van al de schrikkelijke plagen, die U daar opnoemt, Majesteit.

FILIPS

Hebben ze het voor U verborgen gehouden?

ANTONIUS

Als het mogelijk is kinderen uit één familie vijftien jaar lang verborgen te houden voor iemand die ze allemaal kent...

FILIPS

Ik had graag Uw mening over Don Francisco.
Staatszaak, Broeder, Ik, de koning.

ANTONIUS

Ik weet niet anders, Majesteit, als dat Don Francisco een sieraad van de adel wordt genoemd, een voorbeeldig officier, en...

FILIPS

U kent zijn relatie met de markies van Santa Cruz. Vertel wat U weet.

ANTONIUS

Mij is alleen bekend, dat Don Francisco een groot vereerder

van de markies was. Min of meer dezelfde krijgszuchtige natuur, en...

FILIPS

En deze krijgszuchtige natuur heeft hem vroeger al tot ondoordachte daden verleid, niet?

ANTONIUS

Ik meen dat de enige waarlijk vlekkeloze jeugd in Spanje die van Zijne Majesteit zelf was.

FILIPS

En zijn liefdesverhouding tot die hertogin van U?
Ja, tot Mercedes de Mendoza!

ANTONIUS

Is mij alleen bij vaag gerucht bekend. Daarbij weet Uwe Majesteit beter dan ik welke complicaties zich rond een adellijke weduwe kunnen voordoen. En ook dat in dit opzicht de braafste tongen dikwijls nog vals genoeg zijn om...

FILIPS

(geeft hem de brief)

Lees dit, Broeder, lees hardop!

ANTONIUS

Het spijt me, Majesteit, maar tijdens 't werk aan dit gebouw waren mijn ogen al niet meer...

FILIPS

(neemt de brief terug)

Deze brief...

(stokt, denkt na, dan op 'n andere toon:)

Hoe was *Uw* reactie toen Medina Sidonia admiraal van de Armada werd.

ANTONIUS

Ik zegende het besluit van Zijne Majesteit, dat door de wijsheid van Zijne Majesteit zeer zeker een goed besluit was.

FILIPS

(op de man af)

En Uw eigen mening over de admiraal. Staatszaak, Broeder!

ANTONIUS

Het spijt me, Majesteit, maar van de hertog is mij persoonlijk niet méér bekend dat de melodieuze klank van zijn naam. Maar als hij Uw vertrouwen zó verdiende dat hij...

FILIPS

Ik dank U, Broeder, U kunt gaan.

Broeder, is het mogelijk om waanzin te huichelen?

ANTONIUS

Dat heb ik in mijn lange leven nog nooit meegemaakt, Majesteit. Maar er wordt in de wereld tegenwoordig zo veel en zo meesterlijk gehuicheld, dat het huichelen van wat waanzin mij maar 'n kleinigheid lijkt.

FILIPS

Kan iemand van ellende krankzinnig worden? Van 'n overmaat aan rampen, aan ontbering; van honger en dorst bijvoorbeeld.

ANTONIUS

Ik dank de goede God in de hemel dat Hij me nog nooit in dergelijke toestanden gebracht heeft, Majesteit, en ik hoop er van m'n leven niet in te geraken.

En om in dat opzicht over andermans ongeluk te oordelen, dat doen alleen de dokters, die zich daardoor dikwijls nog onwijzer dan krankzinnigen tonen, het spijt me dat ik 't moet zeggen, Majesteit.

FILIPS

Ik dank U, Broeder.

(Antonius links af, met de donkerste vermoedens in zijn bezorgde trekken)

FILIPS

(leest weer in zijn brief, kijkt dan op:)

Dit kan niet anders dan de baai van Edinburg zijn. Schotland steunt mijn zaak, heel Schotland trilde toen het hoofd van zijn koningin op 't Engelse blok viel!
Neen... de maritieme lijn is duidelijk: geen kind van Tudor, geen Engels huwelijk, en 't hoofd van Maria Stuart...

(plotseling oplichtend als met een nieuwe gedachte:)

Bartholomeus!

(deze verschijnt door de achterdeur, krijgt door de koning iets in 't oor gefluisterd, en verdwijnt dan weer naar links.
Filips is werktuigelijk voor 't portret van zijn vader gekomen; hij ziet het lang aan, dan:)

Waarom geen huwelijk, Elisabeth? Waarom ben ik toen afgewezen?
O, Feria loog toen hij vertelde dat je dodelijk jaloers was van verliefdheid, ik weet, ik weet het! Maar alles beter toch dan dit, Elisabeth, alles beter dan de ondergang van mijn aristocratie, begrijp dat toch!

(er heeft zich nu een nieuwe factor bij het totaalbeeld van zijn verschijning gevoegd: hij tast voorzichtig aan zijn borst, en wij zien dat zijn ademhaling duidelijk zwaarder is geworden. Snel leest hij weer uit zijn brief:)

'Er bleven er nog zestig bij mij'... En de anderen volgen nog. Zoals bij de eerste uittocht; storm, wind en regen... 'zo erg dat de schepen uit elkaar geraakten en ieder zijns weegs ging'... storm, wind en regen, maar...

(Mercedes verschijnt van links en wacht af)

FILIPS

(neemt haar lang op, dan volkomen onbewogen)

Pavane, hertogin.

(in de andere kamer zetten guitaren een statig-droeve Pavane in. Mercedes kijkt verwonderd op, maar als zij op 's konings gezicht niet de minste verandering van uitdrukking ziet, laat zij de reeds beetgenomen mantilla weer los, zoekt even naar de maat en de intentie van de muziek, en danst dan met voornaam beheerste emotie. Filips volgt de statige dans met brandende ogen, overwegend en beramend. Na 'n tijdje trekt hij aan het koord, de muziek valt stil)

Hertogin, met de Armada komt een hoog Engels edelman terug. Hij zal koning van Engeland zijn. Hij is ongehuwd, en zal, op ons verzoek, waarschijnlijk een Spaanse vrouw tot koningin wensen.

(zij heeft met lichtende ogen opgezien, zij spreekt geen woord, maar haar ogen schreeuwen het uit: 'Ik, ik ik!' hetgeen de koning niet ontgaat)

Maar prinselijk bloed is onder de Spaanse adel pijnlijk schaars, en waarschijnlijk zou U zelfs helemaal niet naar dat land willen vertrekken.

't Volk is barbaars, men spreekt er geen enkele beschaafde taal, 't land is in een gedurige regenwolk gehuld.

MERCEDES
Als de eer van Spanje eist, dat ik...

FILIPS
De eer van Spanje eist inderdaad in de toekomst Spaanse prinsen op de Engelse troon.

MERCEDES
De vruchtbaarheid van ons geslacht is U bekend...

FILIPS
Onwrikbaar trouw aan de Moederkerk.

MERCEDES
... Evenals het aantal prinsen van de Kerk, dat de naam Mendoza droeg.

FILIPS
Maar er zijn geen schone kunsten, hertogin, de levensstijl, voorzover aanwezig, is grof en onontwikkeld, ik spreek uit ondervinding.

MERCEDES
Wij zouden hem er naar Spaanse geest kunnen scheppen, Majesteit.

FILIPS
En vooral, wellicht het meest onoverkomelijk bezwaar... er zijn geen Spaanse minnaars, hertogin.

(zij kijkt hem strak aan, bijt zich op de lippen)

Er zal geen Francisco de Bobadilla zijn.

MERCEDES
... Daarom alleen al zou ik naar Engeland willen, Majesteit.

FILIPS
U hebt hem liefgehad, nietwaar?

MERCEDES
... Neen.

FILIPS
U hebt hem liefgehad, Uw koning vraagt het U!

MERCEDES
Hij heeft mij liefgehad, en ik heb voor hem genegenheid gekoesterd, maar...

FILIPS
Hij heeft U gekrenkt, niet? Misschien in een vlaag van waanzin, U hebt toch eerder al sporen van zwakzinnigheid bij hem ontdekt, niet?

MERCEDES

... Ik weet niet welk antwoord hier gewenst is.

FILIPS

Het hele hof heeft hier rondgefluisterd hoe Don Francisco U gekrenkt heeft. Was 't dan eerzucht? Want hij was eerzuchtig, niet?

MERCEDES

Welke man is niet eerzuchtig?

FILIPS

Hij was eerzuchtiger dan alle anderen, U weet dat hij in staat was tot verraad...

MERCEDES

Neen!

FILIPS

Hoe kon hij U dan plotseling zo krenkend in de steek laten?

MERCEDES

Omdat... omdat ik te veel van hem gehouden heb... misschien... Ja ik heb krankzinnig van hem gehouden, vóór mijn huwelijk, tijdens mijn huwelijk en na mijn huwelijk, ik beken 't! Mijn huwelijk was óók staatszaak indertijd.

Maar dat is allemaal voorbij. Meer dan twee jaar geleden heeft Don Francisco met me gebroken. De dag nadat hij kolonel van de Armada

werd, ja toen heeft hij me gekrenkt; ik geef het toe. Hij heeft verder geleefd als officier en als monnik. 'n Kruistocht eist officieren en monniken, geen minnaars, heeft hij gezegd, en ik heb hem nooit meer teruggezien.

FILIPS

Zoudt U hem nu nog willen terugzien? Nu, op dit ogenblik bijvoorbeeld?

MERCEDES

... Neen.

FILIPS

Ik dank U, U kunt gaan.

MERCEDES

Majesteit, hoe kan ik weggaan met zoveel raadsels die mij kwellen? Welk verraad pleegde Don Francisco de Bobadilla? Waarom werd overduidelijk gevraagd naar het welzijn van mijn dochter? Waarom werd mijn dochter tot het koningschap verheven? Waarom werd ik genodigd tot 'n Boléro in 't Escoriaal? En waarom werd die Boléro een Pavane?

O ik ben 'n vrouw, Majesteit, ik weet te weinig om niet te veel te willen begrijpen. Vergeef me, maar men zegt dat zelfs Uw Armada bijna verslagen werd omdat Uw admiraal op tijd de tekenen niet begrepen had. Pas toen daarna Uw opdracht duidelijk werd, schonk deze ontdekking hem de extase der onoverwinnelijkheid en hij bezette Engeland in één week. Zo ook...

FILIPS

Waar hebt U dat vernomen, hertogin?

MERCEDES

De mare loopt heel Spanje door, men hoort het huis aan huis. Maar zo zou ook ik dezelfde duidelijkheid wensen, hetzelfde inzicht in Uw plannen. O neen, zeg mij niets, Majesteit, verban mij van Uw aangezicht, laat mij in de nacht van de onrust, in de schroeiende dwang der onzekerheid, als U dat wenst, maar zeg me, zeg me één ding: Is de kroon van Engeland voor Mercedes de Mendoza, ja of neen.

FILIPS

Houdt U in de antecamera tot mijn beschikking, hertogin. Het besprokene blijft geheim.

(zij maakt een diepe buiging en verdwijnt met 'n veelbetekenende blik naar links)

FILIPS

(belt, en peinst voor het crucifix)

Heel Engeland in één week... dat is een realiteit.

Zoals Uw Rijk, mijn God en Heer,... een realiteit!

(De Bobadilla komt van rechts binnen en wacht af)

FILIPS

(kijkt hem lang aan, dan:)

En is Uw geest ietwat tot rust gekomen, kolonel?

DE BOBADILLA

Ik geloof dat hij rustiger is dan ooit, Majesteit.

FILIPS

(wijst hem zijn stoel)

Gaat U verder met Uw verslag.

DE BOBADILLA

(gaat zitten, inderdaad volkomen gekalmeerd; wil blijkbaar verder de feiten voor zichzelf laten spreken)

Het is eigenlijk een relaas van systematische afbraak.

Die ik kan samenvatten in drie fases: het gevecht, de nacht van de 7e augustus, en de terugtocht.

Over 't eerste kan ik kort zijn, er wás namelijk geen gevecht. Toen de Engelsen na onze gemiste kans eenmaal open zee gekozen hadden, bleek het voorgoed onmogelijk hen op gevechtsafstand te naderen: niet één Engels schip hebben wij kunnen enteren.

Hun boten bleken kleiner, lager, en sneller, hoewel ik U de juiste omschrijving van hun vorm en type moet schuldig blijven, want ik heb er niet één goed van dichtbij gezien.

Hetgeen niet zeggen wil dat niet álles geprobeerd is.

'n Week lang heeft 't kanon niet gezwegen, en op de spaarzame ogenblikken dat de lucht niet volkomen dichtzat van de zwoelste kruitdamp die ik van m'n leven ooit geroken heb, zag ik van 'n afstand dat de vijand minstens zoveel averij had als wij zelf.

Maar enteren liet hij zich niet, zodat ons dus niets anders overbleef dan Parma snel van Duinkerken te halen, en dan direct in Engeland aan wal. Wij distantieerden dus en gingen bij Calais voor anker.

Dat bij deze manoeuvre onze twee beste slagschepen verloren gingen, zijn maar details, maar...

FILIPS

(plotseling)

'n Detail! 'n Detail, kolonel.

DE BOBADILLA

'n Detail... welk van de honderd drama's van iedere dag wenst Zijne Majesteit te horen?

Dat Oquendo's trotse galjas ‘San Salvador’ met bemanning en al de lucht invloog?

Don Pedro de Valdès wil hem te hulp, maar botst bij 't keren op de ‘Catalina’ en de ‘Matteo’ tegelijk, breekt zijn boegspriet, waarop z'n fokkemast met donderend geraas langs de ra van z'n grote mast slaat, alle zeilen neer, zodat...

FILIPS

Genoeg.

(dan heel rustig, bijna vertrouwelijk:)

Op welke dag ging U op 't eiland Wight aan wal?

DE BOBADILLA

('n ogenblik uit 't veld geslagen)

...Inderdaad, er zijn in Engeland Spanjaarden aan wal, ja. Maar als gevangenen, Majesteit, waarschijnlijk op dit ogenblik geradbraakt of gevierendeeld.

En aan hun ingewanden zullen op dit ogenblik dezelfde gieren vreten, die onze vloot als zwarte vingers van de dood gevolgd hebben vanaf de dag, dat de zon de eerste open wonden op onze dekken toonde...

FILIPS

(gebaar)

Gaat U verder, kolonel, U was te Calais voor anker.

DE BOBADILLA

Zodus, wij wachten bij Calais op Parma, die niet uit Duinkerken kon door blokkade van dat andere soort zeerat, misschien nog groter tuig: De Hollanders.

Weer ampel overleg aan boord, en zo werd op de avond van 7 augustus besloten 's anderendaags naar Duinkerken op te zeilen en met de Hollanders slag te leveren.

Maar, tussen 't ondergaan der zon op de zevende, en het opgaan op de achtste lag een korte, maanloze nacht, Majesteit, een zomernacht, mild en merkwaardig ruisend als de nachten van Granada.

En deze nacht bleek voor God Almachtig, voor Spanje, en voor ons Heilig Geloof onheilvoller dan de eeuwenlange strijd van Moren, Turken en wilde Inca's bij elkaar.

Majesteit, ik vraag ontheffing van de plicht U deze nacht te beschrijven, 't gaat boven mijn vermogen.

Ik verzoek U dit te laten aan karakters met betere woordkeus en grotere eruditie.

FILIPS

Ga verder, kolonel.

DE BOBADILLA

Aan boord was Lope de Vega Carpio, 'n jong dichter, vraag hém voor mij het woord te doen.

FILIPS

Ik wens het te vernemen uit Uw mond.

DE BOBADILLA

(zucht, overlegt even, staat op en gaat 'n paar passen op Filips toe)

Dan voel ik mij helaas genoodzaakt U vooraf een vraag te stellen: Is de duivel voor U een realiteit?

'n Vraag die, onbeschaamder nog, hetzelfde als haar tegendeel inhoudt: Is God voor U een realiteit?

Wellicht de schrijnendste belediging die ooit in vraagvorm voor Uw Katholieke Majesteit is uitgebracht.

Maar... zo waar de God van hemel en aarde voor U een realiteit is, zowaar weet U dat wij in Zijn naam uitgevaren zijn, zowaar weet ik dat wij die nacht door de listen van de duivel zijn verslagen!

Ja, de volgende dag bleek de duivel maar 'n verzinsel van de Engelsen, en de wil van God bleek samen te hangen met onze gebrekkige kennis van de waterstromingen en onze onhandigheid bij 't ophalen van een anker. De volgende dag, ja, toen een nuchter licht de ware oorzaak van de ontreddering toonde, toen iedere Spanjaard oorzaak en gevolg kon zien!

Maar in die nacht sneuvelde méér dan Uw Armada, Majesteit, in die nacht sneuvelde het geloof aan de gerechtigheid van onze zaak!

FILIPS
Laat mij alleen.

DE BOBADILLA
In die nacht...

FILIPS
U wordt gewaarschuwd, kolonel!

(belt twee keer en wacht met verstarde blik af. De Bobadilla verdwijnt na 'n snelle buiging met 'n verwarde uitdrukking naar rechts. Broeder Antonius verschijnt links)

FILIPS
Broeder Antonius de Villacastin, is Gods wil op aarde 'n realiteit. Redenen voor de onsamenhangende aard van mijn vragen zullen volgen, Broeder.

ANTONIUS
Majesteit, ik ben niet méér dan Uw onderdanigste metselaar, en U hebt hier in dit gebouw...

FILIPS
Ik ken de theologie van de wijzen die mij hier omringen, Broeder! Het is de theologie voor theologen, die voor geen ander mens ter wereld waarde heeft, gezien de toestand om U heen!

ANTONIUS
Maar op Spaanse grond bevindt zich op dit ogenblik een groep gewijde mannen, die zonder rijke ambten of hoge titels...

FILIPS
Ik vertrouw de trots van Loyola niet, evenmin als 't fanatisme van zijn aanhang.

ANTONIUS
Toch, wat Gods wil betreft, kunnen zij U...

FILIPS
Het Evangelie kwam niet voor Professoren of Jezuïeten! Het Evangelie kwam voor twaalf analphabeten, Broeder, die in plaats van pauselijke ridderorden visschubben op hun kleren droegen. Vandaar dat ik hier geen theologen wens, maar 't oordeel van een metselaar!

Antwoord, Broeder Antonius, is Gods wil in deze wereld kenbaar!

ANTONIUS
Voorzover ik daar dan een oordeel over geven mag, Majesteit, zou ik zo zeggen dat er in deze wereld niets zo kenbaar is als Gods wil.

Gods wil is in de bloemen en in de vlucht van de vogels, zoals ik het zie. Hij is in de vreemde magie der muziek, en in de manier waarop wij stenen op elkander stapelen zodat het huizen of paleizen worden.

En hij is ook... ja 't is misschien erg vreemd dat een kloosterling dit zegt, maar ik geloof dat Gods wil vooral is in de vrouw, en in de kinderen die haar schoot tot leven brengt...

FILIPS

Geen poëtische vaagheden, Broeder! Wie leert ons hier Gods wil?

ANTONIUS

Onze Moeder de Heilige Kerk.

FILIPS

Zijn de vijanden van God ook de vijanden van de Kerk?

ANTONIUS

Niets zo zeker, Majesteit.

FILIPS

Is het onze plicht voor God de vijanden van de Kerk te bestrijden.

ANTONIUS

Wie weet... ja vergeef me, Majesteit, maar dit is allemaal zo vaag voor mij, ik ben maar 'n domme man. Zo geloof ik bijvoorbeeld dat

Gods wil zeker niet identiek is met de wil van de koning van... Frankrijk bijvoorbeeld. Zo ook...

FILIPS

Is mijn Armada uitgevaren met Gods wil!

ANTONIUS

Als God het niet gewild had, was ze zelfs niet uitgevaren, Majesteit.

FILIPS

Is de uitroeiing van de Engelse ketters Gods zaak!

ANTONIUS

't Is in ieder geval Spanje's zaak, en als het Gods zaak is, dan zal Hij de onderneming zeker met succes bekronen.

FILIPS

Zij *IS* met succes bekroond, Broeder Antonius! Heel Engeland viel in één week!

De hertog is zegevierend op Spaanse bodem teruggekeerd, hier is zijn brief. Luister:

(leest)

'Ik heb Uw Majesteit uit de baai geschreven.' Dit is de baai van Edinburg, hij heeft dus het bevriende Schotland aangedaan, dat is volgens mijn bevel pas na de val van Engeland!

'Van toen af werd het slechte weer zó erg dat de schepen uit elkaar geraakten en ieder zijns weegs ging. Er bleven er nog zestig bij mij.' Zestig, Broeder! En er kruisen er nog vijfentwintig voor Laredo, en de anderen lopen morgen binnen, overmorgen, of over weken, maanden, in de honderd havens die heel Spanje voor hen openhoudt! Hier staat het: 'Ik hoop bij God dat alle schepen langzaam zullen binnenkomen.' Alle schepen, Broeder, álle schepen!!

(hij kijkt de Broeder gespannen aan, die de blik echter slechts met grote onwezenlijke ogen beantwoordt)

Antonius de Villacastin, wat zegt U daarop!

ANTONIUS

O dit doet mijn Spaanse hart goed, Majesteit, ik ik ik kan 't alleen nog niet zo gauw beseffen. Is de strijd zwaar geweest, dat Uwe Majesteit weet?

FILIPS

(leest)

'De ellende en de ontberingen kunnen niet worden beschreven. Dit is erger dan wat men ooit tevoren op een zeereis heeft beleefd. In veertien dagen geen druppel water, besmettelijke ziektes, scharlakenkoorts, mijn lijfpersoneel gestorven,' enzovoort enzovoort enzovoort.

ANTONIUS

O Majesteit!

FILIPS

Hoeveel verliezen kostte ons Lepanto, hoeveel doden vielen bij Terceira!

ANTONIUS

Zo is het, Majesteit.

FILIPS

Zij vielen voor Spanje, Broeder, zij vielen in Gods naam!

ANTONIUS

Zo zij het, Majesteit.

FILIPS

Zo *IS* het, Broeder! Spanje's zaak is...

(hij verstart plotseling, met grote ontzette ogen in de verte starend; dan beweegt hij zich langzaam naar de linkerdeur, stoot ze open:)

De kardinaal, Broeder Bartholomeus, de kardinaal en mijn secretaris.

(hij gaat, zwaar ademhalend, peinzend zitten, legt zijn been weer op het vouwstoeltje en wacht af. De Quiroga en De Idiaquez treden door de linkerdeur binnen, Antonius blijft op de achtergrond het gesprek bescheiden volgen)

DE QUIROGA, DE IDIAQUEZ

(buiging)

Majesteit.

FILIPS

Eminentie, er zijn hier moeilijkheden over een merkwaardig actueel probleem. Vandaar een open vraag aan U: Is Gods wil op aarde kenbaar.

DE QUIROGA

(kijkt de koning, dan De Idiaquez met een vluchtige blik aan, onmiddellijk begrijpend:)

Majesteit, het lijdt voor mij geen twijfel dat Uw Armada Gods Armada is. Als ooit de door God gewilde orde tot in haar diepste wezen werd ontwricht door ketterij, onwaarheid en...

FILIPS

Ik heb geen woord over de Armada gerept, Hoogmogende Eminentie.
Mijn vraag is zuiver theologisch: Hoe is Gods wereldplan tijdens ons leven kenbaar.

DE QUIROGA

Uwe Majesteit is zelf een té geoefend theoloog dan dat ik hier zou willen verwijzen naar artikelen uit de Openbaringsleer.

FILIPS

Die ken ik inderdaad waarschijnlijk evengoed als U.

DE QUIROGA

Zodat wij hier dus noodgedwongen vervallen tot een begrensde casuïstiek. Noemen wij 't geval dan niet als uitgangspunt met naam en toenaam, dan komen wij terecht in een complex algemeenheden die even vaag en wijdlopig zouden zijn als het vraagstuk onoplosbaar.

FILIPS

Toch is de waarheid zeer eenvoudig, Eminentie.

DE QUIROGA

Maar de mensen maken haar ingewikkeld, Majesteit, het spijt me.

FILIPS
Don Francisco de Idiaquez.

DE IDIAQUEZ
Majesteit, de enige voldoening die *ik* aan de theologie beleef, is wanneer haar vondsten inderdaad kloppen met de praktische politiek. Met andere woorden: ik ben geen theoloog. Ik voor mij geloof dat de waarheid inderdaad eenvoudig is, maar dat de uitslag van de Armada afhangt...

FILIPS
Waarom ontwijkt U mijn vraag!
Is er dan niets anders dat Uw geesten bezighoudt dan de Armada!

DE IDIAQUEZ
Ik vrees dat zich geen geest ter wereld op dit ogenblik met iets anders bezighoudt dan met de Armada.

FILIPS
Welnu, nemen wij dan het onderwerp waarvoor ik U heb ontbo-

den: Hoe is Uw standpunt aangaande de Moorse kwestie, kardinaal.

DE QUIROGA

Zeer Katholieke Majesteit, er is niets waarmee de Moorse kwestie zó nauw samenhangt als met de Armada. De plaats van deportatie...

FILIPS

De Idiaquez.

DE IDIAQUEZ

Majesteit, het zeer lijvige dossier over de Moorse en de joodse kwestie heb ik op Uw verzoek laten rusten tot na de uitslag van de Armada...

FILIPS

(kijkt hen lang en zwijgend aan, als in een hoek gedrongen, machteloos; dan vervolg hij toonloos:)

Die uitslag is er, hoogmogende heren. De hertog is zegevierend op Spaanse bodem teruggekeerd. Hier is zijn brief.

(de beide hoogwaardigheidsbeklederes kijken op. De Quiroga geraakt in heilige extase)

DE IDIAQUEZ

Majesteit!

DE QUIROGA

Geloofd zij Jezus Christus, o ik wist het, ik wist het! O dit laatste koninklijke voorbehoud om de wil van de Almachtige! De deemoed van de overwinnaar in Gods naam!

DE IDIAQUEZ

(verheugd maar gereserveerd)

Dit is méér dan wij hadden mogen verwachten.

DE QUIROGA

Er is niets waaraan Gods wil zo kenbaar is als aan de overwinning! God was met Josuah toen Hij de zon deed stilstaan boven Gabaon, God was met Gideon en David, evenals Hij was met Keizer Constantijn en de overwinnaars van Lepanto!

FILIPS

Beheersing, kardinaal, ik vraag U de uiterste beheersing.

DE QUIROGA

Maar Majesteit... haec dies quam fecit Dominus...

FILIPS

Stilte!

(belt)

Ik vraag U thans de binnenkomende welwillend het oor te lenen en Uw uiterste vriendelijkheid in acht te nemen.

(De Bobadilla komt van rechts binnen. De drie kijken verbaasd op, Antonius maakt een kleine buiging. Filips wijst De Bobadilla zijn plaats, en als deze toch weifelend blijft staan:)

FILIPS

Gaat U zitten, kolonel en vertel van de nacht van de zevende augustus.

DE BOBADILLA

(gaat zitten, raapt z'n gedachten tezamen)

De nacht van de zevende augustus...

Na 't overleg aan boord, waar ik als kolonel van de landmacht geen direct belang bij had, ging ik ter ruste.

Ik had de hut tegenover die van de hertog, en de uitputtende opwinding

van de vorige dagen gaf mij bijna onmiddellijk een diepe slaap.

Die nochtans verre van rustig was. Ik had een angstdroom, een angstdroom van een brand die mijn ouderlijk huis twintig jaar geleden in een nacht eens in de as gelegd heeft. Ik droomde dat ik in nachtgewaad naar buiten was gerend en dat ik de vlammen al uit het dak zag slaan. Alle bedienden vluchtten uit 't gebouw, 't voorplein was overvol met mensen. Plotseling besef ik dat alleen mijn moeder nog in 't huis is! Ik geef een schreeuw, zoals men dromend probeert te schreeuwen zonder dat 't geluid de keel uitwil. Ik zie de vlammen al door de ramen van mijn moeders kamer, ik wil vooruit, ik wil ernaartoe, ik wil met alle macht... maar óm mij, voor mij, langs mij lopen mannen, en nog eens mannen; ze versperren de weg, ze rennen, ze bewegen, ze stampen en... met 'n schreeuw word ik wakker, en... bemerkt dat het geloop en het getrap voortduurt!

Er is inderdáád een wild geraas en 'n gestamp van voeten, 't hele galjoen is in beweging.

Ik vlieg mijn hut uit, bots in de gang op De Velásco, op Luis de Córdoba en op dertig anderen die allemaal in nachtgewaad de trap op willen. Radeloos van 'n onverklaarbare angst, tegelijk versuft nog door de slaap, sla ik mij door de onzinnige wrong verschrikten de trap op naar het dek, en... zie vóór mijn aangezicht de oceaan branden.

De oceaan brandt niet, zegt U, neen, water brandt niet, Majesteit, maar ik zág het!

Op acht plaatsen! Er waren drie grote vuren en vijf kleinere! En alle acht kwamen ze recht op de Armada af.

Ik weet niet hoe lang ik daar verstijfd gestaan heb, ook niet of mijn berouw op dat moment volmaakt of onvolmaakt geweest is, maar ik kwam pas tot bezinning toen ik door 'n langsstormende soldaat tegen 't dek gesmakt werd. En zag toen dat alle vijfhonderd man aan boord als wilden door elkaar liepen. Ik beschrijf deze onzinnige paniek verder niet, hij is te schandelijk.

Alleen, dat ik op de andere schepen precies hetzelfde zie gebeuren, en dat door 't wild tumult plotseling geroepen wordt ‘Vluchten! Zwemmen! Hertog, vlucht naar Frankrijk!’ Tegelijk rennen matrozen met gevelde bijlen naar de stevens, kappen de ankertouwen door, 't hele schip komt in beweging, de wind pakt 'n snel gehesen zeil... en met donderend gekraak rammen wij 'n karveel dat naast ons ligt. Geen tijd voor de overboord geslagen manschap, wijken wij snel uit voor de ‘San Felipe’ die al met volle zeilen over lijwaart op ons toezwenkt. De ‘Felipe’ mist ons, maar slaat dan met des te groter kracht tegen 't kasteel van de ‘Santa Anna’; deze

scheert met één ruk alle bakboordriemen van de ‘San Juan’; die ramt weer een galjoen, dat stuurloos op een logger botst, die drie vier andere loggers met zich meetrekt, en terwijl de kuststroom kolkend iedere roergang plotseling lamslaat...

FILIPS

Genoeg, kolonel. Wie heeft de oceaan doen branden?

DE BOBADILLA

Hij die de wetten der natuur gemaakt heeft en ze dus ook op kan heffen, dachten wij, maar...

FILIPS

Ik vraag niet verder wat U dacht, ik vraag wat U weet!

DE BOBADILLA

De Engelsen, Majesteit. De vuren waren niets anders dan met pek bestreken sloepen, die de vijand met de stroom mee brandend op ons afgezonden had. Wij zagen ze de volgende ochtend uitgebrand langszij drijven. Het schijnt dat de Hollanders dit al bij Antwerpen...

FILIPS

Genoeg details, vertel het resultaat.

DE BOBADILLA

Het resultaat was dat de hele vloot gehavend, stuurloos uit elkaar geslagen werd, dat 'n deel zonder anker of houvast op de Franse klippen strandde, de rest versplinterd en verspreid het Kanaal indreef, waarbij de opgestoken wind...

FILIPS

(plotseling)

Sinds wanneer dateert Uw onmin met Medina Sidonia!

DE BOBADILLA

(een ogenblik perplex, dan rechtuit)

Sinds de dag dat hij Uw admiraal werd.

FILIPS

Waarom.

DE BOBADILLA

Er zijn gevoelens waarvoor een man geen verklaring heeft, Majesteit.

FILIPS

Hoe heeft zich de hertog tijdens de tocht gedragen.

DE BOBADILLA

Dapper. Hoewel beschamend onbekwaam, en daarbij rampzalig eigenzinnig.

FILIPS
Verklaar. Geef nu maar Uw details!

DE BOBADILLA

(wrang)

Zijn eerste falen heb ik U al gemeld. Hadden wij bij Plymouth toegeslagen...

FILIPS
Hij handelde volkomen volgens mijn opdracht. Ik verbood hem nodeloos bloedvergieten, kolonel.

DE BOBADILLA
O Majesteit!...

FILIPS
Ga verder.

DE BOBADILLA
Verder... ging hij bij Calais voor anker. Iedere zeeman, zelfs Miguel de Oquendo zei hem dat dit 'n ramp betekenen kon. Verder gaf hij in die nacht 't krankzinnig bevel om de ankertouwen te kappen. Verder heeft hij later beslist...

FILIPS
Waaraan heb ik dit verraad van U verdiend, Don Francisco!!

(De Bobadilla, met stomheid geslagen, kijkt hem met verbijsterde ogen aan en bijt zich op de lippen)

De man die mij de overwinning van Lepanto meldde, repte van geen smadelijke details!

Daar viel óók de bloem van Spanje, maar daar telde alleen de zege van Gods zaak!

(Nu is het De Bobadilla, die in een zwaar hijgen uitbarst, maar met op elkaar geklemde lippen en van spijt gebogen hoofd. Even valt Filips' blik op de andere aanwezigen, die alles in zwijgende spanning gevolgd hebben. Onmiddellijk gaat hij dan weer door tot Don Francisco, terwijl hij hem de brief voor de ogen zwaait:)

FILIPS

Oquendo vloog met zijn schip de lucht in, zei U; niet? Hier meldt de hertog dat Oquendo zich in Santander bevindt, levend, zonder letsel! U meldt 'n verslagen terugkeer zonder gevecht.

Hoe komt de hertog dan in Edinburg? Deze brief rept van 'n bericht dat mij uit Edinburg verzonden is!

U voer uit met de machtigste vloot, die de christenheid ooit heeft opgebouwd, U voer uit in naam van God Almachtig, voortgestuwd door 't heilige geweld van miljoenen biddende harten, van godgevallige kastijdingen en verstervingen zonder tal, en 't enige wat U te melden hebt is laster over Uw admiraal!

DE BOBADILLA

Majesteit! Ik bid U!...

(valt gebroken op de knieën en verbergt zijn hoofd in Filips' jaspand)

FILIPS

(zachter maar decisief)

Houdt U in de antecamera tot mijn beschikking, Don Francisco.

(De Bobadilla verdwijnt recht, zonder 't hoofd nog op te richten)

DE QUIROGA

Dit verraad is begunstiging van de ketterij!

Met Uw toestemming zal de Inquisitie zijn uitlevering opeisen.

FILIPS

(grijpt pijnlijk naar zijn borst, hijgt zwaar, en brengt dan langzaam, op gevoelige toon uit:)

Hoogmogende heren, Don Francisco de Bobadilla is het slachtoffer van een gevaarlijk soort waanzin; ik verzoek U in mijn gestrengheid geen oordeel te willen zien.

Hij is hier binnengekomen in deerniswekkende toestand, wartaal uitstotend, waarin allerlei zo juist vernomen elementen in onsamenhangende mengeling al aanwezig waren.

Thans bijten zich deze waanvoorstellingen in zijn geest vast als een realiteit, een schijnbare orde hecht zich in zijn troebel brein tot werkelijkheid. Hij kent niet meer, hij weet niet meer zoals wij weten. Ik geloof dat hij diep ongelukkig is.

Ik... ik verzoek U hier op mij te willen wachten.

(zwaar hijgend, waarbij een piepend ademgeruis te horen is, verlaat hij de kamer door de achterdeur. De drie blijven zwijgend-gespannen achter, waarbij vooral De Quiroga de koning perplex nakijkt. Waarop De Idiaquez hem verklarend toevoegt:)

DE IDIAQUEZ

Naar de open lucht. De adembeklemming is de laatste tijd frequenter.

(De Quiroga keert zich weer geruster, om, maar de thans invallende korte stilte is geladen van onuitgesproken gedachten en de duisterste vermoedens. Antonius blijft, achteraf, zijn blik zwijgend op de grond gericht houden. De twee anderen proberen elkaar aan te kijken, maar elk ontwijkt de andermans blik. Het is De Idiaquez, die, ietwat geforceerd luchtig, de stilte verbreekt met:)

DE IDIAQUEZ

Er is natuurlijk geen twijfel mogelijk.

DE QUIROGA

Neen, er is geen twijfel mogelijk.

DE IDIAQUEZ

Er zijn trouwens geen redenen tot twijfel.

DE QUIROGA

Nee neen neen neen. O neen. Redenen tot twijfel zijn er niet. O neen.

DE IDIAQUEZ

Trouwens, twijfel is slechts het beschouwen van eenzelfde feit vanuit verschillende gezichtspunten.

DE QUIROGA

Zo is het. Het feit blijft. Het feit wordt door een andermans twijfel niet veranderd.

DE IDIAQUEZ

Dus áls er redenen tot twijfel zouden bestaan...

DE QUIROGA

Dan verandert die twijfel niets aan het feit. Niets niets.

DE IDIAQUEZ

Niets, neen, niets niets niets.
Tenzij... die redenen in het feit zelf gevonden zouden kunnen worden...

DE QUIROGA

Natuurlijk, ja natuurlijk natuurlijk. Misschien zou dan het woord ‘vermits’ nog beter op zijn plaats zijn dan ‘tenzij’. Vermits het begrip ‘twijfelachtig feit’ al niet een heel andere inhoud heeft. Trouwens, ja...

DE IDIAQUEZ

En eh... wilt U zich alsnog even verwijderen, Broeder?

(Antonius maakt 'n gehoorzame buiging en gaat links af, en dan komt de secretaris scherp en doeltreffend uit de hoek:)

Dit was geen waanzin, kardinaal!

(De Quiroga kijkt angstig rond)

Neen U bent hier niet bij het Heilig Officie.
De waanzin van De Bobadilla was veelzeggender dan alle wijsheid van de koning.

DE QUIROGA

Het was verraad, het was duidelijk verraad, er is geen twijfel mogelijk!

DE IDIAQUEZ

O Eminentie, wat 'n merkwaardig soort verraad is dat!

DE QUIROGA

Direct bij de uitverkiezing van Medina Sidonia was er al verraad. Uit afgunst, uit de bedenkelijkste soort jaloezie! Al 't bedekt verzet tegen de koning, alle onmin, alle intriges van het hele kluwen der grandezza werd gewroken op de hertog!

En ziehier hun grootste troef: Verkleining, vertroebeling, verminking van de overwinning in het uur van Spanje's grootste glorie!

DE IDIAQUEZ

Ga verder, ga verder. Dit zijn uitstekende slagzinnen voor de brandstapel. 'n Grote rede, kardinaal! Kijk, daar staat Don Francisco al aan de paal gebonden, de narrenkap is hem van het hoofd gerukt, de prop al uit de mond getrokken, daar komen de beulen met de lonten, de vonken slaan in 't rijs, 't opgehitst gepeupel tiert!

Alleen zou ik nu nog graag willen weten, Eminentie, onder welke leus sterft die man.

DE QUIROGA

De Idiaquez, stel mijn evenwicht niet op té grote proef. Wat wil je, spreek je uit!

DE IDIAQUEZ

Ziethier, Hoogmogende Eminentie, enige zeer eenvoudige waarheden; ik laat het aan U om ze ingewikkeld te maken of niet: De Engelsen zijn ketters, ja, maar ze zeilen beter dan de zonen van de Moederkerk. Ze hebben geen zeven sacramenten, neen, maar hun kanonnen staan iets lager, zodat ze niet tuig en opbouw van onze schepen raken, maar direct de romp en de waterlijn. Ze gehoorzamen niet meer aan de Paus van Rome, neen, maar hun geschut heeft 'n smallere loop, hun kogels schieten verder!

Don Gaspar De Quiroga, begrijp me toch, ik smeek je erom, begrijp me toch!

DE QUIROGA

Voor de laatste keer, De Idiaquez, spreek duidelijke taal!

DE IDIAQUEZ

... De Bobadilla is evenmin 'n verrader als dat hij krankzinnig is.

DE QUIROGA

Met andere woorden?

(zijn blik verduistert snel tot ontzetting)

DE IDIAQUEZ

... Juist, niet meer en niet minder. Eindelijk is Zijne Hoogmogende Eminentie zover.

DE QUIROGA

De Idiaquez!

DE IDIAQUEZ

Uw grote rede zal een lijkrede zijn, Hoogmogende Eminentie, geen autodafe maar een oraison funèbre over duizend gevallenen voor een nutteloze zaak!

DE QUIROGA

Het bericht van de overwinning, De Idiaquez, er is nog zoiets als het bericht van de overwinning!

DE IDIAQUEZ

O... wist ik op dit ogenblik wat wij vóór het einde van deze dag zullen weten!

DE QUIROGA

Waar blijft hij nu!... Hoelang duren die adembeklemmingen, De Idiaquez, jij maakt dat allemaal van dichtbij mee.

(ook hij is duidelijk aan een hevige innerlijke strijd ten prooi, maar hij zet die voorlopig sterk van zich af:)

Neen, neen neen neen neen, dit kán niet, dit is God tarten met kleingelovigheid, dit is niet waar! Dit is eenvoudig niet waar! Je ziet...

DE IDIAQUEZ

Ik zie de realiteit, ja, de realiteit die ik voorvoeld, die ik voorspeld heb!

En met de Spaanse macht zal tegelijk de macht van de kerk vallen. Omdat jullie hen door je kortzichtig egoïsme aan elkaar gekoppeld hebt, tot barstens en tot brekens toe!

DE QUIROGA

De Idiaquez, je bent geïnfecteerd door 't verschrikkelijkste kwaad van deze tijd; de vrijheid van de geest! De verheffing van 't menselijk oordeel tot het middelpunt der schepping.

In naam van 't menselijk inzicht wordt iedere dwaalleer slechts 'n ander aspect genoemd van eenzelfde waarheid.

In navolging van perverse Italianen herleeft hier de heidense oudheid, alsof Gods Zoon het mensdom níét uit 't vlees verlost had. Onder 't mom der wetenschap doorvorst men heidense denkers, alsof er nog een waarheid buiten God was. Er is humanisme in plaats van onvoorwaardelijk geloof, er is verdraagzaamheid in plaats van heilige ijver! En dit alles noemt men realiteit!

DE IDIAQUEZ

Luister, De Quiroga, van man tot man, en jij kunt luisteren, want jij bent geen bloedhond als je voorgangers, die mijn beste vriend verbrandden, omdat hij Erasmus had gelezen.

DE QUIROGA

Francisco, laten we vrienden blijven! Voor de laatste maal: tart mij nu niet om je op de man af te vragen welke boeken je in huis hebt!

DE IDIAQUEZ

Dan luister, en hier herhaal ik wat ik de koning zes maanden geleden al gezegd heb: De Engelse kwestie is vóór alles een politiek probleem, en wel speciaal een economisch probleem. Goed, zij is tegen mijn wil uitgegroeid tot een gewapend conflict. Maar in Godsnaam bind haar niet en verwar haar niet met...

DE QUIROGA

Neen De Idiaquez! De Engelse kwestie is *geen* politiek probleem.

Er *is* ter wereld geen probleem dat niet godsdienstig is! De Waarheid kent geen twee aspecten, de Waarheid is één en ondeelbaar, in ons en in alles, en zolang er nog één ademstoot in ons lichaam is, hebben wij ervoor te getuigen.

DE IDIAQUEZ

O hoe verschrikkelijk zal deze dag voor U eindigen, kardi-

naal, verschrikkelijker nog dan voor mij!

DE QUIROGA

Is het al zó ver met jou gekomen!

DE IDIAQUEZ

Ja, dit hebt U nog niet gezien, nietwaar, dat dít kalme intellect zó uit zijn evenwicht geslagen is. Maar ik lijd, Don Gaspar de Quiroga, ik lijd méér dan ik zeggen kan, als Spanjaard en als christen.

DE QUIROGA

(voor zich uit, als grijpend naar een geestelijk rustpunt)

Er is te weinig vertrouwen, dat is alles, er is gewoon te weinig vertrouwen. In 't woord van de koning, die toch de waarheid boven alles liefheeft.

En vooral in de Koning der koningen, die niet rekent met Engelse kanonnen, die alleen... neen spreek niet, neen geen woord meer, er is hier al te veel gesproken.

Er zijn dingen die je nooit had mogen zeggen, Francisco, die je nooit, nóóit had mogen zeggen.

De Heilige Maagd der Overwinning heeft ons de blanke degen in de hand gelegd, ons zál de overwinning zijn, er zál één kudde en één herder zijn...

DE IDIAQUEZ

Die eenheid is voorbij, kardinaal, het is een verloren droom.

(er is een korte stilte, waarin beiden somber peinzend voor zich uitstaren)

DE QUIROGA

... 't Begon in Wittenberg.

DE IDIAQUEZ

Neen, in Wittenberg brak 't los. Maar hij had wegbereiders. In Engeland, in Bohemen. En in Spanje. Maar de grootste wegbereider was 't ontuchtige Rome zelf.

DE QUIROGA

En die nieuwe wijze uit Rotterdam, die nodeloze kritiek!

DE IDIAQUEZ

Een nieuwe wijsheid en een nieuwe tijd, Kardinaal. De Engelse kanonnen voltrekken het vonnis.

DE QUIROGA

Waar blijft de koning nu! O deze twijfel is zondig, Francisco, dit is de onrust der zondige gedachte! Er is niets waaraan de zonde zó kenbaar is als aan de onrust. Dit is zuiver het werk van de Satan, die ons deze gedachten in het verstand gedruppeld heeft, o laten we bidden, Francisco, laten we bidden!

DE IDIAQUEZ

Stil, ik hoor gerucht!

(Broeder Antonius komt door de achterdeur binnen)

ANTONIUS

Zijne Majesteit verzoekt U zich tot nader order terug te trekken.

DE QUIROGA

Wat heeft hij nog gezegd, Broeder, heeft hij...

ANTONIUS

Niets, Eminentie.

DE QUIROGA

Jij weet méér, ja jij weet zéker meer, jij hebt die brief gelezen!

ANTONIUS

(neen knikkend)

Het spijt me Eminentie.

(de drie mannen verdwijnen met somber-gespannen gezichten naar links. Dan wordt de achterdeur weer geopend, en Broeder Bartholomeus wacht in gebogen houding af. Filips treedt binnen, de hand op zijn borst. De adembenauwenis heeft nu een stadium bereikt, dat de indruk maakt alsof hij de verstikkingsdood nabij is. Hij blijft in het midden van de kamer staan, schijnt even te overwegen, en zegt dan tot de wachtende Bartholomeus:)

FILIPS

Magdalena Ruiz.

DOEK

Tweede bedrijf

Een kwartier later. Filips leunt plichtsgetrouw over de leuning van zijn zetel, bevochtigt zich het voorhoofd met water uit een vóór hem staande kom, terwijl Magdalena Ruiz hem zorgvol de rug masseert. 's Konings ademhaling is rustiger.

FILIPS

Waar zijn mijn kamerheren, Magdalena.

MAGDALENA

Er heeft een hele troep buiten gewandeld. Maar na dat klokgelui zijn ze allemaal weer binnengekomen. Ze zitten nu weer in de kapittelzaal te wachten. Er wordt bijna niet gesproken.

FILIPS

Weet je wat dat klokgelui betekende, Magdalena?

MAGDALENA

... Misschien wel iets over de Armada.

FILIPS

Er is bericht over de Armada. Heel Engeland is verslagen.

MAGDALENA

(houdt even op met wrijven)

Heel Engeland verslagen? Als ik 't niet gedacht had! Daar ben ik nou al de hele dag bang voor geweest.

FILIPS

Bang, Magdalena?

MAGDALENA

U ziet wat dat mooie bericht U bezorgd heeft! De anderen weten dat allemaal niet. Niemand weet wat U verduren moet.

FILIPS

Dit heb ik van jouw bloemen.

MAGDALENA

Da's zeker 't allernieuwste, dat 'n bloem 'n mens zal kwaaddoen! Is dat wat van de nieuwe dokter? Nee Majesteit, U bent weer ziek van die Armada en niks anders.

FILIPS

Besef je overigens dat het nogal belangrijk is?

MAGDALENA

En wat zijn de gevolgen?

Kerkdiensten, stierengevechten, kardinalen en hofdansen, waar U allemaal niet tegen kunt. Kijk eens hoe 't U nóú al te pakken heeft!

FILIPS

Niets van dat alles zal er zijn, Magdalena. De Armada is verslagen.

MAGDALENA

Wat zegt U nou?

FILIPS

De Armada is verslagen, zeg ik.

MAGDALENA

Als ik ook al gekke dingen, zeg, daarom hoeft U nog niet...

FILIPS

En áls het nu eens waar was, Magdalena?

MAGDALENA

Als...?

(kijkt hem zéér ongelovig aan)

FILIPS

Denk jij dat het Gods wil zou zijn?

MAGDALENA

Vast en zeker. Als... ja als 't nou niet was voor al die arme drommels daar aan boord, zou ik zelfs zeggen:

't zij zo, want 't is een zegen.

Ja ik ben maar 'n domme gans, Majesteit, maar... áls 't zo zou zijn, dan zou Onze Lieve Heer toch wel 'n zware zorg van U afgenomen hebben. Wat moet U nou nog met dat lelijk land erbíj doen? Is Spanje niet groot genoeg?

De prior hier zei me verleden week nog dat de wereld rond is. Dat houden tegenwoordig al die geleerden vol, dan moet ik het dus wel geloven, hoewel je voor je ogen zien kunt dat 't niet waar is. Nou, en de prior zei, dat je de hele wereld rond kunt reizen zonder één voet buiten Spaans gebied te zetten. O Majesteit, Majesteit!, wat bent U dan een machtig man, ik weet helemaal niet hoe groot dat de wereld is, maar wat 'n zorg in dat ééne leventje!

FILIPS

Hoe is 't met mijn tulpen.

MAGDALENA

Slecht. Die Broeder Bartholomeus sleept maar alles naar zijn heiligenbeelden.

FILIPS

Zoals ik hem heb bevolen.

MAGDALENA

Maar ik heb voor Uw slaapkamer nog niet eens meer...

FILIPS

Ik heb je gezegd dat ik geen bloemen meer hebben wil!

MAGDALENA

Goed goed, 't is al begrepen. Maar ik begrijp er niks van. 'n Man die zóveel van bloemen houdt!

Moet ik nog wrijven, Majesteit?

FILIPS

Neen, je kunt gaan. En zeg de Prior... neen zeg hem niets. 't Is goed.

MAGDALENA

Majesteit...

(met 'n buiging rechts af)

FILIPS

(alleen)

'n Zegen... 'n vloek die tegelijk een zegen is... 'n Bloem, waarmee men vrouwen huldigt, 't meest bekoorlijk, meest poëtisch wonder van de schepping, knijpt in haar weligst ogenblik tot stikkens toe de adem dicht...

Vloed en zegen tegelijk... maar wat is recht en onrecht dan, wat is nog goed en kwaad!

Wat is waarheid, wat verbeelding hier? Wat is hier werkelijkheid en wat is waanzin!

O, 't is hier alles slechts een komen en een gaan, en in ons komen ligt ons afscheid al besloten.

Maar is de weg daartussen dan alléén maar 'n sprong in 't duister?

De vlam die Sint Franciscus heeft verteerd 'n bedrieglijk dwaallicht, Gods

rijk een koortsdroom van een ziekelijk brein, en in 't gebral van een krankzinnige méér zin dan in al de waarheden die in ons zijn...

(hij valt gepijnigd voor het kruisbeeld neer)

O Spreek, mijn God en Heer, spreek, spreek!
Ik spreek toch iedere dag met U, geef nu een woord, één woord maar terug! Mijn God, waar is Uw werkelijkheid!! Ik heb Uw inquisitie toch in eer hersteld! Ik heb de Turken weggevaagd, de antichrist het aangezicht verpletterd. Ik herschiep het eeuwige Spanje in een tuin van kathedralen. Nergens op haar tocht de hele aardbol rond, beschijnt de zon één plek waar niet Uw lof weerklinkt uit Spaanse monden!
Waarom dan? Waarom dit! Waarom heb ik geen zoon?... Mijn God, spreek, spreek!

(hij krijgt geen antwoord, staat neerslachtig op en mijmert weer voor zich uit:)

Schouwen kan ik, niet begrijpen... een komen en een gaan... ik moet bereid zijn.
O hoe eenvoudig is dit leven: het enige doel van onze komst hier is: bereid te zijn om weer te gaan... zodat die na ons komen...
Zodat die na ons komen ...die na ons komen...

(weer ontrolt hij het perkament, en leest; kijkt op, weifelt, gaat naar de linkerdeur, stoot ze open, geeft met het hoofd een teken. Na enkele ogenblikken verschijnt Mercedes, waarop hij hard en onomkoombaar uitbrengt:)

Hertogin, de troon van Engeland komt niet vrij.

(zij vertoont niet de minste reactie, blijft slechts afwachtend zwijgen)

De Armada is verslagen. Uw commentaar!

MERCEDES
Niets, Majesteit.

FILIPS
Spreek, hertogin!

MERCEDES
Vergeef me, Majesteit, dat ik dan onverbloemde taal spreek, maar ik wéét dat het niet waar is.

FILIPS

(komt op haar toe, plotseling weer geheel onzeker, kijkt haar lang en weifelend aan)

U hebt bericht... Uit 'n onbekende haven soms?
Er is nergens 'n verdwaalde hoeker komen binnenvallen, waar is dat bericht, vertel!

MERCEDES
Neen, Majesteit, ik heb geen bericht. Toch weet heel Spánje dat wat U zegt niet waar is.

Omwille der gerechtigheid. Om de eenvoudige reden dat het lijden van een Spaanse vrouw haar uiteindelijk recht geeft op verheffing!

FILIPS

Maar de uitslag, het bewijs!

MERCEDES

Hoeveel méér weet een vrouw dan zij eigenlijk bewijzen kan.

En hoe weinig wordt door alle wetenschap bewezen van wat boven alle twijfel staat!
Maar wellicht is het de plicht van koningen zelfs aan zekerheden te twijfelen, 'n plicht die 'n eenvoudig hart bevreemdend en verbijsterend lijkt, omdat in 't leven nu eenmaal zwart zwart is, wit wit en Spanje is Spanje. 'n Eenvoudig hart gelooft nu eenmaal in één God, in 'n eenvoudige waarheid, in gerechtigheid, trouw, eer, billijkheid en nog honderd van die simpele dingen méér.
Misschien zijn al die simpele dingen voor een koning ál te simpel, misschien... maar laat ik zwijgen.

FILIPS

(blijft haar peinzend aanzien)

Ga verder, hertogin.

MERCEDES

Kan God met Engeland en Spanje tegelijk zijn? Kan de Oppermacht een kind van een hoer op de koningstroon dulden, terwijl Zij in Castilië regeerders heeft geschapen!
Waar blijft de roeping van het koningschap!
Waarom heeft Spanje gebeden, waarom heeft het gevast, waarom heeft het geboet, zichzelf gegeseld! Waar blijft de kracht van de genade!

FILIPS

Gaat U verder!

MERCEDES

Kan het kwaad dan blíjvend al wat goed is overwoekeren, is de vrucht van 't kwaad dan niet alleen erger kwaad, dat in zichzelf de kiem van de ondergang draagt?
Waarom werd ik als eerste vrouw genodigd in 't Escoriaal? Is dit de eeuw van Elisabeth, of is dit de tijd dat ook De Mendoza iets méér dan 'n bedekte hoon betekent!

FILIPS

Uw eerzucht is groot, hertogin.

MERCEDES

Maar is zij daarom in strijd met de waarheid?
Waarom schonk God mij vruchtbaarheid, en niet aan Elisabeth? Waarom weet iedereen dat op dit ogenblik Spanjaarden in Ierland verblijven?
Waarom weet iedereen wat U zo duidelijk ontkennen wil?

FILIPS

En waarom denkt U dat ik U 'n nederlaag meld?

MERCEDES

Majesteit, 't is aan een klein verstand eenvoudig niet gegeven in één ogenblik 't inwendig samenspel van Uw geheime plannen te doorzien. Misschien werd ik nog niet genoeg gepijnigd, misschien verdien ik nóg meer straf omdat ik heb liefgehad. Misschien verbergt U te gemakkelijk wat U té zeker weet. Misschien ook valt aan 'n Schotse koning toe, waarop Spanje om zijn enorme krachtsinspanning alléén recht heeft.

FILIPS

(ziet haar in de ogen)

Gods ondoorgrondelijk raadsbesluit heeft ergens in Uw trekken méér wijs-

heid neergeschreven dan in het brein van al mijn wijzen bij elkaar.
Ja! Er is bericht van de Armada, de hertog is zegevierend op Spaanse bodem teruggekeerd.

MERCEDES
O Heilige Laurentius!

FILIPS
U zult koningin van Engeland zijn, U zult...

(blijft peinzend voor zich uitzien)

MERCEDES
O Majesteit!

(valt voor hem op de knieën en omvat zijn voeten)

FILIPS
En U zult Engeland Spaanse prinsen schenken.

(zij staat op en zegt met visionaire glans in de ogen)

MERCEDES
Dat zal ik. Ik zal kinderen dragen als bloemen aan mijn hart. En ik zal zonen hebben, als de bloesems van Sevilla, als de arenden van Córdoba.
Zij zullen het paard bedwingen vóór zij mondig zijn, en zij zullen de stier doden voor een man zich met hen meten zal. Zij zullen de Pavane dansen en de Habaneras, zij zullen geen genade kennen voor het kwaad, zij zullen hard en wreed zijn en onbuigzaam in de waarheid. Zij zullen de gloed van Spanje dragen.
Ja, ik zal Engeland Spaanse prinsen schenken.
En zij zullen hun moeder wreken om haar eenzaamheid!

FILIPS
Is eenzaamheid geen zegen, hertogin!

MERCEDES
O Majesteit, indien ik ooit gepijnigd ben, als ik ooit door liefde gezondigd heb, dan is het door die vloek, die...

(zij stokt en ziet hem met verstarde blik aan; hij is weer naderbij gekomen, herhaalt sterker en dwingender:)

FILIPS
Is eenzaamheid geen zegen, hertogin?

(zij blijft zwijgen)

Spanje had door mij vier koninginnen en het had geen zin.

MERCEDES

Heel Spanje heeft met U om deze droefenis getreurd.

FILIPS

Waarom? Waarom is dit geen zegen? Beschouw dit als het allergrootste heil van Gods ondoorgrondelijk raadsbesluit; Spanje's koning bleef de vloek van kinderen bespaard. Laat dit aan Engeland, aan Frankrijk, of aan simpele harten met eenvoudige begrippen, maar spreek met Filips niet over...

(ze kijkt hem in ontzetting aan)

U bent mooi, hertogin. U bent van een onverdragelijke schoonheid, Maria de las Mercedes.

MERCEDES

U bent eenzaam, Majesteit, U bent van een ondragelijke droefenis.

FILIPS

Ik ken geen droefenis, ik ben 'n gezegend man. Is eenzaamheid geen zegen, Maria de las Mercedes?

MERCEDES

Majesteit... ik kan... ik zou kunnen...

(zij staat hoog opgerezen, maar de gedachte heeft haar overweldigd en zij kan niet verder. Onafgebroken is zij in zijn droevig-brandende ogen blijven zien, maar hij keert zich plotseling van haar af, en op een geheel andere toon:)

FILIPS

Uw schoonheid is de bron van woordbreuk, van lafheid en van dubbel spel, zoals Uw weet.

Gods wil is dat in Uw schoot de man zijn diepste schaamte uitleeft, dierlijk en ontluisterd, dat uit Uw schoot de wellust spruit, de dronkenschap van de geest in de schande van het vlees!

MERCEDES

Dat is de wil van God niet, dat is de wil van de duivel!

FILIPS

Wilt U mij daar eens precies het onderscheid in geven? Antwoord, hertogin! Ik ken dat onderscheid niet meer, maar zeg het me!

MERCEDES

Alsof Uw christenbrein niet weet dat liefde...

FILIPS

En wat is liefde, hertogin, wat is dat nu precies, zeg het me!

MERCEDES

(verbeten voor zich uit:)

O ik ben ziende blind geweest. Ik had moeten weten dat in 't Escoriaal méér dan een koning wachtte; een eenzaam man, zó eenzaam als alleen Mercedes de Mendoza eenzaam is...

FILIPS

U zult koningin van Engeland zijn. Uw eenzaamheid neemt hier een einde, luister!

(hij belt, Francisco de Bobadilla komt weer van rechts binnen. Hij staat een ogenblik perplex bij het zien van Mercedes, die eveneens haar reactie niet bedwingen kan. Mercedes kijkt dan weer in spanning voor zich uit, De Bobadilla laat het hoofd voorover zinken. Filips heeft beider reacties scherp opgenomen)

FILIPS

Alle droom en alle verbijstering is nu geweken, Don Francisco, dit is nu werkelijkheid. Ik zal alles vergeten wat geweest is, is zal... Ik zal weggaan, Don Francisco, dan vertel 't háár, vertel haar alles, zonder omhaal van woorden. Het bericht van de overwinning, Don Francisco!

(De Bobadilla laat het hoofd dieper op de borst zinken. Filips is op hem toegetreden, bevend over zijn hele lichaam)

Kijk, als ik aanstonds door die deur zal gaan, dan leidt de gang recht naar de kapel. En aan de andere kant van de kapel leidt een gang recht naar de zalen, waar de adel zwijgend zit te wachten. Daar wachten Alva en Toledo, Cifuentes, Taragona, Medina Celi en Infantado, alle grandes en alle hidalgo's en... en buiten wacht het volk.

En als ik nu deze bel zeer hard zal luiden, dan zet Prior Lorenzo in de kapel het Te Deum in, en alle klokken zullen beieren tot in Burgos en Salamanca. En alle Spaanse kardinalen zullen dan komen, de aartsbisschoppen en de bisschoppen, heel Spanje zal dan komen, en... Dit alles heb ik niet

gewild, Don Francisco, dit alles is tegen mijn gevoel, maar 't volk wil het, Spanje wil het, het christendom wil het, Don Francisco! Luister...

(hij heeft de achterdeur opengestoten, gaat naar de bel en luidt deze hard en lang)

Luister...

(even is er een stilte, dan hoort men een oude priesterlijke stem het 'Te Deum laudamus' inzetten, gevolgd door vierstemmig a capellazang van De Vittoria. Machtige klokken mengen zich in het geluid. Broeder Bartholomeus verschijnt in de deuropening met 'n zwaar gebedenboek en 'n brandende kaars. Filips volgt hem langzaam door de deur, waarop deze weer achter hem gesloten wordt)

DE BOBADILLA

(zonder 't hoofd op te richten)

Kijk me niet aan Mercedes! Verdwijn in godsnaam vóór ik je gezien heb!

MERCEDES

Geef antwoord op de vraag van de koning!

DE BOBADILLA

(kort en afgebeten voor zich uit)

Van de 140 schepen zijn er elf terug. Je oom en je twee neven leven alle drie niet meer. Twee zijn er op de Ierse kust verpletterd, Don Christobal is aan een masttop opgehangen.

MERCEDES

Francisco! Je weet niet wat je zegt. Je weet niet tegen wie je spreekt!
Ik zal koningin van Engeland zijn, Francisco, ik zal... ik zal koningin van Spanje zijn!

DE BOBADILLA

(richt het hoofd op met 'n schok, er is 'n macabere trek om z'n lippen, zij leest de verbittering in zijn ogen)

Waar was die muziek hier! Ik heb vaag het druilerig getokkel van een guitaar gehoord. Gedempt, verstard, als 't laatst gerochel van een stervend man. Maar ik wil het wild, ik wil het als vergif, als gal, als kokend bloed! Waar was dat!

(hij trekt wild en hard aan de bel, kijkt om zich heen en stormt de linker deur uit. Men hoort hem schreeuwen 'Malaguena! Malaguena!' Hij komt terug, blijft met z'n rug tegen de deur staan. In de andere kamer begint een meeslepend dansrhythme, dat merkwaardigerwijs aanvankelijk met de laatste klokkentonen in vreemde overeenstemming is)

Dit zijn dus achtendertig jaar, Mercedes. Ja achtendertig jaar zijn dit, Mercedes, achtendertig jaar. Achtendertig jaar heb ik gewacht, Mercedes, op dat verheffend

bloed over mijn lichaam. Zoals die anderen, zoals al die christenhelden waar iedere Spaanse mond van vol is.

Hier ben ik, zonder bloed, zie je, en zonder wonden, zonder afgeslagen arm en zonder eer.

't Gevecht was 'n illusie, de eer is 'n leugen, Gods wil is waanzin, en Spanje is 'n vals idool!

Het enige idool dat ik bloedwarm vóór me zie ben jij, onverdragelijk, góddelijk wijf! Met de naam koningin veel dieper nog gekrenkt dan ik met de naam verrader! Met de weligste voeten van Spanje opgeroepen om 'n huichelachtig despoot zijn ondergang te verbloemen!

MERCEDES

Francisco! Ik ken je niet meer terug!

DE BOBADILLA

Mercedes! Ik ken je niet meer terug.

O ik weet precíés de dag, neen zelfs 't uur nog, dat je voor het eerst weer voor mijn ogen was.

De hertog had zich op de terugtocht opgesloten in zijn hut. Ik kreeg het opperbevel, ja ík heb ook het opperbevel gehad, onvergelijkelijk, nietwaar, onsterfelijk! En ik had te waken over 't lekkend wrakhout, dat eens 'n Armada heette.

Inmiddels had zich zoiets als ellende in ons vastgebeten, zoiets als godverlatenheid en onwrikbare onmacht.

Maar tóch, ik waakte nacht aan nacht, alleen en hongerig. En ik zag jou. Jij was bij me, ik kon je omarmen. Je sloot mijn branderige lippen met een kus, je weke adem huiverde door mijn hals, als de adem van het warme Spanje...

Dit duurde weken, dit was de laatste der illusies.

De rest was dorst, wroeging, gereutel van de dood en lijkenlucht, gebroken idealen en ontstoken wonden.

MERCEDES

Waarom ben je nog teruggekomen!

DE BOBADILLA

Om te weten waar het leven begint en waar het eindigt: Er is de vrouw, weet je, en er is de schaterlach, er is de lof der zotheid en niets anders!

MERCEDES

Er is de koning!

DE BOBADILLA

In Engeland is een koningin.

MERCEDES

Er is Spanje, er is de verheffing, er is de overwinning!

DE BOBADILLA

Dit Spanje is niet meer, want de overwinning is niet meer. Onze droom verging tussen Dover en Santander.

MERCEDES

De droom blijft, de droom zal altijd blijven!

DE BOBADILLA

Er zal een nieuwe droom zijn, ja, een nieuwe extase om een leugen, een belachelijke kramp!

Er is Engeland, en er is Oranje, er is Luther, er is een nieuwe wereld!

MERCEDES

Dit is krankzinnig, krankzinnig en godslasterlijk!

DE BOBADILLA

En ik verwacht geen leven meer om van die waanzin te genezen. Ik wíl niet meer genezen, ik wil die eene laatste waarde, weet je, die enige werkelijkheid wil ik, hier in mijn handen, ik wil jou nog éénmaal dansend in mijn armen en dan is 't uit!

MERCEDES

Francisco... ik... ik zou koningin van Spanje zijn...

DE BOBADILLA

Dans, Mercedes.

MERCEDES

Koningin van Engeland...

DE BOBADILLA

Dans, Mercedes.

MERCEDES

O ondier, onmens, duivel!

DE BOBADILLA

Dans, Mercedes!

MERCEDES

Laat af! Laat los! De koning komt, hij zal je doden op de plaats als hij je in deze toestand vindt!

DE BOBADILLA

En hij zal weten wiens koningin Mercedes de Mendoza is! Dans, Mercedes, dans, Mercedes, dans, Mercedes, dans...

(hij heeft haar vastgegrepen en intuïtief beweegt haar lichaam op het dansrhythme mee, dat op dit ogenblik een hartstochtelijke climax heeft bereikt. Zij schudt nog enige keren verbeten met het hoofd, maar hij drukt haar wild tegen zich aan. Even vallen haat en hartstocht in dezelfde polsslag, even trilt de dans in hun stampende voeten. Maar al dansend trekt zij zijn dolk uit het gevest en steekt hem in de zij)

DE BOBADILLA

(deinst 'n paar passen terug, de muziek valt stil)

Mercedes!... Mercedes.

(zij staat met ontzette blik bewegingloos ter plaatse, dolk in de hand. Maar dan springt hij weer op haar toe)

Steek dieper, Mercedes, hier, steek scherper, dieper, dodelijker...

MERCEDES

Francisco!...

(laat de dolk vallen en geeft zich aan hem over)

Francisco...

(de achterdeur wordt door Broeder Bartholomeus geopend; Filips treedt binnen, achter hem De Quiroga en De Idiaquez, tenslotte Broeder Antonius. De Bobadilla doet 'n pas naar voren en houdt zijn hand pijnlijk op de wonde. Mercedes gaat 'n paar passen terug en bedekt het gelaat met haar mantilla. De koning neemt vooral De Bobadilla volkomen kalm en uitgestreden op. Hij staat op dezelfde plaats en in dezelfde houding als toen De Bobadilla voor de eerste keer kwam binnenstormen. Alleen is het alsof hij nu veel ouder is, veel wijzer en zwijgzamer)

FILIPS

Ik weet nu, kolonel, ik heb gebeden.

Gaat U verder, hoe verliep de terugtocht.

(lange stilte. De Bobadilla blijft met op elkaar geklemde kaken voor zich uitstaren. Filips treedt op hem toe)

FILIPS

Alles is vergeten, Don Francisco.

Als bewijs van mijn hersteld vertrouwen gelde het grootmeesterschap van Calatrava.

DE BOBADILLA

Ik heb gelogen, koning Filips.

Het was een overwinning; het was een onvergelijkelijke overwinning. En ik ben gewond. Ik heb gelogen toen ik zei dat ik niet gewond was, ik...

FILIPS

Gaat U dan zitten, kolonel, gaat U...

DE BOBADILLA

(krampachtig eroverheen)

Wij zijn teruggevaren... om Schotland heen. Omdat de hertog niet meer... Er was een orkaan, en in die orkaan was het een reuze storm. En alles ging scheef, en het water ging eroverheen, en de tweede wimpel ging óók aan flarden...

En de gewonden, met 'n stoot in de buik... ja er waren veel gewonden met 'n stoot in de buik, en grote ratten, en, we hielden ons aan de reling vast, maar die kisten sloegen ertegen, en Don Hugo moest óók loslaten, en ik zag alleen nog maar zijn handen. Ik heb gezegd dat die kisten wegmoesten...

FILIPS

Om Schotland heen?

(gaat, verder luisterend, de globe bestuderen)

DE BOBADILLA

En alle beschuit was weg, en er waren geen rantsoenen meer, en er moesten honderd paarden overboord, neen!... achtennegentig...

(zijn blik, die onder het spreken wazig weggegleden was, fixeert zich plotseling op een vast punt. Hij wordt scherp en frenetiek, en hij gaat met korte, afgemeten stem verder, de hand krampachtig op de wonde)

Ja... er moesten achtennegentig paarden overboord.

Pha, stoot in de buik, van de stier. En dan worden ze weggesleept.

Maar onze dieren hadden geen stoot in de buik gehad. Ze waren springlevend. Maar ze wisten het. Ik zág dat ze 't wisten. Ik was de eerste die uit de kajuit kwam. En ik heb gezien dat ze 't wisten.

't Eerst kwam Markab, de Arabische volbloed van de prins van Ascoli.

Maar nog nóóit heb ik dat dier zo kalm gezien. 't Zenuwachtige flonkerbeest kwam ineens rustig naar de reling. 'n Stuk uit de reling om vrij baan te maken.

En die kerel liet hem los. En er was ineens een stilte. Ineens was de wind gaan liggen, en er was ineens geen geluid, en er was geen gekerm meer van de stervenden in 't ruim. O geloofd zij Jezus Christus...

Markab stond daar roerloos en zag ons aan.

Maar de huurlingen drongen op hem in, ze drukten hem schuin in de schonken, en we hoorden de fatale plons.

En op dat ogenblik wisten alle rasdieren dat hun lot bezegeld was.

En er steeg een gekreun en een gekerm op, dat vreemder tussen de schepen bleef hangen dan de doodsschreeuw van mannen in 't gevecht. Een paard in doodsnood schreeuwt als een mens. En wij probeerden onze oren dicht te stoppen. En we zijn naar de zieken en gewonden gelopen om ze

te laten schreeuwen en kermen zo hard als ze konden, dat we tenminste het gehuil van de paarden niet meer zouden horen.

En sommige dieren rukten zich uit de touwen, en ze trapten de matrozen, en 't tumult was...

FILIPS

En verder!

DE BOBADILLA

(weer met langzaam verglijdende blik, terwijl hij verder hoe langer hoe meer verstijft)

En toen bleven de dieren zwemmen. En er was te weinig wind, en we hadden geen vaart meer.

In drommen zwommen ze achter de schepen. En ik kon niet van de reling wegblijven, en mijn Ster van Cadiz zwom naast Markab. Met vragende ogen. Neen met dode ogen! De ogen waren al dood. Dode ogen doen je niets.

Eerst verdronken de merries, die liepen 't eerste vol.

Dan de koudbloeders, en de mengrassen.

En 't laatst verdronk... maar de ogen waren al dood, neen, dooie ogen doen je niets, dooie ogen doen je niets....

DE QUIROGA

(bijna smekend)

Verder, kolonel!

DE BOBADILLA

(kijkt met 'n ruk op, z'n blik valt op Mercedes)

Jij was verborgen, hè? Achter de kisten. Ik wist dat hij je verborgen hield. Maar 't was een onvergelijkelijke overwinning. En de droom zal altijd blijven.

ANTONIUS

(in smartelijk meeleven voor zich uit)

Don Francisco...

DE BOBADILLA

(fixeert zijn blik op de Broeder)

Gulden huis, bid voor ons; ark des verbonds, bid voor ons. En deur des hemels, ik moet biechten. Want het is niet ver meer, amen.

't Is helemáál niet ver meer, wij denken allemaal wel dat het heel ver is, maar... daar zijn ze.

(als een blok stort hij neer, over zijn volle lengte)

DE QUIROGA, ANTONIUS

Don Francisco!

(zij knielen verschrikt bij hem neer, luisteren aan zijn borst en aan zijn mond. Ook Filips is naar voren gekomen)

DE QUIROGA

Hij is...

(stokt, kijkt Filips sprakeloos aan, staat op en doet in een angstreflex een stap achteruit)

ANTONIUS

Don Francisco! Heilige Moeder Gods! Heilige Laurentius!

(staat op. Filips knielt bij het lijk, sluit De Bobadilla pieus de ogen en slaat aandachtig een kruis, hetgeen ook de anderen doen. Antonius loopt naar de achterdeur, fluistert

de daarin verschijnende Bartholomeus haastig iets toe, komt terug, valt op de knieën en blijft verder prevelend bidden. Iets later begint de zware klok te luiden, die in het eerste bedrijf De Bobadilla's komst heeft aangekondigd. Filips blijft met gevouwen handen geknield, de ogen ononderbroken schouwend op de dode gericht)

FILIPS

Spreek, kardinaal.

DE QUIROGA

Majesteit, ik... als...

(hij is door ontzetting overmeesterd, kijkt hulpzoekend rond, ontmoet alleen de starre blik van De Idiaquez, treedt dan angstig naar voren tot naast de koning)

Don Francisco de Bobadilla, ik spreek hier niet tot U, ik... ik spreek hier tot de duizenden die... die liggen neergeveld voor 's konings voeten. De mens wikt, en God beschikt, en... ik kán niet, Majesteit. Dit zijn woorden... woorden zonder zin...

FILIPS

De Idiaquez.

DE IDIAQUEZ

... Woorden hebben hier geen waarde meer, Majesteit.

FILIPS

Broeder Antonius.

ANTONIUS

Onze Vader... die in de hemel zijt... Uw Naam worde geheiligd... Uw Rijk kome...

FILIPS

(heeft, evenals Antonius, het hoofd opgericht; gaat in dezelfde toon verder)

Uw wil geschiede op aarde... zoals in de hemel...

DOEK

Jeroen Bosch: de hel
(Rechterzijpaneel van de ‘Tuin der lusten’)

Naspel

Het licht gloeit schemerig aan en concentreert zich tot een bleek schijnsel op de voorgrond, waar Don Francisco de Bobadilla, gedeeltelijk met een rouwkleed bedekt, op een lage baar ligt. Zijn handen houden een kruisbeeld omklemd. Zijn gezicht is nu volkomen lijkkleurig en ingevallen.

Filips zit aan het hoofdeinde op een klein bankje geknield. Zijn blik is zachter, menselijker, bijna minder smartelijk dan tot nog toe; alsof het samenzijn met de dood de laatste reserve van hem weggenomen heeft.

FILIPS

Spreek, kardinaal, spreek, De Idiaquez, verklaar Uw gelijk... en daarmee Uw ongelijk... Híérom is het dus begonnen: 'n verstijfde massa, straks door de wormen weggevreten tot stinkend afval, door mensenhand alleen met walging aangeraakt.

O nee, ik raak je aan, Francisco, voel je me, ik raak je aan, mijn hand is niet veel warmer dan de jouwe, Francisco. Want ik ben al heel dicht bij je...

Alleen mijn zwijgzaamheid is nog niet als de jouwe, en mijn wijsheid is nog niet als van de dood...

(het licht is valer geworden en groener. Uit de duisternis van de achtergrond heeft zich een kruipende figuur losgemaakt. Hij heeft de gedaante van 'n mansgrote vis met ongelijkmatige, glibberige schubben. Zijn borst is gepantserd, de staart eindigt in een grote pauwenveer en over zijn rug loopt 'n vervaarlijke stekelige kam.
Hij wordt naar de kop toe breder, en als hij, zich op twee vaalgroene klauwen voortslepend, de voorgrond heeft bereikt, herkennen wij in zijn menselijk hoofd de trekken van Broeder Bartholomeus.

Hij draagt een groot slot op de mond.
Hij blijft op de voorgrond naast de baar liggen en kijkt Filips met sarcastische ogen schuin omhoog aan. Iets later kruipt hij dicht om Filips heen en posteert zich aan de andere kant van de baar, met hetzelfde spel. Filips ziet hem niet rechtstreeks aan, maar het is toch aan hem te merken dat hij zijn aanwezigheid voelt)

Neen, mijn zwijgzaamheid is nog niet als van de dood.

Omdat mijn brein nog weten wil... weten als De Idiaquez, in plaats van te

geloven als de grootinquisiteur, heersen als Mercedes de Mendoza in plaats van te ondergaan als Antonius.

Heb je me horen spreken, Francisco? Ik stond hier viermaal voor je.

De Quiroga was ik, en ik was De Idiaquez. En ik ben de eerzucht van Mendoza, en ook de woordenloze droom van Bartholomeus... en altijd heb ik Antonius willen zijn...

(op dit moment is een nieuwe figuur de voorgrond genaderd, geheel als Broeder Antonius maar met een afzichtelijke vogelkop met breed uitlopende lange snavel. Hij grijnst Filips bijna-goeiig aan en zegt kwetterend, maar met 'n stem die als van Antonius herkenbaar is:)

ANTONIUS-FIGUUR

Sequillo sequestramus et obdo irabamus in saecula saeculorum, amen.

FILIPS

In welke van de vier is het gelijk, Francisco, jij bent de enige die nu weet...

STEM VAN DE IDIAQUEZ

Niemand weet en niemand weet, in alle vier is het gelijk, en niemand weet...

(een derde figuur is uit het duister naar de voorgrond gedrongen: De Quiroga, maar hij heeft een vreemd hertenhoofd gekregen met een groot gewei; hij draagt weer de grote mantel-met-kap, waarmee hij in het begin van het stuk verscheen en heeft een bisschopsstaf in de hand, die echter in plaats van met een kruis met een blinkende halve maan bekroond wordt. Hij dringt tot vlak achter Filips en spreekt in gezwollen preektoon over diens hoofd heen tot de dode:)

DE QUIROGA-FIGUUR

De koning vraagt hier een verklarend woord, Francisco.

En niet alleen hij. Spanje vraagt het, 't hele christendom, neen 't hele mensdom zal altijd om de priester staan met de énige vraag: Waarom; geef uitleg van de samenhang der dingen.

Thans zou het woord eerst recht aan jou zijn, Francisco, want jij alleen weet hier het antwoord uit het Eeuwige Licht. Maar juist jouw lippen zijn voor altijd stom.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

(komt vlak naast hem staan: een opengebroken eierschaal met twee benen, zijn armen eindigen in dorre takken, op zijn hoofddeksel zit een grote doedelzak)

Voor altijd, Francisco, voor altijd ben je het aas der wormen!

DE QUIROGA-FIGUUR

Ziethier, o wetenschap der wereld, ziethier de onomkoombare wijsheid van het sterven: Aan gene zijde het weten, 't eeuwig schouwen en begrijpen, zodat aan deze zijde ons vragen onmacht blijft, ons pogen tasten en ons weten stamelend gissen.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Omdat de mens zich altijd laat vervoeren door de illusie.

Omdat de mens het stamelend gissen bóven het weten stelt!

ANTONIUS-FIGUUR
Benedictus qui venit in ilusione tua.

(de Bartholomeus-figuur laat een ondefinieerbaar gegrom horen)

FILIPS

(heeft met groeiende spanning toegeluisterd)

Het weten is alleen de schaduw van het leven op 't verstand, de droom is slechts verdichtsel van het leven in de slaap...

DE QUIROGA-FIGUUR
Maar boven het weten en de droom staat het geloof, het enige wat droom en weten schept tot hoger leven.

FILIPS
Maar het geloof stilt de drang naar 't weten niet...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Omdat 't geloof zonder 't weten zinloos is.

FILIPS
Neen!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Alleen het weten wettigt het geloof.

FILIPS
Ja...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
't Geloof dat niet op weten steunt, is de droom der wakenden: illusie!

FILIPS
Neen! Geloof is hogere kennis dan het weten!

DE QUIROGA-FIGUUR
Geloof *is* hoger weten, geloof is kennis van het ongewetene.
Geloof is levende werkelijkheid van wat niet te weten is.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Illusie!

FILIPS

(gepijnigd)

Woorden woorden woorden! Geloof en leven, droom en weten: woorden zonder zin!

ANTONIUS-FIGUUR

Verba verborum, oscula osculorum, alleluja.

(korte stilte, waarin zich de figuren, schonkig en plomp verschuivend, hergroeperen.
Van nu af houden zij geen ogenblik meer rust, maar blijven gedurig in bizarre beweging, zowel op zich zelf als ten opzichte van elkaar.
Filips heeft het hoofd smartelijk in de handen gelegd.
Dan zet de dialoog weer in, nu in steeds sneller wordend tempo:)

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Allen de werkelijkheid heeft zin.

FILIPS

(verslagen beamend)

't Engelse geschut droeg verder, hun schepen waren sneller.

DE QUIROGA-FIGUUR

Dit is 'n verschuiving van de vraag.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

En er was de storm.

FILIPS

En er was de storm.

DE QUIROGA-FIGUUR

Waaróm die storm juist boven Schotland? Juist toen de Armada...

ANTONIUS-FIGUUR

Afflavit Deus et dissipati sunt.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

De leiding was onbekwaam, de leiding heeft...

FILIPS
Ik heb 't geweten!

DE QUIROGA-FIGUUR
Dit weten is onvoldoende, deze werkelijkheid is niet genoeg.
Eén landing op Engelse bodem, en er was één kudde en één herder geweest!

(gegrom van de Bartholomeus-figuur, die hierna weer in de duisternis verdwijnt)

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Gods wil is slechts een machtswoord.
Gods Armada is 'n godslasterlijk begrip.

FILIPS
Ik heb gestreden voor de waarheid!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Iedere macht strijdt voor de waarheid.

FILIPS
Voor het recht!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Elisabeth strijdt voor het recht.

FILIPS
Neen!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Oranje strijdt voor God Almachtig.

FILIPS
Neen!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Want zij strijden voor de werkelijkheid!

FILIPS
Ik heb gestreden voor de waarheid!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Iedere wetenschap strijdt voor de waarheid.

FILIPS
Zij is één en ondeelbaar!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
En de overwinning is het bewijs!

DE QUIROGA-FIGUUR

God was met Josuah toen hij de zon deed stilstaan boven Gabaon.
God was met Gideon en David...

FILIPS

God was met de overwinnaars van Lepanto!

STEM VAN DE BOBADILLA

Elf schepen nog, kolonel, elf schepen...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Hoor het gekreun van de stervenden in het ruim...

FILIPS

Francisco!... Francisco...

(kijkt gepijnigd in De Bobadilla's dodenmasker, alsof hij hem tot spreken wil dwingen. In deze korte stilte hergroeperen de figuren zich weer en maken plaats voor De Bobadilla's metamorphose, die zich thans uit het duister losmaakt. In plaats van een hoofd heeft hij een neerhangende zwarte kap tot onder de borst. Waaronder een dikke, vlezige, blote buik. Op de plek waar Mercedes hem getroffen heeft, steekt een zwaard. In plaats van in 'n voet eindigt zijn linkerbeen in 'n gebarsten kruik, terwijl aan zijn rechterarm in stede van een hand een adderkop zit, die een kleine bal tussen de opengesperde kaken klemt)

DE BOBADILLA-FIGUUR

Hier ben ik, Don Felipe, hier ben ik toch. Ik heb je leven lang in jou gewoond, geen ogenblik ben ik uit je hart geweken.

DE QUIROGA-FIGUUR
Er zal een nieuwe Armada zijn...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Als de overwinning het bewijs is van de waarheid...

DE QUIROGA-FIGUUR
En nóg 'n Armada, en nóg 'n Armada...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Als de overwinning het bewijs is van het recht.

DE QUIROGA-FIGUUR
En nóg 'n Armada, en nóg 'n Armada...

STEM VAN MERCEDES
Er is de verheffing, er is de overwinning!

DE BOBADILLA-FIGUUR
De vernietiging zal onontkoombaar zijn!

DE QUIROGA-FIGUUR
Onafwendbaar en totaal!

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Met vlammenspuwende monsters.

DE QUIROGA-FIGUUR
En met gevleugelde engelen des doods.

DE BOBADILLA-FIGUUR
En met dit kleine balletje...

(brengt de adderkop met de bal tot vlak voor Filips' gezicht)

Kijk, Don Felipe, veel kleiner en eleganter nog dan onze loden kogels.
Maar het splijt, en splintert splijtend werelden tot puin.
Dít zullen we maken, Don Felipe, dít zullen we maken...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
De kracht van de waarheid.

DE QUIROGA-FIGUUR
De macht van het geloof...

DE BOBADILLA-FIGUUR
Het onderpand van het recht.

ANTONIUS-FIGUUR
Pater noster potentialis, lux aeterna facialis.

(een naargeestig gerochel laat zich vanuit het duister horen)

FILIPS

(slaat gepijnigd de handen voor het gelaat)

Mijn Heer en mijn God!...

DE QUIROGA-FIGUUR

(zich potsierlijk beroemend)

Als met een worgende greep heb ik me om het weten gesloten. Ik ontnam het christendom zijn scheppend element.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Het christendom ligt neergedrukt onder het puin der eeuwen.

DE QUIROGA-FIGUUR

De waarheid ligt gesmoord in wellust en in goudbrokaat.

DE BOBADILLA-FIGUUR

En in de macht en in de schennis, in de kracht...

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

En in de illusie!

ANTONIUS-FIGUUR

Benedictus qui...

FILIPS

Neen! Er is de heiligheid, er is de kracht van de heiligmakende genade!

DE IDIAQUEZ EN DE BOBADILLA-FIGUREN

Illusie!

FILIPS

Er is de vervoering van Sint Franciscus!

ALLE FIGUREN

Illusie!

FILIPS

(oprijzend)

Er is het mysterie, er is het mysterie, er is het Mysterie!

(een afschuwelijk satanisch hoongelach breekt los, dat Filips weer vertwijfeld op de knieën dwingt. De figuren dringen in gesloten formatie tot vlak achter hem, waarop het hoongelach plotseling afbreekt en zij allen tegelijk, zich op de borst kloppend, uitbrengen:)

ALLE FIGUREN

Wíj zijn het Mysterie!

(het gerochel op de achtergrond is sterker geworden.
De Bartholomeus-figuur is verdwenen, maar als de anderen gluiperig weer ietwat terugwijken, doemt in hun midden een vrouwenfiguur op, die de gestalte heeft van Mercedes de Mendoza. Ze heeft nu echter een enorm groot, afzichtelijk paddenhoofd, en haar hals is schaamteloos ontbloot, zodat de borsten bijna uit haar kleed springen)

MERCEDES-FIGUUR

Aanzie hoe nutteloos de dood van Christus aan het kruis geweest is.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Wat brachten vijftien eeuwen christendom?

DE QUIROGA-FIGUUR

En wat zullen zestien eeuwen brengen?

MERCEDES-FIGUUR

En zeventien?

DE BOBADILLA-FIGUUR

En twintig?

(het gerochel heeft een plotselinge felle uitval)

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Het mensdom moet opnieuw worden verlost.

DE QUIROGA-FIGUUR

Wij hebben allemaal recht op het geluk.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Het leven is een zegen.

MERCEDES-FIGUUR

Ik zal een nieuwe Messias baren, ik zal de wensdroom leven schenken, ik ben de kracht, ik ben het leven!

(zij strekt haar armen naar hem uit, op beide handen zitten twee grote giftige padden)

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Ik zal de peter zijn, de praktische politiek.

DE QUIROGA-FIGUUR
Ik zal de doop verrichten, de blanke degen in een geheiligde hand.

DE BOBADILLA-FIGUUR
Ik zal de strijder zijn, de geest van de vernietiging.

ANTONIUS-FIGUUR
En ik zal zegenen, Dominus vobiscum.

MERCEDES-FIGUUR
Zie hoe nutteloos de dood van Christus aan het kruis...

FILIPS
Dit is verschrikkelijk als een droom...

DE BOBADILLA-FIGUUR
De droom is óns.

MERCEDES-FIGUUR
De droom zal altijd blijven.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
De droom is werkelijkheid.

DE QUIROGA-FIGUUR
De droom is macht.

ANTONIUS-FIGUUR
Fortitudo.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR
Organisatie!

DE QUIROGA-FIGUUR

De overwinning!

DE BOBADILLA-FIGUUR

De vernietiging.

DE QUIROGA-FIGUUR

Nationalisme.

DE BOBADILLA-FIGUUR

Internationalisme.

DE IDIAQUEZ-FIGUUR

Rationalisme.

ANTONIUS-FIGUUR

Sanctionalisme.

MERCEDES-FIGUUR

Zie hoe nutteloos de dood van Christus aan het kruis...

ALLE FIGUREN

En nóg 'n Armada, en nóg 'n Armada, en nóg 'n Armada...

FILIPS

(tussen wanhoop en agonie oprijzend)

De liefde!

(plotseling een doodse stilte, waarin alle figuren bewegingloos ter plaatse blijven. Filips herhaalt, weer knielend, nog tweemaal met toenemende gevoeligheid en emfase:)

De liefde... de liefde, Francisco...

(Zwijgend wijken de figuren terug, het gerochel begint weer en wordt nu vermengd met een regelmatig naargeestig getik, dat aanzwelt en snel een plomp rhythmisch karakter krijgt. Onderwijl groeperen zich de figuren tot een wanstaltige rei, en een gedrochtelijke dans begint.

Naarmate deze gedecideerder en heftiger wordt, stoten zij krassende en snerpende klanken uit, terwijl ook het steeds aanzwellende rhythmische geluid vergezeld wordt van gesis, geknars, gerinkel en gekwaak.
De dans beslaat tenslotte het hele toneel, dat onheilspellend overgoten wordt met een gluiperig en smerig licht, slechts doorbroken door een vale, obscure smook.
Als deze optrekt, bereikt de dans zijn hoogtepunt, het licht vlamt tot grote sterkte aan en op dat ogenblik zien we op Filips' zetel achter de schrijftafel de Dood zitten, in de vorm van 'n skelet met vonkende ogen. Het houtwerk om de zetel is veranderd in een gapende walvismuil met vervaarlijke scheurtanden.
De Dood zit triomfaal rechtop, het is of hij grijnst, en hij slaat met twee beenderen majestueus de maat. Dit tafereel duurt slechts enkele ogenblikken, maar lang genoeg om ons op de grond en tegen de muren nog allerlei gedrochten, machinerieën, skeletten en karkassen te laten ontwaren.

Filips springt op en sleept zich in doodsangst door het tumult heen naar de bel, luidt deze wild en frenetiek)

FILIPS

Magdalena! Magdalena! Magdalena!

(het slaat donker en het is plotseling doodstil. Als ook de bel zwijgt, komt Magdalena met kaarslicht door de achterdeur binnen. Alle figuren zijn verdwenen, het toneel is weer geheel als tevoren)

MAGDALENA

Majesteit...

(zij staart hem bang en vragend in het koortsig gelaat)

FILIPS

Blijf bij me, Magdalena, blijf bij me...

(hij vat haar om de schouders, drukt zich angstig tegen haar aan)

Nu zwijgen ze... luister... neen, ze zijn weg, ze zijn weg.

(hij wordt rustiger, en we zien twee eenvoudige oude mensen samen strompelen naar de baar.

En het is alsof twee bejaarde ouders voor het stoffelijk overschot van hun zoon staan. Smartelijk, maar stil en berustend)

FILIPS

Hier ligt mijn Armada, Magdalena. Mijn wereld is vergaan. En als de wereld niet in liefde wordt herboren... dan zullen álle werelden vergaan...

Het is een mysterie, Magdalena, het is een groot Mysterie...

DOEK
EINDE
Amsterdam, 30 september 1949

Revisie
Dramatische fantasie in negen taferelen

Personen

Het congres

Rev. Dr. Archibald Snakegrave Bowden Carr, United Kingdom
Rev. Bill A. Jackson, USA
Prof. Dr. Dr. Friedrich Von Sauerbronn, West-Duitsland
Andrei Bogdanowitsch, USSR
Prof. Dr. Bertyl Anderborg, Zweden
Dr. Kaasmaker, Nederland
Ds. Tjan Beng Su, China
Ds. Bangala Kpwesi, Liberia
Dr. Agatha Botha, Zuid-Afrika

Verder de afgevaardigden van kerkgenootschappen uit Canada, Denemarken, IJsland, Australië, Oekraïne en Roemenië.

Een bode, twee typistes, vier tolken, persfotografen en een verslaggever.

Israëliers

David Goldstein, minister van Culturele Zaken
Simon Liliënthal, Prefect van Politie te Jerusalem
Ezra
Chaja
Rachel
Esther
Azaël Bibaz
Manasse
'n Gevangenbewaarder

De handeling speelt zich af in Jerusalem, in deze tijd; gedeeltelijk in een zaal van het Ministerie van Cultuur van Israël, gedeeltelijk in een zich daaronder bevindende kamer van de prefect van politie; het zesde tafereel in de kamer van Chaja.

Eerste tafereel

Een zaal in het ministerie van culturele zaken te Jerusalem. Achter een grote groene hoefijzervormige tafel zit, belangrijk, het congres. Voor ieder lid een standaard waarop de naam van zijn herkomst. Op de achtergrond, iets hoger, vijf cabines achter glas. Op vier ervan staat respectievelijk USSR, Deutschland, China en UK-USA te lezen. In ieder ervan zit een tolk met een koptelefoon op en een microfoon.
In de vijfde zitten twee typistes met koptelefoons en schrijfmachines. Geheel op de voorgrond staat, roerloos, een bode met witte handschoenen.
Als het doek opgaat, is er net een stemming aan de gang. David Goldstein staat met een voorzittershamer in de hand in het midden achter de tafel waar deze 'n kleine verhoging heeft.

Achter hem 'n soort baldakijn, waarop het wapen van Israël. Alle afgevaardigden, behalve die van Rusland, Oekraïne en Roemenië steken hun hand op. De typistes zitten in hun cabine druk te tikken. De tolken kijken geïnteresseerd toe.
Als Goldstein het woord neemt, zien we die in de USSR-cabine druk, maar onhoorbaar door zijn microfoon spreken; de anderen niet.
Van de congressisten hebben alleen voornoemde tegenstemmers de koptelefoon op. De anderen hebben hem vóór zich op tafel liggen, en luisteren, ieder overeenkomstig zijn eigen karakter.

DAVID GOLDSTEIN

('n ietwat nerveuze, maar goedmoedige kleine man, voor deze gelegenheid in 'n zwart pak en oratorisch)

Dat is dus twaalf stemmen vóór, te weten De Verenigde Staten van Noord-Amerika, China, Liberia, Duitsland, Canada, Nederland, 't Verenigd Koninkrijk, Zweden, Denemarken, Zuid-Afrika, Australië en IJsland. En drie stemmen tégen, te weten de Sowjet-Unie, Oekraïne en Roemenië.

(de handen gaan omlaag, Bogdanowitsch knikt nee)

Neen? Had U zich misschien van stemming willen onthouden, meneer Bogdanowitsch?

(Bogd. knikt ja)

Ja, we

hadden afgesproken, dat bij onthouding van stemmen, men even opstaat en even plaats neemt áchter zijn stoel, meneer Bogdanowitsch. Artikel acht, reglement van orde, hebt U 't daar?

(Bogdanowitsch bladert in papieren, de bode wil hem te hulp snellen, maar dat is al niet meer nodig)

Dus dat zijn twaalf stemmen vóór, en drie onthoudingen.

Door welke uitslag ik, David Goldstein, nu ook reglementair ben aangewezen tot voorzitter van deze vergadering.

(hamertik)

Geachte aanwezigen, ik dank U voor het in mij gestelde vertrouwen. Hoewel ik moet zeggen dat ik niet anders verwacht had. 't Is onze jonge staat Israël, die hier als gastheer optreedt.

Het bedoelde proces, tot welks herziening U allen bijeengekomen bent, heeft zich hier afgespeeld, in deze zelfde joodse stad Jerusalem, nog geen drie straten verder. En tenslotte legt U door Uwe keuze de leiding in handen van de enige niet-christen in Uw midden. Dat is 'n bewijs voor de zuiverheid van Uw bedoelingen, van Uw wil tot objectiviteit, dat wil zeggen dus: van morele moed.

Ook voor ons, Israëliërs is het onderwerp van dit congres van primair belang: Het vonnis van Jezus van Nazareth. Jeshua van Nazareth was volgens Israëlische begrippen een staatsgevaarlijke jood. Voor óns gevoel is hij terecht geëindigd aan het kruis. Maar door zijn dood is er toevallig, of historisch-noodzakelijk, een godsdienstige beweging ontstaan die tot op de huidige dag cultuurbepalend heeft gewerkt in een belangrijk deel van wat men de beschaafde wereld noemt. Een beweging, die in haar consequenties onnoemelijke schade heeft berokkend aan het joodse volk.

Als minister van Israël sta ik dan ook allerminst als ongeïnteresseerd toeschouwer. Ja ik durf zelfs te beweren dat niemand hier, ook op de hele publieke tribune niet

(hij wijst naar de zaal)

, met de hand op het hart kan zeggen dat hij in zijn bestaan geheel gevrijwaard is gebleven van de consequenties van dit onderhavige vonnis.

Vandaar dit congres. Vandaar ook Uw grote opkomst. En des te meer spijt het mij dat hier niet de héle christenheid vertegenwoordigd is. Ik moet U namelijk mededelen dat vanuit Vaticaanstad een nieuw schrijven is binnengekomen, dat de twee vorigen bevestigt. Hetgeen dus neerkomt op een volstrekte weigering van de Rooms-Katholieke Kerk om aan ons werk deel te nemen. Betreurenswaardig, maar, volgens velen, te voorzien. 'n Beroep op Rome schijnt bij tal van gelegenheden altijd nutteloos te zijn geweest. Vandaar dat ik met dubbele vreugde de afgevaardigden begroet van de Verenigde Kerken der Sowjet-Unie, die van Oekraïne en van Roemenië.

Zij kwamen laat, maar zijn daarom misschien des te meer welkom. En aan hun onmiddellijke activiteit te oordelen blijkt hen het verloop van dit congres helemaal niet onverschillig te laten.

Rest mij tot slot nog 'n woord van herdenking te spreken voor de man die in feite de eerste stoot aan dit werk gegeven heeft. Het was het kleine gastvrije Holland waar een ingenieur voor het eerst met dit koene idee naar voren kwam. Niet de enige maal overigens dat een grote beweging in een klein volk haar oorsprong vond. Ik stel voor dit in de officiële notulen te vermelden.

En nu aan 't werk, geachte aanwezigen, de preliminaire besprekingen hebben al té veel tijd gevergd en iedere dag kost onze staat handenvol geld. Wij zijn voltallig, en ik stel dus voor om de laatste procedure-kwesties maar onmiddellijk aan de orde te stellen. Gaat iedereen daarmee accoord?

(geknik)

Dan zijn hier de twee moties, ingediend door de afgevaardigde van de Russische Kerk; U hebt ze, geloof ik, allen in Uw bezit.

(hij neemt een papier ter hand, de afgevaardigden eveneens)

De eerste motie behelst het aflassen van het hele congres tot er een nieuwe basis van overeenstemming gevonden is; de tweede stelt voor de Chinese afgevaardigde, Dr. Tjan Beng Su, uit de vergadering te verwijderen.

(USA steekt de hand op)

Doctor Jackson.

JACKSON

(stoere, onomkoombare Yank, de enige die niet in 't zwart gekleed is)

Alleen Jackson, zonder academisch alleluja.

De procedure-kwesties zijn in de afgelopen dagen tot in den treure behandeld, meneer de voorzitter, en Doctor Bogdanowitsch geeft door zijn aanwezigheid te kennen dat hij met ons werkschema accoord gaat. Ik stel dus voor, de Russische moties ter zijde te leggen en onmiddellijk over te gaan tot het eigenlijke werk.

(gaat zitten)

GOLDSTEIN

Ik vind een procedure-kwestie eigenlijk te onbelangrijk om er diepgaande meningsverschillen op na te houden, eerwaarde Heer Jackson. Misschien wil de Russische afgevaardigde zijn moties nader toelichten?

(Bogdanowitsch knikt)

Doctor Bogdanowitsch.

(Bogdanowitsch legt zijn koptelefoon af en staat op. Het eerste gebaar wordt gevolgd door de afgevaardigden van Oekraïne en Roemenië, evenals door de man in de USSR-cabine. Onmiddellijk zetten alle andere afgevaardigden hun koptelefoons op. Zo ook de drie andere tolken die nu tijdens het gesproken woord gespannen door hun microfoons gaan spreken)

BOGDANOWITSCH

('n grote Rus, met uitstaande jukbeenderen, ogen als messen)

Eerst een kleine correctie van een hier geplaatste opmerking. Het denkbeeld om een congres als dit te houden is niet van Hollandse oorsprong maar komt al in oude kronieken van Russische kloosters voor, zie het annuarium van 1842 van het Nicolaïklooster in Kiew. Het ligt in de Moskouse staatsbibliotheek ter inzage. Ook weet ik dat Lenin vaak genoeg in deze zin gesproken heeft. En tenslotte is Dostojewski's 'Grootinquisiteur' eigenlijk onze mystieke voorbode te noemen. Ik verzoek dit in de notulen op te nemen.

Wat mijn eerste motie betreft, de opzet van dit hele congres is verkeerd en vals. Het merendeel der afgevaardigden zit hier niet namens de christelijke kerken, maar als pleitbezorgers van de kapitalistische staten, die zij vertegenwoordigen. Dit is ook duidelijk op de borden, voor hen op tafel, te lezen. Hier moesten vertegenwoordigers zitten van de Lutherse Kerk, de Anglicaanse, de Presbyteriaanse, de Hervormde..., zoals ik hier sta namens de Orthodoxe.

Deze vergadering gelijkt te veel op een andere welbekende organisatie die door de kapitalistische landen alleen gebruikt wordt voor oorlogsophitsing tegen de vredelievende volksdemocratieën. Ik stel dus voor dit congres te ontbinden, en eerst de statuten grondig te wijzigen.

De tweede motie: De heer Tjan Beng Su kan hier bezwaarlijk namens de Chinese christenen optreden. Zijn volk houdt er gelukkig andere religieuze ideeën op na dan de fascistische kliek, die hem uit Formosa hierheen heeft gestuurd.

De heer Su is hier een volkomen overbodige figuur.

Ik hoop dat ik een en ander voldoende duidelijk heb gemaakt, en zou mijn moties graag in stemming zien gebracht.

(gaat zitten, zet z'n koptelefoon weer op, gevolgd door Oekraïne, Roemenië, enz. De anderen doen het apparaat weer af enz. United Kingdom steekt de hand op)

GOLDSTEIN

Doctor Archibald Snakegrave Bowden Carr.

SNAKEGRAVE BOWDEN

('n man precies als zijn naam)

Meneer de voorzitter, ik vind dat de Russische afgevaardigde duidelijk genoeg geweest is. Maar alvorens te stemmen, zou ik nog graag enige kleine vergissingen willen rechtzetten.

(tot Bogdanowitsch:)

Wij zijn hier niet namens regeringen, maar wel degelijk namens kerkgenootschappen. En wel als resultaat van ampel overleg. Wij zijn namelijk tegelijk van mening, dat de christenheid niet langer de ogen mag sluiten voor de realiteit! En die realiteit is dat de Anglicanen in Engeland wonen, de

Lutheranen in Duitsland, de Nederlandse Hervormden in Nederland enzovoort... 'n verschijnsel, dat de heer Bogdanowitsch het best zal kunnen begrijpen, wanneer hij eens de religieuze politiek van de volksdemocratieën wil nagaan.

Ons congres wil méér zijn dan een verzameling kerken. En op deze manier krijgt het juist de actuele vorm, die het in de twintigste eeuw nodig heeft. Daarbij: ik schaam mij níét als christen een Engelsman te zijn; ik zou mij nog eerder willen schamen als Engelsman een christen te zijn. Maar hoever gaat ons onderwerp niet boven alle grenzen uit! Christus stierf voor álle mensen!

Laten wij dit toch geen ogenblik uit het oog verliezen!

Laten wij geen enkel ogenblik vergeten wie wij zijn: geroepenen tot het Woord, van alle rang en stam.

En dát is het wezenlijk verschil tussen ons en ieder ander congres. Het enige wat op die welbekende organisatie lijkt, is de toon van de Russische afgevaardigde. Maar ik hoop dat de uitstraling van onze overtuigingen deze snel in gunstige zin zal beïnvloeden.

En laten we nu stemmen. Of neen, ik vergat nog even er op te wijzen dat de eerste ideeën voor een onderneming als deze al op Engelse bodem geformuleerd zijn rond 1550, en wel door die merkwaardige figuur Thomas Carr. Maar dat is van minder belang, en ik dring ook niet aan dit in de notulen op te nemen.

(gaat zitten)

GOLDSTEIN

Dan verzoek ik de vergadering thans te stemmen over de moties van de afgevaardigde van de Orthodoxe Kerk.

Eerste motie: Aflassing van het congres. Vóór?

(USSR, Oekraïne en Roemenië steken de hand op)

Dat is de Sowjet-Unie, Oekraïne en Roemenië.

Tegen?

(Alle anderen)

Dat is drie stemmen vóór, twaalf stemmen tegen. De motie is verworpen.

(hamertik)

Tweede motie: Verwijdering van Doctor Tjan Beng Su.

(Engeland en Australië staan op en gaan achter hun stoelen staan)

Vóór?

(als bij de eerste motie)

USSR, Oekraïne en Roemenië. Tegen?

(alle anderen, behalve die opgestaan zijn)

Tien stemmen tegen. Het Verenigd Koninkrijk en Australië onthielden zich van stemming. Motie verworpen.

(hamertik, Engeland en Australië gaan weer zitten)

Wenst iemand van de afgevaardigden vóór de pauze nog het woord?

(Nederland steekt zijn hand op)

Doctor Kaasmaker.

KAASKAMER

('n dominee van 't soort zoals ze alleen in Nederland groeien)

Meneer de voorzitter, ik ben van mening dat in de stukken niet genoeg nadruk is gelegd op het zuiver theoretische karakter van ons werk. Wat toch is het geval?

Wij gaan het vonnis van onzen Heer Jezus Christus herzien.

Het heilsproces van onzen Zaligmaker gaan wij van fase tot fase opnieuw ontleden, beleven; en wel als mensen van de twintigste eeuw, gewapend met al onze wetenschap en gesteund door het herboren Sanhedrin van Israël.

Daar is alles vóór. Juist als christenen mogen wij niet vrezen. Een geloof dat de toets der wetenschap vreest, is veelal bijgeloof, en die weigering van Rome spreekt hier duidelijke taal. Maar juist krachtens de geaardheid van het Geloof dienen wij terdege te begrijpen dat ons werk slechts menselijk is.

Wij kunnen dwalen. Geen enkel sterfelijk mens is onfeilbaar.

Zo blijven de resultaten van dit congres dus beperkt, en niet bindend voor de christen. Want voor hem gaat boven alles de Rechtvaardiging uit het Geloof.

En ik zou dit gaarne in de stukken nog duidelijker tot uiting zien gebracht.

(gaat zitten)

GOLDSTEIN

Zullen we dit punt aan de afdeling redactie voorleggen, dominee Kaasmaker?

KAASMAKER

Als het tenminste later weer ter tafel zal worden gebracht.

GOLDSTEIN

Artikel vier van het reglement. Nog iemand?

Doctor Agatha Botha.

AGATHA BOTHA

('n oude juffrouw van het universitaire type)

Ik wilde nog even terugkomen, meneer de voorzitter, op de kwestie van de openbaarheid. U hebt zoëven melding gemaakt van de definitieve weigering van Rome, maar het is ondenkbaar dat het Vaticaan geen waarnemers heeft gestuurd. Ik ben er zeker van dat er in de zaal Jezuïeten zitten.

Persoonlijk vind ik dit ondragelijk. Die Roomse weigering berust namelijk helemáál niet op een neutrale afzijdigheid.

Zij is duidelijk tégen ons werk gericht. Dan vind ik het ook niet méér dan een eis van rechtvaardigheid, dat de vertegenwoordigers van deze macht géén toegang mogen hebben tot onze vergaderingen.

(instemmend geknik)

KAASMAKER

Volkomen juist.

SAUERBRONN

Inderdaad.

GOLDSTEIN

We kunnen moeilijk onze publieke tribune verbieden aan katholieke priesters. Jeruzalem wemelt ervan.

ANDERBORG

In plaats van priesters zouden er trouwens anderen komen, die...

BOTHA

O neen; voor zulk werk laat Rome geen leken toe.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(ongeïnteresseerd)

Zet ze eruit.

GOLDSTEIN

We kunnen ze d'r niet uitzetten voor we weten of ze er werkelijk zíjn.
Bode, wil je even aan 't publiek vragen of er Jezuïeten in de zaal zitten.

BOTHA

Of Dominicanen, of anderen. Ze hebben ze in alle kleuren.

BODE

(komt naar voren, tot de zaal:)

Zijn er onder de aanwezigen...

JACKSON

(springt op)

Meneer de voorzitter, ik ben het met de Zuid-Afrikaanse afgevaardigde helemáál niet eens. Nee! Dit is een onverdraagzaamheid en een kleinheid van begrip die bijna Europees aandoen. Ons congres is een wereldcongres. Wie niet mee wil doen, die blijft erbuiten. En wie wil komen kijken, die komt maar kijken. We hebben allemaal goed geschoren gezichten, en we spreken over Christus.

Trouwens, wat wilt U? 'n Gedeeltelijke, een voorbehouden openbaarheid? Dezelfde knechting van de menselijke vrijheid, die U aan Rome verwijt. En ziet U op de zesde rij die pers zitten? Die weten tóch alles? Die weten altijd alles. Nog beter dan de mensen waar ze over moeten schrijven!

(gaat zitten)

GOLDSTEIN

Inderdaad. De grootste kracht van het christendom is juist altijd de openbaarheid geweest.

BOTHA

U spreekt naïever dan U bent, meneer Goldstein. Indien U als kenmerkende eigenschap van de Roomse politiek de openbaarheid zou willen noemen, dan zou dit een ontstellend gebrek aan historisch inzicht verraden, hetgeen ik in dezen bij U niet aanwezig acht.

Maar ik wil hier geen kostbare tijd verspillen door verder in te gaan op deze discussie, en stel voor dit punt aan te houden tot de volgende werkvergadering.

GOLDSTEIN

Zijn het de andere afgevaardigden hiermee eens?

(verspreid hoofdgeknik. Hamertik)

Dank U. Dan onderbreken we hier onze samenkomst.

(met 'n blik in de richting van de volksdemocratieën)

Ik wil hier voor alle duidelijkheid nog even 't programma uiteenzetten, doctor Bogdanowitsch. Hebt U het daar?

(Bogdanowitsch bladert in papieren)

Straks komt dan het eerste aan de beurt de sectie Romeins Recht; die voornamelijk de rol van Pontius Pilatus bestudeerd heeft.

Ze houden in deze pauze nog ruggespraak met de afdeling geschiedenis en bijbelkenners. Vervolgens, de bevindingen van de sectie joods Recht,

bestaande uit leden van ons Sanhedrin, en van de Hoge Raad. Wij zijn al helemaal klaar met ons werk, maar wij hadden 't ook 't makkelijkste.

En tenslotte moet nog de sectie worden samengesteld, waarvoor we nog geen naam hebben kunnen vinden, en die min of meer de rol van de aangeklaagde zal moeten spelen, in casu Jezus van Nazareth.

Is alles duidelijk?

(Bogdanowitsch knikt)

Geachte aanwezigen, ik dank U voorlopig voor Uw medewerking.

(het licht dooft. Als het weer aangaat zijn we in een kamer onder deze zaal)

Tweede tafereel

Kamer onder de congreszaal, gelijkvloers in hetzelfde gebouw. Een gewone deur en een andere, die uitgeeft op een stuk tuin, vanwaaruit zo nu en dan het gekakel van kippen doordringt. De kamer is vrij kaal en rommelig.
'n Davidster, 'n portret van Chaïm Weissmann.
In een hoek zit Rachel kantoorwerk te doen. Aan de andere kant staat een bureau met paperassen. Simon Liliënthal ligt er met zijn benen op, en leunt in z'n hemdsmouwen achterover in een stoel, terwijl hij op een viool vrij nonchalant een trek uit Mendelssohn repeteert. Zijn jasje hangt aan een spijker in de muur.
David Goldstein komt binnen, trekt z'n jas uit, hangt hem naast die van Liliënthal, trekt das en boord wat losser en gaat op z'n gemak 'n pijp opsteken.

GOLDSTEIN

Schalom. Nou jongens, 't spel is begonnen, hoor.
We zijn eindelijk zover.

(geen reactie)

Ik zeg, boven is het spel begonnen.

LILIËNTHAL

(haalt even de strijkstok van de snaren)

En ben jij voorzitter?

GOLDSTEIN

(niet zonder gepaste trots)

En ik ben de voorzitter.

LILIËNTHAL

Je waarschuwt me wel als ik aan de beurt ben.

(en speelt verder)

GOLDSTEIN

Ja dat komt straks, maak je maar niet ongerust.

(steekt de brand in de pijp, 'n kip kakelt)

Ja hoor 'ns, 'n jammerhout én dat gekakel, dat kán niet. Of Mendelssohn, óf eieren, wat zeg jij, meisje?

(geen reactie)

Wat moeten trouwens die kippen in 'n ministerie!

(stoot Liliënthal aan)

Zeg! Simon Liliënthal! 't Wordt tijd dat jij wat gevoel voor decorum krijgt.

LILIËNTHAL

(steeds nog zonder zich om te draaien)

Wat heb jij 'n praats sinds je voorzitter van de christenen bent.

GOLDSTEIN

Dit is een ministerie hier. Je kunt blij zijn dat je hier zitten mag. 't Is cultuur hier, en geen kippen.

LILIËNTHAL

Zal ik op Jom Schischi geen kip eten? Is dat géén cultuur? Wat 'n rare semiet ben jij!

(en speelt verder, Goldstein gaat glimlachend achter Rachel staan kijken naar haar werk. Esther komt binnen en overhandigt Liliënthal 'n papieren pakje. Deze haalt nu zijn benen van het bureau, legt zijn viool neer, opent het pakje. Er komt een stuk broekriem uit, bij de sluiting afgescheurd)

LILIËNTHAL

Nekbah?

ESTHER

Ja.

LILIËNTHAL

Juist. En... die Polen in Tel Aviv?

ESTHER

't Zelfde.

LILIËNTHAL

't Zelfde.

(met 'n wanhopige zucht)

Nou ja, we zullen wachten.

GOLDSTEIN

Wat is er?

LILIËNTHAL

Na, wat zou er zijn? 'n Israëliër zucht, wat zou er zijn? Eén kamertje, acht honderd mensen, wat zou er zijn?

GOLDSTEIN

Je zult nog heel wat ánders krijgen. Ik heb de nieuwe lijst gezien.

(Liliënthal zucht alleen en kijkt dof voor zich uit)

ESTHER

Moet die man nog iets?

LILIËNTHAL

Neen, laat maar gaan.

(Esther af. Liliënthal trekt 'n lade open, haalt er 'n sluiting uit en past deze aan het stuk riem. Het schijnt te kloppen. Hij legt alles weer in de la, en sluit haar weer)

GOLDSTEIN

(eenvoudig belangstellend)

Wat is dat?

LILIËNTHAL

(staat op en gaat met z'n handen in de zakken door het vertrek wandelen; duidelijk beheerst, maar even duidelijk nerveus)

David, ga 'ns zitten. Wal je even weggaan, Rachel?

RACHEL

Ik krijg nooit op tijd die lijsten klaar, meneer Liliënthal.

LILIËNTHAL

(valt plotseling driftig uit)

Dan werk je vannacht door! Voor mij bestaat er óók geen dag en geen nacht! Voor niemand bestaat er hier 'n dag en 'n nacht! Je doet wat ik je zeg, weet je!

(Rachel af)

GOLDSTEIN

(is gaan zitten)

Je moet dat kind niet zo afblaffen, Simon, daar is ze veel te lief voor.

LILIËNTHAL

(wacht even, dan voorzichtig, en met een mysterieuze bijklank)

David, ik geloof dat ik er ben. Neen, 't is nu wel zéker dat ik er ben.

GOLDSTEIN

(kijkt hem lang aan, en raadt het)

Bernadotte?

LILIËNTHAL
David, ik heb de moordenaar van graaf Bernadotte!

(stilte)

GOLDSTEIN
Dat zou ongelofelijk zijn, Simon. Maar... ik meen, dat je al vaker...

LILIËNTHAL
Da's niet waar. Dit heb je mij nog nooit horen zeggen! Ik heb dikwijls gedacht dat ik er dichtbij was, maar dít heb je me nog nooit horen zeggen.

GOLDSTEIN
En? Stern? Etsel?

LILIËNTHAL

(mysterieus gebaar, dan:)

In ieder geval weet ik van welke kant die bedreigingen aan mijn adres gekomen zijn. Je zult opkijken, David.
En menige vreemde mogendheid zal opkijken

(de telefoon op zijn bureau rinkelt, hij neemt de hoorn op, telefoneert rustig, toonloos:)

Justitie, Jerusalem... Haïfa?... ja met Liliënthal... Op 'n Panamees schip?... ja ik stuur wel iemand... nee ik bemoei me d'r al 'n jaar niet meer mee... neen ik stuur wel iemand... goed

(legt de hoorn neer)

GOLDSTEIN
Maar... welke kant gaat dat op voor óns?

LILIËNTHAL
David, ik zeg alleen dat je zult opkijken.
En laat mij nu maar kalm verder worstelen.

GOLDSTEIN
Wat is 't voor 'n man?

LILIËNTHAL
Wil je 'm zien? Ik heb hem praktisch óók nog niet gezien. We kunnen 'ns rustig met hem praten.

(hij drukt op 'n bel, gaat dan expliceren)

Kijk, hij is natuurlijk gesnapt op iets anders, op 'n futiliteit. Ik heb 'n tijdlang gezocht bij de mensen aan 't front, en ik heb de hele Sterngroep uitgekamd, maar dat was

verkeerd, David; de man die Bernadotte neerschoot, heeft daarna nóóit meer geschoten. Het wás geen moordenaar, 't was zelfs geen Frenk; 't was een van die overprikkelde warhoofden, die door de gebeurtenissen van de laatste jaren uit de woestijn zijn opgewoeld, weet je wel? De man die Bernadotte neerschoot, heeft drie dagen in 'n kramp tegen de grond gelegen met 't geweer tegen z'n lichaam. En hij heeft beseft wat ie gedaan heeft, hij heeft z'n kleren gescheurd, hij heeft zijn wapen op zichzelf gericht. En als zijn kameraden 't hem niet uit de handen hadden geslagen...

(klop op de deur, Esther komt binnen, overhandigt Liliënthal 'n papier, dat deze vluchtig inkijkt en op tafel legt)

LILIËNTHAL

Goed. Esther, laat die man 'ns komen uit cel twaalf. En waarschuw Weintraub dat ie vanavond nog naar Haïfa moet.

ESTHER

Vanavond?

LILIËNTHAL

Ja, hij weet ervan.

(Esther af, Liliënthal gaat verder:)

De man die

Bernadotte neerschoot, is ondergedoken in 'n kibboets, als boeteling, in een van de zwaarste en ondankbaarste kiboetsim van allemaal, Nekbah, Beth Eschel, Kwar Ets Zion... En nu hoef ik jóú niet te vertellen wat de Negev betekent. 'n Verzameling doodsverachters, die 't bestaan hebben op 'n stuk woestijn de beste wijndruif te laten groeien.

Maar dat is onze boeteling nog niet genoeg geweest. De man die dat onmogelijke schot gelost heeft, heeft méér dan 't onmogelijke willen doen. En dáár is hij door de mand gevallen. Ik heb niet direct toegeslagen. Ik heb hem acht maanden geschaduwd. Tot ik alle kaarten in handen had, álle! En gisteren hebben we hem, met 'n paar van z'n kornuiten...

(de telefoon rinkelt, hij vat de hoorn)

Justitie, Jerusalem... ja met Simon... ja ik heb 't ontvangen, Max... dank je, ik heb 't net ontvangen... OK...

(legt de hoorn neer. Goldsteins goedmoedigheid heeft langzamerhand plaats gemaakt voor een bezorgde maar gespannen aandacht. Hij knabbelt nadenkend op z'n pijp, terwijl Liliënthal vervolgt:)

Maar, David, opgepast! Onze man weet nog niet wat wíj weten. Hij zit hier voor 'n affaire over waterverdeling. Hij heeft water van de kibboets aan Arabieren weggegeven.

GOLDSTEIN

O is 't díé?

LILIËNTHAL

Ken je 'm?

GOLDSTEIN

Nee maar ik heb er al van gehoord. Vind ik helemaal niet zo onbenullig als je zegt. Dat heeft heel wat kwaad bloed gezet, daar zul je nog van horen.

LILIËNTHAL

In ieder geval is het goed dat je er voor de eerste keer 'ns bij bent. Dan komt hij wat makkelijker los om te beginnen. Maar langzaam aan! En vriendelijk. Voorzichtig!

GOLDSTEIN

Waar komt ie vandaan?

LILIËNTHAL

(vaag gebaar)

Waar komt 'n woestijnhond vandáán?...

(de deur gaat open, 'n gevangenbewaarder brengt Ezra binnen, 'n mooie, rechte jodenfiguur van middelbare leeftijd, met 'n doordringende, rustige maar mystieke blik. 'n Man die veel geleden heeft maar dit met ingeboren zielenadel weet te dragen, zodat er slechts bij oppervlakkige beschouwing iets vreemds, maar bij nadere kennismaking iets bizonder milds van hem uitgaat.

De gevangenbewaarder trekt zich terug. Liliënthal heeft inmiddels zijn viool weer opgenomen en speelt er onoplettend mee op z'n schoot, laat zo nu en dan 'n vinger over de snaren glijden, zodat er tussen zijn opmerkingen door 'n enkel getokkeld accoord opklinkt. Hij begint kalm en vriendelijk:)

LILIËNTHAL

Zo Ezra. Ezra heet je toch, hè? Heb je nog andere namen?

(zwijgen)

Interesseert me ook niet. We wilden nog eens uitvoerig over die wateraffaire spreken, Ezra. Ik zal 't woord diefstal niet meer gebruiken, zo heb je 't niet bedoeld.

Maar, hoever moesten jullie dat water gaan halen?

EZRA

Tweeëntwintig kilometer. In Es-Hur.

LILIËNTHAL

Tweeëntwintig kilometer. Door de woestijn, niet? Hoe vaak?

EZRA

We gingen eenmaal per week, meestal de dag voor Sabbath.

LILIËNTHAL

En er waren geen bronnen dichter in de buurt.

EZRA

Jawel. Op Arabisch gebied. En die waren vergiftigd.

LILIËNTHAL

Door wie?

EZRA

Door de Arabieren.

LILIËNTHAL

Mag ik dat nog even duidelijk naar voren halen, Ezra? Die bronnen waren dus vergiftigd door de Arabieren zelf.

En wáárom heb jij nu dat moeizaam verkregen water van de kibboets aan diezelfde Arabieren gegeven.

Ik wil er nog even over zwijgen dat je 't 's nachts vervreemd hebt, en dat onze mensen zich daardoor verschillende dagen niet fatsoenlijk hebben kunnen wassen. Waarom?

EZRA

Omdat ze dorst hadden.

GOLDSTEIN

Daar hebben ze toch hun eigen bronnen voor?

Waarom hebben ze die dan vergiftigd?

EZRA

Wij hebben bij de Arabieren méér vergiftigd dan een waterbron.

LILIËNTHAL

Hoe bedoel je.

EZRA

Wij hebben gedood. Wij hebben ze dorstig de woestijn ingedreven. Ik heb ze in 't zand zien vallen. Met opengebarsten lippen. 'n Stervende Arabier is een stervend mens.

LILIËNTHAL

En 'n stervende jood? Ezra? 'n Stervende jood is geen stervend mens. Nietwaar? Dat heeft men de wereld willen doen geloven!

Daarom zijn wij hier. Ezra. Daarom heb jij ook aan 't front gestaan. Jij hebt toch aan 't front gestaan, niet? Je bent zelfs gewond, als ik me niet vergis.

EZRA

Ja. Maar ik heb niet gedood.

GOLDSTEIN

Wat?

EZRA

Ik heb als verpleger gewerkt. Voor Arabieren zo goed als voor joden.

LILIËNTHAL

Ja goed, laten we dat dan aannemen. Maar als jij in de voorste linie had gelegen, had jij evengoed geschoten als je vrienden, nietwaar? Maar daar wil ik het niet verder over hebben, daar heb je waarschijnlijk ook nooit verder over nagedacht.

GOLDSTEIN

Dat is trouwens ook 'n uitgemaakte zaak, beste man.
Je houdt je maar 't beste aan de beslissingen van de leiders.

EZRA

Er is nog iets anders dan de beslissingen van leiders.

GOLDSTEIN

Wat bedoel je.

EZRA

Er is nog iets anders dan de haat.

GOLDSTEIN

(geagiteerder)

Maar man, je spreekt of wíj het concentratiekamp hebben uitgevonden!

LILIËNTHAL

(heeft zijn viool neergelegd, komt vriendelijk op Ezra toe, legt hem de hand op de schouder)

Neen, David, zo bedoelt hij het niet, nee nee.
Ik begrijp je wel, Ezra. Ik hoop zelfs dat we in de toekomst veel van die kerels als jij zullen hebben. Als er vrede is. Die ondeelbare vrede waarvoor we nu nog vechten. Waar ben je gewond, Ezra?

EZRA

Aan m'n arm. Hier.

(Liliënthal stroopt hem de mouw op en bekijkt 'n litteken)

LILIËNTHAL

Nou nou, dat is nog flink aangekomen.

(loopt weer door de kamer:)

Nee kijk 'ns, Ezra, je opvattingen zijn natuurlijk van 'n menselijkheid, die iedere redenering ontwapent. Maar dat je, eenmaal in staat van oorlog, niet op 'n doortrapte aanvaller zou schieten...

(gebaar)

Als je nou zou zeggen, 'n man als graaf Bernadotte, bijvoorbeeld...

(hij kijkt hem terloops maar scherp aan)

Ik bedoel, dat je dáár niet op zou willen schieten... ook al zouden twintig leiders je dat bevelen...

EZRA

(heeft pijnlijk opgekeken, voor zich uit:)

Bernadotte...

LILIËNTHAL

Een der edelste figuren van onze tijd, Ezra, 'n werkelijk groot mens..., en tóch... de man die Bernadotte neerschoot, heeft óók niet verder nagedacht, net als jij, met dat water.

De man die Bernadotte neerschoot heeft gemeend z'n land en z'n volk te dienen, Ezra, net als jij. O neen, veroordeel zo'n man niet te vlug, werkelijk, ik heb met deze man 'n diep, diep medelijden. Als ik hem, als prefect van politie, morgen hier vóór me zou hebben, zou ik zeggen: Man, wat heb je gedaan! Wat 'n ontzetting moet er in je omgaan, jij bent de ongelukkigste man van Israël.

(er is enkele seconden een loodzware stilte, waarin Ezra het hoofd in droefheid op de borst laat zinken, een groot inwendig lijden verradend. Liliënthal wendt zich af:)

Nietwaar, David? Ik bedoel, je kúnt over motieven niet lichtvaardig oordelen.

Neem bijvoorbeeld Azaël Bibaz,

(tot Ezra:)

Die heb je toch gekend, niet-

waar? Ja hij is gesneuveld, hij bestaat niet meer, maar... dat was de bloeddorstigste man die ik van m'n leven ooit ontmoet heb, 'n fanatiekeling, Spaans bloed, en tóch... hoeveel goed had hij niet! Nietwaar? Jij moet hem toch gekend hebben, niet?

(neemt hem weer scherp op)

EZRA

Azaël Bibaz was een ongelukkig mens.

LILIËNTHAL

Ja, zie je. Dat is maar wat ik bedoel. En de man die Bernadotte neerschoot... maar we dwalen af. 't Gaat hier om 'n paar emmers water. Waar de grote politiek 'n drama van heeft gemaakt. Zoals de grote politiek van álles 'n drama maakt, als ze 't nodig hebben. Bernadotte, óók grote politiek... Weet je wat, Ezra, ga er nog 'ns goed over nadenken. Vind je dat óók niet 't beste? Dan praten we morgens nog 'ns verder. Goed?

(drukt op de bel)

Heb je 't goed in je kamertje?

EZRA

Ik heb het veel té goed.

LILIËNTHAL

Nou ja, jij bent toch geen misdadiger? Tenslotte hádden de Arabieren dorst, nietwaar?

EZRA

(vaag en mystiek)

Wij hebben allemáál dorst. Naar 'n water, dat we hier niet kunnen vinden.

LILIËNTHAL

(klopt hem warm op de rug)

Laat het nog maar 'ns rustig op je inwerken, Ezra.
En als je me soms nodig hebt, als je me wat te vertellen hebt...

(de deur gaat open, 'n gevangenbewaarder verschijnt)

Breng hem nog even naar z'n kamer, wil je? Dag Ezra; je weet me te vinden, hè?

(gevangenbewaarder met Ezra af. Er is 'n korte stilte, waarin de twee mannen elkaar aanzien)

GOLDSTEIN

Wat 'n ogen heeft die man.

LILIËNTHAL

Dat zijn de ogen van het leed, David.

Er is geen ongelukkiger mens dan de misdadiger op het punt van inkeer.

GOLDSTEIN

En de vreemde dingen die hij zei...

LILIËNTHAL

Niet vreemder dan die van anderen van zijn soort. Ons volk heeft een merkwaardig soort psychisch verweer als het aan wanhoop tot is. Herinner jij je nog de dingen die je in Dachau hebt gezegd? Misschien zijn dat juist de dingen, die in ons eeuwig zijn.

(hij neemt de viool weer op en stemt ze)

Maar de kunst is om er bij zo'n man doorheen te komen. Hij is harder dan ik dacht. Ik had 'n kleine kans dat hij zou breken, toen ik ermee voor de dag kwam.

GOLDSTEIN

Ik had wel duizend kilometer hiervandaan willen zitten, toen je erover begon.
Ik begrijp gewoon niet hoe jij zo'n man, waarvan je niet zeker weet, dat...

LILIËNTHAL

Maar David, ik weet nu álles. 't Litteken was nog de laatste open vraag. Maar toen ik z'n litteken zag, wist ik álles.

GOLDSTEIN

(nadenkend, onzeker)

Alles... En tóch, ik weet het niet. Ik weet niet of het wel goed is, deze hele affaire.

LILIËNTHAL

Hoe bedoel je.

GOLDSTEIN

We moeten rust hier hebben, Simon, doodgewone rust.
Als er één ding is waar Israël na vijfduizend jaar behoefte aan heeft...

(klop op de deur. Esther komt binnen)

ESTHER

Meneer Goldstein, ze wachten boven op U.

GOLDSTEIN

(schrikt op)

Is 't al zo laat? Ik kom!

(trekt haastig z'n jas aan)

We praten er nog 'ns over, Simon, tot straks. En ik kom je waarschuwen als het boven zo ver is.

(met Esther af)

LILIËNTHAL

(in gedachten)

Goed.

(heeft de strijkstok weer opgenomen en zet hem in gedachten weer op de viool. Enige tonen van Mendelssohn weerklinken, terwijl het licht dooft)

Derde tafereel

Het congres, als eerste tafereel. Als het licht opgaat zien we Goldstein als laatste nog naar zijn plaats gaan, terwijl hij onderweg z'n das nog rechttrekt. Hij vat een papier, geeft 'n tik met de hamer.

GOLDSTEIN

Komen we dus nu aan de bevindingen van de sectie Romeins Recht. Mag ik de spreker voor deze sectie meteen het woord geven? Ik geloof het is Professor Anderborg.

ANDERBORG

('n kalme grote man, die eens blond geweest is)

Ja, meneer de voorzitter, er zijn nog enige moeilijkheden. De kwestie is namelijk deze, dat uiteindelijk één man de rol zal moeten spelen van de Romeinse landvoogd. Zeker, alle collega's zullen hem bij de formulering van zijn tekst terzijde staan, en wij beschikken hierover een uitgelezen medewerking. Máár, - en hierin steekt mijns inziens wel 'n grond van redelijkheid - Pontius Pilatus is zeker méér geweest dan de som van onze wetenschappelijke bevindingen; het was een mens, daaraan valt niet te twijfelen. Een mens, met al die imponderabilia, die hem juist tot mens máken.

Welnu, de mens Pontius Pilatus was een lidmaat van een bezettende macht. En enige collega's menen nu dan ook ónze Pilatus iemand moet zijn, voor wie de figuur van de bezettende macht niet vreemd is. Men heeft daarbij gedacht aan mijn eminente collega Von Sauerbronn. Ik kan mij met deze visie wel verenigen, niet zozeer vanwege Von Sauerbronn's nationaliteit, als wel vanwege mijn waardering voor zijn voornaam wetenschappelijk werk.

(instemming bij verschillende congresleden, Von Sauerbronn maakt aanstalten om op te staan. De Duitse tolk verlaat zijn cabine, de Russische blijft gestaag en met onverflauwde ijver bij zijn taak, terwijl nu ook de twee overigen hun koptelefoons opzetten en vlot door hun microfoons gaan spreken. Ook alle andere afgevaardigden, behalve Anderborg en Kaasmaker, zetten het apparaat op en luisteren scherp toe. De bode deelt ondertussen papieren uit)

GOLDSTEIN

Professor Sauerbronn.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(minzaam verbeterend)

Vón Sauerbronn.

VON SAUERBRONN

(de Duitse geleerde van het onweerlegbare encyclopedische soort)

Ik moet zeggen, dat ik deze gedachtegang wel interessant vind. Het zijn toch voornamelijk Dúitse onderzoekers geweest, die ons in deze stof zijn voorgegaan; Duitse historici ook, die de houding van het internationale jodendom hebben belicht, evenals het de koene Duitse geest was, die het eerst een denkbeeld als het onze geopperd heeft. En wel in 1493, zoals de Nürnberger Gedenkschriften aantonen.

Ik zou zelfs verder willen gaan. De geestelijke verworvenheid van waaruit dit congres kan plaats grijpen was ondénkbaar, als zich niet in 1517 op Dúítse bodem de Germaanse geest creatief en eigenbewust tot gelding had gebracht. Máár, daar rijst de grote vraag: wie was Pontius Pilatus!

Wat betekende eigenlijk de Romeinse bezettingsmacht. Was zij een overheersing? Ja. Was zij wreed? Niet altijd.

Was zij opgewekt door spanningen buiten haar? Neen.

(met een docerende vinger)

In 't kort: de Romeinse overheersing in de antieke wereld berustte op een egocentrisch en doelgericht streven op ideologische grondslag, namelijk: de wereldvrede, de Pax Romana. Een onderdrukking dus uit zogenaamd edele motieven. Een onderdrukking die dikwijls als hypocriet en zeer gewetenloos werd aangevoeld. Een heerschappij van een kleine macht met een gevaarlijk wapen: het ‘Divide et impera’, het ‘Verdeel en heers’.

Welnu, ik meen, dat wij in de moderne wereld het levende equivalent van deze macht bezitten, en ik stel voor dat de afgevaardigde uit dát land de rol van Pilatus op zich zal nemen. Ik bedoel de macht, die ook - merkwaardig spel van het historisch noodlot - met zoveel nobele intenties als laatste bezetter van het nieuwe Israël is opgetreden.

(beweging onder de afgevaardigden)

GOLDSTEIN

(zichtbaar geamuseerd)

Inderdaad, noblesse oblige!

(Snakegrave Bowden staat op, gevleid glimlachend; verwisseling van koptelefoons etc. Onderwijl zijn op de voorgrond terzijde enige persfotografen verschenen. Zij hebben hun camera's in gereedheid gebracht en sluipen nu gebukt naar midden voorgrond, stellen zich op en leggen tijdens Snakegrave Bowdens speech de vergadering onder blitzlicht op de gevoelige plaat vast.)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Toen ik op de wandelgangen de naam Von Sauerbronn naar voren bracht, had ik deze aardige consequentie werkelijk niet voorzien. Het doet me namelijk groot

genoegen dat deze geleerde in de Engelse politiek de Pax Romana heeft willen ontdekken, dat was namelijk de enige totale vrede die de wereld ooit gekend heeft. De mensheid heeft later nog wel andere totale zaken gezien, maar die waren toch minder aantrekkelijk.

Maar laten wij deze diplomatieke zijpaden verlaten, en laat ik ter bespoediging deze kandidatuur dan maar aanvaarden. Tenminste, als niet de Russische afgevaardigde óók nog iets vriendelijks wil zeggen.

GOLDSTEIN

Wenst de Orthodoxe Kerk in deze kwestie nog het woord?

BOGDANOWITSCH, OEKRAÏNE, ROEMENIË

Neen.

GOLDSTEIN

Dan lijkt me dat Uw keuze ook zonder stemming vaststaat, Doctor Bowden.

(de afgevaardigde van Liberia gaat achter zijn stoel staan)

Is hier nog iemand tégen?

(USSR, Oekraïne, en Roemenië steken de hand op)

Sovjet Unie, Oekraïne en Roemenië tegen. Liberia onthield zich van stemming. Dit betekent dus de aanvaarding van Dr. Snakegrave Bowden als spreker namens de sectie Romeins Recht.

(hamertik)

en ik geef hem hierbij meteen het woord.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(blijft zitten; op aller vragende blik:)

Ik heb nog niets te zeggen. De historische Pilatus interesseert ons niets. Ons interesseert alleen die Pilatus, die het oordeel van het níéuwe Sanhedrin krijgt voorgelegd. In plaats van het woord te nemen wil ik dus hier eerst vragen: Wát is het nieuwe oordeel van de sectie joods Recht over het vonnis van Jezus van Nazareth. Meneer Goldstein?

GOLDSTEIN

Hetzelfde als het oude: schuldig.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ja, U komt daar nogal haastig mee voor de dag, Meneer Goldstein.

GOLDSTEIN

Excellentie. Ik heb de rang van minister.

SNAKEGRAVE BOWDEN

En mag ik eerst nog weten wie als spreker van Uw sectie is aangewezen?

GOLDSTEIN

Dat ben ik. Ik heb het geval met vijf rabbijnen en drie leden van de Hoge Raad besproken. Maar wij waren in een half uur klaar, de zaak is heel eenvoudig. Jeshua

van Nazareth is schuldig, vroeger zowel als nu, altijd. Toen is hij opgehangen, vandaag zouden wij hem voor het vuurpeloton plaatsen.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Excellentie, ik verzoek U om iets meer eerbied. Tenslotte kunt U weten dat dit voor ons heilige zaken zijn.

GOLDSTEIN

't Spijt me dat ik niet de diapason van de Christenen heb, maar ik zal mijn best doen.

VON SAUERBRONN

Bedoelt U schuldig volgens Uw artikel 12?

GOLDSTEIN

Juist ja, als U ons nieuwe wetboek kent.

JACKSON

Wat is dat voor artikel?

(de vergadering is voelbaar bewogener geworden; iedereen luistert gespannen naar

Goldsteins uiteenzetting, die door deze aandacht geïnspireerd wordt tot puntige duidelijkheid)

GOLDSTEIN

Artikel twaalf handelt over staatsgevaarlijke activiteit. In een theocratische priesterstaat als het oude Judea had de godslastering namelijk tegelijk nog de waarde van een ernstige aanranding van het gezag. Een gezegde als ‘Ik ben de zoon van God’ had dezelfde waarde als nu ‘Ik ben de koning van Engeland’ of ‘Ik ben de zoon en opvolger van Lenin’. Wat zou men bij U met zo iemand doen, mijnheer Bogdanowitsch? 'n Uitspraak als ‘Ik breek de tempel af en bouw hem in drie dagen weer op’ betekent hetzelfde als ‘Ik gooi het Witte Huis in puin en zet er morgen het Kremlin voor in de plaats’.

Nu is er wel geen volk zonder fantasten met wonderbaarlijke leuzen. Maar geen fatsoenlijke staat zal lijdelijk toezien dat zo'n man vat op het volk krijgt, en een beroering verwekt die de vorm aanneemt van een revolutie. En dat is hier duidelijk gebeurd, ik zal niet alle fases nagaan, maar Jeshua van Nazareth is tenslotte op een ezelin Jeruzalem binnengekomen onder eerbetuigingen die alleen aan een koning toekwamen.

VON SAUERBRONN

Paragraaf twee dus.

GOLDSTEIN

Juist, paragraaf twee. De gronden zijn dezelfde, alleen de nadere formulering zou wat anders luiden. En hij zou eindigen voor het vuurpeloton. Als burger van Israel.

In een land als Engeland zou hij vandaag de dag nóg worden opgehangen.

(deining onder de vergadering)

AGATHA BOTHA

Hier ben ik het níét mee eens!

KAASMAKER

Volkomen onjuist!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Natúúrlijk zijn wij het hiermee eens, het is alleen grof geformuleerd. Natúúrlijk was Christus schuldig voor de joodse Wet, dat is juist de doorbraak naar het Nieuwe Verbond.

AGATHA BOTHA

Wat wilt U met 'n Christendom waarvan de stichter werkelijke schuldig was!

GOLDSTEIN

Dat heb ik me altíjd afgevraagd.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Pardon! Dat hoort U mij niet zeggen! Dat hij schuldig was voor de joodse Wet betekent niet dat hij werkelijk schuldig was.

GOLDSTEIN

Met andere woorden, onze wetgeving deugt niet.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Kwestie van interpretatie, Meneer Goldstein. De uiteindelijke beslissing ligt bij Pontius Pilatus. En ik zal hem straks opnieuw onschuldig verklaren.

KAASMAKER

(heftig)

Neen neen neen neen, volkomen verkeerd, volkomen verkeerd. Wij hebben de opvattingen van de joodse Hoge Raad voor ken-

nisgeving aan te nemen, maar hun spreker maakt enige denkfouten om van te huiveren!

(tot Goldstein:)

U stelt daar de goddelijke zending van Christus gelijk met gewone opruiing. Alsof zijn grote aanhang gewoon menselijk is teweeggebracht! Alsof men ooit 'n revolutie heeft ontketend met twaalf vissers! Uw volk was toch niet onnózel!?

GOLDSTEIN

(eenvoudigweg)

Meneer Kaasmaker, nog niet lang geleden liep 't volk van Goethe en Beethoven achter één onnozele schilder.

(verontwaardiging)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ik protesteer!

KAASMAKER

Dit gaat te ver! U weet drommels goed het verschil tussen despotisme en Christendom!

GOLDSTEIN

Ik heb er in de praktijk nog niet veel van gemerkt.

(Algemene deining - behalve bij het Oostelijk blok dat onverstoord is en blijft. Jackson springt recht.)

JACKSON

Mensen, dit gaat de verkeerde richting uit!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ik heb van het begin af al bezwaar gemaakt tegen een jood als voorzitter.

JACKSON

Mensen, op die manier komen wij terecht waar we helemáál niet moeten zijn, en de enigen die er baat bij hebben zijn de overburen.

(hij wijst naar de USSR c.s.)

Dit is een volkomen scheve situatie. Wij laten hier een rechtbank aan het woord, zónder dat er 'n aangeklaagde is! Dat lijkt nergens op! Eerst heeft men Pilatus het woord gegeven, en deze heeft het alweer aan het Sanhedrin gevraagd. Maar waar is Christus?

En daarom kom ik weer op mijn allereerste standpunt terug: Wij moeten hier éérst de sectie samenstellen van het goddelijk Woord. Ja ik ken de bezwaren tegen deze term, noem het dan zoals je wilt... maar éérst Christus, eerst de man die zich hier verdedigen kan!

KAASMAKER

Waarmee we weer direct zitten met de moeilijkheid: wie!

JACKSON

(vasthoudend)

Maar nogmaals, ik zie de moeilijkheid niet! Iedere Christen moet hier in deze functie kunnen spreken!

Wij zitten hier nota bene met een hele verzameling priesters, iedere dag hebben wij Zijn woorden in de mond, waar ligt dan in vredesnaam de moeilijkheid?! Ik stel dus voor hier onmiddellijk over te stemmen. Laten onmiddellijk de gegadigden voor deze functie naar voren komen.

ANDERBORG

Dit is allemaal niet zo eenvoudig als men zich dat in Amerika voorstelt. De man die zich hier tegen een joodse Rechtbank moet verdedigen, moet verduiveld intelligent zijn, van 'n bovenmenselijke wijsheid! Daarbij moet hij vervuld zijn van genade, vol van loutere liefde, van een

onkreukbare levenswandel, kortom de ideale Christen!

JACKSON

Juist ja! Wij zoeken één echte Christen, en als die hier in deze vergadering niet te vinden is, dan word ik morgen Mohammedaan!

KAASMAKER

Maar beste Jackson, wie van ons zou zich zelf al deze deugden durven toeschrijven! De ideale Christen...!

GOLDSTEIN

(staat weer op)

Mijne heren, hierin heb ik voorzien.

(levendige ontstemming)

SNAKEGRAVE BOWDEN

U gaat toch níét beweren dat U hier óók namens Christus wilt spreken!

GOLDSTEIN

Ik niet, maar ik heb er wel één voor U uitgezocht, en een beter exemplaar zult U moeilijk kunnen vinden.

AGATHA BOTHA

(verontwaardigd)

Wie heeft U daarvoor opdracht gegeven, Meneer Goldstein!

GOLDSTEIN

Niemand, ik stel het alleen maar voor. U kunt zelf oordelen, ik laat U geheel vrij.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Het is natuurlijk een jood!

GOLDSTEIN

Natúúrlijk is het een jood! Hoe wou U zich Jezus van Nazareth ánders voorstellen?

VON SAUERBRONN

Maar dat in dít gezelschap de ideale Christen uitgerekend door 'n jood zou moeten worden voorgesteld, is wel wat sterk.

GOLDSTEIN

O ik begrijp heel goed dat het voor U nogal pijnlijk is dat de Verlosser uitgerekend uit ons volk moest komen, maar...

SNAKEGRAVE BOWDEN

Als Christus vandaag wéér ter wereld moest komen, zou het helemaal niet zeker zijn, dat hij opníéuw een jood was!

GOLDSTEIN

Wat dan? Een Engelsman?

(grote deining)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ik stel voor 'n andere voorzitter te kiezen, om alsnog deze vergadering in de gewenste banen te leiden!

JACKSON

Eerst het goddelijk Woord! Neen, systematisch!
Excellentie Goldstein zet Uw voorstel uiteen.

GOLDSTEIN

(kalm uiteenzettend, innerlijk bewogen en met overtuiging; en plotseling is er in zijn gehoor iets als eerbiedige aandacht)

Wat ik in het Christendom altijd bewonderd heb, is de heiliging die het predikt door het lijden. Dat het juist díé jood aanbidt, die in de ogen van de wereld de grootste verworpeling was, getrapt, bespuwd, met nagels door zijn vlees, opgehangen aan 'n kruis.

De man die ik bedoel heet Simon Liliënthal. Hier is in het kort zijn leven. Hij is geboren in Lemberg, waar zijn ouders bij 'n pogrom voor zijn ogen werden doodgeslagen. Toen het hem daarna toch lukte de kleine meubelzaak van zijn vader voort te zetten, werd die hem door de Christenen af-

genomen. Hij vlucht naar Warschau, speelt als violist in 'n bar, en studeert overdag wijsbegeerte en rechten. Bij de volgende pogrom raakt hij weer alles kwijt en moet vluchten naar Berlijn. Door harde vlijt bouwt hij ook hier weer een bestaan op, promoveert zelfs tegelijkertijd nog in de letteren. Totdat de komst van de nazi's hem weer het land uitdrijft. In Wenen hetzelfde, ondanks dat hij daar noch een graad in de psychologie behaalt. Totdat het Germaanse ras hem in 1941 te Amsterdam voor goed in handen krijgt. En ik zie hem terug in Dachau, waar ik vier jaar met hem in één ploeg gezeten heb. Daar heb ik hem getrapt gezien, bespuwd, met nagels in zijn vlees. Dat deze man nog leeft, is mij 'n raadsel.

Misschien is het omdat hij altijd aan 'n vaderland gedacht heeft. Omdat hij altijd in Israël geloofd heeft. Want hij is terug. Hij is nu in het vaderland. Hij is nu onze prefect van politie in Jeruzalem.

(Men heeft dit met 'n zekere piëteit aanhoord, en er is zelfs enige ogenblikken stilte. Totdat Snakegrave Bowden het woord neemt:)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ja beste Goldstein, dit is allemaal erg betreurenswaardig en wij voelen allemaal erg met deze man mee, wees daarvan overtuigd, maar... je maakt toch weer 'n kleine denkfout. Er is namelijk 'n wezenlijk verschil tussen Christus en Ahàsverus. Juist in de berusting, begrijp je wel? De jood zullen wij blijven vervolgen tot het einde der tijden, en dat is heel slecht van ons, en als er nog eens 'n congres zal zijn over Ahàsverus, dan is jouw Liliënthal onze man.

Maar Chrístus...

(algemene instemming)

VON SAUERBRONN

Zéér juist.

AGATHA BOTHA

Volkomen.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ik wil zelfs nog verder gaan met een paradox, die toch door de eeuwen heen 'n duidelijke waarheid is gebleken: Er is niemand die zóver van Christus afstaat als de jood. En daarom blijf ik er op staan dat de allerlaatste, die hier de rol van Christus zal spelen, 'n jood mag zijn.

KAASMAKER, VON SAUERBRONN E.A.

Ja, inderdaad. Absoluut.

JACKSON

Ik stel voor dat die man gehaald wordt.

(Afkeuring)

AGATHA BOTHA

Maar man, dat is volkomen overbodig!

SNAKEGRAVE BOWDEN
Volkomen misplaatst.

VON SAUERBRONN
Kommt gar nicht in Frage!

JACKSON
Ik zie niet in waarom hier geen compromis mogelijk is.
Wij zoeken hier ónze Christus uit, en die zal spreken tezamen met de Christus van Goldstein. Dat is dus het geweten van 't Christendom tegelijk met 't lijden van 't jodendom tezamen in één sectie.

SNAKEGRAVE BOWDEN
Afschuwelijk.

VON SAUERBRONN
'n Ondenkbare figuur!

ANDEREN
Onmogelijk!

JACKSON
Ik breng dit voorstel in stemming!

SNAKEGRAVE BOWDEN
Nou goed, we stemmen allemaal tégen.

GOLDSTEIN

(hamergetik)

Stemming over het voorstel van Dominee Jackson! Om even duidelijk te zijn: het gaat hier dus nog om niets anders dan het horen van 'n persoon buiten de vergadering, 'n procedure-kwestie dus. Waarvan we hadden afgesproken dat er slechts zes stemmen voor nodig zijn.

Ik zal eerst vragen wie er tégen is.

(Tjan Beng Su gaat achter zijn zetel staan. Engeland, Duitsland, Nederland, Canada, Australië, Zuid-Afrika, Zweden, Denemarken, IJsland steken de hand op)

Dat zijn dus negen stemmen tegen. Doctor Tjan Beng Su onthoudt zich van stemming. Vóór?

(USA, Liberia en Goldstein zelf steken de hand op, als ook plotseling het Oostelijk blok)

En dank zij de volksdemocratieën: zes stemmen vóór! Dames en Heren, ik haal Simon Liliënthal. Wie mag ik bij mijn afwezigheid het woord geven?

(USSR steekt de hand op)

Doctor Andrei Bogdanowitsch.

(Bogdanowitsch staat op, zet zijn koptelefoon af, anderen zetten hem weer op etc. etc.)

SNAKEGRAVE BOWDEN
Ik stel voor eerst een vice-voorzitter te kiezen! Eerst één...

GOLDSTEIN
Doctor Bogdanowitsch heeft het woord!

SNAKEGRAVE BOWDEN
Dit is geen stijl! Dit is...

(pruttelt nog een tijdje schokschouderend verder, terwijl Goldstein het toneel verlaat en het licht langzaam dooft tijdens de eerste woorden van Bogdanowitsch:)

BOGDANOWITSCH

De man die hier namens de Christusfiguur moet spreken dient te komen uit 'n waarachtig Christelijk land.

De kapitalistische staten zijn al lang maar christelijk in náám. Hun kerkgenootschappen dienen alleen om het gebruik van de atoombom te zegenen en om miljoenen arbeidersslaven te onderdrukken. Tegen het levende Christendom in de volksdemocratieën wordt 'n lastercampagne gevoerd, onze godsdienstvrijheid wordt verdacht gemaakt...

Vierde tafereel

Als II. Liliënthal zit op zijn stoel met de ellebogen op de knieën. Hij heeft het stuk broekriem in de hand en kijkt naar Ezra op, die midden in de kamer staat. Hij spreekt uitermate vriendelijk, bijna vleiend.

LILIËNTHAL

Dit is toch jouw riem, hè Ezra? Die herken je toch. Nietwaar?

EZRA

Ik heb net zo'n riem gehad, ja.

LILIËNTHAL

Kom, het is allemaal niet zo moeilijk als je denkt, Ezra. Je zult je opgelucht voelen, als je gesproken hebt.

Bevrijd! Werkelijk. Je bent nu al zelf naar me toe gekomen. Kom. Ga je gang.

EZRA

Jij denkt dat ik ga spreken over Graaf Bernadotte. En dat ik ga vertellen dat ik...

LILIËNTHAL

(met niet het minste extra accent; dezelfde warme toon:)

Ja, Ezra. Ik weet, dat jij Graaf Bernadotte hebt doodgeschoten.

EZRA

Ik weet, dat jij dat denkt. Maar daarover kwam ik niet spreken.

LILIËNTHAL

Waarover dán, Ezra?

(Goldstein komt binnen)

GOLDSTEIN

Simon... o ben je bezig? Zeg, jij bent boven aan de beurt.

LILIËNTHAL

Ja David, ik kan nu echt niet weg.

GOLDSTEIN

Ja... hoe lang duurt het nog, denk je?

LILIËNTHAL

Kan ik niet zeggen.

GOLDSTEIN

Ik kom straks nog even terug. Ze zijn daar voorlopig tóch nog niet zo ver.

(af)

LILIËNTHAL

(staat op, controleert nog eens of de deur goed dicht is)

Hij heeft er niets mee te maken. Het blijft volkomen tussen ons.

EZRA

Ik kwam over iets spreken, dat niet tussen ons mag blijven.

LILIËNTHAL

Ga je gang.

EZRA

Simon Liliënthal, wij moeten vrede stichten met de Arabieren.

LILIËNTHAL

(kijkt op, maar beheerst zich en neemt het volkomen ernstig)

Ja, daar zeg je iets, Ezra. Daar denk ik ook vaak over.

EZRA

En we moeten vrede stichten met de Engelsen. Er moet overal vre-

de zijn in de wereld, Simon Liliënthal, want de nood is hoog.

LILIËNTHAL

De nood is hoog, ja; inderdaad, ja, de nood is hoog.
De moeilijkheid alleen is, dit is, meen ik, al eens vaker gezegd, Ezra, en...

EZRA

Wie dat zegt zonder het te dóén is 'n dwaas!

LILIËNTHAL

(verrast om al meteen zijn eigen conclusie te horen)

Zo is het. 't Klinkt allemaal nogal dwaas, ja. Tenminste... die wereldvrede schijnt toch niet zó eenvoudig te zijn. 't Is zo hier en daar al eens geprobeerd, maar...

EZRA

't Is nooit goed geprobeerd. De wereld is in handen van wellustelingen en dwazen.

LILIËNTHAL

Dat zal 't wel zijn, ja.
En... van wie moet dat vredesstichten dan wel uitgaan, denk je.

EZRA

Van ons. Van de kinderen van Israël.

LILIËNTHAL

Juist ja.

EZRA

Het oude volk is weer terug in Jerusalem.

LILIËNTHAL

Dat heeft moeite genoeg gekost, ja. Maar ik begrijp dat je nu je kans ziet. En daar heeft zich natuurlijk niemand mee te bemoeien, dat begrijp ik óók.

EZRA

Daar heeft zich iedereen mee te bemoeien, er moet redding zijn voor iedereen.

LILIËNTHAL

En hoe wou je dat dan doen?

EZRA

Niet met geweren en legers, Simon Liliënthal, niet met politiek en wetten.

LILIËNTHAL

Maar... waarom heb je graaf Bernadotte dan doodgeschoten?

('n smartelijke trek is het enige antwoord)

O, begrijp me goed, je hebt Bernadotte niet vermoord, niet zo maar neergelegd, 't was natuurlijk 'n onderdeel van 'n heel groot plan, ik volg je, helemaal; alleen, dat

directe verband zie ik nog niet. Ik weet wel dat die vreemde Zweed hier niets te maken had, maar...

EZRA

(kijkt hem in de ogen)

Simon Liliënthal, jij zou een goed mens kunnen zijn.
Jij zou zelfs een edel mens kunnen zijn, als je jezelf vergeten kon.

LILIËNTHAL

(blijft hem in de ogen zien, nu volkomen de psychiater met zijn patiënt)

Wij gaan ons zelf vergeten, Ezra, wij gaan de wereld redden.
Als we met ons zelf in 't reine zijn, Ezra, als we met het verleden in het reine zijn.

EZRA

Wij moeten boete doen, Simon Liliënthal.

LILIËNTHAL

Ezra, wij gaan boete doen.

EZRA

Wij gaan méér doen dan van ons gevraagd wordt.

LILIËNTHAL

Méér dan van ons gevraagd wordt.

EZRA

Wij gaan buigen voor de Engelsen, wij gaan de dorst lessen van de Arabieren.

LILIËNTHAL

Wij gaan de dorst lessen van de wereld.

EZRA

Omdat wij hebben gedood, omdat wij hebben gehaat, omdat wij 'n onschuldige Zweed hebben vermoord, die het goed met ons meende.

(Hij blijft smartelijk voor zich uitzien. Liliënthal neemt hem nog 'n ogenblik zwijgend op, grijpt dan snel 'n geweer van achter zijn bureau en houdt het gelaten Ezra voor:)

LILIËNTHAL

Hier is je geweer, Ezra, vertel me alles, stort nu je hart maar uit.

EZRA

Dat geweer is niet van mij.

LILIËNTHAL

(heel minzaam)

Ja, kijk 'ns, Ezra, met dit geweer is de aanslag gepleegd, dat weten we nu eenmaal. Maar goed, dat geeft niet, vertel 't maar zoals je zelf wilt.

EZRA

Míjn hand was niet aan de trekker.

(de telefoon rinkelt. Liliënthal grijpt hem en legt hem onmiddellijk op de haak)

LILIËNTHAL

Kijk 'ns, Ezra, het geval is helemaal uitgezocht, helemaal gereconstrueerd, ik weet wérkelijk alles, dáárom hoef je 't werkelijk niet te doen.

EZRA

De zekerheid van mensen is als de spiegeling van de woestijn.

LILIËNTHAL

Ja, dat is natuurlijk heel mooi, maar... dit is toch jouw handschrift, niet?

(trekt 'n papiertje uit zijn zak en houdt het Ezra onder de ogen)

EZRA

Neen. Ik kan niet schrijven.

LILIËNTHAL

Wel wel. Ezra kan niet schrijven. En dit? Heb je dit óók niet geschreven?

(trekt 'n groter blad papier van zijn bureau weg)

Dit is niet alleen schrift, dit is nog wel gehéímschrift.
Aan Azaël Bibaz. Weet je 't nog?

(Ezra zwijgt, maar Liliënthal heeft alweer nieuwe documenten in handen:)

En deze vingerafdruk van onze burgelijke stand? De jouwe, kijk maar naar je naam. Of anders kijk je maar naar dat geweer, daar staat dezelfde vinger op, zeven keer dubieus, maar drie keer duidelijk, in de vetlaag.

En hier je ring, die heb je afgedaan om beter te kunnen richten. Ik heb in Dachau 'n SS'er gekend, met dezelfde eigenaardigheid. Maar je hebt hem op de vlucht verloren. Evenals deze katoenvezel, van je broek; die is blijven hangen in 't prikkeldraad. En hier de sluiting van je riem, die je tevergeefs gezocht hebt in Beth Eschel.

(hij legt de documenten weer op het bureau, en drukt tegelijk op de bel)

Dit is 'n kleine greep, Ezra, maar als het je interesseert wil ik nog wel 'n

tijdje verder gaan. Je ziet, we weten allebei evenveel. Dus...

(Ezra zwijgt. Liliënthal ongeduldiger:)

Maar spreek dan toch, man! Dit heeft geen zin!

(Azaël Bibaz wordt door 'n gevangenbewaarder naar binnen geduwd. 'n Donkere man met felle ogen. Liliënthal neemt Ezra scherp op. Deze keert zich naar Bibaz om)

EZRA

Azaël Bibaz!

LILIËNTHAL

Juist juist. Azaël Bibaz.

Geef hem maar 'ns 'n hand; en sla hem maar eens op z'n rug, dan kun je zien hoe ónze woestijnspiegelingen eruit zien.

EZRA

Azaël...

(gaat op hem af en vat zijn hand)

Azaël...!

(maar Bibaz slaat de ogen neer en keert zich af)

LILIËNTHAL

Ja je kunt gaan, Bibaz, je ziet dat 't goed gaat met je vriend.

(heeft 'n tikje op de deur gegeven, de gevangenbewaarder verschijnt weer en neemt Bibaz weer mee)

EZRA

Hij is een ongelukkig mens.

LILIËNTHAL

Ongetwijfeld. Hem redden we óók als we met de wereld bezig zijn. Maar eerst moet jij nu maar 'ns vertellen. Vooruit.

EZRA

Simon Liliënthal, je kon zo'n edel mens zijn, als je...

LILIËNTHAL

(driftiger)

Ja dat is afgehandeld. We zijn aan 't volgende hoofdstuk, man, vooruit!

(stilte)

Ezra, ik kan aannemen dat je weet, dat er ook andere manieren zijn. Verschillende zelfs. Spaar me die verschrikking, want ik hou er niet van.

(stilte, Liliënthal gaat vlak tegen hem aanstaan, tracht hem met zijn blik te doorboren, maar Ezra slaat de ogen neer)

Je had met Cohen en Bibaz afgesproken, hè?

(Ezra knikt ja)

Bibaz zou het eerst schieten, maar hij kwam te laat.

(Ezra knikt ja)

Cohen is naar hem gaan zoeken, maar toen kwam die UNO-auto al. Die auto kwam vroeger dan was opgegeven. Jij lag alleen in de struik. En je hebt drie keer geschoten. Eerst de rechtervoorband, toen de ruit, en toen Bernadotte. Niet?

(stilte)

De soldaat op de treeplank heeft z'n revolver achter je leeggeschoten, en je kreeg dat schampschot in je arm. Nou?

EZRA

(onbewegelijk)

Simon Liliënthal...

LILIËNTHAL

(valt uit)

Sta daar niet de krankzinnige te spelen! Met wie denk je dat je te doen hebt!

(stilte. Liliënthal voelt dat hij staat in te slaan tegen 'n rots. Hij wendt zich af, veegt zich beheersend over het voorhoofd en besluit over te gaan tot het volgend systeem.)

Kijk 'ns, Ezra, ik wil het je nog 'ns helemaal uitleggen; open kaart. Ik wil

dat je álles begrijpt, dan zúl je spreken, want je bent geen imbeciel. Ik had eigenlijk professor moeten zijn, Ezra.

Ik heb filosofie gestudeerd, en rechten, ik ben doctor in de letteren en in de psychologie. Dat is zielkunde.

Maar alle professorsplaatsen zijn hier op het ogenblik bezet. En daarom ben ik nu zo lang prefect van politie hier. Dat is niet interessant voor mij. De jacht op dieven en smokkelaars is niet zo opwindend voor een man als ik.

Maar er is één geval, dat mijn positie plotseling boven alles uitgeheven heeft: het jouwe.

De dood van graaf Bernadotte is een wereldaffaire geworden, Ezra, misschien weet je het, misschien ook niet. 't Gaat ook al lang niet meer om Bernadotte, maar Israël móét de dader vinden! En daar ben ik achter gaan staan. Ik, met al mijn wetenschap.

Méér dan 'n jaar lang heb ik alles ervoor opzijgezet, ik bemoei me met niets meer, niets! Maar ik heb het dan ook bereikt, Ezra. Wat ik van deze affaire weet, daar zou jij van duizelen. En wat ik van jóú weet, Ezra... ik zou professor moeten zijn in de psychologie, dat betekent zielkunde, ik weet hoe een mens in elkaar zit, Ezra, helemaal, ik ken jou, ik ken je soort helemaal, Ezra, tot in de kleinste vezels...

Nu zul je toch spreken, niet? Ik ben helemaal eerlijk tegen jou geweest, ik heb je niets verzwegen; nu jij, Ezra...

EZRA

(kijkt hem slechts meewarig in de ogen)

Je bent een ongelukkig mens, Simon Liliënthal.

LILIËNTHAL

(slaat hem in 'n plotselinge opwelling hard in het gezicht)

Hou je mond met die onzin!! Denk je dat je me hier kunt blijven voor de gek houden?!

(Maar hij ontmoet slechts de lijdende, zelfs médelijdende blik van zijn tegenstander, die 'n pas achteruit getuimeld is en hem zwijgend aankijkt. Hij komt tot bezinning, en bekijkt de hand waarmee hij geslagen heeft, gaat in gedachten weer naar z'n viool)

Dit had ik natuurlijk niet moeten doen. Het spijt me, Ezra, maar ik ben óók maar een mens. Ik heb hier méér dan 'n jaar aan gewerkt en... ik kan als Simon Liliënthal hier niet gaan kruipen voor 'n verdachte.

(stilte. Dan zacht en ernstig:)

Israël wacht op je, Ezra, je móét spreken. Je mag over Bernadotte denken wat je wil, maar de wereld wacht op Israël, wij móéten de dader vinden!

EZRA

Onze enige redding is, dat wij onszelf vergeten, Simon.

(Liliënthal vertrekt weer in 'n driftige kramp, maar Goldstein komt binnen)

GOLDSTEIN
Simon, 't is je tijd nu.

LILIËNTHAL
Ik kan niet weg!

GOLDSTEIN
Maar als je nu niet...

LILIËNTHAL
Dáár staat de moordenaar van Bernadotte, en hij ziet mij aan voor 'n imbeciel!

GOLDSTEIN
Wat...

LILIËNTHAL
Ik heb 't hem zo makkelijk mogelijk gemaakt, ik heb hem álles uitgelegd, hij hoeft maar te praten, en 't enigste wat de huichelaar doet is aanstellerij in wartaal.

GOLDSTEIN

(staat even verbouwereerd te kijken en zegt dan eenvoudig en rechtgeaard)

Dan zal de rechtbank hem wel doen spreken. Er zijn bewijzen genoeg.

LILIËNTHAL

(razend)

Neen! Hij zal spreken voor Simon Lilinthal! Ik kom niet voor de rechtbank met 'n verdachte, ik héb geen verdachte, ik heb 'n moordenaar!
Maar goed; dan fase twee, beste man. Als je dat liever wilt. Ik heb je gewaarschuwd.

(klop op de deur, gevangenbewaarder verschijnt)

Ingerukt, hup. Cel twintig, wachter.

(de bewaker knikt, haalt 'n paar handboeien voor de dag en leidt Ezra weg)

GOLDSTEIN
Wat is er aan de hand?

LILIËNTHAL

(loopt geënerveerd door de hele kamer)

Hij is van 't ergste soort dat we hier hebben. Hier ben ik bang voor geweest vanaf het eerste ogenblik. Religieuze hysterie. Met naar dwangcomplex neigende fatasmen, verankerd in primaire affecten. En keihard.
Net toneelspel. Maar 't is 't net níét. 't Is nét niet naïef. En daarom is 't pervers. David, soms is ons volk verschrikkelijk.

GOLDSTEIN

En 'n maandje op water en brood?

LILIËNTHAL

O nee, je weet er niets van, zie ik.

Dit is het soort dat door honger en ellende alleen maar harder wordt. Dit komt uit de woestijn. En de woestijn wordt geen graad milder door welke zon dan ook! Ze wordt alleen heter, en harder. En fantastischer.

Vandaag wil ie wereldvrede stichten. Geef hem twee maanden honger, en hij spreek alléén nog over hemelen.

GOLDSTEIN

En?

LILIËNTHAL

O wacht maar. Ook de rots heeft haar sleutels.

(zoekt 'n nummer op in het telefoonboek)

GOLDSTEIN

Maar boven wordt het zo langzamerhand...

LILIËNTHAL

Zwijg met je congres! Speel zelf maar voor je Christus!

GOLDSTEIN

Simon...

LILIËNTHAL

Neen, David, neen! Je ziet toch dat ik niet kan!

GOLDSTEIN

Simon, je hebt me beloofd dat je me zou helpen, en...

LILIËNTHAL

Wat heeft die beweging eigenlijk voor zin! Wat moeten die mensen hier!

GOLDSTEIN

(fel)

Die beweging heeft álle zin, als je dat maar eens begreep! En als je 'n dieper inzicht had in onze verhouding tot...

LILIËNTHAL

Maar waarom heb je míj daarvoor nodig?!
Jij kent de stof, jij kent de achtergronden, ze kunnen geen betere figuur hebben dan jou!

GOLDSTEIN

Ik praat al niet meer verder. 't Is goed.

LILIËNTHAL

David! Luister...

GOLDSTEIN

Nee 't is goed.

(gaat bedroefd, schokschouderend af. Liliënthal kijkt hem nog even in tweestrijd achterna, maar neemt dan de hoorn van de telefoon en draait een nummer)

LILIËNTHAL

Ben jij 't, Chaja?... Lig je nog in bed?... Ja met Simon... neen, ik kan toch niet zónder je, Chaja,... nee nee nóg interessanter, ik breng iemand naar je toe... jaja, ik laat iemand voor je ontvoeren... nietwaar?... kom maar 'ns praten...

DONKER

Vijfde tafereel

Het congres. Snakegrave Bowden zit nu op de voorzittersplaats. Het is de vergadering aan te zien dat er ondertussen wel het een en ander moet zijn voorgevallen.
Ze zitten nogal moe, resp. ongeduldig, te luisteren naar Bangala Kpwesi. De afgevaardigden van Canada en IJsland staan in 'n hoek 'n sigaar te roken en fluisteren zo nu en dan tegen elkaar. In de typistencabine zit nog maar één juffrouw, terwijl ook de tolken van China en UK-USA niet meer aanwezig zijn. Die van USSR gaat onverdroten met zijn werk voort.

BANGALA KPWESI

(zo zwart als zijn pak; met de vriendelijke, bijna olijke intonatie van de gewaardeerde kleurling-in-den-vreemde)

Dat zijn allemaal moeilijkheden. Ja dat is heel moeilijk.

Ik heb dat zelf gezien, bij mijn werk onder de Kisi's en de Gola's. Als ik vertel van Mozes en de doortocht door de Rode Zee, o dat vinden zij mooi. En als ik dan vertel van Daniël in de leeuwenkuil, dat Daniël niet werd opgegeten, helemaal niet opgegeten, o dat vinden zij zo mooi, en zij willen allemaal christen worden, en ik kan dopen zoveel ik wil. En als ik dan van Jezus vertel, en van de wonderen, dan houden zij allemaal van Jezus. En als ik dan vertel van het lijden en van de kruisdood, o dan houden zij van Jezus, en allemaal willen zij óók hangen aan een kruis.

En dan laat ik een prentje zien, en dan kijken zij. ‘Maar’, zegt dan altijd Kschè of Bongong of Tscheretse, ‘Maar meester, dat is een witte man aan 't kruis. Dat is niet Jezus’, ‘Maar Jezus was een witte man, Tscheretse’, zeg ik dan.

‘Jezus was niet zoals wij, Jezus was een witte man’. En dat geloven zij niet. Een witte man een andere witte man slaan, dat geloven zij niet. Een witte man een zwarte slaan, dat geloven zij. En zij gaan weer naar de medicijnman. En die maakt voor hen een zwarte man aan een stuk hout.

Ja dat zijn moeilijkheden. Dat is heel moeilijk.

En ik vraag de heren eens te denken daarover.

(gaat zitten. Bogdanowitsch steekt de hand op, maar Snakegrave Bowden negeert het)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Doctor Tjan Beng Su.

TJAN BENG SU

(de ondoorgrondelijke met de glimlach; tijdens zijn speech verschijnt er op de voorgrond weer een persfotograaf, die hem en zijn omgeving fotografeert)

Ik zal de toegestane tijd niet helemaal benutten. Ik wil me alleen aansluiten bij de vorige spreker.

Maar in China zijn de moeilijkheden anders. Er is grote aandacht voor de wijsheden van het Evangelie. Maar de marteling en de kruisdood zijn te ruw. Ik heb dikwijls verfijndere kwellingen moeten bedenken, die meer in onze stijl liggen.

Hoewel men er toch dikwijls verzoend is met het barbarisme als men een blanke man aan het kruis ziet hangen.

Maar de verering valt dan moeilijk. En het geloof mist dan de ondergrond van de eigen beleving.

Beter hebben dit de katholieken begrepen. De Jezuïeten introduceren sinds enige tijd een Chinese Christus, met vlechten en normale ogen en met kleine voeten. En zij hebben daarmee veel succes. Ik zou dit probleem nog eens aan U allen willen aanbevelen.

(gaat zitten. Bogdanowitsch steekt weer zijn hand op, nu heftiger)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Doctor Agatha Botha. Neen meneer Bogdanowitsch, U bent nog niet aan de beurt.

BOGDANOWITSCH

Ik protesteer!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Dat hoeft niet als U op Uw beurt wacht.

AGATHA BOTHA

(is opgestaan)

Mijne heren, ik vind dat ons werk versplintert tot nutteloze details. Hoeveel moeite heeft ons de voorbereiding van dit congres niet gekost! Hoeveel tegenstand hebben wij niet moeten overwinnen van allerlei soort. Goed, onze tegenstanders hadden ongelijk, een geloof dat niet meer durft door te dringen tot op de kern van de zaak is in deze tijd misplaatst. Maar wij spelen hier een gevaarlijk spel met zaken, die voor miljoenen mensen nog altijd heilig zijn.

Ik vraag dan ook van ieder van U een groter verantwoordelijkheidsgevoel en een bredere behandeling van onze materie.

Dat is alles wat ik wil zeggen.

(gaat zitten. Haar woorden hebben de aandacht weer iets meer gespannen, verschillenden geven blijken van instemming, de vertegenwoordigers van Canada en IJsland alsook die van Denemarken - die zich tijdens de speech van Dr. Su bij hen had gevoegd - keren weer naar hun plaatsen terug. Bogdanowitsch steekt weer tevergeefs zijn hand op. Anderborg staat op)

KAASMAKER
Deze woorden zijn mij uit het hart gegrepen.

SNAKEGRAVE BOWDEN
Professor Anderborg.

ANDERBORG

Ja deze woorden zijn waarschijnlijk iederéén uit 't hart gegrepen. Bredere behandeling van de Christusfiguur, ja, maar hoe? Zolang een leer maar breed en vaag is, zijn alle belanghebbenden 't wel eens. Maar 't gaat in 1951 niet meer om vaagheden, Dominee Botha, het gaat wel degelijk om details, omdat het gaat om consequenties! Dit hele congres is een consequentie. Vandaar dat wij hier ook niet zitten namens kerken, maar tegelijk namens volkeren.

En als volkeren zullen wij het over Christus tot in de details moeten eens worden! De Paus van Rome zegent iedere dag álle christenen, heel breed en liefderijk. Maar hij kan toch niet verhinderen dat ze zich om de vijf en twintig jaar onder elkaar uitmoorden.

Aan zulke vaagheden hebben wij níéts, Doctor Botha, de twintigste eeuwer vraagt om consequenties en details, omdat hij door vaagheden te dikwijls bedrogen is.

BANGALA KPWESI

Wat had U gedaan als Jezus een neger was geweest? Was U dan nu óók dominee?

AGATHA BOTHA

Wat heeft dát er nu mee te maken?!

VON SAUERBRONN

Toch is de vraag interessant.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Die vraag is absurd. Christus wás geen neger, daar hebben wij ons bij neer te leggen.

BANGALA KPWESI

Waarom mogen in een Afrikaanse kerk de negers niet naast de blanken zitten?

AGATHA BOTHA

Ik protesteer tegen het aanroeren van kwesties die hier niets ter zake doen!

KPWESI

Welke kwesties doen onder christenen dan wél ter zake?

KAASMAKER

Geen enkele kwestie van de wereld doet hier ter zake! Ik heb U gewaarschuwd dat ons werk zuiver theoretisch is! Voor de christen geldt alleen de rechtvaardiging uit het Geloof! En de poorten der hel zullen het niet overweldigen!

(Jackson springt recht, tegelijk met Bogdanowitsch)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Dominee Jackson. Neen, eerst Jackson, meneer Bogdanowitsch, U komt hierna.

JACKSON

De discussie wordt bitter, maar dat is heel goed.

Want ik vind dat álle kwesties hier ter zake doen. Zo niet, dan kunnen wij ons beter laten opbergen in 'n museum.

Want die poorten der hel, meneer de Hollander, wie houdt ze tegen? Het hedendaagse christendom? Neen meneer, ónze atoombom en niets anders.

(op Bogdanowitsch wijzend)

Zonder ónze atoombommen en tanks hadden zíj ons al lang van de aarde weggevaagd, met evangelie en al.

Ja dat is hard, maar U moet het durven zíén, en anders kunt U beter naar huis gaan en radio's of ijskasten fabriceren. Dat is trouwens tóch belangrijker dan het hele, hedendaagse christendom.

Vraag eens aan de zaal hoe ze over ons denken? Ze denken helemáál niet meer over ons. De mensheid denkt over de nieuwe Ford, over Rita Hayworth of over televisie, afgewisseld door een oorlog. En wij staan daar wat ouderwets en nogal vervelend bij. Rome biedt tenminste nog zijn Italiaanse opera, maar ook die is al te lang en veel te véél gespeeld.

Waar heeft de mensheid ons dan nog voor nodig? Lossen wij één hedendaags probleem op? Onze politieke partijen lossen het op, en wij zitten met een sigaar in de huiskamer, of gaan elkaar doodslaan als onze regeringen dat willen.

Daarom dit congres! Met ál zijn consequenties! En daarom eerst Christus! Er zál hier iemand gevonden moeten worden om deze rol te spelen, zo goed en zo kwaad als het kan.

En anders hebben wij in 1951 afgedaan!

(gaat zitten. Bogdanowitsch heeft zijn koptelefoon afgegooid en is al opgesprongen)

BOGDANOWITSCH

Ik neem het woord!

SNAKEGRAVE BOWDEN

(obstruerend)

Is U klaar, meneer Jackson?

Ja, gaat Uw gang maar, Doctor Bogdanowitsch.

(Inmiddels zijn de tolken in de cabines teruggekeerd en slaan weer aan 't werk. De Russische staat nu op en verlaat zijn cabine. Vele Westerse afgevaardigden zetten snel hun telefoons weer op, enigen doen het echter vrij ongeïnteresseerd en langzaam.
Jackson zet hem na 'n tijdje weer af, staat op en gaat opzij 'n sigaar roken. Hij wordt hierin gevolgd door de afgevaardigden van Canada, Australië, Denemarken, IJsland en tenslotte door Von Sauerbronn.
Bogdanowitsch blijkt door al het voorgaande nogal opgewonden, en heeft plotseling iets van de edele passie en het onweerstaanbare vuur der eerste socialisten. Maar gaandeweg wordt hij door de houding van zijn gehoor geprikkeld en vervalt weer tot holle demagogie)

BOGDANOWITSCH

Al wat hier gesproken wordt, klinkt vals, omdat het wordt gezegd uit angst voor de waarheid. De waarheid is dat het christendom de nieuwe mens moet scheppen. Die sterker is dan de machten der aarde, omdat hij geboren wordt uit het lijden.

Aan deze nieuwe mens is de Romeinse wereld ten ondergegaan, en aan deze nieuwe mens zal ook de Westerse wereld ten onder gaan. Omdat de Westerse wereld slechts rotheid en verval heeft voortgebracht, die niet meer te bedekken zijn met valse leuzen. Waar was Uw christendom toen

de arbeiders wegteerden in de sloppen! Waar was Uw christendom toen hele volkeren zich moesten uitmoorden ten behoeve van het kapitaal?

Waar waren Uw theologen en Uw pausen toen een mensenleven minder telde dan een schroef aan 'n machine?

Zij waren nergens, zij zwegen, zij zaten op de kussens van de kapitalisten. De arbeidersmassa's zijn niet bevrijd door Uw christendom, de massa's der aarde zijn bevrijd door Karl Marx, door Lenin en Tolstoi. Zij zijn bevrijd door het nieuwe christendom van onze tijd, dat socialisme heet!

En dat geboren is uit het lijden van de Russische mens!

Ja, mijne heren, wij hebben geleden. Wij hebben onze broeders zien doodslaan, onze vrouwen verkracht gezien, onze kinderen weggevoerd in ellende zonder uitzicht. Wij zijn de weerloze speelbal geweest van het meedogenloze monsterverbond van het kapitalisme en Uw christendom!

En uit dit lijden is de nieuwe mens geboren. Hij is naar voren getreden als een nieuwe Christus, en hij had zijn broeders lief. Hij heeft de ondergang gezworen van het kwaad, en hij is meedogenloos tegen Uw huichelarij en Uw bedrog.

Voor hem bestaat er geen compromis met de leugen, al komt zij uit Rome, Londen of Washington!

Ja dat is pijnlijk om te horen, gij *wilt* het niet horen, gij draait Uw ruggen en gaat in 't geheim samenspannen tot een nieuwe oorlog, die gij de verdediging van het Westen noemt. Maar het is te laat, mijne heren, gij zijt verloren!

De nieuwe christen is waakzaam en hij is weerbaar, en hij weet voor welke heilige idealen hij zal sterven. Gij waant U veilig omdat gij denkt dat ge de atoombom hebt, maar de wereld is niet te beheersen met atoombommen en ijskasten.

Gij staat aan de vooravond van Uw ondergang omdat er in de hele westelijke wereld geen christen meer te vinden is!

Maar het leven gaat verder, en Christus is eeuwig, en als de rook is opgetrokken over Uw ruïnes, dan zal als triomfator de Russische christen leven, die gij nu uit haat en hoogmoed opnieuw hebt willen kruisigen!

(Het doek is tijdens de laatste zinnen langzaam dichtgegaan, en de enige die, werkelijk aandachtig, zit te luisteren, is Goldstein. Hij is ongeveer tijdens het midden van Bogdanowitsch' speech binnengekomen, heeft het even aangezien, is geboeid geworden, heeft Snakegrave Bowden op zijn plaats gevonden en is toen terzijde, recht tegenover de spreker gaan zitten)

Zesde tafereel

Kleine kamer zonder raam. 'n Paar eenvoudige meubelen in Arabische stijl Aan de muur een sensueel naakt.
Het is schemerdonker. Ezra zit in het midden van de kamer. Naast hem op tafel liggen enige boeken en magazines, en op de hoek staat 'n bord met eten. Na 'n tijdje komt Chaja binnen met 'n ander bord met eten. Zij draait een twijfelachtig licht aan.
Chaja is een volle zwarte vrouw, door het leven getekend, maar uiterst aantrekkelijk door een eenvoudig maar geraffineerd negligé. Ze heeft de betrouwbare, warme intonatie van een goedhartig mens.

CHAJA

Maar... heb jij nu nóg niet gegeten? Waar lééf jij van, vraag ik me af. En waarom zit jij zo in 't donker? Al twee dagen aan een stuk. Ik vraag me af hoe je eruitziet. Zeg. Laat mij je 'ns bekijken. Straks ben je weg en ik weet nog niet eens hoe je eruitgezien hebt.

(ze neemt zijn hoofd in haar handen)

Wat 'n vreemde ogen heb jij. Dat zijn niet de ogen van de anderen.

Zeg, schiet er geen woord meer voor mij over? Helemaal níéts? Jij vertrouwt 't nóg niet, hè?

Misschien zit je vannacht over de grens, en dan vertrouw je 't nóg niet.

Toch is 't heel eenvoudig. Ik begrijp niet veel, ik hoef je ook alleen maar te verbergen, maar dáár kan ik nog wel bij. Er zijn hogere machten dan Liliënthal. Daarom hebben ze je eruit gehaald.

Jij mág niet spreken over wat jij gedaan hebt. Daar zit té veel achter, dat begrijp ik wel. Maar vannacht ben je over de grens, dan ben je eraf.

EZRA

Je denkt veel aan je kind, hè Chaja?

(ze kijkt op, maar beheerst zich en zwijgt)

Je denkt heel veel aan je kind, en dat is goed.

CHAJA

(kijkt pijnlijk verrast op, keert zich af en gaat naar de deur)

Dan ga ik maar weg, als je tóch zo vreemd blijft doen.

Ik wil je alleen nog zeggen... als je over de grens bent... blijf niet staan. Blijf nóóit meer staan, jij. Er zijn er té veel die belang hebben bij 'n kogel in je rug. Adieu.

EZRA

Blijf. 't Is je opdracht om mij uit te horen.

(Ze keert zich om en blijft hem onderzoekend staan aankijken)

Dit werk is je enige vaste punt in je ellende. Het geeft je nog 't gevoel dat je werkt voor je land.

(Ze wacht bewegingloos af welke richting dit zal uitgaan)

Je kind leeft, Chaja.
Het is nu 'n meisje van negen jaar.

CHAJA

(komt langzaam op hem toe, gespannen)

Zeg, wie ben jij? Hoe weet jij dat ik een kind gehad heb.
Niemand weet hier dat ik een kind gehad heb!

EZRA

Ze zit nu met andere meisjes in een school. Ze is speels en dromerig.

CHAJA

Wil je zwijgen! Mijn kind is dood.

EZRA

Ze heeft de ogen van haar moeder. Maar haar haar is niet helemaal zwart, 't valt in krullen op haar schouders.

CHAJA

Mijn kind is me in Auschwitz afgenomen, en 't is dood, ik heb de bewijzen dat het dood is!

EZRA

Ze is vlijtig, ze zegt dat ze verpleegster wil worden. En ze speelt viool. Ze speelt heel droevig, ondanks dat ze zo jong is, en ze zegt...

CHAJA

Zwijg! Wie heb je gezien! Met wie heb jij gesproken!
Je bent nooit buiten Israël geweest, en... O je bent geraffineerd, jij... je hebt de ogen van een heilige, maar je bent sluw als de Arabische honden... maar voor je verder gaat, je kunt mij ook hebben zonder dat, weet je... jij hebt niet lang meer te leven, want ze achterhalen jou met wat je gedaan hebt... je kunt mij hebben deze laatste nacht, ook zonder dat je die dingen zegt...

EZRA

Ik weet, dat je mild bent met je lichaam, Chaja. Maar je bent uitverkoren om de mildheid van je hart. Je hebt je gegeven aan Simon Liliënthal, hoewel je niet van hem houdt. Je hebt je gegeven aan Chaïm Manasse, die niets had dan 'n bed en 'n

etensbord, en aan Abraham Traub, bij wie je nog tien ponden achterliet. En je hebt je gegeven aan Zadok Menaïm, aan Joseph Elbuëno, aan Mosche Benlevi.

Ze hebben allemaal de warmte van je lichaam gehad, en jij had niets dan pijn en niets dan kommer.

CHAJA

(heeft het met gespannen verrassing aangehoord)

Met wie sta jij allemaal in verbinding? Wat ben jij voor iemand?

EZRA

Jij bent de rijkste vrouw van Jeruzalem, Chaja.

CHAJA

Ik?

(blijft hem nadenkend aanzien)

Ik geloof dat ik jou verkeerd beoordeeld heb. Jij hebt gelezen. Wat heb je

gelezen? Balzac? Maupassant? Of heb je iets van Dostojewski in handen gehad? Ik heb veel gelezen. Zullen we over boeken praten?

EZRA

In welk boek staat het leed, zoals jij het kent, Chaja?

CHAJA

Boeken zijn er om iets mooi te maken, Ezra.

EZRA

En waar staat dat jij uitverkoren bent?

CHAJA

Maar... wat praat je nu toch! Weet je wie ik ben?

Natuurlijk weet je wie ik ben. Je hebt woord voor woord gezegd wie ik ben. Maar hoe weet jij dat?

Ben jij een helderziende?

EZRA

Jij wordt vandaag opnieuw geboren, Chaja.

CHAJA

Ezra, ik ben 'n lichte vrouw, ik ben slecht, 'n hoer als je 't zo wil noemen, dat weet ik, en ik kom ervoor uit.

EZRA

Alle schande is niet meer op de dag dat een mens gereinigd wordt.

CHAJA

(steeds méér verward, met steeds grotere aandrang)

Ezra, daarnet heb je dingen gezegd, die ik kon begrijpen en die niemand van me weet, dat kun je niet van anderen hebben. Wat was dat over mijn kind! Ezra! Spreek nu verder over mijn kind?

(stilte)

Nu zwijg je. Waarom zwijg je nu?

(stilte)

Ezra, je mag me slaan. Heus, je mag me slaan als je dat wilt. Ik verdien niet beter. Weet je hoe slecht ik ben?

(dan voor zich uit, met groeiende pijn en groeiende deemoed:)

Ik heb mijn man bedrogen de tweede dag na mijn huwelijk. In Valenciennes. En ik ben met de ander naar Parijs gegaan.

En ik heb ook de ander bedrogen. Ik heb ze allemaal bedrogen. En ze hebben mij bedrogen. M'n kind is van 'n man die ik niet ken. En ik heb in Parijs aan de straat

gewerkt, drie jaar lang. En ik heb me aan Duitsers gegeven. Dezelfden die me later in de trein hebben getrapt, toen ik naar Auschwitz moest.

En in Auschwitz heb ik me aan de bewakers gegeven, om uit de gaskamer te blijven. En na Auschwitz heb ik me aan de consuls gegeven om hierheen te kunnen, naar 'n nieuw leven.

Maar er is hier geen nieuw leven voor mij. Ik heb honger, en ik wil nog niet dood.

Ik geef me voor 'n stuk brood, en ik geef me voor 'n paar schoenen. Ik geef me aan ieder die erom vraagt. Ik kan niet zonder mannen.

Nu weet je 't. En nu kun je me slaan. Ik heb dat aan niemand verteld. En ik begrijp niet waarom ik het jou vertel.

EZRA

Dit alles telt niet meer vandaag, Chaja.

CHAJA

Wat bedoel je.

EZRA
Gisteren lag voor je deur een Arabier, hij huilde voor je drempel. Hij was moe en hij was verlaten.

CHAJA
Hij was goor en ongewassen.

EZRA
Maar jij hebt je over hem ontfermd en hij heeft een joodse vrouw gezien die om hem geglimlacht heeft.

CHAJA
En wat heeft dat te betekenen.

EZRA
Dat de redding der wereld nabij is.

CHAJA
Spreek nu geen wartaal! Jij haalt me hier het onderste boven, jij!
Jij geeft feiten met 'n exactheid als geen ander, en dan praat je ineens weer als een dwaas!

EZRA
Het is niet dwaas als de redding der wereld nabij is.

CHAJA
Verklaar je dan 'n beetje!

EZRA
De mensen uit Charkow zijn terug in Israël, Chaja, en vorige week kwamen die uit Sebastopol. En die uit Krakau komen terug en die uit Boedapest. En die uit Algiers, uit Istanboel, uit Amsterdam en uit Sevilla. Israël is vol van 't leed der wereld, Chaja, het stort zich als een genade over ons uit. Wij zijn de verwachting der volkeren, er zal een boom bloeien in de woestijn.

CHAJA
Komt mijn kind naar Israël?

EZRA
Voor wie de tekenen begrijpen, komen de kinderen naar Israël.

CHAJA
Zeg, luister nou, ik heb vaker mannen gehad uit de woestijn, en ze zijn dikwijls ruw, en ze slaan me, want 't zijn arme donders, weet je, en ze praten soms net als jij, omdat ze nooit verder zijn geweest dan hun dorp, jij bent óók nooit verder geweest dan je dorp, anders kon je zo niet praten, maar je zegt dingen, die niemand anders heeft gezegd, dat mag je niet doen, als het niet waar is, zeg, dat mag je niet doen als het niet waar is!

EZRA

Vandaag zal waar zijn, wat nooit waar geweest is, Chaja.

CHAJA
Wat bedoel je toch!

EZRA
Vandaag bloeien bloemen aan een dorre cipres.
En in de kiboetsim zal er stilte zijn om de verlossing.

CHAJA
Zal ik mijn kind terugzien of niet!

EZRA
Jij zult je kind terugzien, Chaja, omdat je mij gezien hebt.

CHAJA
Ezra!... weet je wat je zegt!

EZRA
Israël wacht op mij, Chaja, en de wereld wacht op Israël.

CHAJA
Weet je wat je zegt, Ezra!

EZRA
Sta op, Chaja, wees rein, want de wereld is in nood.

CHAJA
Maar... laat 't me nu toch begrijpen, wat bedoel je toch, wat wil je! Hoe kan ik rein worden? Als ik mijn leven overzie, dan is er niets dan el-

lende. En al die stukken ellende bij elkaar gelegd, is alleen maar nóg groter ellende.
Ik ben zelfs niet waard dat er op mij getrapt wordt.
Wat spreek je toch van reinheid!

EZRA

Niet ver van Beth-Arava lag onder 'n boom de zoete bron El Reb. En op een nacht kwam de vijand, en vergiftigde haar.
En Rueben Schaul dronk ervan, en stierf. En Abraham Kahn dronk, en stierf, en Josue Heir insgelijks. De laatste was uit Beth-Lehem. En Rebbe Mendes kwam en heeft gezegd: ‘Hak de boom om, zodat de zon die aan de hemel is óók zal zijn in de diepte van de bron’. En de dag nadat de boom was omgehakt, was de bron gezond, en haar water was zoeter dan tevoren.

CHAJA

Ik begrijp het, Ezra... ik ben een vergiftigde bron.
Maar... de Engelsen zijn gekomen, en ze hebben Beth-Arava toch weer tot 'n woestijn gemaakt.

EZRA

Maar de bron is zoet, Chaja, en ze stroomt, tot Israël weer terug zal zijn in Beth-Arava.

CHAJA

O vreemde man...
Zeg, jij hebt dat niet gedaan, hè? Jij hebt dat niet gedaan wat ze van je zeggen?

EZRA

Zo hoog als de Libanon zich verheft boven Sahel, zo hoog verheft zich de schuld boven Israël. Wij zijn wreed geweest, Chaja, wij hebben gezondigd.

CHAJA

Maar jij niet! Zeg 't! Jij hebt dat niet gedaan, dat is niet waar!

EZRA

Wij hebben een onschuldige Zweed vermoord, die het goed met ons meende.

CHAJA

Want je had gelijk, weet je, je bent niet bevrijd door de Stern. Ik werk voor Liliënthal, ik heb het schandelijke gevoel dat ik daardoor nog iets doe voor m'n land.
Ik moest je uithoren, Ezra, en buiten houden ze de wacht, jij komt hier niet meer uit. Maar jij mag hun niet in handen vallen, jij hebt dat niet gedaan, jij...

(De deur gaat open, Liliënthal komt binnen, sigaret in de mond, in z'n hand speelt Ezra's broekriem. Achter hem de gevangenbewaarder.)

LILIËNTHAL

(kijkt Chaja lang en vernietigend aan)

Wat is dat? Wat heeft dat te betekenen?

CHAJA

Simon...

LILIËNTHAL

Ik spreek jou later.

(komt de kamer binnen)

CHAJA

Hij heeft het niet gedaan, Simon, hij heeft het niet gedaan!

LILIËNTHAL

Hou je mond!

(tot Ezra)

Nou. Dat was je wel toevertrouwd, hè? Magisch ogenwerk, grote volzinnen... maar je verhaaltje is nu uit.

(geeft 'n teken aan de bewaker; deze pakt Ezra van achteren aan en vouwt hem z'n armen op z'n rug, Liliënthal gaat vlak voor hem staan)

CHAJA

Simon, het heeft 't niet gedaan, Simon!

LILIËNTHAL

Zwijgen! Je kende 't soort, en ik heb je gewaarschuwd.

(tot Ezra)

En nu vlug.
Neen?

(trekt hem 'n paar haren uit z'n baard)

Neen?

(nog 'n paar haren)

Nog niet?

(slaat hem met de riem)

CHAJA

Simon! Simon, wat doe je!

LILIËNTHAL

Ga weg, snol, en kom me niet meer onder m'n bereik!

(gooit haar van zich af. Ze valt op 'n stoel en blijft er krampachtig op liggen huilen bij ieder letsel, dat Ezra wordt aangedaan, schokkend alsof het op haar eigen lichaam neerkwam. De bewaker heeft Ezra op de rug 'n paar handboeien aangedaan en laat hem nu los)

LILIËNTHAL

En nu vlug, zeg ik je!

(slaat)

Spreek, hond!

(slaat)

Spreek, spreek, spreek!

CHAJA

O Ezra, Ezra!...

EZRA

Huil niet om mij, Chaja, Simon Liliënthal is een ongelukkig mens.

BEWAKER

Vuile hond, beken! Beken, beken!

(Hij heeft Ezra in 'n stoel geslagen, en vat hem worgend bij de keel. Maar Liliënthal heeft zich bij Ezra's woorden afgekeerd, en bekijkt vol afgrijzen zijn handen)

Zevende tafereel

De congreszaal. Aan de lege vergadertafel is de bode bezig papieren te rangschikken etc. Op de voorgrond staan een tiental congresleden ongedwongen keuvelend en rokend bij elkaar in steeds wisselende groepering. Agatha Botha, Snakegrave Bowden en Kaasmaker zijn er nog niet. Sommigen zien er opmerkelijk minder stijf uit. Enige vadermoordenaars zijn in het klimaat kennelijk gesneuveld, Von Sauerbronn draagt zelfs een plusfours, de Canadees een fantasiepak, maar het alleropmerkelijkst is ongetwijfeld Jackson, die o.a. met een uit de broek hangend kakelbont teenage hemd veel gelijkenis vertoont met president Truman op de visvangst. Hij toont de anderen een witte zomerhoed met fantasielint. De hoed doet de ronde.

JACKSON

Vijf en een halve dollar. Ik begrijp niet hoe ze 't kunnen. Bij ons betaal je toch altijd op z'n minst acht dollar.

ANDERBORG

Bij jullie is 'n dollar 'n dollar, hier is een dollar drie pond.

JACKSON

Neen, 't was de officiële prijs. Dobbs nota bene.
Ik wist niet dat Dobbs aan Jeruzalem leverde.

KPWESI

(heeft grote belangstelling voor het bonte hemd)

En dit hier? Woolworth?

JACKSON

Manhattan. Het originele Manhattan-hemd. 't Merk staat erin. Acht dollar twintig. In Jeruzalem, nou vraag ik je.

ANDERBORG

Leuk spul.

JACKSON

Ik begrijp niet hoe jullie 't uithouden in die begrafenisdracht. Waarvoor is dat nodig hier?

VON SAUERBRONN

Nou, ik vind dat we al vorderingen maken, Jackson.

ANDERBORG

Een cultuur van duizend jaar trek je niet uit als een hemd.

JACKSON

Als die cultuur in 't pak moet zitten, dan geef mij maar een Manhattan. En kijk 'ns dáár, staat helemaal niet gek. Hebben wij dezelfde maat?

(De hoed is bij Bogdanowitsch aangeland, die hem op z'n hoofd zet en 'n grappige pose aanneemt. De anderen staan er lachend omheen. Inmiddels zijn weer 'n paar

persfotografen verschenen, die nu hun lenzen richten om Jackson met Bogdanowitsch vriendschappelijk naast elkaar op de gevoelige plaat vast te leggen. Bogdanowitsch zegt iets. De Russische tolk die erbij staat vertaalt het:)

TOLK

Het is zeer licht materiaal.

JACKSON

Ja, heel licht. Dragen ze in Moskou óók zomerhoeden?

(De tolk vertaalt het zacht aan Bogdanowitsch, die weer iets terugzegt)

TOLK

In Moskou dragen ze 's zomers liever helemaal geen hoed.
De Russische zon is goed voor het haar.

VON SAUERBRONN

Aha! Bij ons is het haar veel te goed voor de zon, kijk maar naar mij.

(en hij wijst op zijn kaal hoofd, ze gaan lachend naar de achtergrond, waar de fotografen hun werk doen etc. Inmiddels heeft een verslaggever Kpwesi terzijde gehaald, en neemt hem een interview af. Anderborg is met Su en enige anderen op de voorgrond gebleven)

ANDERBORG

Zeg, hebben jullie die chauffeur een fooi gegeven?

ANDEREN

Ja.

DENEMARKEN

Wat was dat nu voor ras, die chauffeur.

AUSTRALIË

Ik geloof dat dat een Bedoeïen was.

TJAN BENG SU

Nee hahahaha, dat was geen Bedoeïen, dat was 'n Droes.

DENEMARKEN

'n Droes? Wat is dát voor iets?

TJAN BENG SU

'n Droes is 'n Droes, hahahaha, 'n Chinees is 'n Chinees, niets aan te doen hahahaha.

ANDERBORG

Toch is mij Bethlehem tegengevallen.

AUSTRALIË

Mij ook. Ik had er me méér van voorgesteld.

DENEMARKEN
Nazareth niet. Van Nazareth gaat wel iets uit, vind ik.

AUSTRALIË
Maar hebben jullie dat drankje geproefd?

ANDERBORG
Heb jij 't daar óók zo warm van gehad?

AUSTRALIË
Hou op; ik heb zitten zweten in de bus!

DENEMARKEN
O dat drankje daar in Nazareth! Ja. Ik had daarna als maar last van vliegen in m'n gezicht. Nee, niets geen land voor mij hier.

ANDERBORG
Erg onrustig ook. 't Is of hier in Jeruzalem elk ogenblik 'n revolutie gaat uitbreken.

DENEMARKEN
Misschien moet je eraan wennen.

TJAN BENG SU
Ja Hahaha, vraag dat maar aan Snakegrave Bowden haha...

AUSTRALIË
Tóch schijnt er iets aan de hand te zijn. Die chauffeur...

JACKSON

(op de achtergrond)

Ha, daar komen ze!

(Kaasmaker komt binnen met de zwarte hoed van Snakegrave Bowden in de hand. Iets later volgt Agatha Botha)

KAASMAKER
Ja daar zijn we. Kijk 'ns, hier is zijn hoed. Dwars erdoorheen!

(Ze komen allemaal op de hoed af, hij wordt tegen 't licht gehouden, en allen constateren vol ontzag dat er een mooi rond kogelgat in zit.)

ANDERBORG
Herem'ntijd!

AUSTRALIË
Door z'n hoed?!

KAASMAKER
Dwars d'r doorheen. Zien jullie dat gat? Wat 'n kogel, hè?

JACKSON
En hij zelf?

KAASMAKER
Geen schrammetje.

TJAN BENG SU
Waar is hij?

JACKSON
Ja waar is de nationale held?

AGATHA BOTHA
Hij komt, hij trekt z'n jas uit.

ANDERBORG
Zeg, maar vertel es, Kaasmaker... Was 't één schot, of heeft die kerel vaker gevuurd.

AUSTRALIË
Daar is hij!

(Snakegrave Bowden komt binnen, glimlachend en volkomen dezelfde als voorheen. Hij is in één slag het middelpunt der belangstelling, maar schijnt daar erg aan gewend te zijn. De fotografen kruipen op de voorgrond op de knieën om hem te midden van de groep te kunnen kieken; ook de verslaggever komt naarstig toegelopen en houdt zijn pen gereed)

JACKSON
Wel wel wel!

ENIGEN
Hoera! Hoera!

ANDERBORG
Gefeliciteerd, Snakegrave Bowden, gefeliciteerd.

(Ze drukken hem de hand, ook Bogdanowitsch)

BOGDANOWITSCH
Ja rad wass snowa widjèt.

SNAKEGRAVE BOWDEN
Wat doen jullie allemaal opgewonden? Is dat allemaal voor die stomme kogel?

ENIGEN
Nou me dunkt! Dat heeft toch letterlijk geen haar gescheeld.

JACKSON
Vertel 'ns gauw, hoe is dat gegaan?

SNAKEGRAVE BOWDEN
Vertellen jullie liever wat er hier in Jeruzalem aan de hand is. Wacht, laat even die fotografen hun gang gaan.

(duwt iemand die vóór hem staat opzij, poseert even; de fotografen knippen, verwijderen zich later weer)

ANDERBORG
Maar vertel jij 'ns gauw...

SNAKEGRAVE BOWDEN
Wat moet ik nou vertellen? D'r zat 'n Arabier in 'n boom, en die schoot. Da's alles. Maar hij schoot slecht, dat zie je.

VON SAUERBRONN
Gebruiken sommige Arabieren ook geen Engelse geweren?

(hilariteit)

SNAKEGRAVE BOWDEN
Zeg alte Fritz, wor nu niet brutaal, tenslotte hebben we nog pauze.

ANDERBORG
Ik vind trouwens dat dat schieten nogal meevalt.

JACKSON
Dat dacht ik óók, ja.

SNAKEGRAVE BOWDEN
O, nu begrijp ik het. Jullie dachten dat ik mijn hoed óp had. Welnee, de hoed lag op de bank.

ALLEN
Oh!...

(algehele teleurstelling)

SNAKEGRAVE BOWDEN
We zaten in de koets, nietwaar Agaatje? En ik had m'n hoed op de bank vóór me gelegd.

JACKSON
Dus je bent helemáál geen held.

SNAKEGRAVE BOWDEN
Ik zie 't essentiële verschil niet, Jackson. 't Was toch 'n echte Arabier, ik heb hem zien wegrennen.

JACKSON
Da's heel verstandig van 'm, anders had jíj het moeten doen.

SNAKEGRAVE BOWDEN
En kijk es dáár, staat helemaal niet gek. Hebben wij dezelfde maat?

(De hoed is bij Bogdanowitsch aangeland, die hem weer opzet en 'n grappige pose aanneemt)

Dragen jullie in Moskou óók zwart?

(Bogdanowitsch zegt wat, de tolk komt er weer bij etc.
Inmiddels hebben zich enigen al naar de achtergrond begeven. Agatha Botha laat aan de afgevaardigde van Australië nog 'n lap donkere zijde zien, die ze bij zich droeg, terwijl Kaasmaker met 'n pakje gesticuleert.)

JACKSON
Kom, zullen we beginnen?

ANDERBORG
Ja laten we beginnen.

VON SAUERBRONN
Zijn we voltallig?

JACKSON
Kom mensen, we beginnen! Mooi stuk stof, Agatha, hier gekocht?

AGATHA BOTHA

In de Jaffastraat, vlak bij. Maar 't is duur hier.

JACKSON

Duur? Geen kwestie van. Weet je hoeveel ik voor deze Manhattan betaald heb?

AGATHA BOTHA

Jij met je dollars.

JACKSON

Acht dollar twintig! Zeg, acht dollar twintig!

(Ze zijn naar de achtergrond gegaan en nemen in de beste stemming hun plaatsen weer in. Jackson is thans voorzitter. Sommigen kloppen hun pijp uit, doven hun sigaret etc. Tjan Beng Su heeft 'n krant uit z'n zak gehaald en kijkt erin. Inmiddels zijn in de cabines de tolken en de typistes weer verschenen. Snakegrave Bowden gaat als laatste naar zijn plaats.)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ja ik kom d'r aan, ja. Waar is mijn hoed?
O, hebt U hem nog. Zeg bode, heb je hier niet 'n brandkast of zoiets?

BODE

Ik zal er speciaal op letten, doctor.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Nu moeten jullie niet óók allemaal 'n gat in je hoed maken, zeg, Sauerbronn, jij bent ertoe instaat. Maar niemand gelooft je.

KAASMAKER

Hij zou 't gat natuurlijk ook weer veel te groot maken.

(hilariteit)

JACKSON

(tot de bode)

James, neem die ook mee. Agatha, moet jij dat ding niet kwijt?

AGATHA BOTHA

Nee hoor, dat hindert mij helemáál niet.

(de bode gaat met de twee hoeden af, 't oostelijk blok heeft de koptelefoons weer opgezet, de USSR-tolk in de cabine insgelijks, en deze begint weer door zijn microfoon te werken.)

JACKSON

(met stemverheffing)

Kom, mensen, ik open deze vergadering. Ik hoop dat de rustdag en de excursie jullie goed hebben gedaan. Ik wil namelijk niet onder stoelen of banken steken, dat ik mijn beurt als vice-voorzitter zal gebruiken om dit congres 'n andere kleur te geven dan tot nog toe. En wel 'n héél andere kleur. De zaken zijn zóver gekomen dat nota bene de voorzitter drie dagen rustig weg kon blijven zonder dat wij er iets van hebben gemerkt. De joodse Christusfiguur hebben we nog steeds niet gezien, en de onze is in drie dagen tijd twintig keer van nationaliteit veranderd. En als ik een Indiaan had meegebracht, zouden we óók nog hebben moeten geloven dat Jezus van Nazareth in de twintigste eeuw met veren op zijn hoofd zou lopen.

Mijne heren, dit leidt tot niets.

Nu ligt hier de motie van de afgevaardigde van Liberia, maar zij houdt precies hetzelfde in wat mij ook al lang op de lippen brandt, namelijk: Ophouden met praten, en eindelijk eens iets dóén!

En daarom stel ik voor, alle verdere spreekbeurten af te lasten en meteen de persoon in kwestie door middel van een geheime schriftelijke stemming te kiezen: artikel twaalf van 't reglement.

(De vergadering zit meteen weer midden in de problemen, en vertoont enige beroering)

Ik bedoel dus dat niemand zich verder kandidaat hoeft te stellen, maar dat we meteen, ieder voor ons, iemand uitkiezen.

Tenzij zich iemand van tevoren zelf nadrukkelijk uitsluit.

Is iedereen het daarmee eens?

(Vier, vijf handen gaan omhoog, deining)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ja hoor 'ns, Jackson...

JACKSON

Ja als ik al die armen weer het woord moet geven, komen we nóóit verder.

KAASMAKER

Over 'n procedure-kwestie moeten we 't allemaal eens zijn.

ANDERBORG

U kunt hier zomaar niet...

TJAN BENG SU

(tegelijk)

Dit is te belangrijk om...

AGATHA BOTHA

(tegelijk)

Over een probleem als dit...

ROEMENIË

(tegelijk)

Het gaat hier juist om...

JACKSON

Voor we nu wéér gaan praten: is iedereen ervan overtuigd dat hij werkelijk iets belangrijks te beweren heeft?

KAASMAKER

Ja zeker!

AGATHA BOTHA

Dit congres is juist de trefplaats van...

ANDERBORG

De bedoeling is om van tevoren...

VON SAUERBRONN

(tegelijk)

Wie maakt hier uit wat belangrijk is?

SNAKEGRAVE BOWDEN

(tegelijk)

Op die manier kunnen we 't ook per brief af, Jackson.

(Ook anderen praten er opgewonden doorheen, maar Bogdanowitsch is al opgestaan en heeft zijn koptelefoon neergelegd)

JACKSON

Stilte, stilte! De heer Bogdanowitsch heeft het woord.

En ik vraag hem alleen dingen te zeggen, die hij nog niet al tien keer beweerd heeft. En liefst zo kort mogelijk.

BOGDANOWITSCH

(weer op zijn gewone routinetoon, onhoorbaar begeleid door de tolken etc.)

Als hier zo veel tijd verloren gaat met het zoeken naar één Christen, dan is dat een bewijs hoe diep de westerlijke wereld wel gezonken is. De heersende klassen van het kapitalisme hebben het Evangelie misbruikt voor leugenachtige propaganda en oorlogsophitsing tegen de vredelievende volksdemocratieën. Het ware christendom leeft niet meer in het Westen. Het ware Christendom is het socialisme, zoals het vanuit Moskou over de hele wereld uitstraalt. En als Stalin als vader van de nieuwe christenheid...

JACKSON

(tikt fel met de hamer)

Ja dat hébben we al 'ns gehoord, mijnheer Bogdanowitsch! We zijn wel te hardleers om het van U aan te nemen, maar...

BOGDANOWITSCH

Uw hele voorstel is niets anders dan een sluwe manoeuvre tegen de volksdemocratieën! U denkt dat U met Uw atoombom over onze arbeidersklasse...

JACKSON

(driftig)

Laat die atoombom erbuiten! Wie nog één keer met 'n atoombom gooit, die neem ik het woord af!

ROEMENIË

Daar bent U zelf mee begonnen!

JACKSON

Dat trek ik dan terug.

BOGDANOWITSCH

Een geheime stemming over de Christusfiguur is oneerlijk en huichelachtig en flagrant in strijd met de bedoelingen van dit congres. Als U gaat stemmen, is het Westen altijd in de meerderheid, terwijl het vaststaat, dat de Christusfiguur uit een der oostelijke landen moet komen.

JACKSON

Ja daar zijn wij nu niet zo hard van overtuigd!

BOGDANOWITSCH

Het christendom is onverenigbaar met het kapitalisme, het christendom is onverenigbaar met de fascistische onderdrukking, het christendom is onverenigbaar met de geldzucht en de barbaarse slavenhandel zoals die in de westelijke landen ontwikkeld zijn...

JACKSON

(hamert hem af)

Meneer Bogdanowitsch, U hébt gesproken.

BOGDANOWITSCH

Ik protesteer!

JACKSON

Uw woorden worden voor kennisgeving aangenomen.

ROEMENIË

Ik protesteer!

BOGDANOWITSCH

Ik heb het recht hier evengoed te spreken als ieder ander!

JACKSON

Dat hebt U gedaan, en U wordt bedankt.

ROEMENIË

U bent bang om de waarheid te horen.

JACKSON

(resoluut hamergetik)

Discussie gesloten. Volgende spreker.

BOGDANOWITSCH

Meneer Jackson, U brengt hier de stem van het vrije christendom te zwijgen. Op die manier kan ik geen verantwoordelijkheid meer dragen voor het verdere werk van dit congres. Ik heb U gewaarschuwd!

(Hij verlaat zijn plaats en wandelt de zaal uit. De afgevaardigden van Oekraïne en Roemenië haasten zich hem te volgen. Persfotografen schieten toe en weten nog net het verlaten der zaal in hun toestel te vangen. Er is enige ogenblikken een pijnlijke stilte. Maar Jackson blijft keihard, en vervolgt:)

JACKSON

Wie wenst nu nog het woord.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(steekt de hand op en staat op. De USSR-tolk steekt 'n sigaret op en ziet verder werkeloos toe)

Doctor Snakegrave Bowden Carr. Mag ik U óók verzoeken uiterst kort te zijn?

SNAKEGRAVE BOWDEN

(vriendelijk bezorgd)

Ja hoor 'ns, Jackson, ik moet zeggen dat ik deze gang van zaken betreur. Dit incident had vermeden moeten worden.

(gefluister en gezucht van instemming door de hele vergadering)

De manier waarop jij de voorzittershamer...

JACKSON

Wij zijn hier niet gekomen om ons permanent te laten uitschelden!

SNAKEGRAVE BOWDEN

(sussend)

Ja nee, Jackson, laat mij nu eens uitspreken. Wij kennen jouw Amerikaans temperament, en dat slikken wij even goed als de opvattingen van Bogdanowitsch. Neem daar maar eens 'n voorbeeld aan.

Ik heb trouwens al in 't begin ervoor gewaarschuwd, dat we hier geen ogen-

blik mogen vergeten wie we zijn. Maar we zijn nu zelfs al aardig aan 't vergeten waarom we hier zitten!

En dit is tegelijk mijn antwoord op jouw voorstel, Jackson: wij zijn hier niet op de eerste plaats voor resultaten, wij zijn hier bij elkaar voor een congrés! En dat is héél wat anders. 't Is té kinderachtig om van een vergadering als deze 'n resultaat te verwachten. Daarvoor is ze te belangrijk, daarvoor zijn hier té veel eminente geesten bij elkaar.

KAASMAKER

Zéér juist.

(Ook de anderen tonen duidelijke instemming)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Welk belangrijk probleem is door de weldenkende wereld nu ooit opgelost? Oplossen doen kinderen en barbaren, de beschaafde mens houdt een congres.

Of ben jij zo naïef om van een orgaan als de UNO bijvoorbeeld te verwachten dat zij ooit een werkelijk probleem oplost?

Kom kom, die fase heeft de mensheid achter de rug, en men komt uiteindelijk tóch tot de wijsheid van het Verenigd Koninkrijk.

Goed, wij zijn dus nog steeds op zoek naar de ideale christen. Maar Jackson, juich! Alleen al 't stellen van dit probleem in deze tijd, dat is de schoonste verworvenheid die zich denken laat!

JACKSON

Het christendom op zoek naar 'n christen?!

SNAKEGRAVE BOWDEN

(met 'n oprechte en overtuigende warmte)

Ja, daarvoor alléén al heeft dit congres aan de verhevenste doelstelling beantwoord, en wees nu niet zo naïef om méér te verwachten.

En daarom: laten we praten, laten we spreken, laten we oreren en filosoferen, betogen en improviseren. Laat hier geen mening onderdrukt en geen opinie onbesproken blijven.

Ons probleem is een der interessantste van alle tijden, het is al negentienhonderd jaar oud, laten wíj niet de fout begaan het te willen oplossen!

(Gaat zitten, luide bijval van de hele vergadering.
Uitroepen als: 'Prachtig', 'Uitstekend', 'Volkomen juist', 'Weldadig gevoel voor de werkelijkheid' en zelfs 'Bravo'.
Alleen Jackson zit met een zuur gezicht te kijken. Als hij met de hamer tikt en aanstalten maakt om iets te gaan zeggen, vervolgt Snakegrave Bowden nog:)

U ziet, mijnheer de voorzitter, het heeft weinig zin Uw voorstel in stemming te brengen. Laten we maar rustig de agenda afwerken. Ik geloof... ja Von Sauerbronn was...

(Von Sauerbronn staat al op)

ANDERBORG

Maar wat doen we met dat incident?

KAASMAKER

We kunnen toch niet verder gaan zonder Russen?

SNAKEGRAVE BOWDEN

Nee, o nee, besteed aan die mensen voorál niet de

aandacht waar ze om vragen. Als zij willen wegwandelen is dat hun zaak. Wij gaan rustig verder, en U zult eens zien wat er gebeurt, als zij straks aan de beurt zijn voor 't voorzitterschap.

JACKSON

(met sarcastische nadruk)

Professor doctor Friedrich von Sauerbronn!

VON SAUERBRONN

(zijn documenten rangschikkend; terwijl het doek langzaam zakt:)

Ik wil beginnen, met een kort overzicht uit mijn ‘Geschiedenis der Christus-interpretatie op cultureel-filosofisch-historische grondslag, met inachtneming der antropologisch-psychologische, sociaal-economische en etnologisch-politieke aspecten’.

Om dan te komen tot enige beschouwingen als Christus voor de Germaanse mens, Christus in het Latijnse denken, Christus in de kunst, Christus in de kerk...

Achtste tafereel

In de kamer van Liliënthal, als II.
Liliënthal zit aan zijn bureau; 'n gebroken man. Hij houdt het hoofd diep in de handen gedoken.
Vóór hem ligt de viool.
Hij is met 'n vermoeide stem bezig Rachel te dicteren, die weer aan haar tafel voor haar schrijfmachine zit.

LILIËNTHAL

...en vingerafdrukken... en vingerafdrukken, ja... e... tweemaal duim... eenmaal wijsvinger. Ten negende...

(driftig)

Ten achtste of ten negende?!

RACHEL

Ten negende, ja.

LILIËNTHAL

Wat was acht.

RACHEL

Ten achtste was het handschrift.

LILIËNTHAL

Ten negende...

(De gevangenbewaarder komt binnen. Liliënthal draait zich met 'n ruk om, kijkt hem scherp afwachtend aan, maar de gevangenbewaarder schudt angstig neen)

GEVANGENBEWAARDER

Nee nog niet, maar meneer Goldstein heeft me weggestuurd, en...

LILIËNTHAL

(hysterisch)

Wat heb jij je laten wegsturen door Goldstein!
Ga weg, ga terug, zeg ik je!

(Goldstein komt binnen, verslagen en opgewonden tegelijk)

GOLDSTEIN

Neen, Simon, Simon, jongen, dat is niet goed, dat is niet goed wat je doet!

(Liliënthal kijkt hem aan met diepe haat, maar als hij in de ogen van zijn vriend de onwrikbare verontwaardiging ziet, krabbelt hij terug en krimpt klein ineen, terwijl Goldstein hem overstelpt:)

Je kunt 'n mens zo niet martelen! 't Is 'n mens, Simon, 't is 'n mens van óns, en er is iets in zijn ogen dat me onzeker maakt, er is iets in dat bloed op zijn gezicht dat me aanklaagt.

Ja ik ben David Goldstein, bekijk me maar goed! En mijn vriend is Simon Liliënthal, dezelfde die ik onder 't bloed gezien heb onder de beulen van

Dachau, dezelfde van wie ik nu niet zien kan dat hij zelf een beul geworden is, Simon, Simon, Simon!...

(Hij heeft hem met beide handen vastgegrepen, maar als hij de verslagen blik van zijn vriend leest, wendt hij zich af)

Ik heb me te veel opgewonden, neem me niet kwalijk, maar... 't heeft me te veel gepakt...

(Liliënthal is op zijn stoel teruggevallen, en brengt met doffe stem uit:)

LILIËNTHAL

Misschien is dít het ergste wat ze ons hebben aangedaan, David: de geestelijke infectie. Ik ben moe.

GOLDSTEIN

(met een grote berusting)

We zijn allemaal moe, Simon. Maar we zijn thuis. En onze kinderen zullen niet meer moe zijn.

LILIËNTHAL

Ik heb geen kinderen meer.

(stilte; dan gaat hij verder op dezelfde toon:)

Ik ben prefect van politie... Prefect van politie voor een vuile zaak. Omdat ik weet hoe een mens in mekaar zit...

GOLDSTEIN

Gisteren, in Tel Aviv...

LILIËNTHAL

Dat lieg je! Ze wíllen me niet! Ik word nóóit hoogleraar hier! Je liegt al drie jaar dat ik op de voordracht sta!

GOLDSTEIN

(zacht voor zich uit, zelfs weemoedig om de herinnering)

Eenmaal heb ik je zien staan, Simon, dat ik je bewonderd heb, zoals ik nooit een mens bewonderd heb. Toen je promoveerde aan de Weense universiteit. Je verdedigde een proefschrift met een onuitsprekelijke naam. En er was gejuich, en iedereen drukte je de hand.

En ik ben rondgegaan en heb gezegd: dat is mijn vriend, Doctor Liliënthal is mijn vriend!

En toen ik later in de diepste ellende van het concentratiekamp je ogen heb gezien, toen wist ik: deze man zal eens een pijler zijn van Israël.

LILIËNTHAL

(valt krampachtig uit:)

Maar wat heb ik dan gedaan?! Heb ik niet mijn plicht gedaan?! Wat werd mij gevraagd? De moordenaar van Bernadotte!

Ik héb de moordenaar van Bernadotte! O God, o God!...

(laat het hoofd in wanhoop weer in zijn handen zinken)

GOLDSTEIN

Deze man is schuldig. In ieder geval. Misschien niet aan die moord, ik weet het niet. Maar hij is schuldig tegen onze wet, Simon, tegen ons volk. Hij heeft met dat water geven aan die Arabieren méér uitgericht dan wij denken.

De mensen zijn geprikkeld. Je kunt 't voelen buiten. Er zijn...

LILIËNTHAL

Ik wéét dat 't een halsstarrige woestijnhond is!

Heb ik erom gevraagd om mijn genie te verspillen om 'n gek tot bekennen te dwingen?!

GOLDSTEIN

(na 'n lange pauze, als ten einde raad)

Laat mij eens met hem spreken. Wachter, haal die man nog 'ns. En haal die anderen er ook maar bij.

(De bewaker af. Loodzware stilte. Goldstein peinst bezorgd voor zich uit:)

Misschien is dit onze grootste ramp: dat wij voor alles te veel talent hebben. Daarboven zit het christendom. En ze praten over een oude joodse kwestie. Ze praten en ze vleien, ze steunen en ze haten elkaar. Alles wat normale mensen van normale volkeren doen. Israël moet daartussen zijn, Simon.

Als 'n normaal volk. Als 'n doodgewoon, normaal volk.

(De gevangenbewaarder komt terug met de geboeide Ezra. Deze ziet er deerlijk mishandeld uit. Bloedige striemen tekenen zijn gezicht. Door de ontbering liggen zijn ogen dieper, en het is alsof daardoor zijn blik nog aan warmte en mildheid gewonnen heeft. Achter hem worden Azaël Bibaz en Manasse binnengebracht. Iets later verschijnt Chaja in de deur. Goldstein kijkt Ezra niet aan, maar begint op warme, kameraadschappelijke toon, die later oploopt tot bijna smekende aandrang:)

GOLDSTEIN

Ezra... ga zitten.

(geeft hem 'n stoel, maar Ezra blijft staan)

Wil je niet? Luister, Ezra, ik wil nu volledig open kaart met je spelen. En met jullie alledrie trouwens. En ik zal heel eenvoudig en heel duidelijk trachten te zijn. Luister. We zijn vijfduizend jaar lang het uitverkoren volk geweest. Onze geschiedenis is de geschiedenis van vijfduizend jaar genie en extase. Dat heeft geen enkel ander volk ter wereld, we zijn veruit en onbedreigd het meest begiftigde en het voortreffelijkste ras, dat door de schepper van deze gemengde comedie ooit is samengesteld. Goed. En nu vraag ik jullie eerlijk: wat heeft ons dat gebracht. Ik zal 't jullie zeggen wat ons dat gebracht heeft: weergaloze ellende.

Onze geschiedenis is de geschiedenis van vijfduizend jaar ellende. En híérin liggen wij zover aan de kop, dat ons waarschijnlijk nóóit iemand meer zal inhalen.

Vroeger waren het Egyptenaren, Babyloniërs en Romeinen, die ons trapten, nu zijn het Duitsers, Spanjaarden, Engelsen en Arabieren, en als er nog ooit een nieuw soort mens wordt uitgevonden, dan zal een van zijn eigenschappen zijn dat hij op joden trapt! Dat is gemeen, en dat is laag, en dat is kleinzielig en kortzichtig en wat je maar wilt, maar het ís zo! De wereld verdraagt geen volk van genieën, de wereld spuwt op uitverkorenen, en eer ze 'n Messias vereren moet hij eerst vertrapt en dood. 't Wordt tijd dat wij dat inzien! Dat hébben we ingezien! Daarvoor zijn we hier! Wij krij-

gen hier onze tweede kans, Ezra, negentienhonderd jaar geleden zijn we hier uitgedreven, maar we zijn weer terug.

We hebben erom moeten vechten, maar goed, de wereld gunt ons nu toch 'n tweede kans, de kans op 'n normale, fatsoenlijke staat. 'n Staat met 'n grondwet en 'n rechtbank, met 'n belasting en 'n politie, met 'n douane en 'n letterkunde, met normale vrienden en normale vijanden.

Dát is Israël, Ezra, begrijp je? Israël wil léven! Met normale gezonde kinderen! Léven, zonder genieën en zonder extase, zonder Messias en zonder ellende!

En daartegen staan jullie schuldig. Begrijp je? Ezra? Jij hebt weer dingen gezegd, die 'n normaal mens niet verdragen kan. Ik weet dat je 't zo niet bedoeld hebt, je bent ook nooit verder geweest dan je dorp. Maar als je nu even buiten liep dan zag je wat je hebt aangericht. Ze zijn woedend buiten, weet je!

Ze moeten niets hebben van je hersenschimmen en je verdraagzaamheid, de normale Israëliër is de gerechtvaardigde vijand van de Arabier, de Engelsman en de Duitser, om de eenvoudige reden dat iedereen 'n broer of 'n neef of 'n paar vrienden eraan verloren heeft. En deze haat is erg, maar hij is menselijk en heel erg noodzakelijk, want hij houdt onze staat instand, en zonder hem zouden we hier wéér worden weggevaagd! En daarom gaan wij jullie voor 'n normale rechtbank brengen. Wegens diefstal van water, bestemd voor openbare doeleinden, en niets anders. Begrijp je? Buiten eisen ze je hoofd, je bent 'n verrader, 'n huichelaar, en 'n staatsgevaarlijk individu. Maar wij zullen je daartegen beschermen, wij zullen je tegen je zélf beschermen, en...

LILIËNTHAL

's Niet waar! Ze eisen de moordenaar van Bernadotte!

GOLDSTEIN

Misschien ook, als dat al zo bekend is...

LILIËNTHAL

Ze eisen de moordenaar van Bernadotte!

GOLDSTEIN

Ezra, over deze affaire heb ik niet gesproken. Met opzet niet. Ten eerste geloof ik, dat jij dat niet gedaan hebt, en ten tweede is deze zaak zó onverkwikkelijk, zó onaangenaam...

EZRA

(zwak maar duidelijk)

Ik heb het gedaan.

GOLDSTEIN

(kijkt op, is 'n ogenblik perplex)

Ezra!...

EZRA

Ik ben de moordenaar van Bernadotte.

(Liliënthalgrijpt in 'n kramp met beide handen het blad van zijn bureau vast, Rachel is met 'n ruk overeind; ook Bibaz en Manasse kijken verbijsterd op; de laatste, die vooraan terzijde op het toneel staat zegt, duidelijk knikkend: 'Neen!' Chaja, die tot

nog toe in de deur gestaan heeft, stort zich naar voren, ze valt voor Ezra op de knieën, omklampt zijn benen)

CHAJA

Neen! Neen! 't Is niet waar! 't Is niet waar! Ezra! Ezra!

GOLDSTEIN

(verbijsterd)

Waarom zeg je dat, Ezra?

LILIËNTHAL

(springt frenetiek op, en brengt in 'n soort hysterische aanval uit:)

Hond! Ellendeling! Je hebt gezegd wat je tegen mij niet hebt willen zeggen. In vijf minuten heb je tegen hém gezegd, waarvoor ik krankzinnig ben moeten worden!

CHAJA

Het is niet waar! Hij heeft het niet gedaan! Ezra!

LILIËNTHAL

(grijpt haar in razernij bij de haren)

Ga weg, wat doe je hier, ga weg, ga weg!

GOLDSTEIN

(grijpt Liliënthal vast)

Simon! Simon! Ga daar zitten! Je bent jezelf niet meer!

LILIËNTHAL

Hij heeft bekend!

GOLDSTEIN

Maar 't is niet waar!

LILIËNTHAL

Hij heeft bekend!

GOLDSTEIN

Hij heeft bekend wat hij niet gedaan heeft!
Ezra, waarom?

(tot Manasse)

Waarom zei jij neen?! Jij wéét dat hij 't niet gedaan heeft! Nou? Spreek!

(stilte)

Ik zál 't weten, van jou!

(Manasse zwijgt, in 'n aanval van woede grijpt Goldstein hem bij de keel)

Maar spreek dan toch!!... O mijn God!...

(hij deinst terug, bekijkt verslagen zijn handen)

Jullie brengen iemand tot razernij...

GEVANGENBEWAARDER

Hij heet Manasse, geboren in Bethsaïda, 52 jaar.

MANASSE

Ik weet niets.

LILIËNTHAL

Ik weet niets, ik weet niets, ik weet niets!...

MANASSE

Ik... ik ken die man niet, ik heb hem nooit eerder gezien.

RACHEL

(door het hele gebeuren eveneens uiterst geprikkeld)

Wat?! Ik heb je in de Negev zeker twintig keer met hem samen gezien!

MANASSE

's Niet waar!

RACHEL

In de Negev!

MANASSE

Ik ken die man niet!

(Uit de tuin klinkt het langgerekte kraaien van een haan, 'n enkele kip begint zacht te kakelen, vanuit de verte klinkt rumoer van te hoop gelopen volk.
Goldstein ontstelt, grijpt zich aan Liliënthal vast, en met wijd opengesperde ogen kijkt hij Ezra aan)

LILIËNTHAL

Dit spel is weerzinwekkend.

GOLDSTEIN

Stil! Zwijg! Zwijg allemaal!

(Hij gaat trillend van opgewondenheid op Ezra af, blijft vlak voor hem staan, en brengt, zich krampachtig beheersend, uit)

Ezra... Ezra. Wij... wij hebben onze tweede kans. Negentien eeuwen geleden heb je gezwegen. Misschien hebben ze 't dáárom verkeerd begrepen. Misschien hebben ze dáárom zoveel ellende over ons gebracht. Maar ze zitten weer boven. En ze zoeken je. Ze wachten op je. Nu moet je spreken, Ezra. Namens Israël. Ze zijn vastgelopen. Maar jij kunt ze antwoorden. Wát je ook gedaan hebt... je kunt het goedmaken, Ezra, jij moet tot hen spreken. Kom, jij moet tot hen spreken...

LILIËNTHAL

Wat ga je doen! David!...

(Maar Goldstein heeft Ezra bij de arm genomen, en trekt hem door de deur mee naar buiten, perplex nagestaard door alle anderen, die daarna 'n vage reactie vertonen om hem te volgen)

DOEK

Negende tafereel

Het congres. Bogdanowitsch heeft de voorzittersplaats, terwijl de afgevaardigden van Oekraïne en Roemenië hun zetels weer hebben ingenomen. Met dien verstande dat zij er, evenals vele andere congressisten, opgewonden vóór staan.
Er is luid tumult. Protesten en uitroepen zijn niet van de lucht en des voorzitters hamerslagen regenen ongenadig op tafel.
Bijna allen hebben hun koptelefoon op, en de tolken werken op volle toeren. Alleen de bode staat achteraf. Maar ook hij is opgewonden: hij kijkt langs de gordijnen door het raam naar buiten, en wat hij ziet schijnt hem weinig gerust te stellen.

Foto: collectie Anton Gerritsen.
Anton Gerritsen als Ezra (tweede van rechts)

JACKSON
Ik protesteer!

SNAKEGRAVE BOWDEN
Bogdanowitsch!

KPWESI
Meneer de voorzitter!

(hamertik, etc)

JACKSON
Ik protesteer tegen de openbare belediging van het Amerikaanse leven! Amerika is geen cent onzedelijker dan ieder ander land, en ik daag iedereen uit...

BOGDANOWITSCH

(hamert hem af)

Ik ontneem U 't woord!

JACKSON
Bogdanowitsch, ik...

BOGDANOWITSCH
U hébt gesproken, meneer Jackson, ik verzoek U te zwijgen!

JACKSON
Dit is ongehoord!

VELEN
Ongehoord! Voorzitter! Bogdanowitsch!

JACKSON
En nu bent U boos dat ik niet wegloop, hè?
Maar ik blijf, Bogdanowitsch, ik...

BOGDANOWITSCH

(wild hamergetik)

De Oekraïense afgevaardigde heeft het woord!

VELEN
Wij luisteren niet! Hij héét gesproken! We weten 't nu!

JACKSON
Als hij dóórgaat met zijn beledigingen, dan zullen we met algemene stemmen...

BOGDANOWITSCH

(bulderend)

De Oekraïense afgevaardigde heeft het woord!

(Er is niets aan te doen. Velen gaat zitten, leggen demonstratief hun koptelefoon af. Sauerbronn, Snakegrave Bowden, Canada en Australië hebben hun plaatsen verlaten, en wandelen negérend naar het raam, om naar buiten te kijken, terwijl Oekraïne het woord neemt:)

OEKRAÏNE

Als we dus terugkomen tot de Christusfiguur, zoals zij in de Oekraïense volksziel leeft, dan zien wij dat zij de laatste jaren een duidelijke verandering heeft ondergaan. Alle westerse valsheid, alle Amerikaanse humbug...

JACKSON

Daar is de voorzitter! Daar is Goldstein!

(Goldstein is met Ezra in de deur verschenen, zoals zij in het vorige tafereel de kamer van Liliënthal verlaten hebben.
Ze komen naar het midden van de zaal. Aller ogen zijn op hen gericht. Ook die bij het raam staan, gaan naar hun plaatsen terug.)

JACKSON

En hij brengt ons de Israëlische Christus!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Vertel eerst eens, Goldstein, wat is dat voor demonstratie buiten? Heeft dat met óns te maken?

(Er is een ogenblik stilte. Goldstein zwijgt even en brengt dan eenvoudig maar ernstig uit:)

GOLDSTEIN

Mijne heren, dit is de man, die gij zoekt.

(dertig ogen keuren Ezra, van 't hoofd tot de voeten, verwonderd en kritisch)

KAASMAKER

Is dat mijnheer Liliënthal?

GOLDSTEIN

Neen. Dit is niet mijnheer Liliënthal.

BOGDANOWITSCH

Wat wilt u dan, meneer Goldstein? U hebt toestemming gekregen om meneer Liliënthal te halen, en nu komt U met iemand anders aan.

GOLDSTEIN

Toch is dit de man die U zoekt.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(flink)

Ja, dit is weer een manoeuvre die ik van Uw soort niet appreciëren kan, meneer Goldstein. Wij geven U verlof om een bepaalde persoon hier te halen, en U maakt er handig gebruik van om ons 'n ander voor de neus te schuiven.
Mijne heren, indien wij dit gaan toelaten...

JACKSON

Wacht eens even, Bowden, waarschijnlijk heeft Goldstein zijn bedoelingen met deze man.

AGATHA BOTHA

Die man moet naar 'n dokter. Hij heeft bloed aan z'n gezicht.

VON SAUERBRONN

Wie is dat?

SNAKEGRAVE BOWDEN

Heeft hij iets met dat gedoe daarbuiten te maken?

GOLDSTEIN

Heren... mejuffrouw... deze man wordt verdacht... van moord. Op graaf Bernadotte.

(Algemene verbijstering. Anderborg rijst op en kijkt de twee verstard aan)

VON SAUERBRONN

Wat?!

SNAKEGRAVE BOWDEN

(kan hier alleen maar medelijden voor opbrengen)

Maar... beste Goldstein toch... begrijp je dan niet dat díé naam in deze vergadering, hier, in tegenwoordigheid nog wel van professor Anderborg...

GOLDSTEIN

Maar hij heeft het niet gedaan, hij is onschuldig!

(Er is weer een ogenblik onwezenlijke stilte, de afgevaardigden kijken elkaar niet-begrijpend aan. In de deur zijn Liliënthal en Chaja verschenen, gevolgd door Bibaz, Manasse, de gevangenbewaarder, Rachel en Esther)

VON SAUERBRONN

Meneer Goldstein, wilt U ons astublieft even duidelijk verklaren wat U wilt.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Dat hoeft niet; deze man is hier volkomen onreglementair. Ik verzoek de heer Goldstein zich met zijn arrestant te verwijderen en ons niet te storen in ons werk.

GOLDSTEIN

(bijna smekend, maar struikelend over z'n eigen woorden)

Deze man heeft water gegeven aan dorstige Arabieren, hij heeft hij heeft welgezindheid gepredikt tegenover Engelsen, deze man heeft onze wetten

overtreden, deze man heeft gezegd... spreek, Ezra, spreek!

(Allen zijn van hun stoelen opgerezen, groot en belangrijk, en allen kijken Ezra kritisch-afwachtend aan. Maar er volgt niets dan een pijnlijke stilte. Maar dan komt Chaja naar voren, hartstochtelijk:)

CHAJA

Spreek, Ezra, spreek!

SNAKEGRAVE BOWDEN

En wat doet die juffrouw hier!

VON SAUERBRONN

En al die mensen daar?

KAASMAKER

Wat móét dat!

SNAKEGRAVE BOWDEN

(tot de vergadering)

Mensen, ik waarschuw jullie: wij worden hier brutaalweg betrokken in een interne joodse kwestie. Als wij niet oppassen zitten we aanstonds tot over onze oren in de heksenketel van het Midden-Oosten.

GOLDSTEIN

(smekend)

Doctor Bowden!... Professor... Voorzitter... dit...

SNAKEGRAVE BOWDEN

(nu werkelijk kwaad)

Och meneer Goldstein, ik begrijp niet waar U de brutaliteit vandaan haalt! Wat hebben wij met Uw misdadigers te maken! Hébt U dan geen eigen staat en geen rechterlijke macht!

(Stilte. Goldstein laat het hoofd verslagen hangen)

GOLDSTEIN

't Spijt me. 't Spijt me, heren... ik...

JACKSON

Mag ik die man een vraag stellen?

SNAKEGRAVE BOWDEN

(met anderen schouderophalend)

Maar Jackson!...

VON SAUERBRONN

Ontruim eerst de zaal!

JACKSON

Nee wacht, stil!...

(tot Ezra)

Ben jij voor deze functie opgeleid?

(stilte)

Je weet toch wat je hier moet komen doen?!

(stilte)

Of weet je niet eens waarom wij hier zitten?

(Ezra knikt zwakjes nee, en zegt dan nauwelijks verstaanbaar)

EZRA

Ik heb begrepen, dat U iemand zoekt. Maar... dat ben ik niet.

(De zaak wordt ridicuul. Men haalt de schouders op en schudt het hoofd)

VON SAUERBRONN

Neem die man mee, Goldstein, en laat ons met rust.

AGATHA BOTHA

Ik vind dit wel 'n beetje ver gezocht!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ik heb jullie voor deze dingen gewaarschuwd.
Ik blijf erbij: we hadden in Edinburg moeten zijn, Edinburg!

JACKSON

Nog één vraag!...

VELEN

Maar Jackson!...

JACKSON

Voor alle duidelijkheid.

(tot Ezra)

Je weet toch wél waarvan ze je verdenken? Ik bedoel, wat meneer Goldstein zoëven zei...

(stilte)

GOLDSTEIN

Hij zwijgt. Hij zal voor deze vergadering blijven zwijgen.
En toch is hij de enige die hier als Christus spreken kan!

VON SAUERBRONN

Waarom? Omdat hij zwijgt?!

(Goldstein haalt de schouders op)

AGATHA BOTHA

Waarom dán? Omdat ie water geeft aan Arabieren?
Ik zie nog steeds 't verband niet.

SNAKEGRAVE BOWDEN

(geestig)

Waarschijnlijk omdat hij welgezindheid predikt tegenover Engelsen, volgens Goldstein. Maar daar zie ik het christelijke niet van in.

CHAJA

(door haar hartstochtelijkheid allen 'n ogenblik verbijsterend)

Mensen!... Mevrouw!... ik ben een slechte vrouw! Ik ben een hoer! Ja dat beken ik, daar kom ik voor uit, U mag allemaal op mij trappen! Maar hij heeft niet op me getrapt! Hij is de eerste die me niet geslagen heeft! Hij heeft me uitverkoren! Hij heeft me liefgehad met zijn ogen, met zijn hart, mensen, en ik zal mijn kind terugzien!
Hij heeft het gezegd! En hij...

KAASMAKER

Ja is het nu genoeg?!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Voorzitter, waar blijft Uw gezag!

CHAJA

Mensen, er is een hemel! Geloof dat toch van mij! Hij heeft me laten zien dat er een hemel is! Er is een Vader die zich over ons ontfermt!

VON SAUERBRONN

Uw mededeling wordt voor kennisgeving aangenomen.

BOGDANOWITSCH

Goldstein, ontruim de zaal!

JACKSON

Ik heb nog stééds geen antwoord op mijn vraag!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Jackson!, ik...

JACKSON

(tot Ezra)

Wat antwoord je zelf op die beschuldiging!

EZRA

(na 'n pauze, kalm en duidelijk)

Ik ben de moordenaar van graaf Bernadotte.

(Allen zien elkaar aan. In Jacksons blik is zelfs iets als 'n triomf te bespeuren, dat hij het eruit gekregen heeft. Dan kijken ze Ezra weer aan met 'n mengsel van belangstelling en afgrijzen.

Maar voor dat iemand iets kan zeggen begint er buiten een luid tumult; kreten van een opgewonden massa klinken op, 'n steen vliegt door het raam naar binnen)

VON SAUERBRONN

Wat is dat!

KAASMAKER

Wat heeft dat te betekenen!

SNAKEGRAVE BOWDEN

Dat is om die mán natuurlijk!

JACKSON

Ga weg hier!

BOGDANOWITSCH

Goldstein, ontruim de zaal, zeg ik je!

(Weer vliegen enige stenen door de ruiten, er ontstaat het begin van 'n paniek)

ENIGEN

Weg hier! Weg hier, Goldstein, anders gaan wíj d'r ook nog aan!

(Maar Goldstein hoeft geen hand meer uit te steken, want Ezra loopt zelf tussen de angstig voor hem terugwijkende congresleden door naar het raam, stoot het open en gaat naar buiten)

MANASSE

Hij is onschuldig!

CHAJA

Hij heeft het niet gedaan, hij offert zich op, hij offert zich op!!

BODE

(kijkt ontzet naar buiten)

Ze komen de trappen op! Ze halen hem van de trappen af! Ze hebben hem te pakken! Ze...

(Hij slaat de handen voor de ogen en keert zich af, terwijl het tumult plotseling tot een massale schreeuw oploopt)

CHAJA

(is in uiterste smart naar het raam gelopen, komt terug en roept, terwijl ze wankelend het toneel verlaat, in een van pijn doorscheurde exclamatie uit:)

O Ezra, Ezra! O Israël!...

(De andere Israëliërs verlaten achter haar het toneel, verslagen en in grote droefheid)

GOLDSTEIN

O Israël!...

(Het tumult sterft weg. De vergadering heeft het ietwat overrompeld en verbijsterd aangezien. Men kijkt nu elkaar zenuwachtig en verslagen aan, en weet eigenlijk niet goed wat te zeggen. Snakegrave Bowden is de eerste die zijn behaviour weer terug heeft, en die verklarend uitbrengt:)

SNAKEGRAVE BOWDEN

Ja ja, het Midden-Oosten.

ANDERBORG

Maar... wat hebben ze met hem gedaan?! Bode, wat...

(Maar de bode staat zelf nog als verlamd voor zich uit te kijken en kan geen woord zeggen)

DENEMARKEN

Ontzettend!

KAASMAKER

Maar... ik begrijp het nóg niet. Wás dat nou de moordenaar?

JACKSON

Als je 't mij vraag, já.

AGATHA BOTHA

En waarom riepen die anderen dan: ‘Onschuldig’?

SNAKEGRAVE BOWDEN

Begin er niet aan, mensen, begin er niet aan. Dit is een temperament waar wij níét achterkomen, werkelijk.

VON SAUERBRONN

We doen het beste ons daar zo snel mogelijk overheen te zetten.

SNAKEGRAVE BOWDEN

Absoluut. 'n Incident. 't Zoveelste. En waarschijnlijk niet 't laatste.

(Maar het is 't merendeel der vergadering aan te zien dat zij de verslagenheid nog niet zo vlúg kwijt zijn. Ze gaan afwezig, respectievelijk hoofdschuddend, zitten. Bogdanowitsch echter, die dat bredere standpunt blijkbaar makkelijk delen kan, tikt met de hamer)

BOGDANOWITSCH

De Oekraïense afgevaardigde had het woord.

(deze komt ietwat versuft overeind, raapt verstrooid wat papieren bij elkaar en probeert zich te concentreren.

Bogdanowitsch kijkt hem nog eens afwachtend aan, en zegt dan ongeduldig:)

Ja gaat Uw gang, gaat Uw gang.

OEKRAÏNE

E... om dus weer op de Christusfiguur terug te komen, zoals zij leeft in de Oekraïense volksziel, dan moeten wij constateren...

DOEK
EINDE
Amsterdam, 12 oktober 1950

Mijn oorlog

Waarom

Dat ik nog leef is een wonder.
De hele Tweede Wereldoorlog is over Maastricht heengekomen.
Zoals over Utrecht, Sneek, Aarhus, Dinant, Orléans enzovoort.

Neen, bedreigender want de stad van Sint Servaas lag heel kwetsbaar. Op een knooppunt van belangrijke verbindingslijnen en vlak naast de geduchte noordpunt van de Maginotlinie, het fort Eben Eymael, een gigantisch blok gewapend beton vlak over de Belgische grens. Zijn zware kanonnen stonden recht op de weg naar Aken gericht, te beginnen bij Maastricht. Tien salvo's en de stad zou plat liggen. Totaal.

Dat ik nog leef, is dan ook een wonder.
Ook ten opzichte van wat er zich verder afspeelde en waarvan in Noord-Nederland zo weinig bekend is.

Hoe het allemaal heeft kunnen gebeuren is niet te verklaren.
De massale waanzin van een prachtig volk.
Een volk dat Goethe, Schiller en Beethoven voortbracht, door een landgenoot van Mozart verleid tot het plegen van misschien de grootste wandaad uit de geschiedenis.

Iedereen heeft het persoonlijk moeten doorstaan.
Daarom wil ik het nog eens op papier zetten, want je raakt het nooit meer kwijt. Wat ik met mijn vrouw Quirina en gezin op de Hertogsingel nummer 57 in Maastricht beleefd heb.
De verschrikkingen, de angsten, de onderdrukking, de vernedering, de strijd. En ook bij tijd en wijle het onbeschrijfelijk plezier, want alle gemoedsaandoeningen waren in die tijd verhevigd, het ging om leven of dood.

Ik vertel het heel persoonlijk. Met naam en toenaam.
Vergelijkbaar met het lot van de mensen uit Utrecht, Sneek, Aarhus, Dinant, Orléans en alle alle anderen.

1. Ga rustig slapen

Ze kwamen 's ochtends zo ongeveer om half zes, zes uur.

De avond tevoren hadden we nog met de buurt een gezellig kienavondje gehad in Theo Kochs restaurant ‘Aux Arcades’ tegenover de Sint Lambertuskerk. Gevolgd door een voortreffelijk etentje want de dikke Koch, 'n geboren Duitser, was een gerenommeerde kok.

We waren dus laat in bed, en na al die goede wijn sliep ik vast.

Quirina was het eerst wakker. Ze had een vreemd geronk gehoord buiten. En toen ze mij gepord had, hoorde ik het ook.

Plotseling gevolgd door een zware dreun op afstand.

Jezus, dat is het fort Eben Eymael, er is wat aan de hand.

Ze komen eraan, dacht Quirina.

Kan niet, zei ik, minister Colijn heeft gezegd ga rustig slapen, ons gebeurt niks, Nederland is neutraal.

Maar het geronk hield aan, er schenen vliegtuigen over te komen en we werden allebei ongerust. Nee, eigenlijk meer opgewonden, dit zou wel eens oorlog kunnen zijn, spannend, nog nooit meegemaakt.

Even wachten op het volgende schot uit Eben Eymael.

Maar dat kwam niet, en ook verder was het ineens stil.

We kleedden ons vlug aan en gingen buiten kijken.

En zagen dat een stralende zon was opgegaan om van die tiende mei een heerlijke lentedag te maken.

We bleken niet de enigen op straat, er stonden mensen voor hun deuren vreemd te kijken, maar de opvallendste was buurvrouw Solleveld. Mevrouw Solleveld was een echte Duitse, nogal flink van omvang, getrouwd met een ambtenaar van de Stroomverkoopmaatschappij.

Ik had haar altijd verdacht van nazi-sympathieën maar ze liep nu in 'n fraai beige mantelpak opgewonden met 'n paraplu in de lucht te zwaaien. ‘Da kommen sie’ schreeuwde ze, ‘die Schufte, de Schmierlappe, sie kommen!’

De verwarring werd nog groter toen er van op de hoek geweervuur klonk. Hoe kon dat, waren de moffen nu al in Maastricht?

Jazeker, nog geen tien minuten later kwamen twintig dertig groengeüni-

formeerde stoottroepers voorzichtig verspreid over de singel geslopen. Ze keken omzichtig om zich heen, geweren schietklaar. Maar toen ze alleen maar stomverbaasde mensen uit de ramen en voor de deuren zagen lachten ze vriendelijk, het waren heel aardige jongens.

Dan ineens weer 'n zware ontploffing, maar die kwam van de andere kant; onze genie had de stalen overspanning van de Maasbrug laten springen om de doortocht te verhinderen.

Dat dit niets geholpen had bleek al binnen 't uur.

Langzaam aanzwellend, in prachtig gelijke cadans kwam het dichterbij. Een geluid uit een andere wereld.

Een in stukjes gehakte donder. De bodem trilde.

Eskadron na eskadron, ijselijk perfect, in volmaakt gelijke marsdreun, de kapiteins voorop, ertussenin zo nu en dan 'n pantserwagen.

Vlak voor ons huis gaf er een 'n kreet en ze begonnen te zingen. Een van die prachtig vloeiende Duitse liederen die zo zuiver in de maat van hun marsdreun vielen.

‘Und wir fahren, und wir fahren, und wir fahren gegen Engeland’, het was adembenemend.

En verschrikkelijk.

We stonden erbij en keken ernaar.

Mevrouw Solleveld had zich inmiddels verkleed en stond nu in een lichtblauw complet op de stoep. Met een van gram verbeten gezicht, ik wist nog steeds niet wat ik ervan moest denken.

Het voorbijmarcheren duurde 'n paar uur. Duizenden, duizenden. Vrolijke kerels, sommigen met bloemen in 'n knoopsgat, zingend. Frischfrölicher Krieg.

Mijn vrouw ging het kind verzorgen en ik nieuwsgierig de stad in. Algemene verwarring en onbegrip.

De mensen liepen door elkaar, eigenlijk meer verbaasd dan bang, 'n NSB'er stapte stralend naast een Duitse soldaat, 'n ander in z'n zwarte uniform (had ik in jaren niet meer gezien) deelde aan Duitsers chocolade uit, de cellist Bonfrère stond voor zijn deur te huilen en de oude edelsmid Kersten liep geagiteerd door de Lenculenstraat. Hij had de ploerten al voelen aankomen, zei hij, hij was 's nachts om drie uur al de Sint Pietersberg op-

geklommen en had de eerste bommen op Eben Eymael zien ontploffen. Hij kon niet meer stilstaan, hij trilde over zijn hele lichaam.

En ik zag de Maasbrug. Inderdaad aan de Wijkerkant in elkaar gedeukt, en ook de Wilhelminabrug was vernield, maar de Duitsers hadden al een noodoverspanning gelegd.

Dan naar de kazerne want daar zat mijn broer Henri. Die was soldaat, ja zelfs korporaal en opgeroepen om het land te verdedigen.

Henri was een fijngevoelig pianist, voortreffelijk Beethovenvertolker, en ik verdacht hem ervan dat hij met de toetsen beter overweg kon dan met 'n geweer, ik geloof nooit dat hij zou durven schieten.

En inderdaad, achter de hekken van de Tapijnkazerne stonden ze met z'n honderden, het Nederlandse leger, allemaal krijgsgevangen voordat er een schot gelost was.

Ze keken 'n beetje suf, duidelijk te vroeg gewekt, en ze begrepen het niet goed. En die uniformen leken me ineens zo onbeduidend lichtgroen, volkomen ongevaarlijk vergeleken met die van de Duitse bataljons.

Henri zei ook dat hij niet goed wist wat er allemaal gebeurde, maar hij werd naar binnen gecommandeerd om op transport te worden gesteld naar Neu Brandenburg, ergens diep in Duitsland.

Terug thuis lag er een oproep om me zo spoedig mogelijk in het vlak achter ons liggende ziekenhuis Calvariënberg te melden. Daar waren de eerste gewonden binnengebracht en röntgenoloog Van der Plaats had te weinig apparatuur. Ik had me tien maanden eerder als tandarts op de Hertogsingel gevestigd en beschikte over een fonkelnieuw mooi röntgenapparaat.

Wat ik in het ziekenhuis te zien kreeg deed me verstijven.

Met tientallen lagen ze in de zalen en in de gangen.

Met afgerukte benen, voeten, armen. Met gapende wonden, vernielde geslachtsdelen, opengereten buiken, uitpuilende darmen, bloed, bloed, bloed...

Ze lagen om hun moeder te roepen, te kermen, te sterven.

'n Kaplaantje rende van de een naar de ander, de dienstdoende nonnen konden het niet meer aan, er werden alsmaar nieuwe naar binnen gebracht, sommigen door vlammenwerpers afzichtelijk verbrand. Bijna allemaal Belgen van het fort Eben Eymael, 'n enkele burger ertussen.

Ik stond aan de grond genageld. En was meteen afgestompt.

Ik bleef 'n tijdje ernaar kijken en raakte niet eens bewusteloos.

Ging dan met 'n verwezen blik naar Van der Plaats.

Die gaf me wat röntgenplaten en enige ongelukkigen die nog konden lopen strompelden met me mee naar huis.

Voor het eerst probeerde ik röntgenfoto's te maken groter dan een tandfilm. En tot mijn niet geringe trots lukte het meteen. Ik was ineens weer bij zinnen, ik lokaliseerde granaatscherven in schouders, handen en armen en zelfs een verdwaalde kogel in een bovenbeen.

Ik was geen toeschouwer meer, ik kon helpen, ik was medespeler geworden in het drama.

Ik bracht de arme kerels mét hun foto's weer terug naar het ziekenhuis voor operatie en haalde nieuwe op, en dat ging zo de hele dag door. En iedere keer zag ik mevrouw Solleveld in 'n andere jurk op de stoep staan. Gek dat in zo'n verschrikking zo'n frivoliteit je aandacht vangt, ik was kennelijk alle gevoel voor waarden kwijt.

Wat 'n garderobe heeft dat mens, dacht ik, en waarom moest ze zich alsmaar verkleden. Uit angst? Uit woede? Wat 'n merkwaardig vrouwelijke reactie!

Om elf uur 's avonds viel ik doodmoe in 'n stoel.

Maar er werd aangebeld.

Voor de deur stond een allervriendelijkste Duitse Hauptman, die beleefd vroeg of hij met enige mannen in mijn huis mocht slapen.

Ik stond versuft, afgemat, stamelde dat ik daar geen bedden genoeg voor had. Maar dat was helemaal niet de bedoeling, zei hij, ik had 'n vloer en waarschijnlijk nog 'n kelder, dat was voldoende als ze maar 'n dak boven hun hoofd hadden.

Meer vanwege hun correcte optreden dan uit angst voor hun vervaarlijk wapentuig liet ik ze binnen, er was er niet een die Heil Hitler riep, tweeëntwintig man. En ik weet bijna zeker dat als ik nee had gezegd ze weer beleefd waren verdergetrokken.

Ze roken naar leer, zweet en olie, ze hadden van die gave bruingebrande koppen. De helft dook de kelder in, de anderen zouden zich op de vloer van de zitkamer installeren.

Een ging nog even mijn praktijkkamer bewonderen, z'n vader was tandarts in Bielefeld. Maar hij vond mijn nieuwe Ritter-apparatuur minstens zo mooi, hij feliciteerde me.

'n Ander bekeek mijn boeken, zag Balzac staan, en Valéry en Gide. Hij nam Valéry van de plank en wilde een praatje beginnen over het gedicht Le Cimetière Marin, maar de kapitein beduidde hem dat ik moe was, verontschuldigde zich nogmaals voor de overlast, en gaf 'n teken dat ze moesten gaan rusten.

De helmen gingen af, de geweren tegen de muur, de koppels met patronen, handgranaten en dolken in 'n hoek, de kamer was plots een volledige wapenopslagplaats. Dan gingen de jassen en de laarzen uit, en ze gingen liggen op 'n rijtje, vriendelijk en vredig.

Ik naar boven en inderdaad doodmoe in bed.

In 'n toestand die ik van m'n leven niet heb kunnen begrijpen.

Wat was er in gódsnaam aan de hand!

De avond tevoren hadden we nog gezellig bij Theo Koch gezeten, mijn vader hield niet van Duitsers, mijn Luikse peetoom Joseph haatte ze sinds 14-18 als de pest, en nu had ik welwillend Hitlers halve leger in huis, wat gebeurde er toch?! Al het bloed en de kermende gewonden kwamen me voor de geest, en ik dacht aan m'n röntgenfoto's en...

Maar ik viel in slaap. Heel diep. En hoorde niets van wat er die nacht nog voorviel.

En toen we de volgende dag wakker werden, waren ze beneden allemaal weer verdwenen. In de kelder was geen spoor meer te ontdekken, de zitkamer was netjes opgeruimd en ik heb nooit, nooit meer iets van ze vernomen.

Waarschijnlijk voor hun vaderland allemaal de dood in, zoals ik later hoopte.

Raar.

2. Sind Sie Arisch?

De volgende dag begonnen we langzaam in te zien hoe we overrompeld waren. We waren in oorlog en de radio berichtte dat er overal gevochten werd.

Lang erover nadenken was er niet bij, m'n patiënten kwamen gewoon hun afspraken na, nog niet beseffend dat het leven radicaal zou veranderen. En als ik even vrij had ging ik weer getroffenen ophalen in het ziekenhuis.

Daar was het bloedbad nog steeds in volle gang, met dien verstande dat er nu ook gewonde Duitsers werden binnengebracht.

Een ervan, met 'n bloederig noodverband om z'n rechter kniestomp (de rest van het been was eraf) vroeg vanaf zijn brancard verwijtend wat wij toch tegen Duitsland hadden, waarom hadden wij die oorlog gewild! Ik moest eens naar Frammersbach in de Spessart komen, zijn geboortedorp. Het was de mooiste plek op aarde en ik zou er overal welkom zijn.

Arme jongen, hij lag onbegrepen te huilen.

Ook greep 'n man uit Tongeren me bij de arm. Hij had een weggeschoten strottenhoofd z'n hals was een en al windsels. Hij schreef op 'n stuk papier dat we nu konden zien wat ervan kwam als een groot en edel volk als het Duitse zo onrechtvaardig behandeld werd.

Twee dagen later was hij dood.

Na 'n paar dagen arriveerden bij Van der Plaats 'n paar extra röntgenapparaten en mijn hulp was niet meer nodig. Ik bleef wat langer thuis en de tandheelkunde ging gewoon door.

De mensen spraken verward en angstig. Het was er dus toch van gekomen, maar het zou nu dan ook gauw afgelopen zijn, de geallieerden waren ijzersterk.

Voor mijn raam marcheerden de eskadrons nog steeds voorbij, nog steeds zingend, nog altijd gegen Engeland. En ook verschenen er nu grote tanks en kanonnen die het wegdek vernielden, soms 'n veldgrauwe auto met 'n generaal of zoiets er in.

En het luchtalarm gilde, voor het eerst hoorde we de afweer knallen en moesten we de kelder in. En door het kleine raampje zag ik soms getroffen Franse vliegtuigen als dode vogels omlaagvallen.

Maar er werd dus gevochten, die Duitse opmars kon niet lang meer duren,

de Maginotlinie was onneembaar. En met heimelijk genoegen begon ik dan ook naar de voorbijtrekkende legers te kijken, ze zouden het niet lang meer maken, daar liep allemaal kanonnenvlees

Alleen jammer dat het weer bij de arme Belgen moest gebeuren.

Duikbommenwerpers gierden over ons heen om 'n eindje verder hun vernietigende lading te laten neerploffen. Met ijselijke precisie.

En met verschrikkelijke gevolgen zoals je kon vermoeden.

Ze vlogen af en aan, en dat duurde dágen.

Maar dat het niet alleen in België oorlog was, hoorden we door de radio. Ook in de Elzas werd gevochten en bij de Grebbeberg hield het Nederlandse leger stand. Er schenen Duitse parachutisten bij Den Haag en Leiden te zijn geland, Rotterdam was gebombardeerd, en ietsje later kwam het bericht dat de koningin naar Engeland was gevlucht.

Wat laf! Wij, het Nederlandse volk, in doodsnood, en zij veilig ervandoor! Als je dat vergeleek met Leopold van België die net als zijn vader in 14-18 tot het einde toe bij zijn mensen wenste te blijven. Dát was nog 'ns 'n vorst!

Toen mijn assistente de vierde dag weer eens de deur opendeed verschenen er onverwacht twee zwaarbewapende Duitsers. De ene, volgens zijn zeggen ook tandarts, kwam op me toe en vroeg bruut: ‘Sind Sie Arisch’.

Ik wist niet direct wat hij bedoelde, maar begreep dat ik van het goede ras moest zijn en ik zei ja want ik kon het niet ontkennen. Toen mocht ik zijn maat behandelen want die verging van de kiespijn. De collega bleef er met zijn brutale kop bovenop staan kijken, plaatste nog 'n paar betweterige opmerkingen, maar was tenslotte im grossen und ganzen toch tevreden. En ze vertrokken weer even kort en bondig als ze gekomen waren, mij in vertwijfeling en diep gepeins achterlatend.

Mijn geweten begon aan me te knagen.

Wat zou hij gedaan hebben als ik op zijn vraag geantwoord had: nee ik ben 'n jood. Zou ik zijn maat dan niet hebben mogen behandelen? Zou hij hem verder hebben laten verrekken van de pijn?

Of zou hij mij misschien hebben meegenomen. Of ter plaatse doodgeschoten.

Trouwens, had ik die vent wel moeten helpen.
Had ik niet moeten weigeren?
Waarom was ik zo gedwee? Ik was bang, ik was laf!!

Maar word maar ineens even 'n held!
Ik was aan een nieuw toneelstuk begonnen, ik had tandheelkunde gestudeerd, ik was netjes opgevoed in 'n kunstzinnig katholiek gezin, beschermd en veilig...

En waarom moest ik Arisch zijn?
Wat had dat met al die doden en gewonden te maken?
Was dit wel 'n gewone oorlog net als alle vorige?

Nee, er was meer. Dit was niet alleen 'n grensconflict, dit ging niet alleen om land veroveren.

En spoedig werd er nogal wat duidelijk, alle vroegere berichten uit het Duitse rijk bleken op waarheid te berusten.
Er marcheerden namelijk steeds minder soldaten voorbij, dat wil zeggen ze hadden een andere kleur, de uniformen waren bruin met hakenkruisen op de mouwen. De kerels die erin zaten waren wat dikker en wat ouder en ze liepen niet zo netjes in de pas.
En ze zongen een ander lied, zij het even vloeiend van melodie:

> 'Die Strasse frei... den braunen Bataljonen
> SA marschiert... mit ruhig festem Schritt'...

Prachtig, de galm dreef feestelijk langs de huizen, en toch... hoe beangstigend was het!
'n Donker gevoel maakte zich van ons meester, en terwijl buiten de zon met de dag steeds stralender aan de hemel verscheen, doken we onweerstaanbaar de nacht in.

3. Die Koch!

Toen ik 'n paar dagen later in het ziekenhuis weer wat wou gaan helpen werd daar op dat moment alles radicaal veranderd.

'n Kleine groep uniformen dreunde onheilspellend binnen: het Duitse Rode Kruis.

Hun officier bekeek even de situatie en vond het kort en bondig Schweinerei. Alles moest worden ontruimd, de gangen schoongeveegd, twee zalen vrijgemaakt voor alleen Duitse gewonden. In de overige zalen mochten nog Maastrichtse zieken worden verpleegd, maar zeker géén soldaten van de vijand. Basta.

Alles ging snel en onherroepelijk, en toen ik voorzichtig een woord van protest inbracht, greep hij me bij m'n revers en schnautzte dat, als ik niet sofort zou oprotten, hij andere maatregelen zou nemen, ik zou wel weten welke. En ik begreep dat we niets meer hadden te willen.

Dat er meer ruimte voor Duitsers moest komen, was wel nodig, er werden er steeds meer binnengebracht. Waarschijnlijk was daar in België of Noord-Frankrijk de definitieve slag aan de gang die de overvallers tot staan zou brengen, zou vernietigen.

Toen ik weer thuiskwam, stond er een vreemde meneer voor de deur.

Het was geen patiënt, maar een Nederlandse officier, gestuurd door een van onze vrienden. Hij moest als krijgsgevangene op transport naar Neu Brandenburg maar wilde niet: Onze eerste kennismaking met de onderduik. We hebben hem twee weken in huis gehad, het was een aardige man.

Zijn echte naam hebben we nooit vernomen, maar ik zal hem nooit vergeten vanwege een opvallende merkwaardigheid.

Hij stond namelijk vaak midden onder het eten van tafel op en ging dan naar de WC. En toen ik hem vroeg wat dat voor rare manier was, zei hij dat hij 'n bepaald soort bloed had dat alle vlooien aantrok.

Hij had een speciale techniek ontwikkeld: met 'n stukje zeep had hij ze zo te pakken. Vandaar.

Hij verdween weer even plotseling als hij gekomen was, maar we wisten nu dat we vlooien hadden, waarschijnlijk Duitse import, en we begonnen overal jeuk te voelen.

Inmiddels had Nederland gecapituleerd, en ik ontmoette eindelijk eens de heer Solleveld. Hij was somber, we gingen een donkere tijd tegemoet, zijn vrouw wist maar al te goed hoe het in het Derde Rijk toeging, en hij gaf me de raad me gedekt te houden, rustig m'n werk te doen en me nergens mee te bemoeien.

In de stad wemelde het nu van de bruine uniformen, de Gestapo deed z'n intrede, op het Vrijthof werd een Kommandatur gevestigd en in het Villapark de Sicherheitsdienst.

Ook struinden er NSB'ers door de straten, demonstratief in hun zwarte tenue, brutaal en zelfverzekerd. Hun tijd was eindelijk gekomen en overal klonk het Houzee, afgewisseld met Heil Hitler.

Tot mijn verbazing zag ik er 'n paar van wie ik het nooit gedacht had. Ingenieur Vos van de Rijkswaterstaat! En de commandant van de marechaussee! En twee van m'n patiënten! En m'n tandtechnici de gebroeders Müller, maar dat was geen verrassing, ze kwamen uit de Elzas en waren altijd al pro-Duits geweest.

In ieder geval was het oppassen geblazen. Hoewel, tegen mij waren de landverraders heel vriendelijk. Mijn familie stond goed bekend, mijn broer was dirigent van de Mastreechter Staar geweest, en waarschijnlijk verwachtten ze dat ik als toneelschrijvende jonge dokter een mooie rol zou kunnen gaan spelen in hun Nieuwe Orde.

Ik deed dan ook heel vriendelijk terug. Even wachten, peinsde ik heer Solleveld indachtig, de oorlog is zo afgelopen en dan gaan ze allemaal de gevangenis in.

Maar die oorlog liep niet af.

Integendeel, uit de radio bralde de ene Duitse overwinning na de andere. Voorzover we luisterden, want de omroep was nu geheel Germaans en je wist niet wat je moest geloven.

Zeker de krant niet, de Limburger Koerier: hoofdredacteur Van den Broek bleek een apert collaborateur, hij schreef lyrische artikelen over een toekomstig grootgermaans rijk van de Noordzee tot de Oeral! Terwijl zijn nog steeds levende voorganger Von Therm (een geboren Duitser!) totaal afwijzend stond tegenover de nieuwe orde!

Wat zat zo'n kleine samenleving toch vreemd in elkaar, wie was wie, wie kon je vertrouwen?

Dus luisteren naar de Engelse zender.

Die langzamerhand ook niet meer om de Duitse successen heen kon.

Hij meldde de ene strategische terugtocht na de andere en de plaatsen die genoemd werden, lagen steeds dichter bij de zee.

Totdat begin juni de heroïsche beschrijving kwam van de evacuatie van Duinkerken, de operatie Dynamo.

Met een enorme krachttoer was het hele Britse expeditieleger terug over Het Kanaal verscheept terwijl men de vijand grote verliezen had toegebracht. Vanaf Engelse bodem zou de strijd worden voortgezet.

Tot de overwinning!

Ja ja.

De Duitsers meldden het feit ietwat anders. De Angelsaksische joodsplutocratische bende had een gevoelige nederlaag geleden, en hoewel er een handjevol ontkomen was, bleek in feite de hele Britse strijdmacht vernietigd. Heil Hitler.

Ik vermoedde toen al dat de waarheid waarschijnlijk in het midden zou liggen. Het gros van de Engelsen had inderdaad de overkant bereikt, maar vraag niet tot welke prijs. De stukgabombardementen waren moordend geweest, vooral Fransen hadden er onder geleden, en nog maanden later spoelden op de Noordzeestranden de lijken aan.

Tot op Ameland en Schiermonnikoog vond men de halfvergane lichamen, sommige zwaar verminkt, vanuit Het Kanaal door het getij meegevoerd naar noordelijker kusten.

Verslagen doorzochten de waddeneilanders de identiteitspapieren.

Barrault Jean Pierre, geboren Arcachon 7.4.1920.

Lavallière Claude Henri Joseph, Poitiers 10.10.1918.

Lebrun Jean Marie René, Lyon 18.7.1919.

James Edward Millary, Buckfastleigh 12.8.1919.

Bauduin Thierry Jacques, Parijs 21.12.1921.

Enzovoort enzovoort.

Mijn God wat hadden die jongens misdaan. In een ver zonnig land bestemd voor een mooi leven, nu voorgoed toegedekt in de Amelandse grond...

Toch begon men zich langzaam aan de noodtoestand te consolideren.

Aan de verduistering waren we al gauw gewend, evenals aan de rantsoenering en het gedoe met de bonnen. We hamsterden zoveel mogelijk en er ontwikkelde zich een soepele zwarte handel.

Vanuit Londen begon radio Oranje uit te zenden, er was een regering-in-ballingschap gevormd, en koningin Wilhelmina sprak ons hoogstpersoonlijk moed in.

Maar van een geallieerde actie merkten we niets meer, in de lucht geen enkel Frans of Brits vliegtuig. En als een ondefinieerbaar virus doortrok ons een gevoel van twijfel en onzekerheid, een permanente vage angst die niet meer weg te cijferen was.

Maar je vermande je. Iedere dag ging de zon op, het leven ging door. Quirina was weer in verwachting en de mooie lente ging over in een nog warmer zomer. En als je je niet te veel aan de bruin- en zwarthemden stoorde kon je in de mooie omgeving van de stad best aardige wandelingen maken.

Op zondag 22 juni deden we dat.

Quirina duwde de kinderwagen (dochter Angela was inmiddels ruim een jaar) en we kwamen op het Sint Lambertusplein langs de ‘Arcades’, de bekende kroeg van Theo Koch.

En daar hielden op dat moment drie grote groene Duitse auto's stil. Eruit sprongen 'n paar Burschen, die hakkenklikkend de portieren openden. En te voorschijn kwamen drie hoge generaals, althans dat vermoedde ik, want ze hadden rode strepen op hun broek.

Doelbewust gingen ze het restaurant in.

Wij nieuwsgierig aan de overkant.

En inderdaad, na 'n kwartier kwamen ze er weer uit, de Burschen nu beladen met potten, pannen, pollepels en allerhande ander eetgerei. Alles werd zorgvuldig in de auto's geladen en tot slot kwam glunderend Theo Koch himself te voorschijn. Om, begeleid door een der generaals, ook in te stappen. En ze reden weg.

Hoe nu??

Het antwoord kwam nog dezelfde avond: Frankrijk was gevallen.

En in dezelfde trein bij Compiègne waarin in 1918 de Duitse capitulatie was bezegeld, wenste de Führer nu de Franse overgave in ontvangst te nemen.

Natuurlijk gevolgd door een bruisend feestbanket voor de hele nazi-top

met generaals. En onze dikke van de ‘Arcades’ moest dat bereiden, bevel van Hermann Goering!

We waren met stomheid geslagen.

Theo Koch kokend voor Adolf Hitler en zijn ploertendom!!

Maar evengoed, wat 'n uitverkiezing! De pafferige rijksmaarschalk had zo langzamerhand half culinair Europa tot zijn beschikking, maar om echt fijn te eten moest hij iemand hebben uit Maastricht.

Die Koch!

Had ik toch gelijk dat ik zijn menu's altijd zo voortreffelijk had gevonden. Schoft.

Maar we zouden hem wel krijgen!

Twee dagen later zag ik nog iets wat ik tot dan toe niet had meegemaakt. Voor de stoffenwinkel van Salomons stopte een grote wagen van de Sicherheitsdienst. Twee bruinhemden gingen de zaak binnen en kwamen er wat later weer uit.

Met Salomons en zijn vrouw en twee dochters.

Ze keken bedrukt.

Ze moesten alle vier instappen en de auto reed weg.

Waarheen? Waarom?

4. Wat is een jood

Het was toen dat ik me voor het eerst begon af te vragen wat eigenlijk een jood was. Welnu, ik weet het nóg niet.

Als jongen had ik Monny Cohen gekend, 'n olijke knaap die goed kon voetballen. En de opschepper Dé Polak, 'n verwend jongetje uit de Wilhelminasingel. En Yvonne Leek, en het meisje Horn. En Eddy von Geldern en de jongens Levy en die van Frank van Maison Louis.

Het enige verschil met ons was dat ze niet bij de katholieken in het Villapark op school zaten, maar op de rijksneutrale in de Helmstraat.

En die moesten ineens worden opgeruimd, die waren de oorzaak van alle kwaad in de wereld.

Hoe kon dat? Hoe beredeneerde men dat? Was ik al die tijd zo onnozel of blind geweest dat ik dat niet wist?

Waren de joden, zoals iemand mij vertelde, van 'n speciaal ras dat, meestal uit afgunst eeuwenlang vervolgd, zich wel eens hinderlijk op zichzelf terugtrok?

Nou en? Het percentage speciale Maastrichtenaren was even groot en ik weet zeker dat als die even lang vervolgd zouden worden, zij precies dezelfde trekken zouden vertonen.

Maar Maastrichtenaren worden niet vervolgd.

Allicht, ze presteren minder omdat ze luier zijn en veel te gemakkelijk van aard.

En ze zijn zo gemakkelijk omdat ze niet vervolgd worden, de vicieuze cirkel.

Maar de joden zijn uitgezwermd over de hele wereld, zij nemen het eigene aan van de samenlevingen waartussen zij vertoeven en trekken dan toch één lijn.

Dat zegt me niets. Ik woon al vijftig jaar tussen de Hollanders, maar ik blijf Maastrichtenaar. En als ik lang in Timboektoe of Archangel zou zitten, zou ik me toch nog het meest tot een aldaar verdwaalde Limburger voelen aangetrokken.

Ligt het aan hun religie, aan hun vastomlijnde Wet?

Onwaarschijnlijk. Joden praktiseren niet ferventer dan christenen, en even-

als deze hangen ze aan hun belijdenis voornamelijk als ze in de verdrukking zitten of, in tijd van vrede, als het hun goed uitkomt. Ik geloof dat er in de sjoel vaak meer gehandeld wordt dan gebeden, iets wat vele christenen in hun kerken ook wel zouden willen.

Of ligt het aan de besnijdenis. Onzin, ook Amerikanen nemen vaak de voorhuid weg, al zijn ze methodist of presbyteriaan, kwestie van hygiëne.

Kortom, ik kom er van m'n leven niet uit, en dat hoeft ook niet, godzijdank zijn er verschillen tussen de mensen, en zonder die Duitse inval zou het ook nooit een vraagstuk zijn geworden, want tot 1940 was antisemitisme in Maastricht een onbekend verschijnsel.

Mijn moeder kocht stoffen bij Salomons, de oude Von Geldern was deken van de advocaten, joden vierden met ons carnaval, en ene Wijngaard stond bij de Mastreechter Staar op de voorste rij. Mijn broer had hem daar neergezet, niet omdat hij jood was, maar omdat hij een heldere tenor had en een goed maatgevoel.

Maar ik was dus arisch. En hoewel ik daar niets van voelde, zette het me toch aan 't denken.

Hier was meer aan de hand dan 'n territoriaal conflict. Hier werd een samenleving beschadigd, 'n mentaliteit bevuild. Hier werd 'n stuk menselijkheid verkracht, in stukken gehakt

En voorzover joden dan iets aparts hadden, ik dweepte met Thomas Mann, met Franz Werfel en met Carl Zuckmayer. Ik hiel van Mendelssohn, ik had eens Bruno Walter zien dirigeren en nog nooit heb ik Beethovens vioolconcert zo vervoerend horen interpreteren als door Simon Goldberg.

Trouwens, laten we wel wezen, wie was Jezus Christus?

En de gedachten groeven dieper.

Dat we nu Duits waren was erg. Maar Nederland is ook al eens Frans geweest, en Spaans en Oostenrijks, en daar zijn we altijd onderuit gekomen. Maar dat ging om land, om politiek, strategie, om economie, dingen die altijd te herstellen zijn; een verdorven geest is niet meer te genezen.

Ik voelde me langzamerhand dan ook diep geraakt, hier kon niet lijdelijk worden toegezien. Al die uniformen begonnen me tegen te staan, die ar-

rogante koppen werden walgelijk, wat 'n lelijk soort mensen was het eigenlijk, en voor het eerst in mijn leven voelde ik haat.

Haat is een vreemd verschijnsel, vooral als je het nog nooit gekend hebt. Haat is níét het tegenovergestelde van liefde.

Liefde kan genezen, liefde kan overgaan, plaats maken voor 'n nieuwe.

Haat niet.

Haat kan vervlakken maar verdwijnt nooit geheel.

Haat laat littekens na; ondanks beter begrip of vergeving vervlakt haat hoogstens tot wantrouwen of afkeer.

En ik meen dat dit de tweede grote misdaad van het nationaal-socialisme is geweest: we zijn de Duitsers gaan haten en dat zal nooit meer helemaal genezen.

Toen ik dan ook hoorde dat ook de familie Levi uit ons midden was weggerukt, wist ik het: dit was ook míjn oorlog. MIJN OORLOG!

Maar hoe?

Tegen deze overmacht?

Ik had nog nooit 'n geweer van dichtbij gezien. Doodschieten lag mij niet, ook en zeker niet als sluipschutter.

Afwachten dus, er zat niets anders op. Er kwamen zeker nog gelegenheden om iets te doen. Op mijn manier.

Te ondermijnen. Te ontregelen. Ze dwars te zitten.

Maar voorlopig gewoon blijven werken.

Me verbijten.

Want dat het lang zou duren werd met de dag duidelijker.

Ik had al twee weddenschappen gewonnen dat het niet voor 1 januari afgelopen zou zijn, en toen we hoorden dat ze praktisch de hele Balkan hadden veroverd en in Engeland de ene stad na de andere platbombardeerden, werd de situatie uitzichtloos

Duitsland wint voor Europa op alle fronten, was hun kreet.

Uitzichtloos.

5. Rotkruezzigarren

Gelukkig hebben we ook kunnen lachen.

Het leven ging door. Broer Henri was met de andere krijgsgevangenen vrijgelaten en zat thuis weer aan het klavier.

Op 27 oktober werd onze eerste zoon geboren, 'n wolk van 'n baby, de voedselsituatie was nog niet eens zo slecht, de eerste moffengrappen deden de ronde. Hitler heette in het Chinees Hang kreng hang, in 't Japans Foetsiemoetie, in het Russisch Slarottimof enzovoort.

Inmiddels bleek Maastricht doorgangscentrum te zijn geworden tussen het bezette Frankrijk en het Vaterland. Achter het station hielden vele treinen 'n paar uur halt, en eruit stroomden iedere keer honderden militairen. Die op het stationsplein meteen op Harry Riemersma's sigarenwinkel afstoven: Holländische Zigarren, dat was het einde!

Harry was dan ook in minimum van tijd door al zijn voorraden heen, hij had helemaal niets meer, en moest uiteindelijk zijn kelder induiken: daar lag nog wat beschimmelde rommel uit de vorige oorlog, indertijd 'n gift van het Rode Kruis voor de arme Belgen.

En z'n vrouwtje poetsen, tot diep in de nacht, sigaar voor sigaar. Maar de vraag was zo overweldigend dat hij ze tenslotte ongepoetst ging verkopen, met de mededeling dat die schimmel juist het bewijs was van hoge Holländische kwaliteit. En de rotzooi vloog de deur uit.

Maanden later verschenen er in 'n dikke auto een hoge Oberst met twee adjudanten, ze kwamen recht op de winkel af. Riemersma dacht dat hij door de mand was gevallen en wegens poging tot vergiftiging zou worden geëxecuteerd; door de achterdeur maakte hij dat ie wegkwam. Maar de drie eisten Rotkreuzzigarren, die waren super? Ze waren ervoor uit Düren komen rijden. En toen Harry's mooie vrouwtje verklaarde dat die tot haar grote spijt waren uitverkocht, begonnen de drie van teleurstelling bijna te wenen.

Ook Theo Koch deed goede zaken. Om de andere dag stonden er Duitse legerwagens voor de deur en vele Rottenführers kregen zijn mooiste gerechten opgediend. De hele middenstand had het trouwens niet slecht. De grenzen waren dicht, men kon voor koopjes niet meer naar Luik of Hasselt, iedereen was op iedereen aangewezen.

Toch voelden de bezetters al spoedig dat ze ons ook met vriendelijkheid niet konden paaien. Vooral hun zwartgeüniformeerde handlangers werden radicaler, de Nederlandse Unie werd verboden, en wie ook maar het geringste teken van Oranjegezindheid gaf, was verloren. Maar goed dat de koningin naar Engeland was gevlucht, begrepen we nu, 'n wijs besluit: ze zou hier van dit brute schorem alleen maar de gevangene zijn geweest.

En als de natuurlijkste zaak van de wereld deed zich een nieuw verschijnsel voor: de illegaliteit, de ondergrondse.

In dit fatsoenlijke land had niemand ooit geleerd bewust tegen de wet te handelen, nu werd het als vanzelfsprekend een deugd. Ongemerkt en je hoefde er geen woord over vuil te maken.

En de besten, de moedigsten, specialiseerden zich hierin en organiseerden zich. Ik kreeg dan ook bezoek van twee betrouwbare personen. Ik werd ingeschakeld in de verspreiding van illegale lectuur (voor directe sabotage vond men mij niet geschikt) en ik schreef enige goed opruiende pamfletten. Een der aangegeven adressen voor verspreiding was... buurvrouw Solleveld. Wat 'n geweldig mens bleek dat! Evenals de fotograaf Frans Lahaye, ook 'n Duitser, die zo mogelijk nog feller anti was dan een van ons.

Ondoorzichtige samenleving!

Wie totáál te vertrouwen bleek was de clerus. Niet een priester of je kon vrijuit met hem praten, en zelfs deken Ingendael, van nature een angsthaas, begunstigde, zij het van op een afstand, iedere ondergrondse actie. Menig jong kaplaantje heeft voor de goede zaak zijn leven gegeven.

Maar iedereen had diep in zijn binnenste angst. Angst als levensgezel. 14 december '41 kregen we ons derde kind, we hadden nu 'n heel gezin, wat zou er van ons worden?

En daar kwam, steeds frequenter, nog 'n ander soort, 'n meer acute angst bij: steeds vaker loeiden in het donker de sirenes en verschenen er Engelse bommenwerpers boven de stad. Maastricht lag uiterst gevaarlijk, het bleek aanvliegpunt voor de overtocht naar het Ruhrgebied en andere industriecentra tot en met Berlijn.

De bezetters hadden rond de stad dan ook een enorm complex schijnwerpers geplaatst, die met hun stralen als lange bleke vingers van alle kanten zenuwachtig de zwarte hemel afzochten totdat ze in hun kruising 'n

vliegtuig hadden gevangen. Dan volgde vanuit onzichtbare jagers een regen van lichtspoormunitie, en vaak genoeg zag je zo'n grote kist in de lucht vlam vatten of ontploffen.

Nog even dacht je aan de arme kerels die erin zaten, en dan maar hopen dat de resten niet met bommen en al op je dak zouden vallen.

22 november 1941 was het zover. 'n Aangeschoten bommenwerper liet zijn lading vallen en de eerste zware ‘blockbuster’ kwam op het zogenaamde blauwe dorp terecht, een eenvoudige stadswijk driehonderd meter van ons huis. 84 mensen dood, vele anderen verminkt, 285 huizen in puin, het was ontzettend.

Wij hadden verscholen gezeten in een der onderaardse gangen vlak om de hoek, prachtig gemetselde kazematten uit de tijd van Napoleon, nu uitstekende schuilkelders. Toen we thuiskwamen zaten er barsten in de muren, dakpannen waren gevlogen en er was geen ruit meer heel. En tot onze verbazing hingen alle gordijnen buiten, door de luchtdruk uit de ramen gezogen.

De Duitsers probeerden uit dit soort verschrikkingen munt te slaan. Nu konden we zien wie onze echte vijand was. Dood en verderf, dat was het oogmerk van de Britten, opgehitst en gefinancierd door de bekende demoliberale joodsplutocratische samenzweerders uit de Verenigde Staten. Asjeblieft.

Om de vrije tijd te doden (je kon nergens meer naar toe) gingen we vaak de omgeving verkennen, iets wat we zonder die oorlog waarschijnlijk nooit zo frequent gedaan zouden hebben.

Zo bezochten we onder leiding van expert ir. Van Schaik eens het binnenste van de Sint-Pietersberg, een natuurmonument dat om meer dan een reden interessant is.

En we vernamen dat deze heuvel meer onderaardse gangen, dan Parijs straten telt. Levensgevaarlijk om er zonder bekwame gids in te gaan, als je verdwaalt, kom je er nooit meer uit. En we leerden dat de Romeinen voor de mergelwinning al in 't jaar nul waren begonnen met graven, dat alle generaties daarna ermee waren doorgegaan, en dat zich, o wonder, diep in het binnenste een der grootste vleermuizenkraamkamers van heel Europa bevond.

En inderdaad, met duizenden hingen de diertjes het ondersteboven in hun winterslaap tegen de muren, heel netjes op 'n rij, je kon ze er zo afhalen en weer terughangen.

Volgens Van Schaik waren erbij uit Polen, uit Hongarije en de Pyreneeën, geringde exemplaren die allemaal ieder jaar naar Maastricht kwamen vliegen om te overwinteren en te baren. Onvoorstelbaar.

Maar het meest verrassende had onze gids bewaard tot het einde.

Uit de lage, minder dan manshoge gangen gekropen, kwamen we in een ruimer gedeelte. Dat waren dus oudere gravingen, want de middeleeuwers diepten met hun primitieve gereedschap de reeds bestaande Romeinse gangen gewoon uit.

En in dit hoge ruime gedeelte, het was eigenlijk een grote hoge zaal, zagen we in het donker tegen het plafond lange rekken hangen waaraan grote en ook kleinere doeken waren bevestigd, vlak tegen elkaar.

We waren nog niet ter plaatse of uit het pikkedonker was ineens 'n bewaker verschenen.

Heel voorzichtig maakte hij op ons verzoek enige ruimte tussen de doeken, en in het schijnsel van onze lantaarns zagen we... De Nachtwacht. Wat 'n belevenis!

Dartel speelden de lichtstraaltjes langs de grote trom, langs het oplichtende goudgeel van Van Ruitenburg, de uitgestoken hand van Banning Cock, het glimlachende meisje, het vaandel, de koppen van de mannen...

Dan het Joodse Bruidje. Als goud blonk in het strijklicht de kleding van de twee, de kuise blikken, de tedere handen, en je zag ook duidelijk hoe de meester de verf had opgebracht.

Dan volgde een schuttersstuk van Van der Helst, en daarna 'n paar onvergelijkelijke Vermeers... het halve Rijksmuseum hing in de Sint-Pietersberg! Veilig voor bombardementen en... voor Goerings grijpgrage klauwen want Duitsers durfden zelfs onder begeleiding niet de nachtdonkere gangen in.

En op een merkwaardige manier voelde je je ineens verbonden met deze kunst. Het was of die schilderstukken je eigen gevoelens openbaarden, alsof hier een boodschap aan de mensheid werd uitgestraald, we stonden niet meer alleen, er was iets om voor te leven, er wat iets hogers, iets beters, iets veel sterkers dan het menselijk handelen. De Sint-Pietersberg als tijdelijke schatkamer van onze cultuur...

Op 'n gegeven dag vertelde een patiënt dat de naast hem vertoevende mooie vrouw van dokter Van der Horst door de Gestapo was opgehaald, ze was joods.

Van der Horst was een populaire huisarts, 'n bizonder joviale kerel, maar 'n kwartaaldrinker. Om de zoveel tijd bedronk hij zich, raakte dan buiten zichzelf en sloeg naar iedereen die binnen zijn bereik kwam. De politie (waarvan hij nota bene de geliefde arts was) moest hem soms komen overmeesteren.

Zijn vrouw was van hem weggelopen. En nu dus door de Duitsers opgehaald.

Waar ging zo'n mens naartoe? Naar een arbeidskamp, zei men, en daar moesten ze hard werken, ‘Arbeit macht frei’ stond er.

Dat het er in die kampen niet zacht toe ging wisten we. In Vught was ook zo'n kamp waar onze vriend de flegmatieke bioloog Bels 'n half jaar ingezeten had. Hij had zwaar grondwerk moeten verrichten, vertelde hij, en de bewakers waren gemeen en hardhandig. De truc was dat je bij het appèl op de derde of vierde rij moest zien komen te staan, nooit vooraan, en vooral niet opvallen.

Al met al was het hem niet tegengevallen, hij had erger verwacht. Wat er volgens sommigen verder in die kampen gebeurde, kon je niet geloven. De mensen doodgeslagen? Verhongerd? Vergast?

Door het volk van Goethe en Beethoven?

Kom nou, ook aan onze kant werd overdreven.

6. Barbarossa en Pearl

Op de mooie zondag van 22 juni 1941 zaten we rond het middaguur weer eens op het terras van hotelrestaurant ‘Du Casque’.

Dat hoorde zo; na de mis van halftwaalf in de Sint Servaas (die gelukkig nooit lang duurde want ook de dienstdoende kapelaan had honger), ging men borrelen in een der kroegen aan het Vrijthof.

De zon scheen, het mooie oude plein lag er vriendelijk bij, er werd gepraat, gekeuveld, de laatste mop deed de ronde, evenals het verhaal van de nieuwste streek van een der vele buitenbenen waar Maastricht rijk aan was.

Wie het 't eerst meldde weet ik niet meer, maar ineens ging het gerucht dat Hitler Rusland was binnengevallen, de twee bondgenoten hadden plotseling ruzie.

De gezichten klaarden op, er werd gefluisterd, gegesticuleerd, de glazen gauw gevuld, en werd stil maar betekenisvol getoost.

En toch had er weer 'n verrader bijgezeten.

Eugenietje, de vrouw van sigarenhandelaar Kooymans, was blijkbaar te vreugdevol opgesprongen: binnen 'n kwartier werd ze door twee bruinhemden van de ernaast gelegen Kommandatur van het terras geplukt en meegenomen.

Kooymans angstig er achteraan. Z'n vrouw was juist zo blij dat eindelijk die communisten er van langs zouden krijgen, zei hij, de Führer zou die Stalin eindelijk eens 'n lesje leren.

En met 'n paar van zijn overgebleven kistjes sigaren kreeg hij zijn Eugenie weer vrij.

Maar iedereen begreep dat de toestand nu wel eens grondig zou kunnen veranderen. Rusland was vreselijk groot, de Russische winter nog even ongenadig als in de tijd van Napoleon, die zich in dat immense land ook al eens vergist had, kortom 'n straal van hoop brak door.

Door de radio, die we toen nog hadden, volgden we de krijgshandelingen op de voet en hoewel, voorafgegaan door 'n paar schetterende maten uit Liszt's ‘Les Préludes’, de ene Duitse triomf na de andere werd uitgebrald wisten we dat er weer gevochten werd, er stierven gelukkig weer Duitsers. Want zo langzamerhand rijmden we bij ieder ongemak ‘dat mag niet hinderen, als de moffen maar verminderen’.

Toch, hoewel we aannamen dat al die Wehrmachtsuccessen voor minstens de helft gelogen waren, werd al vrij snel duidelijk dat de Duitse legers diep in Rusland waren doorgedrongen. Ze lagen voor het Ladogameer, Leningrad werd bedreigd, Moskou lag in het verschiet, en in het zuiden stootten ze door richting Kaukasus.

Zou het die onmens met dat snorretje dan toch lukken?

Om hier de handen vrij te hebben, trok de bezetter nu de boeien strak. De hele samenleving werd 'rücksichtslos' in de nazidwangbuis gedwongen. De arbeidsdienst werd in het leven geroepen, met een pennenstreek het verplichte ziekenfonds ingevoerd, de boeren tot de 'landstand' verplicht, de medici in de 'artsenkamer' gedwongen.

En voor het eerst zagen we vele SS'ers in de stad met hun runentekens op de kraag, leden van het nieuwe oostfrontlegioen.

Wat mij persoonlijk echter het meest bedreigend voorkwam, was de invoering van de 'Kultuurkamer'. Ieder die maar iets met kunst en cultuur te maken had, moest zich via een handtekening onderwerpen aan de nazi-ideologie. Geen enkele joodse, Angelsaksische of Russische kunstuiting werd meer geduld. Shakespeare of Shaw mochten niet meer worden gespeeld, laat staan Lermontow of Tsjechov. Tsjaikowski en Moussorgski mochten niet meer klinken en alle schilders uit die landen waren zogenaamd ontaard.

De doodsteek voor de geestelijke vrijheid, we waren totaal ontkracht.

Broer Henri liet zich snel een ernstige maagzweer aanmeten, internist Castermans gaf hem een mooi attest dat hij voor niets meer deugde en zeker niet tot de Kultuurkamer kon toetreden. Ook Henri Hermans, dirigent van het Stedelijk Orkest, was plotseling heel ziek; tot de bevrijding heeft hij geen dirigeerstok meer in de hand gehad.

En zoals dokter Castermans handelden ook andere artsen en redden aldus velen van de dwang tot collaboratie.

Maar ik kende nog moeilijker gevallen. Ik belde Albert van Dalsum op en liet hem zonder al te veel duidelijkheid in de telefoon weten dat er 'eventueel' bij ons 'n kamer vrij was voor hem en zijn joodse vrouw. Hij reageerde verheugd, zei het in gedachte te zullen houden, maar wilde voorlopig 'op vakantie' gaan in het mooie landelijke Abcoude.

Alle dwangmaatregelen werkten echter voor de bezetter merkwaardigerwijs averechts. De onderdrukking deed onze onwil alleen maar groeien en ik ging levensgevaarlijke dingen doen die ik eerst niet durfde.

Op 'n zekere zondagochtend meldde zich een joods echtpaar uit Berlijn, ik was met code ‘Slavante’ door de mij bekende illegaal al gewaarschuwd. Iets nieuws, voor het eerst zou ik mensen gaan wegbrengen. Ze waren van middelbare leeftijd en gezien hun situatie zeer hoopvol en goed geluimd. Geheel als toerist gekleed, met 'n knapzak op de rug waarin wat boterhammen en 'n thermosfles, waren ze volgens de keurig vervalste persoonsbewijzen Frans en Elisabeth Alofs, en ze hadden zelfs 'n paar woorden Maastrichts geleerd, qua tongval niet eens zo veel verschillend van het Berlijns.

Volgens afspraak ging ik nog dezelfde middag met hen wandelen op de Sint-Pietersberg. We bewonderden opzichtig de mooie natuur, plukten onder het belangstellend oog van andere wandelaars wat bloemetjes, genoten van het uitzicht op het lieflijke Jekerdal, en dan via Slavante naar de onbewaakte grensovergang bij Canne.

Achter de scheefhangende boerderij van Spauwen werden ze door twee mij onbekende Belgen via het codewoord overgenomen. Die hen weer verder zouden transporteren, uiteindelijk naar het onbezette stuk Frankrijk.

Die stunt heb ik nog drie keer uitgehaald en iedere keer had ik na afloop een fijn bevredigd gevoel, maar ik moet eerlijk bekennen dat ik tijdens die wandelingen in zware doodsangst heb gezeten, want als een Gestapo of zo iemand ons had aangehouden...

Want dat het ook voor ons om leven of dood ging, stond zo langzamerhand wel vast. Een der laatsten die ik wegbracht had familie in het kamp Dachau, daarheen gestuurd samen met de mensen waar ze als onderduikers waren betrapt. En hij was aan de weet gekomen dat al de ons bekende gruwelverhalen niet overdreven waren. Integendeel, hij meldde wreedheden die tot dan toe onbestaanbaar leken, ergens in Polen was een kamp in oprichting waar de mensen zouden worden uitgehongerd en dan vergast! Zo maar.

Dat onze groeiende weerstand echter niet alleen op walging hoefde te berusten, kwam ook door het brallende radiobericht van 7 december 1941. Zoals gewoonlijk voorafgegaan door het geschetter van ‘Les Préludes’

(soms werden de eerste maten van Beethovens vijfde ervoor misbruikt), was er weer eens een ‘Sondermeldung’ en dat gold meestal de vele tonnages geallieerde schepen die de Duitse marine tot zinken had gebracht. Maar het was alsof we voelden dat er die avond iets bizonders aan de hand was. En we kregen gelijk: met een van hysterische opwinding trillende stem berichtte de Germaan dat het trotse Japan, reeds lang getergd door de Angelsaksische oorloghitsers, eindelijk had teruggeslagen.

De goddelijke keizer had bevel gegeven tot de aanval op Pearl Harbor en daar was de hele Amerikaanse vloot vernietigd, de rest zou slechts een kwestie van afrekenen zijn.

Kortom, Amerika was in de strijd betrokken, de wereldoorlog was een feit. En toen we onmiddellijk de BBC gingen beluisteren, konden we ondanks de door de Duitsers bewerkte storingen vernemen dat een gramstorige president Roosevelt ondanks de Japanse overval voorrang gaf aan de strijd in Europa!

Onder ovaties van het hele Congres verklaarde hij ook Duitsland de oorlog, waarbij hij onder andere uitriep ‘we shall fight beside the indomitable Dutch!’

Dat was taal, dat was muziek. Mocht het arme Russische volk alsnog het onderspit delven, dan was er nog altijd de nobele, de machtige Uncle Sam. Want dat in Pearl Harbor het hele Amerikaanse potentieel vernietigd was, kon onzes inziens zelfs de meest fervente nazi niet geloven. Er was hoop, er bestonden nog menselijke waarden, de ontwrichting van onze samenleving hoefde niet definitief te zijn.

Maar het luisteren naar de Engelse zender werd wel moeilijk.

Op 'n gegeven dag moesten we allemaal onze radio inleveren, bang als ze waren dat we te veel waarheid zouden horen. Ik heb de mijne op een donkere avond bij het Aldenhofpark in de Jeker geplonsd.

En hoorde achteraf dat dit riviertje op die plaats erg ondiep geworden was, er lagen er kennelijk nog meer op de bodem.

Iets later waren we ook onze fietsen kwijt, ze werden tegen afgifte van een waardeloos bewijs gewoon weggeroofd.

Behalve van de medische stand, en daar behoorde ik gelukkig ook bij.

Waarom ik mijn tweewieler als tandarts mocht behouden, heb ik nooit begrepen; ze zagen kennelijk iets in me.

Het werd dus een kwestie van volhouden.

Maar hoe!

Steeds frequenter loeiden 's nachts de sirenes, steeds vaker moesten we de schuilkelders in. Waren het in 't begin soms enkele gevechtsvliegtuigen, aan het zware geronk te oordelen, werden het er zo langzamerhand wel tientallen tegelijk die de nachtelijke hemel doorkruisten. De Duitse schijnwerpers priemden hun stralen wild door het donker met hevige luchtgevechten tot gevolg, vanaf de grond werd oorverdovend geschoten, bommen vielen, huizen gingen in puin.

De Riemersma's, na het sein ‘veilig’ uit hun kelder komend, vonden op de slaapkamer het verminkte lijk van een Canadees. Hij was uit zijn in brand geschoten vliegtuig gesprongen en na de weigering van zijn parachute dwars door het dak op het echtelijk bed terechtgekomen.

En de bezetter werd met de dag meedogenlozer.

Al eerder was in Sint-Michielsgestel de fine fleur van onze natie als gijzelaar gevangengezet, iedere actie van onze kant werd nu beantwoord met de executie van een volstrekt onschuldige. In Putten werd om die reden bijna het hele dorp uitgemoord. De Nederlandse officieren werden zogenaamd voor een bespreking bij elkaar gelokt, gevangengenomen en afgetransporteerd.

In de straten verscheen de ‘landwacht’, gewapende zeer gevaarlijke collaborateurs, en de Waffen-SS, wandelende moordmachines zonder menselijke trekken en tot op onze singel hoorden we uit de richting van de kazerne de executies van gevangen verzetsstrijders.

En inmiddels waren onze joden gebrandmerkt met een smerig gele davidsster op hun kleding. Toen ik dat voor het eerst zag moest ik bijna braken, ik geloof niet dat ooit in de geschiedenis de ene mens de andere zo vernederd heeft.

Het oostfront, waar het klaarblijkelijk toch niet meer zo goed ging, eiste ondertussen miljoenen Duitse mannen. Waarop de bezetter hier de arbeidskrachten voor zijn oorlogsindustrie roofde. Met razzia's werden ze gevangen, naar het oosten getransporteerd en in hun wapen- en andere fabrieken te werk gesteld.

In Amsterdam brak de Februaristaking uit, 'n moedige daad, goed gecoördineerd want in Maastricht wisten we het al dezelfde dag en ook hier legden velen het werk neer.

Het hielp niet, de onderdrukking werd alleen maar wreder, en hoewel bijna om de andere week in de zondagsmis een bisschoppelijke protestbrief van de kansel werd voorgelezen, ging de mensenjacht onverminderd voort.

En natuurlijk hadden niet alle vaderlanders dezelfde pit.

Verschillenden bezweken voor de dreiging, voor de propaganda of de verleiding. Door 'n klein aantal werd er flink gecollaboreerd, 'n musicus uit Venlo nam namens de Kultuurkamer Henri Hermans' plaats in als dirigent van het Stedelijk Orkest; zonder blikken of blozen nam hij het huis in beslag waaruit een joodse familie was weggesleurd, bouwondernemingen verleenden hand- en spandiensten, vrouwen gingen in op Duitse avances. Seks heeft geen geweten, er waren er die met iedere ferme Pruis in bed kropen, die haar maar hebben wilde.

Toch moet eerlijkheidshalve worden opgemerkt dat de Pruisische discipline niet ophield bij de geslachtsdrift. Integendeel, de invallers hebben zich grotendeels correct gedragen, Maastrichtse vrouwen waren wat dat betreft veilig.

Mede omdat ook daarvoor was gezorgd.

In Mariënwaard, een in beslag genomen nonneninstituut, was een cohorte hupse Deutsche Mädel gelegerd, allen bereid (misschien ook verplicht) om in nood verkerende ariërs zonder condoom aan hun gerief te helpen, en aldus ook nog tegelijk te zorgen voor racistisch zuiver nageslacht.

Raszuiver arisch sperma voor Germaanse eierstokken, wat 'n organisatie! Seksuele nood verheven tot geslachtelijke deugd, doelgerichter hoererij is niet denkbaar.

Ondertussen ontsnapten wij persoonlijk nog aan een ander soort bedreiging, en wel op een onverwacht grappige manier.

Twee onderofficieren belden aan en stapten grimmig binnen.

Het waren kwartiermeesters die de woning kwamen inspecteren.

In mijn witte jas gehuld en zonder directe opzet liet ik hun uitvoerig uitleggen wat de bedoeling was. Maar Quirina en het kindermeisje hadden van boven het gesprek gevolgd.

Als de weerlicht legden ze vlug in ieder kamer 'n kind, en alsof de hemel ons genadig was begonnen alle mijn drie spruiten om het hardst te huilen. Vooral de jongste, net vijf maanden oud, zette 'n keel op die ik niet voor mogelijk had gehouden.

De Duitsers keken elkaar betekenisvol aan.

En hielden het na een kamer voor gezien.

En toen ik ook nog zei dat twee van m'n drie kinderen vrij ernstig ziek waren, misschien zelfs besmettelijk, dropen ze af; een huis met zoveel kinderleed was niet geschikt voor rustende frontstrijders.

Of het zo had moeten zijn!

Dezelfde avond belde Albert van Dalsum op. Of die kamer nog vrij was, als ik begreep wat hij bedoelde. Abcoude vond hij toch niet meer ‘zo prettig’.

7. Albert van Dalsum

Op een late vrijdagmiddag kwamen ze aan.

Hij, ondanks zijn lichtelijk gebogen rug 'n boom van 'n kerel.

De scherpe oogjes boven een opvallend brede mond, die het ronde gelaat bijna in tweeën deelde.

Achter hem zijn kleine dunne Do met haar dromerige ogen, het fijne gezichtje naar de kin spits toegesneden. Zij was danseres, haar volle naam heb ik nooit gekend. Ik wist alleen dat ze van haar meisjesnaam ‘van Mogendorf’ heette en dat ze nog een zus Ro had die schilderde.

Wat 'n ongelijk stel, die twee.

In mijn studententijd had ik hem in Utrecht leren kennen, toen hij daar een lustrumspel regisseerde. Via discussies over dramatiek en voordrachtskunst waren we bevriend geraakt.

Vreemd dat zijn roepnaam niet Bert of Ab was, maar altijd Dal.

En daar waren ze dan met z'n tweeën in ons huis, voor lange tijd onze gedwongen, maar gewaardeerde gasten.

Hij vertelde waarom en hoe ze uit Abcoude waren weggegaan, en dat was meteen 'n juweel van een tragikomedie. De Gestapo was namelijk hun vluchthuis binnengevallen en Do dacht onder duizend angsten dat ze haar kwamen halen. Maar de klabakken kwamen voor heel iets anders: een verderop wonende NSB'er had verraden dat er daar in huis nog een radio was. Er volgde een huiszoeking, tevergeefs. Maar toen ze weer weggingen, gleed op het einde van het tuinpad een der Duitsers uit en donderde gelijk op de onder een struik verborgen radio. Erwischt!

Dal, net terug van 't vissen in het Abcoudermeer, werd met radio en al bij andere gevangenen op 'n kar geladen, naar het SD-hoofdburo in Breukelen gesleept, en voor het bruingeüniformeerde opperhoofd gebracht.

Alwaar zich de volgende dialoog voltrok:

SD'er (machtsbewust, gemakkelijk achteroverzakkend achter zijn buro) Ich sehe Sie heissen von Dalsum, was ist ihr Beruf?

DAL (in z'n beste Duits) Ich bin Acteur.

SD'er Akteur. Sie meinen Schauspieler. Wo spielen Sie?

DAL Eh... Ich bin jetzt ohne Engagement.

SD'er Ohne Engagement. Wovon leben Sie dann?

DAL Ich habe Geld.

SD'er So, Sie haben Geld. Wieviel?

DAL Dreitausend Gulden.

SD'er (schiet ongelovig in 'n lacht) Dreitausend Gulden?! Das ist doch fast gar nichts? Sie sagen dass Sie und ihre Frau davon leben?

DAL Ja... eh... ich mache so nun und dann persönliche Aufführungen.

SD'er Persönliche Aufführungen? Was soll das heissen?

DAL Vortrachten.

SD'er Ach, wo denn?

DAL Bei Freunden.

SD'er (komt overeind, denkt dat hij z'n prooi nu te pakken heeft) Bei Freunde. Ach so. Und wie machen Sie das?
Wissen Sie, mach mir das mal vor. Ja, zeig mir mal einen Vortrag, damit ich verstehe wie Sie das machen.

En Dal, met de visschubben nog op z'n donkerblauwe schipperstrui, schraapte z'n keel en begon. Breed en gedragen:

> ‘Het hemelse gerecht heeft zich ten lange lesten
> Erbarremd over mij, en mijn benauwde vesten,
> En arme burgerij; en op mijn volks gebed
> En dagelijks geschrei, de bange stad ontzet.’

En zo ging hij nog even door, en toen hij zag dat de mof steeds ongeloviger begon te kijken, gaf hij nog wat meer stem, de kleine kamer begon onder de Vondeliaanse verzen te trillen.

Maar de Duitser onderbrak hem: ‘Was ist das! Ich versteh nichts davon.’ Waarop Dal antwoordde: ‘Das ist der Gijsbrecht, unser Gijsbrecht von Aemstel von unser grosser Dichter Vondel.’

En de ander, nu op het puntje van z'n stoel, verwachtend dat de lange simulant toch door de mand zou vallen: ‘Vondel sagen Sie? Nie gehört, fahr fort!’

En toen trok Dal al z'n registers open, en dat waren er niet weinige:

> ‘De vijand, zonder dat wij uitkomst durfden hopen,
> Is zonder slag of stoot van zelf het veld verlopen.
> Mijn broeder jaagt hem na. Zij nemen vast de wijk,
> En vluchten haastig langs den Harelemmerdijk.’

Enzovoort enzovoort enzovoort...

De SD'er zonk langzaam terug in zijn zetel, zijn ogen werden groter.

En Dal zag dat zijn blik langzaam afdwaalde, luisterend keek hij door het raam naar buiten.

Of misschien luisterde hij niet eens meer, als een stortvloed beukten de alexandrijnen op hem neer, hij verstond er niets van.

En besefte eindelijk dat hij zich vergist had, de verzen bleven dreunen, er kwam geen einde aan.

Plotseling sprong hij op: ‘Genügt! Das genügt!’

Korte stilte.

Peinzend kruiste hij z'n handen op de rug. Liep 'n paar keer weifelend de kamer op en neer, ging dan naar de deur, en liet de buiten staande wacht 'n andere gevangene binnenbrengen. Hij plaatste hem naast Dal.

‘Kennen Sie diesen Mann?’ waarop de gevangene antwoordde:

‘Ja, ich glaub das ist Van Dalsum.’

‘So, Sie kennen Ihn, Nah, was is das für einer.’

‘Eh... das ist ein Artist.’

‘Wás?! Ein Artíst!! Das ist ein Künstler! Sie haben offenbar keine Kultur! So einen Künstler ein Artist zu nennen!’

Herr Von Dalsum, verzeihen Sie die Belästigung, Sie sind entlassen.

En ik mocht gaan, vertelde Dal. En maakte dat ik snel uit de voeten kwam, weg uit Abcou, want een tweede arrestatie kon wel eens heel anders aflopen.

En nu zaten ze dan in ons huis. Ze vonden de kamer mooi en maakten het zich gemakkelijk. We spraken af dat Do, die er helemaal niet zo joods uitzag, best naar buiten kon als ze wilde, maar dat Dal met zijn opvallende verschijning en z'n bekendheid liefst zo veel, mogelijk zou binnenblijven.

Maar alvorens ons te storten in beschouwingen over litteratuur, dramatiek, religie, tragedie, komedie en wat dies meer zij, moest me toch iets van 't hart.

Dal, zei ik, dat kunstgebit van je lijkt nergens meer op, ik heb het je wel eens tijdens felle scènes op het toneel bijna zien verliezen, dat kán gewoon niet!

Hij antwoordde dat hij dat zelf maar al te goed wist, maar dat hij nooit tijd had om 'n nieuw te laten maken.

Wel, dan doen we dat nu, zei ik, je hebt nu niets meer om handen.

‘Hoeveel gaat me dat kosten?’

‘Haha, de beste mop uit je SD-verhaal vond ik, dat je zei dat je geld had.’

‘Neenee, ik wil betalen, desnoods in natura.’

In natura? Wat bedoelde hij?

Inderdaad was de voedselsituatie verslechterd, de distributie haperde, en ik legde soms vullingen voor 'n stuk worst, 'n mooie inlay voor 'n zij spek, maar wat wilde deze opgejaagde vluchteling?

Hij loste het vraagstuk echter snel op: ‘Als jij me 'n goed gebit bezorgt, draag ik de Gijsbrecht voor.’

‘Wat Gijsbrecht, wat bedoel je?’

‘Wat ik voor die mof gedaan heb, kan ik ook voor jou doen, ik ken die rollen allemaal, jij krijgt de hele Gijsbrecht.’

Wat 'n idee! Kunst, geestelijk voedsel als tegenwicht van technische materie, het kon niet mooier.

De prothese was gauw gemaakt, ze zat mooi en als gegoten, maar... zo'n belangrijke voordracht alleen voor mijn vrouw en mij?

Ik mocht nog wat vrienden uitnodigen, zei hij, en dat was gauw gebeurd. We hadden 'n heel grote zitkamer en alle gevraagden waren enthousiast en

in een minimum van tijd hadden we veertig personen.
En ze brachten allemaal 'n tientje mee, zodat die avond voor Dal meer opbracht dan hij ooit voor 'n optreden in die tijd verdiend had.

En toen de kamer op de afgesproken avond vol zat, zette hij weer in.
Breed en gedragen:

> ‘Het hemelse gerecht heeft zich ten lange lesten
> Erbarremd over mij en mijn benauwde vesten.’...

Enzovoort enzovoort, het duurde ruim vier uur.
Nog nooit hadden we zo genoten, de aanwezigen hingen aan zijn lippen. Onvergetelijk.

Maar ik heb ook angst gehad. Ook Do zat onder het gehoor, we hadden geen dubbele beglazing, en buiten liep de SS, de Gestapo of, nog gevaarlijker, de landwacht! 'n Eindje verderop woonde de familie Spoor, de vader commandant, de zoon actief lid van dat verraderlijk instituut, ik had ze vaak met geweer aan de schouder voorbij zien lopen. En toen Dal met 'n geluid dat de glazen in de kast deed rinkelen in het vierde bedrijf Arend van Aemstel liet uitroepen:

> ‘Men ziet er alleszins verbaasdheid en men hoort
> Zich mengen ondereen bloedstorting brand en moord!!’

zat ik van angst op m'n stoel te trillen.

Maar wonder boven wonder, het ging goed, er gebeurde niets. Dat wil zeggen alle aanwezigen waren diep getroffen, zwaar onder de indruk en ook de ‘artiest’ was blij.
En stelde de volgende dag voor om ook de ‘Adam in ballingschap’ eens voor te dragen, die beheerste hij ook.
Dat sloeg bij ons alleen maar enthousiasme los en het fenomeen van de illegale kunstavond was voor het zuiden geboren.
Nota bene als betaling voor een kunstgebit!

Want na de ‘Adam in ballingschap’ volgde de voordracht van ‘Altaargeheimenissen’, dan nogmaals de ‘Gijsbrecht’, daarna samen met Loudi Nijhoff ‘Genesius’ van Ghéon.

En toen dacht ik, wat Van Dalsum kan, kan Eduard Verkade waarschijnlijk ook. En jawel, deze kwam met Hamlet, daarna met Macbeth, en toen kwam Paul Huf met Dostojewski en Henk Schaar met Kaïn en Abel.

Onvergetelijke avonden.

Inmiddels hadden we ons vaste publiek en de acteurs konden zonder Kultuurkamer ruimschoots in hun onderhoud voorzien. En wat voor voordrachtskunst gold, was natuurlijk ook opgelegd pandoer voor de muziek. Broer Henri had met zijn zogenaamde maagzweer alle tijd gehad om zijn pianorepertoire weer op te halen, hij gaf prachtige recitals met onder meer ook werken van de verboden Moussorgski, Glazounow, Liapounow en de Amerikaan Mac Dowell.

En na hem volgden vioolrecitals van concertmeester Marcel Tyssen en dan het Maastrichtse strijkkwartet met de kwartetten van Debussy en Ravel.

Het verschijnsel is moeilijk te analyseren, er zijn geen vaststaande gegevens, maar ik geloof heilig dat juist deze diepdoorleefde, culturele manifestaties ons de kracht hebben gegeven om die donkere tijden te doorstaan. Meer nog dan onwil en haat is de cultuur van de geest de voedselbron geweest van ons verzet.

En ik begrijp vandaag-de-dag nog niet dat alles zo goed gegaan is, we zijn nooit betrapt! Ik kan het alleen terugvoeren op het randschrift van onze oude Nederlandse gulden: God was met ons.

Intussen verdiepten zich de gesprekken met onze twee gedwongen gasten. Na het noodlot van de Griekse tragedie kwam het middeleeuwse abele spel aan de beurt, en daarna Shakespeare, een schier onuitputtelijk onderwerp. Shakespeare kun je niet gewoon spelen, vond Van Dalsum, in een iets belangrijke rol schiet je als acteur altijd te kort. Een extra dimensie is vereist, de inbreng van 'n stuk eigen karakter, 'n stuk eigen inborst. Daar moet een volledig mens staan, meer dan 'n speler van een rol, anders komt Shakespeare niet tot zijn recht.

Hetzelfde gold trouwens voor alle grote schrijvers, vond hij, en het was ook het diepste wezen van Van Dalsums kunstenaarsschap. Zich een rol aanmeten kon hij niet, hij moest gewoon zijn die hij speelde.

Op andere avonden (en nachten) kwamen we op Schiller en Goethe.

Maar ook op Garcia Lorca, op Shaw en O'Neill, en op Corneille, Racine,

Molière, Calderon, Goldoni. En via Rostand en Sardou op Anouilh, Claudel, Giraudoux en de moderne Fransen die ik toevallig iets beter kende dan hij.

Tot diep in de nacht gingen de gesprekken vaak door, door Do vaak aangevuld met intelligente toevoegsels, ik baadde in 'n zee van cultuur, van dramatiek en visie.

Gelukkig lagen in mijn kelder nogal wat flessen goede wijn, je kon je geld aan bijna niets anders meer uitgeven, en het geestrijk vocht droeg aan het nivo van ons samenzijn niet weinig bij.

8. Ribbentrop en de documenten

Gaandeweg werd echter het verschil van levensritme voelbaar.

Gevormd in zijn toneelspelersloopbaan kwam Dal 's morgens meestal niet voor twaalf uur uit zijn bed. Acclimatiseerde dan langzaam, om tegen de avond zijn volle kracht te bereiken, hetgeen resulteerde in zijn briljantste uren tegen middernacht.

En ik had een drukke praktijk, iedere ochtend om acht uur spreekuur, gevolgd door een hele dag hard werken.

En hoewel ik jong en krachtig was, werd ik mede door het steeds magerder wordende voedselpakket langzamerhand dood-en-doodmoe.

Wie ook moe werd, was Quirina.

Zij profiteerde van het feit dat we een getalenteerde danseres in huis hadden, Do gaf haar ijverig les, en dat werd haar naast de verzorging van drie kleine spruiten wel wat veel.

Ik zocht dan ook naar een modus om het vol te houden, nam voor 's ochtends een pas afgestudeerd tandarts als medewerker in dienst, en op die manier zou de zegenrijke toestand nog jaren hebben kunnen voortduren, ware het niet dat op 'n zekere dag 'n patiënt in mijn stoel ongevraagd op onderduikers ging zinspelen.

Ik kende de man niet goed, wist niet of hij te vertrouwen was en antwoordde dat ik niet begreep wat hij bedoelde.

Waarop hij veelbetekend repliceerde: ‘Nou dokter, ik geloof U hebt die toneelspeler uit Amsterdam in huis, is niet? Die communist. Hij is getrouwd met 'n jodin, geloof ik. Ik zou toch maar oppassen als ik U was.’

Een niet mis te verstane waarschuwing. Die bevestigde wat Do 'n paar dagen eerder had verteld. Ze was op straat iemand tegengekomen die haar herkend en gegroet had.

Ze waren dus ontdekt, voor ons allen levensgevaarlijk.

Onmiddellijk ging ik op zoek naar een ander adres. Dat nog dezelfde dag gevonden werd en wel, prachtig, bij het hol van de leeuw.

Het was namelijk bij het oudere echtpaar Verhaaf, recht tegenover de Tapijnkazerne waar nu het oostfrontlegioen gelegerd was. Daar doken ze onder en kwamen voorlopig niet meer naar buiten.

Maar de ironie was schitterend. Iedere ochtend om zeven uur werd de

buurt gewekt door het schallende Deutschland über alles, na het plechtig hijsen van de hakenkruisvlag, gevolgd door het Horst Wessellied.

En als de dienstdoende SS-Obersturmführer niet altijd zo stram in de houding had gestaan en naar de overkant had gekeken, dan had hij daar de gordijnen zien bewegen en een kleine weerloze jodin met haar grote droevige ogen meewarig hebben zien toekijken.

Neen, welbeschouwd, veiliger konden ze niet zitten.

En het was alweer alsof de goddelijke voorzienigheid het zo bestierd had. 'n Week later ging het gerucht dat er weer inkwartiering zou komen. Op 'n zondag, zonder voorafgaande waarschuwing.

Wij dus het kindermeisje en de dienstbode weggestuurd, het huis op slot, en wandelen met het hele gezin.

We brachten nog 'n bezoek aan mijn ouders en aan m'n zuster, en toen we na lange tijd weer bij ons huis kwamen, hingen daar inderdaad twee officieren verveeld en ongeduldig tegen het hek, hun bagage voor hen op de grond.

Wij deden alsof we er niets mee te maken hadden en liepen aan de overkant de singel af. En herhaalden dit nog 'n paar keer.

Maar uiteindelijk moesten we toch eens naar huis, het liep tegen zessen. De twee sprongen in de houding, groetten vriendelijk, stelden zich netjes voor, pakten hun gepäck, en ze zaten bij ons binnen.

En deze keer hielpen geen huilende kinderen meer, hier was niets tegen te doen, de Wehrmacht zat weer bij ons in huis.

Het bleken twee heel nette kerels, goed opgevoed en, hoewel eenzijdig geïndoctrineerd, geen echte nazi's. Misschien daarom dat we ineens zo veel lef hadden, want we hebben ze zo honds mogelijk behandeld, en ik begrijp nóg niet dat het geen ernstige gevolgen heeft gehad.

Toen de een die meestal het woord voerde beleefd vroeg of ze met ons aan tafel mochten eten antwoordde ik bars: ‘Nein’.

En of ze 's avonds in onze zitkamer mochten komen om zich wat te verpozen: ‘Un-möglich. Wir sind eine holländische Familie, wir wollen hier keine Ausländer.’ Punt.

En ze bleven netjes boven. In dezelfde kamer waar de Van Dalsums hadden vertoefd. Nog een keer probeerde hij het. Zijn maat was een tüchtiger Klavierspeler en ze hadden mijn mooie vleugel gezien.

Of hij niet zo nu en dan eens wat zou mogen spelen, wij zouden er ook van kunnen genieten. Maar ook dat hebben we bot geweigerd.

En zo bleef het.

Bijna twee maanden hebben ze boven gezeten en we hebben niet de minste last van ze gehad. Het was kennelijk de Armee en niet het bruine rapalje.

Maar op 'n zekere avond werd er op de eetkamerdeur geklopt, we zaten net aan tafel. Ze waren met z'n tweeën, ze bleven netjes in de deuropening staan. Ik stond niet eens op, vroeg niet wat ze wilden, maar zag ineens dat de woordvoerder tranen in de ogen had. Tranen!

'Was sind sie für Leute!' vroeg hij bitter.

'Was meinen Sie,' vroeg ik.

'Warum sind Sie so unfreundlich! Was haben wir ihnen angetan? Wir sind hier gekommen als Freunde!'

Waarop ik in een scherpe lach schoot en hem in mijn beste Duits duidelijk maakte dat vrienden niet direct een vredelievend klein land zouden binnenvallen, overal dood en verderf zaaiend.

Maar dat was uit afweer, riep hij, de Führer had bijtijds ontdekt dat wij samen met de Engelsen op het punt hadden gestaan het Duitse rijk aan te vallen, en het was maar goed dat de Wehrmacht dat verhinderd had, ze waren hier om ons te beschermen.

Nu werd mijn lach echt brutaal en ik vroeg of hij dat zelf geloofde. Waarop hij de historische woorden sprak die ik nooit zal vergeten: 'Ribbentrop hat die Dokumente.'

Met die arme jongen viel dus niet te praten.

Ik zei dan ook dat ik de discussie voor gesloten achtte, dat ik verder mijn privacy wenste, of hij zo vriendelijk zou willen zijn om nu op te hoepelen, en dat wij sinds mei 1940 alle Duitsers als vijanden beschouwden, punt uit. En ze dropen verongelijkt af.

's Avonds hoorden wij ze boven stommelen, ze waren kennelijk aan 't inpakken. En de volgende ochtend waren ze met de noorderzon vertrokken. Amen. Nooit meer iets van ze gehoord.

Ik stond verstomd over mijn eigen moed, m'n eigen lef.

En ik heb nooit begrepen dat ik niet nog dezelfde dag de Gestapo aan m'n deur gekregen heb, er zijn heel wat mensen voor minder het concentratiekamp ingegaan.

En ik dacht weer aan het randschrift van onze gulden; gelukkig werkten ook in het nazi-rijk instanties langs elkaar heen.

9. Een ei

Er zijn mensen die beweren dat de Duitsers de oorlog hebben verloren door gebrek aan humor.

Deze opvatting mag erg simplistisch lijken, een greintje waarheid kan men haar niet ontzeggen. Neem om te beginnen al het verschil in strijdliederen. Gingen de Engelsen onder 'n lollige deun hun was ophangen aan de Siegfriedlijn, de Duitsers zouden bloedernstig gaan varen tegen Engeland en hun melodie was even serieus als romantisch.

Neen, zeker de nazi's hadden geen humor, hun ernst was zoals hun eigen taal het uitdrukt dierlijk, geheel in overeenstemming met hun soms beestachtig gedrag.

Want wee den mens die niet om zichzelf lachen kan, de lach is toch onze enige verworvenheid boven het dier?

Gelukkig dan ook dat het Maastrichtse karakter net als het Amsterdamse zo rijk aan humor is. Humor bevrijdt, humor relativeert, humor verzacht woede en leed, humor geeft doorzicht, humor verleent het vermogen een probleem van twee kanten te bezien, humor creëert een dubbele intelligentie.

Het is dan ook de gave van het lachen die ons mede geholpen heeft deze onmenselijke oorlog door te komen.

Begin 1943 verzon het ministerie van Göbbels weer eens een nieuwe slogan. Op alle plekken waar het maar kon (ook op de urinoir tegenover mijn praktijkkamer, zo'n ouderwetse ‘krul’) verschenen grote plakkaten met in vette letters ‘Ein Reich, ein Volk, ein Führer!’ ‘Houzee’ riepen de NSB'ers en wie in het openbaar aan deze drieëenheid zou twijfelen, kreeg zo ongeveer de doodstraf.

Maar toevallig werd in dezelfde tijd de voedseldistributie ingekrompen, voortaan kregen we op onze bonnen per persoon per week nog maar een ei.

Laat nu een leukerd dit tegenover mijn praktijk op dat bewuste plakkaat onder die kreet gekalkt hebben! Ik zag het de volgende ochtend, het stond er mooi in dezelfde dikke letters: ‘Ein Reich, ein Volk, ein Führer... ein Ei!’

Nu is het wel zeker dat deze schandelijke belediging van de door God gezonden snorreman niet de enige misdaad was waarvoor wij zo zwaar ge-

straft zouden worden, maar het was wel de druppel die de emmer deed overlopen. Al eerder waren op de Hertog- en andere singels banden van legerauto's doorgeprikt, maar nu ook nog de grote Führer zelf het doelwit van de joodsplutocratische onverlaten bleek, greep de Kommandatur in: voor straf werden we gesommeerd om 's nachts buiten wacht te gaan lopen.

Alle mannen werden in paren verdeeld, twee aan twee moesten we vier uur lang 'n stuk singel bewaken, zodat die volksvijandige misdadigers geen kans meer zouden krijgen. De eerste 'Schicht' liep van 's avonds acht tot twaalf, de tweede van twaalf tot vier, en de derde (de meest vermoeiende) van vier tot acht 's morgens.

Het was voorwaar geen sinecure, maar het draaide uit op een onvergetelijk buurtfeest. Alle mensen leefden mee en op 'n enkele NSB'er na bood ieder huis, langzamerhand op een vaste tijd, zijn bijdrage aan. Als je om acht uur was begonnen te lopen stond om halfnegen in het raam van nummer 24 'n kop warme (bloembollen)thee met koekje klaar. Om negen uur stond in het raam van nummer 31 'n borrel, om halftien op nummer 42 'n cognacje, om tien uur op nummer 53 'n glas wijn enzovoort. En als je dan om twaalf uur na gedane 'arbeid' in je bed rolde, sliep je verzadigd in, nog naschuddend van het lachen om de moppen die in die vier uur de ronde hadden gedaan.

Vermeldenswaard is nog wat leraar Engels Engelhard op nummer 33 deed. Hij was geheelonthouder, schonk ook geen thee of koffie want die bestond bijna niet meer, maar hij was een verdienstelijk pianist, hij deed z'n raam half open en speelde op vaste tijden voor de gestraften Chopin.

En alsof ze het in Londen wisten, geen enkele keer hebben we in die tijd luchtalarm gehad, de bommenwerpers wilden kennelijk ons plezier niet bederven. Want zo veel plezier heb ik in m'n leven niet meer beleefd, en nooit meer heb ik een samenleving zo spontaan verenigd gezien.

Voor de hele buurt had de zware straf dan ook nog heel lang mogen duren, maar helaas, op de avond van de 19de april werden we geïnspecteerd door twee rigoureuze SS'ers in 'n motor met zijspan.

Ze zagen ons lopen en schenen alles in Ordnung te vinden; de volgende dag kregen we vanwege Führers verjaardag amnestie.

Jammer. We waren niet meer gestraft, de pret was uit.

En het was allemaal begonnen om een ei.

Over eieren gesproken, zoals velen waren wij in ons tuintje kippen gaan houden. Uit nooddruft had Quirina een aardig hok laten timmeren waarin zes mooie Barnevelders voor de aanvulling van ons armetierig voedselpakket zaten te zorgen. Het was een uitkomst, ik begon mezelf al 'n hele kippenboer te voelen, maar helaas... na 'n tijdje nam de leg langzaam af, om daarna geheel te stoppen.

Terwijl bij de buurman de productie groeide!

We waren diep bedroefd. En of ik dat stomme pluimvee nu liefderijk toesprak of hardgrondig vervloekte, er kwam geen ei meer uit. Gelukkig hadden we een aardig kindermeisje.

Ze kwam van het platteland en wist 'n paar boeren te vinden waar ze nog best aan die begeerde witte dingen kon komen. Niet goedkoop, maar voor ons gezin toch 'n oplossing. Ik betaalde haar twee, drie, soms vier gulden per stuk, maar je wist tóch niet waar je met je geld moest blijven, we waren gered en ik bekeek mijn eigen gevederte met minachting. De onverlaten kakelden, maar produceerden niets.

Totdat na ruim 'n maand Quirina per toeval 'n gesprek opving tussen het meisje en de dienstbode. Ze stonden in de keuken en hadden ruzie. Die zo hoog opliep dat de laatste dreigde aan mevrouw te vertellen waar het kindermeisje die eieren vandaan haalde.

En die bleken van onder onze eigen kippen te komen, ik had wekenlang m'n eigen eieren gekocht.

Ik heb het aardige kind natuurlijk op staande voet ontslagen, je wist niet hoe ze ons nog verder zou bestelen, maar ik moet eerlijk zeggen dat mijn verbolgen gezicht me moeilijk viel, we waren verrukkelijk belazerd.

Aardig beduveld voelde zich ook vriend Rob de la Rive Box.

Vanuit Eindhoven was hij in het begin van de oorlog door de aardewerkfabriek De Sphinx uit vele kandidaten uitverkoren voor een belangrijke positie. Zijn artistieke kwaliteiten hadden de doorslag gegeven: hij moest nieuwe serviezen gaan ontwerpen en kunstzinnig porselein in baanbrekend nieuwe vormen en kleuren.

'n Schitterende uitdaging, vond hij.

Maar door de veldtocht in Rusland hadden de bezetters onverwacht behoefte aan heel wat anders. In de veroverde gebieden bleek er geen toilet te vinden, de hygiëne was abominabel, en de Reichsdienst verbood de Sphinx nog iets anders te fabriceren dan sanitair voor de oprukkende troepen.

En vriend Rob had zich, in plaats van met sierlijke serviezen, bezig te houden met pleepotten voor Duitse achterwerken.

Waarvoor hij echt niet naar Maastricht gekomen was.

Ondertussen hadden we vernomen dat zich ten zuiden van de stad iets interessants voltrokken had.

Het echtpaar Rozenburg-Goudriaan, hij beeldhouwer zij schilderes, was evenals de Van Dalsums voor de Kultuurkamer gevlucht. Vanuit Amsterdam naar het zuiden afzakkend hadden zij naar een schuiladres gezocht, tevergeefs, totdat het vlak voor de Belgische grens eindelijk lukte. In Oost, gemeente Eysden, stond een oud onbewoond kasteeltje, toebehorend aan de Belgische graaf De Liedekerke, en deze was blij dat er mensen in de bouwval wilden, zodat zijn blote eigendom door regen, wind et cetera niet geheel ten gronde zou gaan.

De Rozenburgs trokken erin en Teun begon meteen aan de restauratie. Hij was fors van postuur en onder zijn sterke beeldhouwershanden groeide het oude bouwsel weer snel tot zijn oorspronkelijke status. Het werd weer 'n echt kasteel, met 'n paar mooie zalen, grote kamers en brede schouwen.

Het was er heerlijk in vertoeven, en er lag nog een groot stuk tuingrond bij dat reikte tot aan de Maas. De Eysdense boeren dachten aanvankelijk dat de antichrist in hun midden was verschenen, maar toen ze in de gaten kregen dat er bij dat paar nogal wat centen zaten, vonden ze dat niet zo erg.

Het mooie onderkomen bleef in het noorden niet lang geheim. Als vliegen op een honingtaart kwamen de oude academievrienden en andere kunstenaars op Oost Eysden af; ze werden door de Rozenburgs gastvrij ontvangen, in de behuizing was plaats voor velen.

Zodat in korte tijd kasteel Oost tot een waar kunstcentrum uitgroeide, trefpunt van allerlei soorten niet geknechte geesten.

Ik fietste er, soms met de Van Dalsums of ook alleen, vaak naartoe en maakte er naast de Rozenburgs kennis met de beeldhouwers Damsté en Hannie Raedecker, de schilders Kurpershoek, Peeters, Van Norden, Wijnberg. Later verschenen er schrijvers als Koolhaas en Debrot.

En alras kwam er een relatie tot stand met beeldende kunstenaars uit Maastricht, zoals Jonas, Eyck, Levigne, Schoonbrood, Bellefroid, in feite allemaal laat-expressionisten, terwijl de noorderlingen veel vrijer schilderden, met 'n heel ander palet.

Ik denk dat ze elkaar, misschien zonder het te weten, behoorlijk hebben beïnvloed. Kortom, het gonsde daar in het diepe zuiden van de vrije cultuur, waarbij ook de humor zeker niet ontbrak.

Om de bezetter te doen geloven dat er in het kasteeltje slechts 'n stel ongevaarlijke gekken huisden, hulden de bewoners zich vaak in de meest buitenissige kledij en haalden onbegrijpelijke fratsen uit.

En de Duitsers trapten er in. Maar toch, dat ze er nooit iets tegen ondernomen hebben en dat het allemaal zo goed is afgelopen, mag gerust een wonder heten.

10. Weer eens een nacht

Op 'n avond ging tegen kwart voor elf weer eens het luchtalarm.

Ik had net een spoedpatiënt, en terwijl ik bezig was de pijnlijk ontstoken zenuw tot bedaren te brengen, moesten alle lichten uit, Quirina greep de kinderen, het meisje nog wat spullen, en wij naar buiten op weg naar de kazematten.

Maar we waren nog niet goed de deur uit of een zware ontploffing klonk van achter de huizen aan de overkant, stof en stukken puin regenden naar beneden. De weg was dus al afgesloten en we doken zoals andere keren weer de eigen kelder in.

Nu had de luchtbeschermingsdienst onder leiding van Jef van Kan een afspraak met de Duitsers, en wel volgens de code ABC.

Als er door de telefoon Anton (niet Adolf!) werd geroepen, betekende dat Anflug: vijandelijke vliegtuigen in aantocht boven de Kanaalkust.

Als er Bertha volgde bleken ze boven midden België te zijn gearriveerd, waarna ze nog noord- of zuidwaarts konden afbuigen. Maar na Bertha volgde acht van de tien keer Cesar, 'n teken dat ze over tien minuten boven Maastricht zouden zijn, tijd om de enorme Duitse luchtafweer op scherp te stellen en om Van Kan het alarm te laten loeien.

Maar vaak werkte het systeem niet perfect, zoals nu, en we zaten weer eens in de kelder.

Met patiënt. Schutgens heette hij. Hij was achttien jaar.

Op de vlucht voor een razzia was hij ondergedoken bij een oom en durfde alleen in het donker op straat, in noodgevallen desnoods in de spertijd, vandaar de late behandeling.

'n Klein noodpitje gaf wat spookachtig schijnsel in de dompige laaggezolderde ruimte, maar ik had nog een zaklantaarn en een zogenaamde knijpkat, een door Philips geïntroduceerd mechanisch werkend lampje dat door erin te knijpen enig licht gaf.

'n Tijdlang bleven we zwijgen. Luisterden naar het geraas en de knallen boven ons.

Maar in het gemeenschappelijk gevaar voelde de jongen zich steeds meer op zijn gemak. Hij kwam los en begon te praten.

Hij was in opleiding geweest voor machinebankwerker, het vak van z'n va-

der. Die was al eerder weggehaald naar Duitsland, ze hadden maandenlang niets meer van hem gehoord. Totdat 'n keer het bericht kwam dat hij bij een ‘bedrijfsongeval’ om het leven was gekomen, het stoffelijk overschot hadden ze nooit gezien. Sindsdien was zijn moeder niet goed meer bij haar hoofd. Ook daarom was hij gevlucht. Maar bij die vlucht had hij zijn rechterarm ontwricht, en bij het schijnsel van de lantaarn zag ik nu dat hij zijn ene hand bijna niet meer kon bewegen.

Machinebankwerker?

Van zijn medeleerlingen had hij niets meer vernomen. Alleen van ene Schreurs. Die was, ook op de vlucht, door de SD in de rug geschoten. Of Schreurs daarbij gedood was, wist hij niet.

'n Zware dreun onderbrak hem. Waarschijnlijk een voltreffer op 'n huis in de buurt.

Waarop de jongen vertelde dat in zijn straat ergens 'n granaat in 'n tuin was gevallen. Het was maar 'n heel kleintje geweest, er waren alleen wat ruiten gesprongen. Maar de vrouw des huizes had vlak ernaast op 'n bankje de baby zitten voeden; ze werden alle twee uiteengereten.

Verhalen zoals vele andere. Je nam ze voor kennisgeving aan.

We zaten warm. Tussen de kolen en wat oud hout, vlak naast de verwarmingsketel. Quirina lag met het meisje en de kinderen op de matrassen die we in 'n hoek hadden gelegd. Onophoudelijk ging het geronk boven ons door, even onophoudelijk geaccentueerd door hevige knallen.

Het was weer eens menens en het kon wel eens lang gaan duren.

Of heel kort. Ieder ogenblik kon het huis boven je te pletter slaan, je al dan niet levend begravend.

Zwetend van angst keek ik m'n kelder rond.

De spruiten sliepen. Onbegrijpelijk bij dit geraas.

Quirina zat zwijgend voor zich uit te kijken. Het meisje lag nu op haar zij, ogen dicht. Ik zag haar beven. De jongen zat nu stokstijf en zweeg.

Om mijn gedachten te verzetten ging ik m'n wijn bekijken, de paar flessen die ik nog had. Ik probeerde me 'n gedicht van Heine te herinneren, en 'n melodie van Schumann. Ook Duitsers.

Ducru Beaucaillou las ik, en Chateau Palmer. Heel fijn.

En mijn cognac. Ik had nog drie mooie flessen, voor later, als we ooit nog eens vrij zouden zijn.

Maar ik vond er nog maar een, waar waren de twee andere?

Later vernam ik dat dat bewuste kindermeisje niet alleen eieren maar ook mijn Remy Martin gepikt had om ze met Duitse officieren in een of andere kroeg op te drinken, ze bleek dus ook niet vies van Duitsers. Vreemd, ik had daar in de kelder al zo'n vaag vermoeden van.

Maar waarom heeft ze ons dan nooit verraden met de onderduikers? Zelfs niet toen ik haar ontslagen had. Wat is er in zo'n wezen omgegaan?

Weer 'n harde dreun buiten. De grond trilde.

We hoorden glasgerinkel en daarna gekerm. Er was kennelijk nog iemand op straat. Die het met de dood moest bekopen.

Werktuigelijk pakte ik de fles cognac, opende ze en zette ze aan de mond. Dan de jongen Schutgens, die er ook van nam.

Ook Quirina nam 'n slok, het meisje paste.

Het lawaai verminderde en hield tenslotte op.

We wachtten af, weldra zou het sein ‘veilig’ komen.

Maar dat kwam níét en we namen nog 'n slok, en nóg een.

En plotseling begon het geraas weer opnieuw, nu nog heviger dan tevoren. Ze vlogen laag en we hoorden mitrailleurvuur.

Het scheen dat ze het op de Duitse luchtafweer gemunt hadden, die antwoordde met oorverdovende knallen. Of misschien waren er weer 'n paar aangeschoten die al schietend omlaag stortten en even dacht je aan de jongens die in die brandende kisten zaten.

We bleven roerloos. Ik nam nog 'n flinke slok, half versuft.

En zag toen dat de jongen Schutgens langzaam naar voren zakte.

Hij probeerde zich, ook met z'n lamme arm, nog op te vangen, kwam langzaam in kruiphouding, en begon dan te braken.

Hij kotste op m'n schoenen, op 'n kussen, op de keldervloer.

Ik sprong op en ook Quirina pakte hem beet, en toen er niets meer uitkwam, legden we hem op z'n rug.

We beschenen hem met de lantaarn en zagen nu pas goed hoe mager de jongen was en hoe bleek. Hij was aan 't praten geweest, had zich flink gehouden, maar de cognac had op het uitgeputte lichaampje verwoestend gewerkt. Als dood bleef hij liggen, met de ogen wijd open.

Ik probeerde Quirina te helpen om met 'n stuk oud laken het braaksel op te vegen, en ook het meisje hielp bibberend mee.

Maar er hing stank.

Alles stonk, en het was alsof de stank met de minuut erger werd en ook ik voelde m'n maag omdraaien en kreeg aandrang om over te geven.

'n Paar keer haalde ik heel diep adem en bleef dan stokstijf zitten. Bleef met Quirina zwijgend verder luisteren naar het geronk en naar de knallen. Die echter nauwelijks meer tot me doordrongen, ik was totaal versuft.

Nog anderhalf uur hebben we in de stank zo gezeten, met Schutgens aan onze voeten. En de kinderen sliepen.

Toen ging het sein ‘veilig’, het was kwart voor drie.

De jongen kwam weer overeind, hij huilde van schaamte, verontschuldigde zich vreselijk. We strompelden met hem naar boven, wilden hem wat te eten geven en hem nog 'n tijdje te slapen leggen, maar hij weigerde pertinent, wou nergens iets van weten en was er nog voor halfvier in het donker vandoor.

Later heb ik gehoord dat hij door de Gestapo toch ontdekt is en naar Duitsland gesleept. Verder niets meer van hem vernomen.

De schade viel die nacht achteraf erg mee. Er waren, met lichte granaten, slechts zes huizen getroffen, geen doden of gewonden, iedereen had in de kelder gezeten. We konden nog even verder leven. En op straat was maar een lijk gevonden.

Van 'n landwachter, waarschijnlijk de man die we hadden horen kermen.

11. Walter Kaufman

Het zal ongeveer augustus 1943 geweest zijn dat we op 'n dag tegen het middaguur een langzaam aanzwellend compactdonker geluid hoorden. Het was aardig weer, met wat lichte hoge bewolking.

Het geluid werd steeds zwaarder, donkerder, onheilspellend.

En toen we in de lucht keken, konden we plotseling een massieve zwerm langzaam voortbewegende zilveren vogels zien. Zo nu en dan was het heir aan het oog onttrokken, maar als ze weer uit de wolken tevoorschijn kwamen blonken ze in de zon.

Ze waren heel klein, ze zaten heel hoog, je zag ze nauwelijks vooruitgaan. Honderd. Tweehonderd. Neen, vijfhonderd!

Of waren het er duizend?

In perfecte symmetrie, akelig precies gegroepeerd, vanaf de grond gezien millimeters naast elkaar, schoven ze rustig door het zwerk. Amerikanen op weg naar Duitsland! Verpletterend.

Ook twee Duitse soldaten die net voorbijkwamen bleven staan.

En kijken.

Ze zeiden niets. Er waren geen woorden voor.

En er was geen luchtalarm.

Of misschien wel, tien minuten later. Maar daar lette niemand op. Het was zo'n prachtig schouwspel dat er geen plaats was voor gevaar. Er was geen angst, iedereen luisterde naar het massief gebrom.

Er werd ook niet geschoten, de luchtafweer reikte niet zo hoog.

De Amerikanen op weg naar Berlijn, eindelijk gerechtigheid.

In het donker was ontelbare malen het Ruhrgebied doelwit geweest en 'n paar weken eerder hadden ze in een nacht Keulen platgelegd.

Maar nu was het klaarlichte dag.

Duizend. En er was niets tegen te doen.

En van nu af kwamen ze steeds vaker. In zwermen, wiskunstig in 't gelid, millimeters naast en voor elkaar, hoog en onaanraakbaar. 'n Enkele keer steeg nog 'n Duitse jager op, in 'n paar minuten werd hij door honderd boordkanonnen tegelijk uit de lucht geschoten en je zag de brokstukken rokend naar beneden dwarrelen.

En iedere keer stonden de mensen weer op straat te kijken, luchtalarm of niet. Wie ik ook weer zag was mevrouw Solleveld, ze knikte me veelbete-

kenend toe. Het begon werkelijkheid te worden, de goede afloop was niet langer een illusie, het werd een kwestie van tijd.

Maar helaas, hoe meer steden er in het grosse Reich werden ‘gecoventreerd’ (door de Duitsers zo genoemd naar Coventry, de eerste Engelse stad die ze in 1940 zonder waarschuwing volledig hadden platgelegd), hoe wreder de onderdrukking.

Het was alsof ze de mogelijke nederlaag voorvoelden en of ze zich op voorhand al wilden wreken. De razzia's werden opgevoerd, steeds meer mensen moesten onderduiken, steeds vaker hoorden we de executies van verzetsstrijders, steeds genadelozer werd de jacht op de nog overgebleven joden. Toen broer Henri eens een piano-avond bij de familie Van Valkenburg verzorgde (de huisconcerten waren langzamerhand wijd verbreid) hoorden we voor de woning ernaast twee auto's stoppen. Ik herinner me het nog precies, Henri was net bezig met het andante uit Beethovens Pathéthique, iets liefelijkers is nooit getoonzet.

En tijdens de herhaling van de troostrijke melodie zagen we door een kier in het gordijn de mensen in het donker uit het huis geleid worden, ondergedoken joden. Ze werden samen met het echtpaar des huizes in de auto's geduwd en verdwenen.

Henri speelde door, maar niemand kon meer luisteren.

Want iedereen wist zo langzamerhand wat er op grote schaal aan het gebeuren was. Men wist van Dachau en Treblinka, van Sachsenhausen, Sobibor en Ravensbrück. En tenslotte ook van de massaslachtingen in Auschwitz.

Wie er kennelijk niets van afwist was de paus van Rome.

Het Vaticaan was een brandhaard van informatie, maar ze moeten die Pius XII of ondoordringbaar hebben afgeschermd, of hij was toen al volslagen kinds. Een derde verklaring is dat het gewoon 'n berekenend bang mens was, de verkeerde man op de verkeerde plaats, want dat het hoofd der christenheid gedurende die hele periode niet een keer krachtig en duidelijk tegen al die onmenselijke gruwelijkheden stelling heeft genomen, is onvergeeflijk. Ja, hij zou moeilijkheden hebben gekregen met Hitlers bondgenoot Mussolini, and so what? Terecht riep de schilder Harry Schoonbrood dan ook toornig uit ‘waar blijven godverdomme die martelaren nu!’

Eén keer dachten we dat het zou komen.

Op 'n dag werd er aangekondigd dat er heel belangrijk nieuws te verwachten was uit het Vaticaan. We spitsten de oren.

En toen kwam het. We mochten vernemen dat de Heilige Vader een verschijning had gehad van de heilige maagd van Fatima.

Dat was het grote nieuws. Niets over de rassenwaan, niets over de volkerenmoord, niets over het optreden van de katholieke heren Hitler, Göbbels, Himmler, Bormann, Seyss-Inquart.

Ik zie nog het teleurgestelde gezicht voor me van Do van Dalsum die toen nog bij ons was: ‘Weet ie niks beters?’

Wie wel zeer duidelijke taal sprak was koningin Wilhelmina, die we via stiekeme radio's vanuit Engeland konden beluisteren. Wat 'n vrouw! Wat goed dat ze op aandrang van prins Bernhard op tijd naar de vrijheid was gevlucht! Was ze vroeger in het zuiden eerder gevreesd dan geliefd, nu ontpopte ze zich als een rots in de branding, ze groeide uit tot de Moeder des Vaderlands.

Heel anders, zoals bleek, dan Leopold van België die door onderhandelen uiteindelijk de gevangene van Hitler werd.

Schril stak 's pausen houding ook af tegen die van zijn eigen Nederlandse bisschoppen. Onder leiding van de Amelander kardinaal De Jong groeide ons episcopaat uit tot een dijk van verzet.

En niet alleen achter de schermen: de bisschoppelijke protestbrieven die in de kerken openlijk van de kansel werden voorgelezen waren ongelooflijke staaltjes van moed. Je kon je oren soms niet geloven en de kudde voelde zich unaniem gesterkt.

Daarbij liep onze Roermondse bisschop Lemmens voorop.

Vanwege z'n hoge stemmetje en zijn verzotheid op chocola werd vader bisschop vaak moeder Lemmens genoemd, maar wat een onverzettelijke, wat een moedige man was dat!

Toen er weer eens een razzia werd gehouden, riep hij de NSB-commissaris der provincie, graaf De Marchand et d'Ansembourg, bij zich, zette hem als een stout kind in de hoek, schold hem de huis vol, en dreigde hem uit de Kerk te zullen zetten als hij zo doorging.

Het katholieke kleine graafje durfde weinig terug te zeggen en mompelde alleen dat vader bisschop maar moest oppassen, want dat hij als gouverneur en grote vriend van Mussert over vervaarlijke middelen beschikte.

Maar hij deed niets. Hij durfde niet, omdat hij wist dat bijvoorbeeld de hele mijnstreek achter hun bisschop stond. En 'n algemene mijnwerkersstaking was wel het laatste dat hij op zijn geweten wilde hebben, kolen waren voor de bezetter zo onontbeerlijk als brood.

Met die mijnen ging het trouwens ook niet zo best. Op vele transportwagens hadden de kompels SS geschreven, tot groot genoegen van de Duitsers, maar iedereen wist dat die letters Stuur Stenen betekenden. Steeds meer aderen bleken zogenaamd helaas uitgeput, er kwam steeds meer waardeloos gruis voor de dag.

Het moet ongeveer begin 1943 zijn geweest dat we bezoek kregen van Bobs Mendes de Leon en zijn charmante vrouw Ponny. Bobs was een slanke zwartharige internist, Zuid-Europees type, hij was bekeerling en nu directeur van het vlak achter ons liggende ziekenhuis Calvariënberg. Hij was 'n talentvol amateurviolist en Ponny speelde zeer goed piano.

En daarvoor kwamen ze. Ze hielden ergens in de stad een joodse neef verborgen, de uit Wenen afkomstige pianist Walter Kaufman. Of wij hem voor 'n paar dagen wilden herbergen, ze zochten een nieuw adres voor hem. Ik stemde toe, onze onderduikkamer was even vrij.

's Avonds kwam hij, een nogal kleine chique geklede joodse man met een fijn besneden aristocratisch gezicht, de neus lichtelijk gekromd. Alert, nerveus, duidelijk opgejaagd en bang. Wat hij geforceerd probeerde te verdoezelen door nadrukkelijke dankbaarheid.

Voor het eten sloeg hij ook 'n kruis, alsof hij dacht dat hij nu katholiek moest doen.

Ik hielp hem uit die waan en het gesprek ging verder over koetjes en kalfjes. Over dat Wenen zo'n mooie stad was, maar dat Praag nog veel meer te bieden had, en dat vooral de kleermakers daar zulke verfijnde vaklui waren. En over zijn vrouw Vera Shapira, 'n gevoelig pianiste, waarvan hij helaas niets meer vernomen had.

Maar hij had onze vleugel zien staan, en na het eten ging hij er kwasi-non-chalant even aanzitten.

En toen gebeurde het.

Met zijn zijden zakdoekje streek hij vluchtig langs zijn vingers en begon toen aan een intermezzo van Brahms.

Ik wist niet wat me overkwam, maar stelde mijn conclusie nog even uit.

En na Brahms volgde een nocturne van Chopin en daarna nog een.

En toen wist ik het: we hadden een Rubinstein in huis, of een Horowitz! Deze man mocht dan niet zo beroemd zijn, z'n spel was even gevoelig als vervoerend, de muze der toonkunst was neergestreken in onze woning, wat een uitverkiezing!

En hij voelde natuurlijk meteen dat hij niet voor meubels en muren speelde, hij besloot de avond met een indrukwekkende Appassionata. 'Walter', riep ik uit, want we gingen elkaar meteen tutoyeren, 'Walter, jij komt hier niet meer weg. Vergeet dat andere adres maar, jij blijft hier en ik neem geen verdere onderduiker meer in huis'.

Wij hadden elkaar gevonden en werden vrienden. Op vele avonden speelde hij en zijn répertoire was indrukwekkend. Schumann, Beethoven, Brahms, Mozart, Chopin, Granados, Albéniz, Rachmaninow, ik kreeg een muzikale rijkdom kado die ik de rest van m'n leven niet meer heb mogen vergaren.

Interessant was ook zijn ontmoeting met broer Henri. De twee wisselden allerlei pianistische details uit, zo verschillend van komaf als ze waren, Henri via het Luikse conservatorium van de Franse school, Walter als leerling van Arthur Schnabel in Weense stijl. En hun discussies over opvattingen en interpretatie, vaak geïllustreerd aan het klavier, waren uiterst boeiend.

Toch heb ik met deze Walter wel eens flinke ruzie gehad. Hij voelde zich na enige tijd zo op z'n gemak dat hij de aard van de situatie begon te vergeten, z'n alertie verslapte, hij werd roekeloos.

Hij zette 'n hoed op, menende dat die hem zou vermommen, en ging buiten wandelen, of naar zijn familie Mendes om Ponny les te geven.

Maar juist die over zijn voorhoofd getrokken hoed prononceerde zijn neus, en als je het stereotype van de wandelende jood had moeten zoeken dan was het wel Walter Kaufman-met-hoed.

'Man ziet doch helemal nit dat iek een jud bin' zei hij dan ook nog in dat bekende Nederlands, maar na een flink gekijf kon ik hem aan z'n verstand brengen dat hij niet alleen zijn eigen maar ook onze veiligheid op 't spel zette.

En kreeg hem tenslotte zover dat hij alleen in het donker naar buiten ging, en alleen over de Calvariewei naar Mendes de Leon.

En God was wéér met ons, tot bijna aan het einde van de oorlog is deze verfijnde geweldenaar bij ons mogen blijven.

Maar tegen dat einde kwamen er nog 'n paar verschrikkingen bij.

Zo nu en dan was er in de lucht een smerig gorgelend geluid te horen en dan moest je maar hopen dat het niet plotseling ophield.

De Duitsers hadden de V1 uitgevonden, en als zo'n blind vliegend ding stopte viel het recht naar beneden, met zijn ontploffende lading alles vernietigend waar het terechtkwam.

Nog beangstigender waren de onverhoedse harde knallen waarmee de nog gevaarlijker V2's de geluidsbarrière doorbraken, iets wat we nog nooit hadden meegemaakt.

Wat voor ellende zou de in het nauw gedreven onderdrukker nog meer in petto hebben! Er werd op 'n geheim wapen gezinspeeld, ze hadden zwaar water en ze waren bezig met atoomsplitsing. Wat was dat, waarvoor diende dat, wat zouden ze ermee willen doen?

De onzekerheid kwam terug en opnieuw groeide de angst.

Temeer omdat de geallieerden in deze fase hun bombardementen op verbindingslijnen verhevigden. Bruggen, wegen, spoorlijnen, stations, knooppunten, opslagplaatsen, alles wat voor de vijand van belang was werd onder vuur genomen. Onze spoorbrug ging opnieuw de lucht in, bij welke operatie in de omgeving honderd en vier doden vielen.

Onder wie mijn beste jeugdvriend Ab Smulders.

Angst! Angst!

En tenslotte eiste de bezetter alle nog overgebleven metaal op, waaronder vooral brons. Zelfs de kerkklokken moesten het ontgelden, onder meer de ‘grandmère’ van Sint Servaas, een prachtige zware vier eeuwen oude Hemonyklok die heel de stand overgonsde bij kerkelijke feesten.

Het is aan de oud-ijzerhandelaar Dotremont te danken dat de roof op het laatste moment niet doorging. Hij bood de Kommandatur het enorme gewicht van de klok in oud metaal uit zijn eigen geheime voorraad aan als ze ‘grootmoeder’ lieten hangen. En de Duitsers accepteerden dat. Waarschijnlijk met in hun achterhoofd de perverse bedoeling om de klok later tóch weg te halen.

Maar daar kregen ze de tijd niet meer voor want de toestand veranderde ineens radicaal!

12. De padvinders

Ik herinner me nog altijd dat ik op 6 juni 1944 om negen uur 's morgens een erkende collaborateur in mijn behandelstoel had.

Ik wist dat de man gevaarlijk was, maar kon toch niet bij me houden wat ik net van 'n spreekuurpatiënt had vernomen.

‘Ze zijn geland’ zei ik, ‘hebt U het ook gehoord?’

‘'t Schijnt’ zei hij droog. ‘Ergens in Normandië. Dat zeggen ze tenminste.’

Verder hield hij zich op de vlakte, zoals de meeste meelopers de laatste tijd merkwaardig kalm waren geworden.

Interessant was ook wat de volgende dag Heleentje van de overkant in m'n stoel vertelde. Ze had zich 'n paar jaar lang behoorlijk met de Duitsers afgegeven, ze had ervan genoten en geprofiteerd, maar juichte nu opvallend die Amerikaanse invasie toe. Die rotoorlog, was nergens goed voor, hij moest maar gauw zijn afgelopen, zei ze. Over nattigheid gesproken...

We volgden de invasie van uur tot uur. Buurman Cremers die bij de Stroomverkoop werkte had in zijn kelder nog een mooie radio, iets later bleek hij zelfs over een telefoonverbinding met Luik te beschikken!

En we vernamen dat het aan de Franse kust nog erger dan hier beestenweer was, 'n hele landingshaven werd door een storm weggeslagen. Onze-Lieve-Heer koos weer eens de zijde van de slechten: in 1940 had hij Hitler de mooiste zomer van de eeuw gegeven, nu werd het de smerigste junimaand sinds mensenheugenis.

Maar de invasie lukte, de geallieerden kregen voet aan wal, en we konden volgen hoe ze oprukten, sneller en sneller.

Sneller dan we ooit hadden kunnen dromen!

En toen ontwikkelden zich ook hier de gebeurtenissen in een onverwacht tempo.

Vooral 's nachts begonnen in het pikkedonker (overdag werden ze vanuit de lucht beschoten) de moffen terug te trekken. Te voet, maar alras ook met legerwagens, met auto's, karren, trekkers, kruiwagens, fietsen, met alles wat maar rijden kon. De meesten kwamen van de Tongerseweg, moesten de Hertogsingel oversteken en verdwenen dan door de stad oostwaarts. Maar wie een kuil graaft voor een ander...

Twee maanden eerder was er midden door de singel onder de bomen een

anderhalve meter diepe gracht gegraven richting Sint-Pietersberg. Er zouden rails in komen voor het transport van de vervloekte V1's. Maar de opmars der geallieerden ging ietsje te vlug, en iedere nacht konden we het geraas, gevloek en getier horen van kerels die met kar en al in de gracht gedonderd waren. Het veroorzaakte een enorm oponthoud, want eer ze met man en macht zo'n voertuig uit die kuil getrokken hadden, stond er volgens ooggetuigen een file tot diep in België.

Maar het moest nog vlugger. Na 'n week begonnen ze ook overdag te trekken. In groepen, groepjes, als eenling. Haastig, zenuwachtig, gedesorganiseerd. Allen met één gedachte: zo snel mogelijk terug ins Vaterland.

Wat 'n verschil met hun imposante intocht vier jaar geleden!

We waren getuige van een historisch feit, de totale ontreddering van de meest perfecte oorlogsmachine uit de geschiedenis.

En de hele Maastrichtse burgerij stond er gnuivend naar te kijken. Het werd ook tijd om weer brutaal te worden, eindelijk, 'n man vroeg leukjes aan zo'n voortsjokkende soldaat ‘Karlheinz! Wie geht es mit dem Krieg?’

De soldaat was te moe om te schieten maar zijn ogen spraken dezelfde taal. Inmiddels stalen de verslagen vluchters onderweg alles wat ze op hun voertuigen konden meeslepen, huisraad, dekens, beddegoed, vee. Op het Vrijthof riep 'n Maastrichtse ‘Kijk daar, vier varkens op die kar!’ Waarop haar buurman: ‘Víér? Ik zie alléén maar varkens!’ En tussen de vluchtelingen ontwaarden we nu ook collaborateurs en NSB'ers, de laatsten nog steeds in hun zwarte uniformen maar met ietwat andere gezichten dan voorheen.

En hoewel er nog altijd gevaar was (misschien nog veel groter gevaar want het ging om in 't nauw gedreven katten in 'n vreemd pakhuis) maakte zich snel een gevoel van bevrijding van ons meester.

Onbedwingbaar, de Amerikanen zaten al in België, wat zou ons nog kunnen gebeuren? Walter Kaufman ging gewoon terug naar zijn familie, en voor hem in de plaats verscheen ineens Eddy von Geldern.

Ik wist dat hij ergens ondergedoken zat, maar voor de laatste fase kwam hij naar de Hertogsingel.

Nauwelijks zat hij in de bewuste kamer of daar klopte 'n zekere familie Salmang aan, vader moeder zoon en dochter. Vooruit, die konden er ook nog wel bij, op zolder legden we wat matrassen. Quirina merkte op dat we zo langzamerhand 'n synagoog konden beginnen.

Met de Salmangs hebben we nauwelijks kunnen praten. De toestand werd zo hectisch dat ik me van hen alleen herinner dat ze droomden van een joodse staat, van een Israël, waarin ze vrij zouden zijn, onder elkaar zouden zijn, en in vrede zouden kunnen leven.

Maar na vier dagen moesten ze weer weg. Waarheen weet ik niet, maar wel zeker naar de vrijheid.

Inmiddels werd het tijd om de Engelse en Amerikaanse vlag tevoorschijn te halen. Aardig idee, maar in 1944 had niemand die.

Maar ik vond nog wat vellen tekenpapier en samen met Eddy heb ik zitten tekenen en kleuren. Niet gemakkelijk, herinner ik me, vooral die diagonale banen van de Union Jack waren ingewikkeld.

En toen werd het spannend.

Er verscheen nauwelijks meer 'n patiënt en ik zat meer in buurmans kelder aan de radio dan in de praktijk.

10 september. Het derde Amerikaanse leger bevrijdt Brussel.
Stoot door richting Antwerpen.
Een pantserdivisie beweegt zich naar de Ardennen.

11 september. 'n Amerikaanse colonne bereikt Namen, generaal Patton voorop.
Beweegt zich dan met tanks en gevechtswagens noordwaarts.
Dan ineens:

12 september 's avonds, Luik bevrijd!

Buurman Cremers belt op naar een relatie aldaar. (Al die jaren heb ik niet geweten dat deze bescheiden goede buur over zulke middelen beschikte. Evenmin als hij veel van mij wist.)

De man aan de andere kant van de lijn houdt de hoorn voor zijn open raam en laat ons even het vrijheidsgejuich van de Walen horen.

Zegt echter dat de bevrijders daar voorlopig halt zullen houden om dan oostwaarts door te stoten.

Cremers bezweert hem om de Amerikaanse commandant te bewegen nog even naar het noorden te trekken, in Maastricht zitten nog hooguit vijftig bange moffen. Het zou een mooi wapenfeit zijn om terloops even de eerste Nederlandse stad te bevrijden.

De man in Luik zegt naar de bedoelde commandant te zullen gaan. Proberen.

Twee uur later belt hij terug: ze komen!

Het was helemaal niet de bedoeling maar als improvisatie wilde ene major Gray met een unit best wel even naar The Netherlands. Hij kwam uit Arizona en wist niet waar dat land precies lag, maar hij zou wel komen.

Nu werd het Eddy von Geldern ook te warm. Gezwind verdwijnt hij naar zijn eigen huis op de Blekerij aan de Maas, waar zijn vrouw Charlotte al die jaren als onbestorven weduwe op hem heeft zitten wachten.

Het weerzien moet roerend zijn geweest.

Ik volgende ochtend achter hem aan.

13 september. Vanuit Von Gelderns raam op de tweede verdieping hebben we een ruim uitzicht op de overkant van de Maas.

De hele Heugemerweg, vanaf Gronsveld tot aan Wijk.

Wachten.

11 uur. 'n Raar klein autootje rijdt naar het noorden.

11.15. 'n Stel Duitsers rennen verward richting Maastricht.

11.25. De molen van Gronsveld staat in brand. Plotseling.

Grote vlammen slaan uit de nok. Er wordt dus gevochten, maar we horen en zien niets.

11.50. Twee tanks rollen langzaam noordwaarts.

Geen Duitse! Door de verrekijker duidelijk te zien.

En ineens zien we mannen lopen, ongeordend en schijnbaar op de bonnefooi. Zijn dat Amerikanen? Soldaten? Het lijken wel padvinders.

12.05. Weer van die kleine autootjes. Dat moeten die jeeps zijn waar ze het in de radio over hadden. Gekke dingen.

Gaan ze daar 'n oorlog mee winnen?

13.10. Nu verschijnen vele mannen en enige gevechtswagens.

Schijnbaar zonder enig verband lopen de mannen richting Wijk.

We zien nu wel duidelijk dat ze allemaal 'n geweer in de hand hebben. Geen padvinders dus. Toch soldaten.

14.50. Vreemde vehikels verschijnen in de verte. Nog nooit gezien. Eddy zegt dat het pontons voor noodbruggen zijn want de Duitsers hebben de Maasbruggen weer laten springen.

15.15. Er rolt nog 'n enkele tank over de weg.
Is dat nu 'n oprukkend leger? Nergens is er ook maar een enkel kanon te bekennen.

15.45. Boven ons verschijnt de ‘dreuvige’, 'n klein min vliegtuigje dat met een zeurderig geluidje gezapig boven de stad gaat cirkelen. Het schijnt 'n verkenningstoestel te zijn dat vanuit de lucht het vuren op de grond moet leiden.
Maar er wórdt niet gevuurd, er gebeurt helemaal niets.

En plotseling, het zal ongeveer tegen vijf uur zijn geweest, gejuich uit Wijk. Je kon het tot op de Blekerij horen. Het zwelt aan, het wordt wild, er klinken kreten doorheen... ze zijn er, de bevrijders. Wijk is vrij, de overkant van de Maas is vrij! Wat 'n moment!

Maar wij aan deze kant nog niet.
Voor Eddy's deur verschijnen onverwacht 'n stel Duitsers, geweren schietklaar in de hand. Ze kijken rond, lijken nerveus.
Wat doen ze daar, wat willen ze nog?
Dan verzamelen ze zich, overleggen, en verdwijnen weer.
Ik snel naar huis. Gauw wat eten. Afwachten.

Dit nacht heb ik niet geslapen. Om zes uur 's ochtends weer de deur uit, gauw naar de Maas.
En inderdaad, na 'n paar uur... aan de overkant ter hoogte van de Céramique verschijnen ze, dertig, veertig man, met die vreemde vehikels van de vorige dag. Daar gaat de eerste ponton het water in; hij ligt nog nauwelijks aan de wal bevestigd of de volgende schuift er al overheen. Dan de volgende, en de volgende, en de volgende, mijn hemel wat gaat dat snel. Binnen het uur, althans zo lijkt het, is Wijk weer met Maastricht verbonden, en nauwelijks is dat een voldongen feit of daar komen ze over de noodbrug al naar ons toe, twintig, dertig man, vederlicht, geweren schietklaar. Ik vang ze op, blijk een der weinigen die wat Engels spreekt.

Wat zijn het vreemde wezens! Ze dragen geen uniformen maar slordige bruingroenkaki-achtige pakken. En ze zijn geruisloos! Niet dat vertrouwde gestamp van die Duitse laarzen, ze lopen op rubber!

Na 'n korte woordenwisseling blijken ze me te vertrouwen.

Ik leid ze door de Prinsbisschopsingel, maar ze blijven niet naast me lopen. Nauwelijks onder de bomen verspreiden ze zich over de stoepen, spiedend, de wapens schietklaar op ieder raam gericht. ‘No no’ roep ik, ‘no snipers here, no krauts!’

Dan raken ze wat meer op hun gemak en ze lopen met me mee, langs opengaande ramen en deuren waaruit steeds meer mensen verschijnen, nog wat ongelovig eerst, maar dan juichend.

En als we op het Vrijthof aankomen, loopt een hele volksmenigte achter ons aan, en op dat Vrijthof blijkt dat we niet de eersten zijn geweest. Er lopen al andere Amerikanen, waar die vandaan gekomen zijn weet niemand. En ze houden toezicht op... wel twintig gevangen moffen!!

Voor het eerst zijn de schnautzende onverlaten te bezichtigen als deemoedig zwijgende stumperds, onttakeld, terneergeslagen, handen in elkaar gevouwen achter het achterhoofd. Wat 'n aanblik!

En de joelende menigte laat zich niet onbetuigd. Uit de verlaten Kommandatur worden de portretten van Hitler gesleept en voor de ogen van de Duitsers in elkaar getrapt, op 'n hoop gegooid, en dan in brand gestoken. En daar komen ze al met de eerste achtergebleven NSB'ers, handen gebonden, 'n Oranjewimpel om de nek gestrikt, uitgejouwd, bespuugd. Ook Theo Koch zie ik erbij en later ook zijn vrouw. Zij wordt met andere Deutschfreundliche wijven naar het midden van het plein gesleept, de schaar erin, allemaal kaalgeknipt. Dan op een kar gezet en langs een steeds aangroeiende joelende menigte door de stad gereden. De volkswoede kent geen grenzen, ruim vier jaar opgekropte ellende barst tot uiting en...

Laat ik het hier bij laten.

We schrijven 14 september 1944 halftwaalf. Maastricht is vrij.

De bange nacht is overgegaan in een lichtende dag.

Plotseling, het zou nog tijdenlang duren om weer aan de vrijheid te wennen.

Thuisgekomen tref ik een blije Walter Kaufman, en 'n paar dagen later duiken Albert en Do van Dalsum weer op. Ze hadden na 'n paar maanden

het huis Verhaaf verruild voor hotel Colaris in Beek, waar ze samen met de toneelfanaat Gabriël Beckers de rest van de bezetting veilig hadden uitgezeten.

En ze zijn met z'n drieën, Do had 'n kind! Een lang gekoesterde wens was in vervulling gegaan.

Maastricht was weer vrij.

In een klap. Wrede onderdrukking vervangen door ongebreidelde opluchting.

Wilde feesten braken uit. Amerikanen rijk beladen met heerlijk voedsel, kleding, sigaretten en drank als letterlijke weldoeners overal onthaald. En deze keer waren de vrouwen niet meer zo veilig, hetgeen echter voor vele na vier jaar vasten niet zo'n ramp was. Vooral omdat rond de stad het hele negende leger (ruim tweehonderdduizend potente jongemannen) bijna 'n half jaar moest wachten eer ze verder konden trekken.

Generaal Montgomery eiste namelijk in Europa ook een wapenfeit en moest met zijn Engelsen zonodig langs het noorden oprukken.

Hij liep zich vast in Arnhem, met het gevolg dat Noord-Nederland nog een verschrikkelijke hongerwinter tegemoet ging. Had Eisenhower in september zijn koene generaal Patton vanuit de Elzas naar hartje Duitsland laten doorstoten (hetgeen deze graag wilde), de oorlog zou zeker vijf maanden eerder zijn afgelopen.

Maar het zij zo, Maastricht was weer vrij.

Hoe het allemaal heeft kunnen gebeuren kan niemand verklaren.

Vele wetenschappers hebben oorzaken en redenen aangedragen, een sluitend antwoord is niet te geven.

De massale waanzin van een prachtig volk.

Een volk waaraan wetenschap, religie, cultuur en techniek zo veel te danken hebben. Eenmaal op het verkeerde spoor gezet, slachtoffer van zijn eigen deugden: idealisme, intelligentie, werklust, trouw, onverzettelijkheid, volgzaamheid, discipline.

Als individualist heb ik getracht mijn steentje bij te dragen in de strijd. Ik was geen held, maar ik heb gedaan wat ik kon en waartoe mijn geweten mij verplichtte.

En ik heb geluk gehad!

Ons is in die tijd veel geleerd.

Dat lang vergeten waarden weer tot leven kunnen komen.

Geloof, moed, doodsverachting, vaderlandsliefde, principiële overtuiging, ik heb ze belichaamd gezien in doodgewone mensen.

Maar helaas ook dat de mens onder bepaalde omstandigheden tot letterlijk alles in staat is. Vele miljoenen, waaronder zes miljoen joden hebben hiervoor het bewijs moeten leveren.

Dat ik nog leef is een wonder.

Daarom heb ik het nog eens op papier gezet.

Geheel persoonlijk.

Epiloog

Jef Heydendael was een veelzijdig karakter, rijk aan culturele diversiteit. Zijn getalenteerde dadendrift en gevarieerde prestatiedrang komen tot uitdrukking in verhalen, toneelstukken, schilderijen en zijn organisatievermogen in diverse functies; deze hebben hem (en anderen) naast zijn tandartsenpraktijk een kleurrijk leven verschaft.

Humor, historische kennis, emotie en inspiratie stonden daarbij voorop:

- In de functies van eerste opper van de Tempeleers te Maastricht en voorzitter van MVV komt zijn originele vertelkunst goed tot zijn recht.
- Als verhalen zijn de Maastrichtse oorlogsherinneringen, Jef 80, bijdragen via ingezonden brieven en aan diverse lustrumboekjes alleszins het lezen waard;
- Als toneelstukken zijn *Ephialthes van Athene*, *Dido*, *Voor altijd Pilatus* (met Albert van Dalsum als Pilatus), *Armada* (met Cor Hermus als Philips II) en *Revisie* (met Anton Gerritsen in de hoofdrol) van betekenis voor de Nederlandse toneelkunst.
- Met *Licht geval* (met o.a. Ko van Dijk) verwierf hij voor heel zijn oeuvre de toneelprijs van Amsterdam in 1948.
- Voor televisie schreef hij *Alles kan Anders* en andere series waarin onder anderen Ellen Vogel en Ton van Duinhoven figureerden.
- Als amateur-schilder maakte hij indruk met zijn serie van de dartelende paardjes.
- Zijn affiniteit met het Koninklijk Huis bracht hij tot uitdrukking in een reeks lezingen over Willem I, II en III.
- Met de schepen Aegis en Sabina werden het IJsselmeer, de Noord- en Middellandse Zee doorkliefd, waarbij zijn sportieve vrouw Quirina zich toelegde op de stuurmanskunst, terwijl Jef navigeerde en menig bestuursfunctie in de zeilerij bekleedde.
- Nieuwe leden van de Koninklijke Zeil & Roei- Vereniging in Muiden bracht hij ieder jaar op meesterlijke wijze de mores bij, waaraan men zich had te houden.

- Als spreker vlogen de vonken er van af, zoals onder meer bij het dankwoord aan het adres van Hans Vonk na afloop van het galaconcert, dat hij bij het 125-jarig bestaan van de Koninklijke in het Concertgebouw organiseerde.
- Ook de lustrumtentoonstelling *Oog in het Zeil*, geopend door Z.K.H. Prinses Margriet in het Singer te Laren, dwong algemeen respect af.

In alles werd hij ondersteund en gestimuleerd door zijn voortreffelijke, sportieve vrouw Quirina, die met haar energie, sportiviteit en liefdevolle toewijding het gezin in goede banen leidde. Ook haar affiniteit voor natuur en al het schone in culturele steden als Rome, Florence en Siena blijven in ons geheugen gegrift als die van de tortelende duifjes boven de tombe van Raphaël in het Pantheon te Rome!

Dank zijn de drie kinderen Angela, Alexander en Arthur (de drie A's) verschuldigd aan mr. Anton L. Gerritsen, professor dr. Hans van den Bergh, Divera Stavenuiter van het Theater Instituut Nederland en de medewerkers van A.J.G. Strengholt's Boeken, anno 1928 BV voor de verwezenlijking en de uitgave van dit boek *Alles kan Anders*; hiermee blijft een rijk deel van de toneelstukken en verhalen van Jef Heydendael bewaard; deze kunnen weer als inspiratiebron dienen voor volgende generaties.

Angela H. Dudok van Heel Heydendael, Sta Cristina d'Aro, Spanje
Alexander J.F. Heydendael, Montreal, Canada
Arthur G.H. Heydendael, New York, Verenigde Staten van Amerika

Montreal, april 2001

Ieder einde is weer een nieuw begin (Sirius)